TASVÎR-İ AHLÂK

ahlâk sözlüğü

AHMET RIFAT

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER
62

Yazan:
AHMET RIFAT

Baskıya hazırlayan:
HÜSEYİN ALGÜL

TASVÎR-İ AHLÂK

ahlâk sözlüğü

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "**1000 Temel Eser**" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "**Tercüman 1001 Temel Eser**" dizisini yayınlamaya karar verdik. "**1000 Temel Eser**" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

ESER HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Türkler İslâm dînini kabul ettikten hemen sonra tabiatlarında mevcut olan «sevdikleri, doğruluğuna inandıkları şeyleri müdafaa ve yayma» özelliğinin İslâmlığı diriltici prensipleriyle kuvvetlenmesi sonucu insanlığın saadet kaynağı olan son dînin ayakta durması, yayılması için vargüçleriyle mücâdele etmişlerdir. Eşyanın kanunlarına tam bir mutabakatla; kötülüklerden arınmış hakseverlik esasına dayalı İslâm vicdanını insanlarda doğuran; yüce dînin yeryüzünde sür'atle yayılması karşısında peygamberlerine insanüstü, Allah'a da sıfatlarına yakışmayan ve sapıklık sonucu doğan özellikler yükleyerek hakseverlik esasına dayalı vicdan arılığını kaybeden Hıristiyanların yıkıcı saldırılarına kılıçlarıyla karşı durmuşlardır. Erbabınca malûmdur. Müslüman — Türkler'in İslâmiyeti; Hıristiyanların azgınlığına ve barbarlık kokan hücumlarına karşı müdafaa savaşları en usta harp stratejistlerini bile şaşırtan bir maharet tablosu olarak tarihe geçmiştir.

Tabiatiyle insana en büyük şerefi bahşeden ve buna lâyık olmak için kâinat mekanizmasında bir cihaz olduğunu ve bu münasebetle davranışlarını hakiki bir hedefe yöneltip kendi menfaatlerini gaye bilmemesini, hürriyetlerini en iyi şekilde kullanmasını hatırlatan İslâm dini insan yapısına en uygun bir inanç bütünü olarak atalarımızın kalbine nurlu ışıklarını saçmış; onlara, taklitlerle bozulacağı için ne sırf toplumcu, istib-

dada yol açacağı için ne de sırf ferdiyetçi görüşü empoze etmiş!... İkisine de aynı oranda gerekli değeri vererek kişileri mukallit ya da müstebit olmaktan kurtararak kendisinin ve insanlığın efendisi ilân etmiştir. İslâm, insana hakikatları kazandırıyor, hakikata dayalı hedefleri gösteriyor. Bu hedef ve hakikatler kişinin vicdanında tabakalar meydana getiriyor. Vicdan ile eşya arasında yeni ölçüler doğuruyor. Bu ölçülerle kişinin davranışları daha kuvvetli ve isabetli oluyor. İnsanların sahip oldukları inanç esasları onların dinlerini, bilinçleri ve vicdanlarını tespit ediyor.

Vicdanlarını İslâm inancıyla arıtan ecdadımız yukarıda işaret ettiğimiz gibi kılıçla bu yüce dini düşmanlardan korumak için nasıl mücâdele etmişlerse kalemle de bu dînin itikâdî, amelî, vicdânî ve ahlâkî esaslarını dünyaya duyurmaya kendi sınırları içindeki müslümanları bu yönden uyanık tutmaya çalışmışlardır. Çünkü «iyiliği yaymak, kötülüğe engel olmak» yerine göre İslâmda bir farzdı. İnanıp amel ettikten sonra en isabetli davranış ise hakseverliği yaymak için ciddî bir mücâdele idi. Bu yolda karşılaşılaşılacak güçlükleri ise olgunluğa ulaşmış rûhî meziyetlerle yenmek mümkündü.

Bu münasebetle çeşitli dallarda olduğu gibi hakseverlik esası ile arınmış bir vicdan meydana getirmeyi, kişilere sahip olduğu inanç, duygu ve düşünceleri en olumlu yola (sırât-ı müstakîme) yöneltmeyi amaç edinen Müslüman — Türk bilginleri ahlâk dalında da birbirinden güzel eserler yazmışlardır.

Onların moral kaynaklarından çok uzaklara düşmüş olan bugünkü nesile saadet ve müjde dolu çalışmalarını tanıtıp kuvvet bulmak için eserlerini okumaya — okutmaya hazırlıyoruz.

Yazarın önsözünde de belirttiği gibi Müslüman — Türk bilginleri İslâm ahlâkının ilmî cephesini o kadar derinlemesine işlermişler ki, âdeta bugünkü bilginlere yazacak husus kalmamış! Fakat neşrolunduğu yüzyıl öncesi için ahlâkın ilmî esaslarını belirten kitapların dilini anlamaya çalışmak bugünkü kadar çoğunlukça problem değildi.. Bugün o kitapların dilini anlayanlar âdeta yüzlere kadar inmiş bulunduğundan ahlâk ilminin İslâmî cephesini tanıtan bugünkü dilimizle yazılacak yeni, ciddî eserlere ihtiyaç vardır. Gerçi bugün neşir hayatına sunulan ahlâka dair kitaplar yok değil. Fakat bunların hemen hemen pekçoğu pratik ahlâk konularını ve mevizeler bölümünü ihtiva etmektedirler. Bugün daha çok doktrinel cereyanlara ilgi duyan gençlere İslâm ahlâkının ilmî niteliklerini onların anlayabileceği şekilde belirtmek gereği doğmuştur. Biz bunun için uzun bir çalışma sonucu bu amaçla yazılmış en ünlü ahlâkçılarımızdan Kınalızâde Ali Efendinin «Ahlâk—ı Alâî»'sinden birinci bölümünü «Ahlâk İlmi» adıyle Tercüman Gazetesinin 1001 Temel Eser Yayınlarında sunmuştuk. Aynı gaye ile kaleme alınmış ikinci ve üçüncü kitaplar «Aile Ahlâkı ve Devlet Ahlâkı» da bugünkü nesle takdim olunmalıdır!...

Elinizdeki kitap ise Ahmet Rif'at Bey'in o zamanın (yüz yıl öncesinin) ilmî geleneklerinin Türk yurdundaki terakkî derecesini tanıtması bakımından pek enteresandır. Yazar o devir için anlaşılmasında güçlük olmayan İslâm Ahlâkına dair ilmî meseleleri içine alan (ahlâk metodolojisini işlemiş) ciddî eserlerin varlığını gördüğü için onlar gibi bir kitap meydana getirmeyi düşünmemiş, bütün bu eserleri tetkik ederek pratik

ahlâk bakımından iyi ve kötü olan huyları (ahlâkı) herkesin anlayabileceği şekilde açıklamaya yönelmiştir.

Kitap bir nevî ahlâk sözlüğüdür. Fakat dil sözlükleri gibi kelimeleri kısa değil genişçe açıklamıştır. Yazar terimleri ve kelimeleri «hurûf-i hecâ» yani «Elif - bâ» sırasına göre düzene koymuştur. Gerçi bu kitap ciltlere sığmayacak kadar izahları da yapılabilecek derinlikte olan İslâm ahlâk literatürünün tamamını kapsamına almaktan uzaktır. Fakat yazarın önsözünde belirttiği amaca uygun bir kalıpta hazırlandığı ve bu yolda herkese faydalı olacağı da inkâr edilemez.

Bu kitap üzerinde çalışmaya başlamadan; kitabın bir sözlük titizliğinde hazırlanmış olması, sırf ahlâk konularını içine aldığı ve işleniş şekli bakımından canlı ve kaynak niteliğini taşıdığı dikkatimi çekmişti. Okudukça terimlerin, kelimelerin gayet ustaca açıklandığını; öyet hadîs anlamlarıyla, büyük sözleriyle, yaşanmış olay ve haberlerle, filozof sözleriyle süslenip kuvvetlendirilmiş olduğunu gördüm. Bunun üzerine çalışmaya koyuldum. Ve Allahın yardımiyle elinizdeki kitap meydana geldi. Okuyucularımıza eski harflere göre tertip edilmiş olan kelimeleri bugünkü alfabeye göre sıraya koyduğumu hatırlatmayı faydalı buluyorum. Bundan dolayı «bitiriş» meselâ: Kitabın orijinalinde «Y» harfinden sonraya konmuşken bugünkü dile hazırlanmış olanında «Z»'den sonra konmuştur. Yine bu kabilden olarak «Kaf, Kef» maddeleri ve «Gayn» maddesinin hemen hemen hepsi «K» maddesinde işlenmiştir. Yine «Ayın» ve «Elif» maddesinde üstün olanı «A», esire olanı «İ», ötüre olanı da «Ü» maddesine alınmış ve bütün bunlar işlendikten sonra sıraya konmuştur.

Milletimize hayırlı olsun!..

Hüseyin Algül

Yazar hakkında kısa bilgi

Yağlıkçızâde Muhammed Emin oğlu Ahmet Rifat Efendinin babası «Isparta» da «Şa'ban Çelebizâde» denilen bir aileden olup kendisi doğma - büyüme İstanbulludur. «Muhâsebât-ı atîka» muhasebeciliğinden tekâüd olmuş gayretli bir zat idi. Yazmış olduğu eserler incelenirse, ılim sahibi pekçok kimselerin hal tercümelerinden haberi olduğu ve irfan sahibi bir kişi olduğu anlaşılır. Hicrî 1312 yılında vefat etmiştir. Kabri Fatih civarında Emîr Buhâri dergâhındadır.

Basılı eserleri:

1. Yedi cilt «Luğat-ı Târihiyye ve Coğrafya»

Yalnız tarih ve coğrafyaya ait olmayıp diğer ilim ve fenlere ait konuları da içine almış olması itibariyle bir nevî ilimler kamusudur. Çok faydalı bir eserdir.

2. «Nakdüt-tevârîh»

Merhum Kâtip Çelebinin Takvîmu't-târîh'i tarzında olup Adem'in yaratılışından 1296 (hicrî) tarihine kadar geçen vakaları silsile halinde açıklayan umûmî bir tarihtir.

3. «Tavsîr-i Ahlâk» (Elinizdeki kitap)

Güzel ve çirkin ahlâkı elif-ba sırasına göre bildirecek şekilde tertiplenmiş mükemmel bir İslâm Ahlâkı kitabıdır ki, cidden istifadeye şayandır. (Elinizdeki kitap hakkında bu sitayişkâr ifade «Osmanlı Müellifleri»

isimli eserin müellifi Bursalı Mehmet Tahir Efendiye aittir.)

4. «Bergüzâr»

«Ahlâk-ı Alâî» den özet olarak düzenlenmiş bir kitaptır.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi müelliflerin hayatını anlatan meşhur eserinde bu zat hakkında şöyle diyor: «Merhum Ahmet Rifat Efendi bu eserlerini sonradan gerekli ilâveleriyle tashih etmişlerse de bastırmaya muvaffak olamamışlardır. Halbuki bu kitaplar Osmanlı maarifi adına bastırılması arzu edilen muteber eserlerdendir.»

T a r i h

Hazreti Rif'at Efendi-i maarif pîşenin
Sa'yini meşkûr îde lutfiyle Rabb-i müsteân

**

Çünki ibrâz-ı kemâlâta kılup hasr-ı vücûd
Nûbenû âşâr ile tezyîn-i asr eyler hemân

**

İşte bu te'lîf-i zîbâyı dahî ikmâl edüp
Hem ana Tasvîr-i Ahlâk ile virmiş nâm-ü şân

**

Öyle bir bahr-i hakâyıktır bûnu mecmua kim
Dürr-i meknunlar olur peydâ içinden bîgümân

**

Her kelâmı pürhikem her lafzı bir bahs-i bedî'
Zübdesi ayn-ı maânî şîvesi hüsn-i beyân

**

Tab'ına oldı muvaffak sâye-i şâhânede
Tâ ebed mülkinde dâim ola sultân-ı zamân

**

Sa'diyâ! Nazmeyledim târîh-i cevher-i dâreyni
Tab'a lâyık dîdiler Tasvîr-i Ahlâkı cihân.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Alemlerin Rabbı olan yüce Allah'a hamdolsun! Salat ve selâm da efendimiz Muhammed Salellahu Aleyhi Vesellem'e ve O'nun bütün âline, ashabına olsun!

∴

«Ahlâk ilmi» şerefi büyük bir ilimdir. Onun üstün ve şerefli oluşuna Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun!) efendimizin «Şüpheşiz ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.» «Mü'min için güzel huydan daha iyi bir şey yoktur.» «İmanın olgunlaşması güzel ahlâka bağlıdır.» gibi ve bununla ilgili diğer hadisleri kâfi delildir. Bu sebepten ahlâk ilminin büyüklüğünü anlamak için başka bir delile lüzum kalmaz.

İslâm toplulukları arasında hepimizin arzu ettiği maddî ve manevî terakkîye kavuşmak ancak ahlâkî fazîletlerle gerçekleşir. Bundan dolayı pek çok gayretli ahlâk bilgini bu konuda kitaplar yazmış ve ahlâkın ıslâhının, çirkin huyların değiştirilerek düzeltilmesinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ahlâk ilminin diğer meselelerini gerektiği kadar açıklayarak kıyamete kadar bizleri kendilerine minnettar eylemişlerdir. İnsana bu derece gerekli olan bu şerefli ilmin meselelerini açıklamak ve bu arada din kardeşlerime âcizâne hizmet etmek istiyordum. Lâkin bizden önce geçmiş olan muhterem ahlâk bilginlerimiz bu ilmin derin meselelerini tamamiyle inceleyip bize yazacak bir şey

bırakmamışlardı. Bana; iyi ve kötü ahlâkın büyük ahlâk kitaplarımızda belirtilen açıklamalarını, fayda ve zararlarını çocuklara varıncaya kadar herkesin anlayabileceği açık bir Türkçe ile yazmak kalıyordu.

Sonra dostların teşviki ile cesaret bulup bu eseri tertip ederek tamamlamaya muvaffak oldum. Meydana gelen kusurumuzun af ıle karşılanmasını, hata ve noksanların düzeltilip tamamlanmasını bütün bu ilimde söz sahibi olan gayret sahiplerinden rica eder, dualarını istirham ederim.

Tevfîk Allahtandır.

Ahmet Rif'at

— A —

Ahlâk: Lütfen «hulk» kelimesine bakınız!

*
* *

Arzu: Lütfen «Emel» kelimesine bakınız!

* *
*

Âfiyet: Cenâb-ı Hak bazı kullarını insanların kendisinden sıkıntı, ağırlık ve tasallûtunu; kendisinin de insanlara ihtiyaç ve müracaatını kaldırarak onu mutlu kılar. Bunlar hakkında olan ilâhî lûtfa «âfiyet» derler. Sıhhat kelimesi de bunun eş anlamlısı olarak kullanılır.

(Bu kelime için lütfen «Sıhhat» kelimesine de bakınız!)

* *
*

Âkıbet: Son, sonuç, bir işin sonu anlamınadır. Çoğunlukla işlerin sonunda görülen rahatlık ve selâmet; başlangıcında yapılan gözden geçirme ve çekilen zahmet ölçüsündedir. İşin sonunu düşünmenin hasmı, aceleciliktir. Acelecilik bir işte kişinin başarısını düşürür ve az zamanda aceleciliğin müsbet bir davranış olmadığı anlaşılır. Sonu düşünülmeyerek başlanılan iş başlanıldığı gün bozulmuş demektir. Bilinen bir şeydir: Kış mevsiminde gül fidanını yakan ilkbaharda gül koklayamaz. İlkönce görülen mutlu hal o kadar makbul

değildir. Bunun için dikkat sahipleri, sonunu görmeksizin bir kişinin mutluluğuna hükmetmezler.

Sözün kısası; her şeyin ve uhrevî menfaatlarımızın sermayesi olan aziz hayatımızın sonunu düşünmeli ve bunun için gereken şeyi şimdiden yapmalıyız. Sona kalan dona kalır.

Acele: Bir şeyin vaktinden önce olmasını istemektir. Araplar vaktiyle aceleye «Ümmü nedâmet = Pişmanlık anası» derlerdi. Çünkü aceleci kişiler öğrenmeden istemeye, anlamadan cevaba, sabit olmadan cezayı kalkışırlar ki, bu haller selâmetten mahrûmiyet ve pişmanlıktan başka bir şeyi sonuç vermez.

Acele etmek akıl sahibi kişilerce reddedilmiş bir âdettir. İşleri yürütme esnasında tercih ve özgürlük dizginini «acele» nin eline veren kişinin sonunda o işi başaramıyacağını ya da bundan pişmanlık duyacağını kimse inkâr edemez. Zira pek çok defa görülmüş ve denenmiştir. «Kim, bir işin sonunu düşünmeden hareket ederse o işin sonunda mutlaka pişmanlık duyar.»

Hiddetlenen kişi sevinçli, hırslı kişi de zengin olamadığı gibi; aceleci de övülen, beğenilen kişi olamaz. Acelecilik, bir işi insana iki kere gördürür. Kanadı bitmeden uçmak isteyen kuş acelesinden yırtıcı hayvana lokma olur. Sinek de hırslı ve aceleci olduğu için kanaatkâr ve sabredici örümceğin ağına tutulur.

Bir tarihte Yunanlı dört hükümdar ittifak için bir şehirde toplanırlar. İşlerini tamamladıktan sonra orada bulunan meşhur bir filozofun ziyaretine gidip dua ve tavsiye isterler. Filozof şöyle der: «Siz aceleyi terk

ile kızgınlık ve tenbellikten kaçtığınız zaman tehlikelerden her zaman korunmuş olursunuz Zira acelenin sonunda pişmanlık, hiddetin sonunda kin ve hoşnutsuzluk, tenbelliğin sonunda önemsiz olmak ve küçümsenmek vardır!» Hepsi bu öğütten çok memnun kalır.

Fakat hayır ve faydası açık olup fırsatın elden kaçmasından korkulan şeylerde yani tevbe, ihsan, mükâfat ve dinî görevlerin yerine getirilmesi gibi hususlarda; ayrıca inceleme sonucu anlaşılan düşmanın hücumundan evvel hareket ve müdafaada acelenin faydası âşikârdır.

Adâlet: Zulmün zıttı ve her hakkı, hakedene vermek istek ve iradesidir.

Adaletin bir kaç kısmı vardır:

- İlâhî adâlet,
- İnsânî adâlet,
  ve buna giren,
- Toplumsal adalet,
- Siyâsî adâlet.

Maddî hususlar üzerinde kurulmuş usûl ve kanunlara dönen adaletten başka bir adâlet daha vardır ki, o da emsâl ve akranın şeref ve liyâkatine hürmet ve ahlâkın ıslâh ve devamına gayrettir. İşte bu adâletin sağlanması halinde medenî kanunların nüfuz ve itibarı ile beraber fazîlet kanunları da yüz göstermiş olur.

Adâlet genellik ve özellik itibariyle iki mânâyı içine alır. Genellik anlamında düşünülürse; kötülükerden [illegible]mış vicdanın ifrat ve tefrîtten uzak olarak itidal

çizgisinde gördüğü her nevî meşrû hareket mânâsına gelir.

Özellik anlamıyla etüd edilirse; insan nefsinde olan şehvet, gazap ve mümeyyize kuvvetleri ifrat ve tefritiyle kişiyi suiistimâle sürükler ve bu ifrat ve tefrîte müstâkil sebep olan rûhî hastalıklar ise kuvvetlerin dönüp - dolaştığı yer olan vicdânî kuvvetin tesirine dayalı olarak insan fertleri arasında birbirlerinin haklarına tecavüz istidâdı meydana getirir ki, medenî tabiata tamamen aykırıdır.

İşte bu gibi tecavüzlerden korunmak için siyâsî hükümdar ve memurların siyâsî kuvvetleri de sırf adâlet sayılır. Zira o devlet başkanı millet fertlerini her nevî haksızlıklardan siyâsetle korur ve huzuru devam ettirir.

Adâlet, önce kişinin zatına, sıfatına, kuvvet ve uzuvlarına taallûk eder. İkinci olarak yakınlarına, aile ve çocuklarına, çevresindekilere taallûk eder.

Bir adam adalet sıfatıyla nitelenmek isterse önce kendi zat ve sıfatında, kuvvet ve uzuvlarında adalete riayet etmeli. Her kuvvet niçin yaratılmış ve her uzuv ne yolda kullanılmak üzere yaratılmış ise onda kullanarak aklen ve şer'an yasak ve çirkin olan yerlerde kullanmaktan korumalı!

Âdil ve insaflı olan kişi için zulüm ve tecâvüze engel vardır. O da ya maddîdir, ya mânevî.

Mânevî olan engel: Allahın emri ve kötülüklerden arınmış vicdanın istikameti.

Maddî olan engel: Toplum arasında sorumluluk.

Çeşitli zulüm ve kötülüklerle kendi nevine zulüm ve ihaneti caiz görenler şüphe yok ki bir gün yakayı ceza pençesine kaptıracaklardır. Çünkü ilâhî adâlet o gibi

suç ve cinayet sahibi olan zalimleri daima takip etmektedir.

Adâvet (Husûmet): Düşmanlık demektir.

Dostlar arasında sevgi bağı bazan devam etmediği gibi düşmanlık ve husûmet de devamlı olmaz. Çünkü ikisi de insanda temel huy olmayıp sonradan gelmedir. Ârızî olan şeylerin ise değişmesi kabil ve göğüs sayfasından küçük bir sebeple giderilmesi mümkündür. Bazıları, kişilerin sevgı ve düşmanlığını; güzellerin yüzüne, çocukların ahdine (söz vermek) ve kadınların vefasına benzeterek: «Hiç birisinin varlığına güven ve bekasına itıkat caiz olmaz» dediler.

Hakîkaten nice sadakat vardır ki, dostluk derecesinde çok ileriye varmışken bır sebeple düşmanlığa dönüşür. Ve ne düşmanlık vardır ki, ateşi etrafı sarmışken zamanın geçmesıyle sevgi ve samimiyet nehrinden su içer.

İşte bu hikmetlere mebnîdir ki, akıllı kişiler düşmanlarla idare etme (geçinme) şartlarını tamamen geçersiz tutmazlar ve dostların sevgi bağlarına tam olarak güvenmeyi doğru bulmazlar.

Bir kimse ile aralarında düşmanlık meydana gelince onun kötülükleriden bahsetmek caiz değildir. Zira böyle bir şey gizlenemiyeceğinden ve seninle beraber onu kötüleyen kişinin gidip ona söylemesi, yahut mahrem sandığı birine açıp oradan dolaşarak duyması mümkün olduğundan düşmanlığın şiddeti artar. Artar da ne olur? Ne olacak? İki tarafın hali başkalarına eğlence olur. Kimi öteye kimi beriye hak verip aralarında bir mesele rengine bürünür.

Bunun için münasip ve edebe uygun olan, sessizliği tercih etmek ve daha değerlisi nefsin kırılması mümkün olduğu takdirde lûtfile davranmak ve affetmektir. Çünkü iyi davranışla düşman dost olur, eski maceralar unutulur.

Kıymetli ömrünü daima düşmanlık ve husûmetle geçirerek keder ve huzursuzlukla geçen yıllara yazık!

Dış görünüşü bakımından dost görünüp fırsat gözeten düşmanın düşmanlığı; düşmanlığını açıkça belli eden düşmanın düşmanlığından daha beterdir. Nitekim hastalığı açık ve belli olan hastanın tedavisi, gizli olan hastanın tedavisinden daha zordur.

«Düşmanları esir sanma! Düşmanlar esir bile olsa bunların hareketlerine engel olmak gizli bir kokunun yayılmasına engel olmak kadar güçtür. Çalış, dikkatli ol ki, düşmanın hilesinden emîn olma! O muhakkak can ve gönül ikliminin temiz havasını bozmaya çalışmaktadır.»

∴

Azm: Bir işin meydana gelmesi için yürekten yönelmektir.

Bir şey ciddî bir kararla, yürekten yönelmeye yaklaşmışsa Allah'ın yardımı ona yönelen kişiye ulaşır. Cenabı Hak böylelerini övmüştür. Sebatsızlık ise insana çok şey kaybettirir. Azim ve sebat çoğunlukla istenilen şeyin elde edilmesinde büyük rol oynar Düşünme ve danışmadan sonra bir karara varan kişi görüşünde sebat etmesi gerekir ki, bunun meyvesi meydana gelsin!

«Bir kerre azmettin mi artık Allaha güvenıp dayan!»

Âl-i İmrân, Âyet: 159)

∴

Aşk (ışk): Çok sevmek, aşık olmak anlamına gelir. Lügat bakımından sarmaşık ağacına da derler. Sevginin aşırı derecede olanı da sevdiği üzerine onun gibi sarmaştığı ve belki bütün bölümlerine karıştığı için bu ismi almıştır.

Aşkın başlangıcı «muvafakat» tır. Ondan sonra «meyil», daha sonra «seven, dost, âşık», «Arzu», «Şaşkınlık» mertebelerine varır. Sonunda «Aşk» ta karar kılar.

Filozoflara göre: «Varlıkların arasında manevî ortaklıkla müşterek ve umûmî bir anlayış vardır. Bundan dolayı insan ruhu güzellik ve olgunluk sahibi olan kemâle ermiş ruhları müşahede ettiğinde sohbetini, dostluğunu ve huylarının kaynaşmasını ister. Bütün eşyanın aslî ve sonradan kazanılan bünyesel ve ruhsal uygunluk derecesine en yakını ise insan olup onun şekillerinde meydana gelen güzellik ve olgunluğu müşahede fıtrat ve yaratılışına hepsinden yakın olmakla insan ruhlarından her ruhun kendi nev'inin iyilik ve güzelliğine meyil ve alâkası tabiidir.»

Mecâzî aşkın bağlı olduğu şey eserlerin güzelliğidir. Halbuki hakikî aşk doğrudan doğruya zâtî güzellikle ilgilidir. Eserlerin güzelliği zâtî güzelliğin gölgesi ve dalı olduğu gibi mecâzî aşk da hakikî aşkın gölgesi ve dalıdır.

Her şahısta doğuştan sahip olduğu özellik dolayısı ile güzel olan varlığa karşı sevgi beslemek kabiliyeti

vardır. Yalnız bazılarının bu tabii özelliklerini bir karanlık perde örter ve meydana çıkmasına engel olur. maamafih biraz hazır olanlar ölçülü bir dilber gördükleri zaman gönlü saf bir kuş gibı sevgilerinin hevasında kanat çırpıp ulaşmak istediklerinin esiri olurlar. Gittikçe aşk ateşinin bir şûlesi olarak maddî oluşlardan kalplerine dokunmuş kesîf örtüyü yakıp, basîret (isabetli görüş) gözüyle gafletten kaçmayı başarıp sevdiklerinde gördükleri güzelliğin süratle gidici oduğu ve mükemmelliğin ancak Cenabı Hakkın güzelliği olduğunu keşfederler. İşte bu mertebenin doğmasına «hakikî aşk» derler. İnsan aklı aşkın hakîkatini bilmekte âciz ve şaşırmış bir mevkidedir. Bu hal vicdânî bir hal olduğundan sözle, sualle tarifi mümkün değildir.

Fadlullah Serahsî'den «Aşk nedir?» diye sorduklarında: «Aşk, Cenabı Hakkın bizi büyüklük dergâhının tanınmasına sebep olmak için kullanmış bulunduğu ağdır» dedi. Cenabı Hakka kavuşmak için en yakın yol aşktır. Bundan samimiyet (ihlâs) dahi doğar.

Kenanlı Yusuf'un sevgisi yolunda yüz Züleyha hayran idi ve başı dönmüştü. İlâhî aşkın nûrundan zerre kadar bir nur meydana gelse yüzbin güneş onun cezbesine tutulur, başı döner. Bu görgü ve duygular dünyasında varlık bulan bütün eser ve hallerin menşei ve bütün eşyada görülen şevk, zevk ve büyüyüp çoğalmanın sır ve hikmeti hep ilâhî aşkın sırlarındandır. İlâhî aşkı isteyenler gönüllerini Allahtan başkasının sevgisinden (mâsivâdan) âzâ ve organlarını haram olan şeylerden arındırmalıdır ki, hattâ kalpleri sevginin sonucu olarak doğan muhabbetten ibaret olan ilâhî aşk

ile dopdolu olup fânî (geçici) olan şeylerden kurtulmaları mümkün olsun! Başka türlü bu yola girmekten fayda doğmaz.

Hattâ bir kimse ârif olan bir ihtiyara varıp müritlik isteyince o yaşlı kişi «Sen hiç aşıklık çektin mi? Aşkın ne olduğunu biliyor musu?» diye sorar, o kişi «Hayır!» cevabını verince «öyle ise git! Aşık ol da gel!» diye cevap vermişti.

Cenabı Hakkın sevdiği yüce Peygamberimiz aşkın şerefine işaret ederek: «Bir kimse âşık olup iffetli (namuslu) kalır ve gizleyip ondan sonra ölürse şehit olarak vefat etmiş olur» buyurmuşlardır.

Afv: Hataları bağışlamak ve hakkı olan, alması gerekli şeyden kendi isteği ile vazgeçmek demektir.

Cenabı Hak bu yüksek özelliği «(Habibim) Sen (güçlüğü) değil, kolaylığı (sağlayan yolu) tut. İyiliği emret» Araf, Âyet: 199. Ve «sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır» (Bakare, Âyet: 237). âyetleri ile övmüştür. Af, hasletlerin en şereflilerindendir ve affın doğuracağı lezzet intikam lezzetinden daha hoştur ve olgun kişilerin kalplerine sevinç doldurur. Çünkü affın lezzeti şeref ve övülmeyi, intikam ise kötülenmeyi sonuç verir. Güç sahibi yanında hiddetlenmenin gereğini sür'atle yerine getirip intikam almak muhterem kişilerin âdetlerinden değildir. Onlar affın en üstününün cezalandırmaya gücü var iken yapılan af olduğunu bilirler.

Bir kimse zafer zamanında hasmından intikam almakla hiddetinin hükmünü yerine getirip ve hakkını yerine getirdiği halde zaferin şükrünü af ile yerine getirmemiş olacağından halk arasında iyilikle anılmaz.

Iskender-i Rûmî'nin Asya'da bir şehri yağma ve ahâlisini umûmi olarak öldürttüğü, Atina'da hocası Aristo'nun kulağına ulaşınca ona şöyle bir yazı gönderdi: «Galip gelmeden önce olan öldürmede bir beis olmadığını tasdîk edebiliriz. Fakat sonraki yağma ve umûmî öldürmede hakkınız yok idi. Onlar kusur bile etmiş olsalar size düşen af idi. Çünkü insanlarda kusur olmamış olsa hükümdarların şanından olan affın da bir değeri bir hükmü olmaması gerekirdi.»

Abbâsî Halîfelerinden Memûn bir kişiye hiddetlenip huzurunda kabahatlarını birer birer yüzüne vurarak sorguya çekerken o zat: «Ey müminlerin Emiri! Suçluya ceza evrmeye güç yetirmek hiddet ve gazabın sona ermesidir. Senin ise ceza vermeye gücün son derecededir. Padişahım! Benim günahım pek büyüktür. Onu ancak senin gibi bir büyük affedebilir» deyince Me'mun biraz düşündükten sonra: «Bana şu iki kişi senin öldürülmen için işaret ediyorlar.» diyerek veziri ile Mûtasım'ı gösterir. Bunun üzerine suçlu kişi: «Benim gıbilerden böyle bir suç meydana gelmiş! Onlar da efendimiz gibi bir padişaha duyurmuşlar» demesi üzerine affa ulaşmıştır.

Aydınlık kalplere sahip olanlar için affın fazîletini bilmek pek kolaydır. Hak taâlâ hazretlerinin kullarından çok çok affı sevdiğini herkesin insanların gözlerinden gizli nice ayıpları olduğu halde ve Cenabı Hak bütün bunları bildiği halde bunları gizlediğini düşünmeli, kendimizin de nice kusurları olduğunu hatırlamalıyız.

Aftan sonra kusurlu kişiye sert davranmak ve kabahatini tekrar tekrar yüzüne vurmak çirkindir ve kinlarlığın sonucu işlenen bir harekettir.

Şurası da hatırda kalmalıdır ki, af bilerek olmayan ve bir hadde varmayan hatalar hakkında olup bilerek, kasten işlenen; ilâhî prensipler ve kanunlarca suç sayılan ve cezayı gerektiren kötülüklere karşı af ile davranmak buna benzer kötülüklerin işlenmesine ruhsat vermek ve sınırları çiğnemek demek olduğundan caiz olmaz.

Akıl: İnsanı diğer hayvanlardan ayırdeden rûhânî bir nurdur ki, insan ruhu onunla zarûrî ve nazarî ilımleri idrak eder, kabullenir.

Allah Taâlâ hazretleri muhterem meleklerde şehvetsiz aklı ve hayvanlarda akılsız şehveti, insanlarda ise hem aklı ve hem de şehveti icad buyurmuştur. Bir insanın aklı şehvetine galip gelirse meleklerden daha yüce, şehveti aklına galip gelirse hayvanlardan daha aşağıdır. Kelâm ilminde önemli ihtisaslara yönelmiş bilginler insan aklını tarihte dört dereceyi belirtmişlerdir:

1. «Akl-ı Heyûlânî» ki, çocukların bir iş yapmaktan ya da bir şeyi idrakten uzak derecedeki kabiliyetidir. Bu mertebe bütün fertlerde ilk yaratılışlarında meydana gelen bir durumdur.

2. Varlığından şüphe edilmeyen şeylerle teorik bilgileri kazanmak kabiliyetinin gelişmesi demek olan «akıl bil-meleke» ki, sorumluluğu yüklenmenin (mükellefiyetin) sebebidir.

3. «Akıl bi'l-fi'l» ki, doğruluğundan şüphe edilmeyen gerçeklerden hareketle teorilere alışkanlık meydana gelir.

4. «Akıl müstefâd» dır. Bu, aklın olgunluğa kavuşma derecesidir, ve bilinmeyenleri müşahede makamıdır. Ancak Peygamberler ve veresesinde bulunur, yani değerli bilginlerde.

Mutezîle (Bir itikat mezhebi) mezhebi akılların ilk yaratılışta eşitlik üzere verildiğini ve sonra görülen farklılaşmanın sadece terbiye, öğretim ve tecrübe eseri olduğunu iddia ederler. Ama bu sözleri aklen ve naklen çürütülmüş olup yanlış bir görüş olduğu belirtilmiştir. Zira biz birtakım çocuklar görüyoruz ki, hiçbir kimseden öğretim görmemiş ve tecrübe sahibi olmamış oldukları halde bilgi görmüş öğretmenler ve tecrübe sahibi olmuş kişilerden daha çok hakîkatleri idrake kabiliyet sahibi oluyorlar. Yine umumiyetle birtakım insanları görüyoruz ki, ilim ve tecrübeleri olmadığı halde isabetli sonuca ulaşmak ve bir şeyi anlamaktaki sür'atli zihin çalıştırması ile akranlarına üstün bulunuyorlar. Demek oldu ki mutezîle mezhebinin görüşü gibi akıl ilk yaratılışta eşitlik üzere değildir.

Bu dünyada var olan bütün hayvanlar zulüm ve düşmanlık üzerine dolu olduklarından (yaratılış bakımından) Cenabı Hak onların her nev'i için düşmanlarının zararlarını gidermeye mahsus olmak üzere boynuz, hortum ve tırnak gibi bir takım silâh yaratmıştır. İnsanlara da akıl, idrak, düşünme ve konuşmayı ihsan etmiştir. Bunları kullanmakla zararlarını giderip menfaatlerini elde etmeye ve hayvanların tamamını zabt ve idaresi altına almaya ve belki dağları taşları söküp koparmaya muktedir olurlar.

Aklın şerefi hakkında söylenen söz ve haberlerin tamamını sayıp - dökmek mümkün değildir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: «Ey insanlar! Akla

yumuşak davranın (değer verin!) Siz emrolunduğunuz ve yasaklandığınız şeyleri ancak akıl ile bilebilirsiniz. Akıl, yaratıcınız katında sizin şerefinizdir. Kesinlikle biliniz ki, akıllı kişi Allah'a itaat edendir. (Her ne kadar kötü görünüşlü, aşağı mertebeli ve hatırı hakîr olursa da.) (Yine) Her ne kadar güzellik sahibi, şeref ve şan sahibi olsa da cahil kişi Allah'a isyan edendir.» Bu hadîs-i şerîf, aklın şerefini anlatan haberlerdendir.

Bir filozof: «Aklın eli rûhun dizginini tutarsa kötü yollara salıvermez. Hakka batıl, batıla hak dedirtmez. Daima, sahibini dünyada meydana gelen durumların kaynak ve gidişatını doğru bir biçimde incelemeye sevkeder ve fayda sağlar. Her şey, çoğaldığı zaman ucuzlar. Akıl ise ilim ve tecrübe sayesinde çoğaldıkça pahalanır» dedi.

Aklın iki örtüsü vardır:

1. Gazap (hiddetlenmek)
2. Şehvet.

Akıl ne zaman bunlardan biriyle perdelenmiş olursa geçici ve faydasız şeylere yönelir ve ruh münasip olmayan isteklere karşı mukavemete muktedir olamaz. Aklını faydasız şeylerin peşinde sürüklenmekten kurtarması sahibine, yenilmesi ise düşmanına fayda sağlar. Uygun olmayan isteklerin aklı istîlâsı halinde ise insan için nefsin ayıplarına ermek mümkün olmaz.

Bazı gönlü aydınlık içinde olan kişiler «aklı, kocaya (erkeğe) ve nefsi, zevceye (hanıma), cismi de ikisinin birlikte oturduğu eve benzetmişlerdir. Eğer akıl nefse galip gelirse kocasına yenilmiş kadın gibi evinin çıkar-

larıyla meşgul olur. Aksine nefis akla galip gelince kocasına galip gelen kadın gibi kendi heves ve istekleriyle meşgul olur, evin işine bakmaz» dediler.

Bir olayın meydana gelmesinden sonra çare arayan akıllı değildir. Akıllı kişi o olayı meydana gelmeden önce keşfedip gücü yettiği derecede çare ve tedbirini hazırlayandır. Akıllı kişi hırslı ahmaklar gibi kendi rahatı için halkı rahatsız etmez. Aksine halkın rahatı için güçlüklere katlanmayı tercih eder.

Akıllı kişiler zamanın imkânlarından ilâhî prensiplere ve kanunlara uygun bir şekilde faydalanma yollarını arayanlardır. Bilinen bir şeydir ki; «yağmur yağarken uyku kestiren küpünü boş bulur.»

Akıllı kişi, çalışmaya, kazanmaya yönelmekle beraber nasîbinin nereden geleceğini bilir. Israr ve şikâyet etmez. Kapı açık olmayınca kapıcıya güçlük çıkarmaz.

Şurası da bilinsin ki, akıl başlı başına Hakka delîl ve esrâr-ı Rubûbiyyeti (Rablığın sırlarını) idrâke muktedir değildir. Başlangıç ve dönüşe, birlik ve çokluğa akıl erdireyim ve Hakka ulaşmak mertebine aklı de-
akıl erdireyim ve Hakka ulaşmak mertebesine aklı dekalmışlardır. O yüce mertebeye kavuşmak ancak din ve hidâyet nurunun cazibesiyle olur.

İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez,
Zîra bu terâzi o kadar sıkleti çekmez.

— B —

Baht: Hakikatte Hakkın kullarına ihsan buyurduğu güzel hasletlerden biridir. Talihi güzel ve saadet mânâlarına gelir. Bahtiyarlık ise bu özelliğin iyi kullanılmasından ibarettir.

Bahtı açık, talihi yâr olan kişi küçük bir teşebbüsle muradına, isteğine ulaşır... Bazısı hiç beklenmezken umulmadık bir şekilde, bir teşebbüs de ortada görünmezken anî bir sebebin meydana gelmesi ile akran ve emsâli arasında üstün olur. Bunlar hep Hak Taâlânın sevk ve idaresiyle ve yardımıyla olmaktadır.

Talihi uygun olan ve işi rastgelen her kişi mutlu sayılmaz. Mutlu kişiler ancak Cenabı Hakkın emir ve yasaklarına ve umûmî edep ve terbiyeye uygun hallerde işi rastgelenlerdir. Öyle, Allahın yasak ettiği ve adaba aykırı hususlarda talihi iyi olanlara mutlu kişi denmez. Bunlara «Şeytanın kendine çektiği kişi veya «Rahmanın buğzettiği kişi» denir.

Bahtiyar kişi her zaman bulunduğu halden memnun ve daima nasîbine razı ve şükredici olup kimseye ihtiyacını arzedip asalak olmaz. Ömrünü, bütün bütün dünyevî çıkarlarını elde etmek yolunda tüketmez.

Bu ifadelerimizden fakirliği tercih ve bir köşede yalnızca ömrünü tüketmek şeklini tavsiye ettiğimiz anlaşılmasın. Halinden memnun olmak, şükür ve hamdet-

mek, zenginlik zamanında daha çok lâzımdır. Çünkü zengin kerem sahibi olan Allah'ın lûtfuna ulaşmıştır.

Çok tecrübe olunmuştur ki, çoğunlukla bilgisiz, tenbel ve sert tabiatlı olup ailelerini, evlâtlarını sebepsiz yere tahkir edip üzenler mutsuz olurlar, bedbaht kalırlar.

***

Buhl: Cömertliğin zıttı ve nefsin yakalandığı, ilâcı güç bir hastalıktır.

Şer'an (Allahın emri uyarınca) ve insânî mürüvvet bakımından tutmak lâyık olmayan yerde tutmak demektir. Tamahkârlıkta ileri gidenler ilkönce «bahîl = cimri» ünvanını takınırlar, sonra bunun aşırısına uğrayarak hafifliğe, hakirliğe ve âdiliğe doğru yol alırlar.

Cimriliğin ya fakirlik korkusu ve zaruretten, ya mala aşırı derecede sevgi beslemekten, yahut nefiste meydana gelen hırs sebebiyle çevresindeki insanlara sevgi ve acımayı terkten ileri geldiği söylenir. Ben bunları doğru bulmakla beraber dördüncü ve belki de ilk sırada olmak üzere aklen zayıf, fikren noksan olmaktan da bu hastalığın doğabileceğini ilâve edebilirim. Fakir düşmekten korkarak cimri olup malını tutmakta ifrata gitmek herkesin rızkını veren Cenabı Hakka karşı kötü zan beslemektir. Bu misilli adamların biriktirip yığdıkları mallarını yiyemeyip bir fakir gibi vakit geçirmeleri ve vefat edinceye kadar saklayıp durdukları herşeyi bütün takımıyla varislere terketmeleri Allahü Taâlâya karşı olan sû-i zanna mukabil olarak kendisine verilmiş bir ceza olsa gerek. Bu gayet kolayca anlaşılabilen bir hakîkattir.

Acaba bunlar: «Allahın fazl (-u kereminden) kendilerine verdiğini (sarf-u infakta) cimrilik edenler zinhâr bunun, kendileri için bir hayır olduğunu sanmasın (lar). Bilâkis bu, onlar için bir şerdir.» (Âl-i İmrân, Âyet: 180) yüce âyetini ve cimriliğin en âdî huylardan biri olduğunu bildiren sayısız Peygamber sözlerini okumuyorlar mı? Ve bunca dostların, ahbabın ömürleri boyunca büyük bir sevgi ile ve çeşitli zahmetlerle topladıkları mallarını bırakıp gittiklerini görmüyorlar mı? Ölümden sonra insana yarayacak şeyin ancak hayatta iken yapılan hayır ve iyilikler idiğini bilmiyorlar mı? Bilirler, fakat yine kendi bildiklerine giderler. Dünyada zengin ve servet sahibi olduğu halde zaruret içinde kıvranıp, fakirlik çeker, âhirette 'de zenginliğin hesabını verirler. Bunlar akıl zayıflığı ve fikir noksanlığı değil de nedir?

Cimrinin dostu ve halk arasında şeref ve haysiyeti olmaz. İyiliği görülmez, ekmeği yenmez, nasîhat almaz, zevkini bilmez, rahatını aramaz. Ancak para biriktirmesini bilir. Zevk ve rahatı paradır.

Filozoflardan bazıları cimriyi ipekböceğine benzetmişlerdir. Bu böcek gayet kısa olan hayatında nefsini korumak için uğraşarak bir koza yapar. Nihayet yaptığı kozanın içinde ölür de o kazadan başkaları faydalanırlar.

Bethûy: Bu tabıatta olan kimselerin talihi sönüktür, bahtları karadır. Yahut da kötü talihli kişiler bu huyda, yani «kötü huylu olmak» hastalığına yakalanırlar.

Kötü huylu kişi daima belâcıdır. Bunun için aradığını bulur. Şerrinden sakınıp susanları korkuttum

sanır. Halbuki ondan kimse korkmaz. Çünkü elinden hiçbir şey gelmez. Bununla beraber semtine uğramama hayırlıdır.

«Efendi, güçlük çıkaran bir kişi olma!
Zîra kötü huylunun bahtı birgün tepetaklak olur.»

***

Beddua: Lütfen «inkisâr» kelimesine bakınız!

***

Beşâşet: Güler yüzlülük demektir.

Bunun kişiye yaratılışında verilen bir huy olduğunu söylersek pek hata etmiş olmayız. Çünkü gam hammalı birtakım suratı ekşi kişilerin sevinç ve neşe zamanında da güler yüzlü olamadıkları çok kere görülmüştür. Eğer yaratılışa bağlı, huya bağlı (cibillî) olmasaydı onlar da herkes gibi gülerler, oynarlardı.

Her zaman gamlı - kederli bir halde yaşayan kişilerle sohbet edip yakın olmak insana keder ve gam geçirir. Tıpkı bunun gibi huya bağlı olarak neşeli olan kişilerle arkadaşlık edip sohbette bulunmak da insanın kederlerini giderir ve genişlik, ferahlık sağlar.

Böyle kötü yüzlü ve kötü huylu kişilere bir ihtiyacı arzetmek de çoğu zaman pişmanlığı doğurur. Eğer bir ihtiyacın varsa iyi huylu, güleryüzlü kişilere söyle. Bu sözümüzü kuvvetlendiren pekçok haberler anlatılmış, pekçok sözler söylenmiştir. Bunun için bu konuda tereddüde düşmek gerekmez.

Güleryüz ve tatlı dille söylenen söz faydasız bile olsa kötülükle söylenen faydalı sözden daha çok kabul görür. Bunun gibi ihtiyaç sahiplerine güleryüzle verilen red cevabı bu ihtiyacı kötülükle, kötü ve sert bir yüzle karşılayıp verenden daha çok hoşnutluk verir.

Belâ: Âfet, keder ve zarara sebep olan şeye denir. Yerine göre musîbet gibi saadet ve afiyetin aksi olan manaları içine alan kelimelerle de açıklanabilir.

İyi hal sahibi bir adamın Allah tarafından belâya uğratılmasını arifler, o kişinin manevi terakkisine işaret sayarak şöyle demişlerdir: «Allahu Taâlâ hazretlerinin kuluna cefası mücerred terbiye vermek, ıslah etmek, sabır ve tahammülü nisbetinde terakkisi içindir. Her ne vakit Allah (C. C.) kuluna kahr ve belâ takdir ederse ümit olunur ki, arkasından yardımı, lûtuf ve ihsanı, iyiliği de gelecektir.»

Buna göre kederlenmek gerekmez: «Uyanık ol da belâdan dolayı kederlenme! Zira belâlar Rahman'ın lûtfunun gizli habercileridir. Şurası da bilinsin ki, Allahın kahr ve gazabı (hiddetlenmesi) bizim hiddetlenmemiz gibi nefse bağlı değildir. Onun kahr ve gazabı sebep, illet ve garazdan, kinden arınmıştır. Ve belânın çekilecek zahmetlere karşı mükâfatı sahibine döner.

Ne yazık ki bazı çocuk tabiatlı kişiler bu hakîkati bilmedikleri için başlarına gelen bir küçük belâdan çocuğun kan alıcıdan korktuğu gibi korkarlar. Halbuki kan almanın o çocuğa olan faydası inkâr edilemez.

Dünyada birtakım belâlar vardır ki, onları insanlar kendileri ararlar, bulurlar. Bu yüzden hem dünyada hem de âhirette rezîl olurlar. Onları o belâlara sürükleyen şey ise şehvet, gazap ve tamahkârlıktır.

***

Boşboğazlık: Fikrî hastalıklardandır. Bu hastalığa yakalanıp da boşboğazlık çukuruna yuvarlananlara ne kadar ilâç verilse, çare gösterilse bunların tesiri biraz güç olur.

Bunlar bu huylarının fena ve zararlı olduğunu bildikleri ve çok kere böyle bir huya sahip olmaktan pişmanlık duydukları halde sırası gelince dayanamayıp yine ileri geri söz edip boşboğazlık yapmaktan kendilerini alamazlar.

Buna misal olarak şöyle bir hikâye anlatırlar: Bir deve ile bir merkep bulundukları kervandan her nasılsa kaçıp yeşillik, çimenlik, bol otlu bir yere varırlar. İçinden bir de nehir akmaktadır. Otlaktan yiyip nehirden içerler. Böyle bolluk ve refah içinde yaşayıp giderken bir gün merkep deveye şöyle der:

— «Arkadaş! Benim biraz müzik bilgim var ve güzel sesim vardır. Şu zevk ve safamıza bir kat daha renk ve çeşnilik katmak için güzel tîz'de azıcık gezinip şarkı söyleyeyim mı?»

Deve her ne kadar «sırası değil» diyerek merkebin bu davranışına engel olmak isterse de bunu başaramaz. Bunun üzerine merkep pis sesi ile (güya şarkı söylüyormuş gibi) öyle bir bağırır ki, tâ dağın öteki tarafında bunları aramakta olanlar onun sesini işitirler ve sesin geldiği tarafa doğru gelip ikisini de yakalarlar, deveyi merkebe bağlayarak ve de döverek götürürler.

Bu boşboğazlığın pekçok ayrılığa, nifaka sebep olduğu, nice mühim sırların yayılmasına sebep olup bu sır sahiplerinin mahçup ve rezîl, belki zulüm ve haksızlığa uğramalarına sebep olduğu çok duyulmuştur. Bunun için büyükler, boşboğazlara hiçbir zaman sır verilmemesini büyük bir dikkatle tenbih ederler.

Bahane: İleri sürülen yerinde olmayan sebep ve uygun düşmeyen özüre denir.

Aynaya bakıp ileri sürdüğü bahaneler ne kadar ince ve nazik olursa olsun kişi bunların aslında aynadaki başına kendisi tarafından indirilmiş birer tokmak ve sonunda meydana gelecek şeyin kendi kendine yenilgi olduğunu bilir de bildiği halde susar ya da bir özür ileri sürmeye mecbur olur.

Tilki bile tuttuğu horozu yemek için bir bahane arayıp: «Senin sabahları feryad etmenden (ötmenden) gayen halkı uyandırıp beni yakalatmak değil miydi?» diyerek başını koparırmış!

Kurnaz ve dikkatli kin güdenlere hasımlarını helâke düşürmek ve tenbel ve yalancı dostlara yardımdan kaçınmak için bahane, büyük bir sermaye olabilirse de bunun hiçbir kârı yoktur. Kâr ancak doğru söyleyip doğru gitmekte ve hîleyi kendine düşman bilmektedir.

Herşeye bir bahane bulan üstad, çırak yetiştiremez. Her yapılan şeyi kusurlu gören, gönül azabından kurtulamaz ve zamanla söz ve davranışları etkisini kaybeder.

— C —

Cebanet: Korkaklık ve cesaret yokluğu demektir. Korkak insan hayal ve vehmin, zanların esiri olup herşeyden ve belki kendi gölgesinden korktuğu için genel görünüşüyle kendisinden fayda umulan hür kişilerden sayılmaz; sözüne, mukavelesine, ahitleşmesine güvenilmez, yolculuk etmek, hele sabır ve sebat gerekli olan yerlerde (savaş gibi) bulundurmak doğru olmaz.

Bu gibi korkakları bir küçük görevle bile olsun savaşta bulundurmak düşmana imkân vermek demektir.

«Korkaklık tabiî midir (huya bağlı, doğuştan) yoksa alışkanlık sonucu meydana gelen bir hal midir?» diye bir sual aklımıza gelirse buna ne cevap vermek gerekir?

Bana kalırsa huyun da katkısı olabiliyorsa da korkaklığın asıl sebebi ülfet ve alışkanlıktır. Çünkü görüyoruz ki, ömürleri kırlarda geçen kimselerin varlıklarını sürdürmek, mallarını korumak için ne kadar cesur oldukları, hattâ bu uğurda malına, canına ve namusuna tecavüze yeltenen düşmanlarla nasıl korkusuzca çarpıştıkları görülmüştür, bilinmektedir.

Bunun aksine şehirlerde doğup büyüyenlerin çoğu geceleri odalarından bile dışarı çıkamıyorlar. Demek ki, insanın cesaret veya korkaklığı önce ana ve terbiye-

sinden ikinci olarak da yakın olduğu, arkadaşlık yapıp söz ve sohbette bulunduğu kişilerin tesirindendir.

Kadınlar topluluğunu da tabiatlarındaki nezâket ve incelikleriyle beraber bu kaidenin dışında tutmayalım. Zîra onların içinde de nice cesur canlar ve erkekleri bile altedecek pehlivanlar bulunur. Bu sözümüzü doğrulamakta tereddüt edenler var ise biz onları kolay iknâ edebiliriz. Meselâ: Milâdın 196 senesinde Roma generallerinden Septemsör'ün Bizans (İstanbul) kalesini üç yıl boyunca yaptığı kuşatmaya kale içindeki kadınların gösterdikleri cesaret ve gayret tarihlerde yazılıdır. Ayrıca bugün bile bazı memleketlerin kadınlarının cesaretleri binlerce doğrulanmıştır.

«Korkak bir adamın cesaret göstermesi mümkün değildir» de diyemeyiz. Gurbet görenlerin ve daima cesûr kişilerle arkadaş olanların tecrübe ve sohbet sayesinde yavaş yavaş cesurlaşmaları kuvvetle umulur... Hiçbir zaman cesûr olamayacak olanlar ancak yaratılıştan vehmi ve pısırıklığı çok olanlardır.

*
* *

Cebr: Zor ve şiddetle davranmak, karşısındakine zor kullanmak, kullanılageldiği manalardan biridir. Bu manayı ele alırsak, şiddet ve zor kullanmak ancak yokuş yukarı giden yüklü merkeplere yaraşır. Zorla yaptırılan bir iş sonra iki zahmetle düzeltilmeye muhtaç olacağından zararı faydasından çoktur.

Bir kimse hakkında zor kullanmayı ve tahkiri son dereceye vardırınca her ne olursa olsun onun silâhından korkulur. Hiçbir zaman zorlamayı insanın sabır ve tahammülünü taşıracak şekilde son dereceye çıkarmamak gerekir.

Cerbeze: Ruhun kuvvetlerinden olan ilim kuvvetinin ifratıdır.

Cerbeze, zamanımızda cesaretle ve dirayetle işleri idare etmeye isim olmuştur. Bu mana ele alınınca buna göre cerbeze sahibi olan kişi bu niteliğini faydalı ve hayırlı işlerde kullanıyorsa, toplumuna, insanlığa, din ve devletine faydası dokunuyorsa pekâlâ!... Yok... Eğer bu özelliğini kötüye kullanmakla şeytanın çemberi içinde geziniyor ve halka zarar verip, kişileri kötü yollara sürüklemekte bulunuyorsa o kişinin alçak tabiatlı olduğuna hükmolunur.

Bir güruh da kuru şarlatanlıkla makbul olan cerbezeyi taklit edip bal yapmaz arı gibi lisanlarını yorarlar. Böylelerinin karşılıklı fikirlerin ortaya atıldığı toplantılarda, bir iş hususundaki karşılıklı görüşmelerde (müşavere) yerlerinde herkesten geride, hattâ kapıdan dışarıda olması gerekir. Çünkü böyleleri zihin bozmaktan başka bir iş yapmazlar.

⁂

Cesaret (Cür'et): Ruhun büyük bir kuvvetidir ki, daima, karşılaşılan tehlikelerin harekete getireceği duygulara üstün gelir ve bunları bastırır.

Cesurların kendilerini serbest bir halde yaşamaya devam ettirmeleri ve en müthiş olaylarda bile akıllarının hareket rahatlığını korumaları işte bu kuvvettendir. Cesur adamlarla bunda ifrata kaçanlar ve mütehevvirler (rastgele her şeyde atılganlık yapanlar) arasında çoğunlukla harekete getirici sebeplerden başka bir fark yok zannolunursa da dikkatli bakıldığı ve güzelce düşünüldüğü zaman pek çok fark olduğu anlaşılır.

Cesurlar adalet vazifesi tarafından bir katî emi aldıkları zaman çeşitli tehlike ve güçlükleri göze alarak günlerinin kıymetini bildikleri halde ölümün tehdidine kulak asmayarak çalışıp nihayet hayatlarından bile vazgeçebilirler.

Her şeye rastgele atılan mütehevvirler ise birtakım vehme dayalı hayâlî namuslar ve menfaatler uğruna çırpınarak koşup tehdit ile uğraşırlar.

Dünyada en ciddî yiğitlik meşrû vazifelerini güzelce yerine getirmek, dikkat göstermektir. Fakirlik ve sıkıntı denen düşmana karşı istekle sabır ve tahammülü alışkanlık haline getirenler de cesur ünvanına lâyık olurlar.

Cesaretlerin en dehşetlisi ve en korkuncu son derece mecbur kalan korkağın cesaretidir. Böylesinin üzerine varmak için büyük cesaret ister. En iyisi böylesinden kaçıp uzaklaşmaktır. Çünkü bunun cesareti şuursuzluk içinde bir cesarettir.

Cemal (melâhat): Güzellik demektir. Ancak organların uygunluğu, cildin beyazlığı ve yumuşaklığı ile güzellik olmaz. Aynı zamanda ve özellikle söz, davranış ve ahlâk bakımından da güzel olmak gerekir. Böyle huyu, sözü ve davranışı iyi olan ak sakallı da olsa yine güzel sayılır.

Yüz görünüşü bakımından çirkin olanlar kendilerini güzelleştiremezler. Fakat gidişatı, hal ve durumu çirkin olanların güzel olması mümkündür.

Eflâtun öğrencilerine şöyle dermiş:

— «Her sabahı kalktığınızda aynaya bakın. Eğer kendinizi güzel görürseniz çirkin işlerden kaçınmanız gerekir. Çünkü güzellere çirkinlik yaraşmaz. Eğer çirkin görürseniz yine çirkin işlerden uzak olmanız gerekir. Zira çirkinlik üzerine çirkinlik en büyük çirkinlik olur.»

Bu konuda lütfen «hüsn» kelimesine de bakınız!

Cinnet (Delilik): İdrâk edici kuvvetlerin altüst olmasıdır. Bu kuvvetlerin bozulması sebebiyle insan vicdânî tasavvur ve iradesini kaybeder de kendi kendisinin yabancısı olup, hayâlî tesirlerinin mağlûp ve oyuncağı olur ve çoğu zaman muntazam ve birbirine bağlı olmayan fikir ve istekleri tarafına gitmeye kendisini bırakır.

Sözün kısası deli, kendi amel ve davranışlarının sorumlusu olmaktan kurtulmuş bir hayvan hükmündedir. Mecnunların içinde bazen fikirlerini örten karanlığı sıyırıp akıllarından fayda sağlayanlar bulunurlarsa da bu hal devamlı ve sağlam değildir.

Delilerin hepsi akıl hastanesinde bulunur sanılmasın. Görüşüp konuştuğumuz akıllıların içinde öyle deliler vardır ki, yaptıkları deliliklere akıl hastanesindekiler bile güler. Kışın av merakına düşerek sıcak odayı bırakıp tavşan ardında karlı dağları dolaşanlar ve zevk diye sabaha kadar işret âleminde zehirlenip bu zehir sonunda âhirete gidenler ve halka gösteriş yapmak için malını telef edip elde sıfır kalanlar deli değil de nedir? Bunların en çok teessüfe şayan olanı borç ile sefihâne

bir şekilde düğün yapıp sonra evini barkını satmaya mecbur olanlar ile havadan para kazanacağım diye ellerindekini havaya atanlardır.

Nefsânî arzularına mağlûp olup ve o arzunun çektiği fuhşiyat tarafına koşanlar da delilik zincirinin dışında değildir.

Hafîf deliler dünyada hiçbir zaman eksik olmaz. Akıllılar onları yerine göre kullanıp yüzlerinden büyük faydalar görürler.

Cinsiyet: Âdemoğlu ve hayvanlar nevinin cinsi cinsine meyletmesi ve sevgi beslemesi Cenabı Hakkın hikmetlerindendir. İnsanlarda bu meyil çoğunlukla din, san'at ve vatandaşlık gibi ilişkilerle meydana gelir ve gelişip yerleşir. Bu meyil insanlar arasında en belirgin olarak büyük yolculuklarda ve gurbette sezilir. Her sınıf erbabı ve hemşehriler kendi cins ve hemşehrilerini bulup onlarla kardeş gibi görüşür, ellerinden geldiği kadar yardımlaşırlar.

Mânevî yakınlaşmaya gelince mana cihetinden kalplerin birbirine benzemesi, ruhların tanışması ve akılların birbirine uygun olmasıyla mümkündür. Böyle olunca; kalpler birbirine mana cihetinde zıt, ruhlar birbirini tanımaz ve hattâ birbirine buğzeder nitelikte ise görünüşte cins olmanın bir faydası yoktur.

Saadet rütbesine rûhen hazır olan kişi kendi gayretiyle hemcinsini bulunca «Cins cinse meyleder» sözü uyarınca derhal ona meyleder, isyankâr ruhlu kişiler de meyletmek için kendi gibilerini arar bulurlar. Nemrud'un Hazreti İbrahim'e, Fir'avn'ın Hazreti Mûsa'ya, Yahûdî reislerinin Hazreti İsa'ya, Ebû Cehîl ve benzerlerinin

Hazreti Muhammed'e rûhen, aklen ve kalben manevî yakınlıkları yoktu. Bunun için bunların Peygâmberlerden gördükleri parlak mucizeler o kişiler hakkında meyvesiz kaldı.

Cevdet: Lüğat manası «iyi olmak, iyi iş yapmak» demektir. Bu mana, söz ve davranışı içine alır.

İyi olmak çoğunlukla anlayış, zekâ ve huy gibi bazı insânî vasıflara izafetle belirtilir ki, bu izafet zikredilen vasıfların güzelliğine ve meziyetine delâlet edeceğinden sahiperi hakkında övünülecek bır sermaye olur.

Mesela: «Cevdet-i fehm = Anlama güzelliği» kişiye ait yüksek bir seciyedir ki, her görülen şeyi çabucak ve kolaylıkla güzel bir surette anlamaya hizmet eder Yine bunun gibi «Cevdet-i karîha» ilim erbabı için tükenmez bir hazînedir. İnsan o sayede her gün bir türlü güzel eser neşri ve her saat bir başka tarz kalem idaresi ile hemcinslerinin takdirine lâyık olarak âferin alır. «Cevdet-i tabiat» ise kalplerin süratle sahip olmayı istedikleri övülmüş bir seciyedir. Sahibini her zaman üç şöhretin en yüksek makamına çıkarır ve aziz eyler. Zikredilen fazîletlerin meydana gelmesine her ne kadar terbiye, ilim ve çalışmanın katkısı varsa da asıl «cevdet = iyilik»; yaratılış ve tabiatta ekili olan iyiliktir.

Cevr: Adaletin zıttı, zulüm ve sitemin de eş anlamlısıdır. Bir şeyi yaratılış itibariyle konulduğu şeyin dışında kullanmaya da denir. Cevr ve zulmü alışkanlık haline getirenler güç durumlara düştükleri zaman kimseden merhamet ve Allah Taâlâdan da dertlerine çare

umınasınlar! Zûlme uğramışların gözlerinden akan kanlı yaşlar boşa gitmez. Şüphe yok ki, her damlası zalime bir azap denizi olur. (Bu konuda lûtfen «zulüm» kelimesine de bakınız!)

Cehl: İlmin zıttıdır. Bilmemek demektir.

Bilmemezlik bütün çirkin huy ve rezîl davranışların ve her kabahatın kaynağı sayılır.

Allah vergisi olan şeylerin en hayırlısı akıl ve ilim olduğu gibi bu dünyadaki musîbetlerin en şerlisi de ahmaklık ve cehalettir. Bilgisizlikten kalbi körleşenlerin durumunun (bakar körlerin) asıl körlerden daha hafif olduğu sanılmasın! Kör olan şahıs düştüğü zaman çamura bulansa da kolay kalkar, kolay temizlenir. Lâkin bilgisizlikten körleşen câhil kişi hata çirkefine bir düştü mü öyle kolaylıkla kalkamaz ve azıcık su ile temizlenemez.

Peygâmber Efendimiz «Durumundan yüksek görünmeye çalışan, sözü zararını düşünmeyerek söyleyen, fazîlet eseri gördüğü adamdan yüz çeviren» kişileri de bilgisizlikle nitelemişlerdir.

Cahil her şeyin dış yüzünü görür, gördüğü kadarını bilir de hepsini bildiğini iddia eder ve yanlışını yüzüne vuranlar bilgisizlikle sataşır. Bilgili ve akıllı kişiler bilgisizlerin dostluğunu ihtiyatla kabul ederler. Çünkü onların «Bilgisizlik hakikati perdeler ve değerleri ters çevirir» sözü uyarınca bazan görüneni örtüp, var olan ve hissedileni tersine çevireceklerini bilirler.

Cahilin tedbir ve düşüncesi çoğunlukla ruhsuz, köksüz ve işin bünyesine aykırı olageldiğinden haklarında «cahil yaşayan ölüdür» denilmiştir. Bunun anlamı «diri iken ölü» demektir.

Akıllı düşmanların tokadı cahil dostların şefkat dolu bir anne okşamasından daha faydalıdır. «Akıllının düşmanlığı cahilin dostluğundan daha hayırlıdır.» hadîs-i şerifi de bu manayı ifade eder. Büyükler cahillerin dirayet ve itibarlarını gereğine göre sınırlı tutmalı ve o sınır geçiliyorsa pişmanlığın kesin olduğunu bilmelidirler. Dînî mecburiyetlerin dışında bilmemezlik yerine göre özür olabliyorsa da dînî ve itikâdî konularda özür makbul değildir.

Bilgin ve akıllı kişilerin cahillerden memnunluk ve sohbetlerinden zevk duymadıkları gibi ahmak ve cahillerin de bilginler ve aklı başında kişilerden memnunluk ve topluluklarından zevk duymadıkları muhakkaktır. Bu sebepten her iki taraf da kendi cinsleriyle dostluk ve arkadaşlık edip diğerlerinden sıkılırlar.

Hattâ Hazreti Ali (Allah ondan razı olsun!): «Şüphesiz ki, fazîletli kişiler insanlar arasında haset edilirler, çekemiyenler tarafından dile dolandırılırlar. Cahiller de ilim sahiplerine düşman kesilirler.» buyurmuşlardır.

Vaktiyle Irak hükümdarları bilginlerden birine kızdıkları zaman en büyük ceza olmak üzere bir cahil veya ahmak ile hapsederlerdi ve bilginleri taklit eden cahillere bazen para verirlerse de yüz vermezlerdi.

Emevî halîfelerinden Velît, birgün Ca'fer oğlu Abdullah ile satranç oynarken bilgin kıyafetinde biri gelip huzuruna girmek istediğini haber verdiklerinde mendilini satranç tahtasının üzerine örtüp girişine müsaade eder. O şahıs içeri girdiğinde Velîd: «Siz hangi bölgenin bilginlerindensiniz ve nerden gelip nereye gidersiniz?» diye sorunca o da: «Harpten geliyorum sizi ziya.

ret etmeksizin memleketim olan Basra'ya gitmeyi uygun görmedim der. Velîd, biraz durduktan sonra: «Kur'an-ı ezbere bilir misiniz?» diye sorar. O da: «Kur'an-ı ezberlemeye vaktim olmadı» cevabını verir. Velîd: «Peygâmberin sünnetinden savaşlarından ve hadislerinden ezberinizde ne kadar vardır?» diye sorunca: «Yoktur! Bazı sebeplere dayalı olarak öyle şeyleri tahsîl ve tahkîke muvaffak olamadım» der. Velîd tekrar: «Arap ve Acem şairlerinin şiirlerinden de ezberinizde hiç yok mu?» der... Adam buna da: «Hamdolsun onun gibi lüzumsuz şeylere heves edip zihnimi yormadım.» der demez... Velîd satranç tahtasının üstündeki mendili kaldırıp, hizmetçisine: «Bu adamı ahıra misafir ediniz! diye emir verir, oyuna başlar. Ne güzel emir, çünkü buna benzer taklitçi cahiller ahıra yaraşır.

— D —

Dirâyet: Ahmaklığın zıttı ve akıllı olmanın eş anlamı olan bir kelimedir. Bu âlemde dirayetli kişiden zarar gelmez ve çoğunlukla onlara zarar isabet etmez. Çünkü zarar gelen yere gitmezler. İcabında gitseler bile işi zarar görecek dereceye vardırmazlar. Dirayet; iyi düşünmekte, iyi ve doğru söylemekte ve özellikle güzel davranışta bulunmakta görülür. Sermayesi ise sabır ve fikrî çalışma ile beraber fi'lî çalışmadır.

Dirayet sahibi kişıler çok aranır, fakat az bulunur. Dirayet, düşmana karşı müdafaada bazen silâhtan daha çok iş görür.

Bir tarihte Bağdatta Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında Hazreti Ebû Bekir ve Ali (Allah onlardan razı olsun!) nin birbirlerine fazîlet ve üstünlüğü hakkında taraftarlar arasında meydana gelen ihtilâf uzamış ve giderek kavgaya varmış, karşılıklı vuruşmaya kadar gelmişti. İki tarafın aklı başında olanları araya girerek «Geliniz! İki tarafın iddiasını Şeyh Ebû Hasen El-Cevrî hazretlerine kürsîde va'zederken ansızın soralım ve ne cevap verirse hepimiz ona razı olalım!» derler. Ve buna hepsi razı olarak hemen camiye gidip Şeyhten meseleyi sorarlar.

Şeyh de düşünmeksizin «El-âfdalu ba'de'nnebiyyi min bintihî fî beytihî = Peygâmber'den sonra en fazîletli kişi onun kızı evinde olandır» cevabını verip izah

için sorulabilecek sorulara meydan bırakmaksızın iner gider. Çünkü bu zat hangi tarafı seçse öteki tarafın fitne çıkarıp belki de kendisine suikast yapılacağını da hissetmişti. Bunun için sorularına öyle bir cevap verdi ki her iki taraf da o zatı kendilerine taraftar sandılar. Şöyle ki; Ehli Sünnet gurubu Ebû Bekir (Allah ondan razı olsun!) hazretlerinin kızı Peygâmberimizin zevcesi olduğundan «bintihî = onun kızı» lâfzının zamirini ona döndürdü ve tercih etti dediler. Şiîler de Hazreti Ali (K.V.) Cenabı Peygâmberin damadı olduğundan zamiri Peygâmber efendimize döndürdüğüne inandılar. Böylece aralarında kavga durdu. İşte dirayet ve ileri görüş böyle olur.

Dirayetli arkadaşa sahip olmak; dirayetli zevcesi, evlâdı olmak büyük bir bahtiyarlıktır. Onlar istenilen bir işi uzun uzadıya tarîfe ve anlatmaya hacet bırakmaksızın yaparlar ve belki de yapılması gerekli olan bir şey söylemezden evvel yapıp tamamlanmışını arzederler. Bu sebepten yukarıda saydıklarımızdan kendilerinde var olanlar onların kıymetini bilmeli, olur olmaz kusurlarına bakmamalıdırlar... Eğer ufak tefek kusurlarına bakmışlarsa kendi kendilerine teessüf etmelidirler.

Dirayetten hîle ile tedbir manası da çıkarılabileceğinden Cenabı Hak dirayetle vasıflandırılmaz.

*
* *

Desise: Bir menfaat maksadıyla gizli ve hîleli olarak yapılan bir teşebbüse denir.

Bazı desîse yapanların maksatları ilk plânda anlaşılabilirse de çoğunlukla karanlık içinde bulunur.

Desîse ve entrika kelimeleri keskin fikirli söz ebelerinin dediği gibi dirayetin eş anlamlısı değildir. İkbalin yorgun zamanlarında maksada ulaşmak için dahi gerekliliği doğrulanamaz. Meğer ki, çirkin olan hud'a «hîle» nin harpte kullanılmasına imkân olduğu gibi düşmanların entrikalarına karşı geçici bir tedbir olmak üzere yapılmış olsun!

Düa: Allah Taâlâ'dan hayırlı bir istekte bulunmak ve bir ihsan ümit eylemek demektir.

Alçakgönüllülükle beraber düa itimat ve tevekkülü aydınlatır, kalbe sevinç verir. İtikat yönünden de ibadet yerine geçebilir. Hakkın rızasına uygun olan hususlarda düa bazen uzasa bile sonunda yine kabul olunacağında şüphe yoktur. Şartı ise boyun eğmek ve Allah'ın kudret ve lûtuflarını kalben tefekkür, temizlik ve sağlam bir itikattan ibarettir. Hazreti Muhyiddîni'l-Arabî: «Düa secdede makbul olur. Çünkü Cenabı Hakka yakınlık en çok secdededir» dedi.

Düayı kalpten tefekkürle beraber yavaş yavaş okumalı, söylerken hata etmemeli ve uzatmamalıdır. Zira geçmiş büyükler yedi kelimeden fazla düa etmezlerdi. Hele tegânnî, seci ve kafiyeli söylemeye çalışmanın düanın kabulü için esas şart olan bütün büyüklenmeleri, şekilciliği bir tarafa atıp olduğu gibi ve basît görünmekle bir araya getirilmesine bir türlü akıl erdirilemez.

Yanlış düa da yapmamalı! Meselâ; meydanda bir belâ veya mûsîbet yokken sabrile düa etmek yani «Ya Rabbî beni sabredenlerden eyle!» demek yanlıştır. Çün-

kü sabrın belâ üzerine istenmesi gerekir. O halde bu düa kabul olununca ilkönce bir belânın meydana gelmesi icabeder ki onun üzerine sabır gerçekleşsin!

Bunun gibi «Ya Rabbî beni kimseye muhtaç etme!» diye dua etmek de hatadır. Hazreti Ali (K.V.) birgün bir adamın böyle düa ettiğini işitince «Yahu sen ölmek mi istiyorsun? İnsan sağ oldukça kendi cinsine (insanlara) ihtiyaçtan uzakta kalabilir mi? Ama sen «Ya Rabbî beni insanların kötülerine muhtaç etme» de!» buyurmuşlardı.

Kelâm ilmi bilginleri düa hakkında çeşitli görüşler ileri sürdüler. Kimi «Düa yalnız bir kulluk nişanesi olarak emrolunmuştur» dediler. Bazıları «isteklere kavuşmak yolunda bir işarettir» dediler. Hikmet erbabı ise bunların hiçbirini kabul etmeyip «Düa çeşitli sebeplerden biridir. Bu sebebe teşebbüs olunduğu ve Allahın rızasına ve kadere uygun bir istek olduğu zaman kabul olur ve tesiriyle meydana gelir» diye cevap verdiler.

Cenabı Hak: «Rabbinize yalvara yakara, gizlice dua edin.» (A'raf Sûresi, Âyet: 55) ve «Bana düa edin Size icâbet (ve düânızı kabul) edeyim.» buyurmuştur. (Mü'min Sûresi, Âyet: 60)

Sevgili Peygâmberimiz (salat ve selâm ona olsun!) dahi «Düa, müminin silâhı, dünyanın direği, göklerin ve yerin nurudur. Cenabı Hakka düadan daha iyi bir şey yoktur.» buyurdular. Artık bunun üzerine «budur! Şudur!» diyecek söz kalmaz.

İnsanların birbirlerine, idarecilerine, evlât ve aile fertlerine; akraba, komşu ve arkadaşlarına, hocalarına, öğrencilerine düa etmelerinin Allah'ın yardımı ile tesirini inkâr etmek imkânsızdır.

Delâlet: Yolunu bilmeyen ve şüphe edip soran kimseye yol göstermek ve hayır ve hasenata sevketmek demektir. Böyle hayır ve iyilik yollarına sevkedip vasıta olan kişinin o hayrı işlemiş gibi ecre, sevaba ulaşacağı Cenabı Peygâmberin hadîsi ile sabittir.

Yol göstericisi olmayarak yola çıkan kişi değneksiz köre benzer. Kör bazen yolu bulsa da çoğunlukla tehlikeden uzakta kalamaz. Böyle kendi aklına dayanarak körükörüne gidip tehlikeye uğramaktan ise bir mürşidin veya danışılması uygun bir kişinin delâletini kabul etmek kişinin selâmeti bulmasına sebeptir. Ahlâk bilginleri delîl (kılavuz) ve mürşid seçiminde ihtiyata dikkat etmeyi de tavsiye edip «hal, şan ve itikadı akıl ve Allahın emir ve yasaklarını bildiren prensipler terazisinde tartılmayan ve tecrübe olunmayan kişinin yol göstermek ve aydınlık verme elbisesi ne kadar iyiye benzerse benzesin yalnız kuru ifadelerine kapılmak doğru değildir» dediler. Eğer sözleri, davranışları ve taraftarlarının hal ve hareketleri dînî esaslara zıt ise öyle kişilerin semtine bile uğramak gerekmez.

Zira Allah Taâlâ'nın emir ve yasaklar topluluğu olan dînî esaslara zıt olan söz nefsânîdir. Nefsanî söz ise faydasız isteklere uygundur ve şeytânîdir. Hattâ şeytânî söz kişinin isteklerle dolup taşan bünyesine, mizacına daha mülâyim gelebilir ve aldanmak söz konusu olabilir.

***

Denâet (Alçaklık): Ahlâk noktasından insanı hürmet ve saygı mertebesinden indiren rezîl bir huydur.

Böyle alçak kişiler servet sahibi olup kendi istirahatini sağladıktan sonra ırz, namus, şeref ve haysiyeti

hakkında titiz davranmazlar. Karınları doyduktan sonra eş-dost ve belki de evlâtları ile bakmaya mecbur olduğu kimselerin aç kaldığına da aldırış etmezler.

Bu gibi alçaklıklar ekseriya mayası bozuk, cahil ve terbiyesizlerde bulunur. Alçak ve sütübozukların yaramazlıktan vazgeçip pişman olacaklarını ümit etmemeli, ve «bir gün bu kötü vaziyetinden vazgeçer de dost olur» dememelidir. Zira onların bozulmuş huyları, kendilerine senden daha çok dosttur. Senin için o sevgili dostlarından vazgeçemezler. Meğer ki Allahın hidayeti ulaşsın! Sütübozuklara, sır açmak da ahlâk kanunlarına göre yasaktır. Buna dikkat etmeyen zahmet çeker. «Kötü dost, kötü yılandan daha kötüdür.» Kişi böylelerinden yılandan kaçar gibi kaçmalıdır. Çünkü huy, çalma özelliğine, söz de etki etme özelliğine sahiptir. Belki böylelerinden kaçınmayan kişi onların hareketlerinden bir kötü huya kapılır yahut bir zulüm ve cefâya uğrar. «Câhile yüz verme! Hemen cehâletinin kötü etkileri sana da geçer. Gözünü aç ve cihanı iyi seyret ki bilgisizin fikirleri huyunun eksikliği yüzünden kişiye ancak ezâ verir, sıkıntı getirir.»

Alçaklar belâ ve ızdırap içinde görüldüğü zaman acımak gerekmez. Çünkü onlar suç ve kabahatlara cezayı bağlayan zincire kendi elleriyle bağlanmışlardır.

Sefihler ve aşağılık kişilerin dünyada varolması «güzelleme anlamına olmamak üzere» Cenabı Hakkın hikmeti gereğincedir. Hattâ Peygâmber Efendimiz bu hikmete işaret için «Sefihleri olmayan bir millet zelîl olur» buyurdular. Gerçekten de âdî kişilerin kötülük ve tuzaklarını yine kötü kişiler defedebiliyor.

Dünya: Geçici ve yokolucu diyardır. Her canlı orada bir miktar yaşar ve sonra Allah'ın hikmet ve kanununa uyarak göçeder.

Cenabı Hak kullarını burada imtihan eder. Bu sebepten burada güzel - çirkin, hayır - şer, fayda ve zarar ve bunlara kıyasla her şey vardır. Ayrıca Allah Taâlâ'nın rızasının ne tarafta olduğu Peygâmber ve kitapla belli olmaktadır. Dileyen iyi işler peşinde gider, Allah'ın emirlerine uyar ve nefsini ıslâh tarafına giderek mükâfata nail olur. Dileyen çirkin işler peşinde giderek hakettiği cezayı bulur.

Demek ki, dünya ne mutlaka övülmüş bir yerdir? Ne de mutlak olarak çirkin bir yerdir? İyiliği, övülmüşlüğü ve çirkinliği ancak insanların hal ve hareketlerine göre muteber olur.

Bu dünyaya şimdiye kadar gelip geçenlerden birçokları iyi itikat, sabır, sebat ve Allah'ın emirlerine boyun eğmek sayesinde yüksek derecelere ulaşmışlar... Niceleri de mal, mülk ve gösterişine aldanıp pişmanlık deresine girmişlerdir. Biz de bu noktaları düşünüp, gitmezden ve amel defterimiz önümüze gelmezden önce hesabımızı görmeli ve kötülük dolu sayfalarımızı silip en üst sınıftan olmanın kolayına bakmalıyız.

Dünya içindekiler geçici olduğu gibi bir gün kendisi de yok olacaktır. Bu mânâda dünya emânet bir eşyadan farksızdır insan için

Zerre kadar akıl ve dirayeti olan ona sevgi beslemez. Çünkü ona sevgi besleyenin kalbinde Allah sevgisi durmaz. Cenabı Hakkın şu hadis-i kutsî (mânâsı Allahtan sözleri Peygâmberimizden olan hadisler) si bu fikrimizi kuvvetlendirmektedir: «Ey Âdemoğlu! Benim

sevgimi istersen kalbinden dünya sevgisini çıkart! Zira ben, benim sevgimle dünya sevgisini ebediyen bir kalpte toplamadım. İki zıt bir araya gelemez. Tıpkı su ile ateşin bir kapta ebediyyen birleşemiyeceği gibi.» Hayatı, bir bostan ve bahçenin güllerinin solmasındaki çabukluk gibi sür'atle geçici olan bu cihanın hali «Bu dünya hayatı bir eğlenceden, bir oyundan başka (şey) değildir.» (Ankebût Sûresi, Âyet: 64) Âyet-i kerîmesinin işaret buyurduğu manaya göre çocukların oyuncak bahçesine benzer. Çocuklar bir araya toplanıp, aşağı - yukarı biraz müddet oynayıp ellerine geçen yaldızlı billûr parçalarını birbirlerine övünerek gösterirler ve kaybettikleri zaman en büyük bir kayıp gibi ağlarlar, nihayet hepsi yorgun düşerek ayrılırlar.

Bizim de beş günlük hayat için uğraşıp yoruluşta, mal ve gücümüzle övünüp, kaybolması halinde ağlayışta onlardan bir farkımız yoktur.

Bu ifadelerimizden mal ve serveti kötülemekte olduğumuz sanılmasın! Bizim anlatmaya çalıştığımız husus hırs ve tamah ile dünyanın gösterişine kapılıp Hakkı unutup yanlış yollara sapmaktır. Yoksa hırs olmaksızın ve iğri yollara dalıp gitmeksizin servet sahibi olmanın, zengin olmanın hiçbir zararı yoktur.

Azîzim! Biz hadis-i şerifin işaretine göre ne yalnız dünya adamı ne de yalnız âhiret adamıyız? Belki hem dünya hem de âhiret adamıyız. Yani her iki âlem için yaratılmışız!

Âhireti bırakıp da bütün bütün dünyaya tapmak ve Allah'ı unutup da ulaştığı nimetleri kendi gücünden bilmek ve kullukta tembel davranmak insanlık değildir!

Dubâre: Bir insana hîle ve oyun yapmak demektir. Bu kelimenin açıklaması için lütfen «Hîle» kelimesine bakınız!

Dostluk: Saygının sevgi ile kaynaşmasından ve iki gönlün birbirine bağlılığından ibaret bir durumdur. Aile, baba ve evlât sevgisi her ne kadar bozulması kabil olmayan bir derecede ise de kazanılan vefakâr yâr ile samimi olarak bağlanan dostlukta başka bir güzellik, bir ciddîyet vardır.

Bu dünyada dostluk olmasaydı herkesin tek başına çekilmesi, kimsenin kimseyi tanımaması ve kimseyle konuşmaması gerekirdi. Bu ise insan için mümkün değildir. Çünkü sohbet edip, hasbihale kabil olarak doğmuştur insan. Cihanın lezzeti dahi dostlarla sohbetten ibarettir. Bundan daha üstün bir zevk bulunamaz.

Elem ve kederlerimiz esnasında bize tesellî verecek cesaret vererek ve gözyaşlarımızı şefkat eliyle silecek derecede sadık dostlarla sohbet ve muhabbetin lezzetini kim inkâr edebilir? Ancak sohbetlerinden manevî bir lezzet ve fayda alamıyacağımız kişiler hırs ve ikbalin tehlikeli hücumuna yenilmiş ve nefsin çekememezlik getiren sefîlâne isteklerine uyan kişilerdir.

Sadık bir dostun lüzumunu hissetmiş ve böyle birini aramakta olan kişi seçeceği insanı şöyle bir incelemelidir. Küçüklüğünden beri ana ve babasına nasıl davranmış ise onu bırakmak lâzımdır. Çocukluk ve gençlik çağmış ise onu bırakmak lâzımdır. Çocukluk ve geçlik çağları bilinmezse içinde bulunduğu durum dikkatle incelenir. Eğer isteği nefsânî arzular, hırs ve tamah peşinde koşmaksa, akla ve ilâhî prensiplere aykırı davranışlara

gafilâne bir şekilde dalıp gitmişse böyle bir kişiyi fedakâr dost bilip böylesinden bağlılık, sadakat ümit etmemeli!

Bu yol ile de kişinin gerçek yüzünü öğrenmek mümkün olmazsa: «Kişi dostunun dîni üzeredir. (Bir kişi hakkında hükme varmak için) sizden biriniz (o halde) o kişinin dost (arkadaş) olduğu insan (lar) a baksın!» hadisinin tavsiyesine uymak gerekir. Yani kişinin dost ve arkadaşlarına bakılır. Onların hal ve hareketleri kontrol edilir, onlara olan ilişkilerine dikkat edilir. Eğer onlarla olan sözlerini ve ahitlerini yerine getiren, haklarını gözeten bir kişi olduğu meydana çıkarsa kardeşlik bağlarına lâyık olduğu anlaşılır.

Bu dünyada dostluk ve sadakat elbisesine bürünmüş nice kurtlar ve dost sûretinde nice düşmanlar vardır. Böyle yılan gidişatlı ve şeytan huylu kimselerden mümkün olduğu derecede korunmak gerekir! Zira öyle adamlar değil dünya, insanın din ve imanını bile yağma eder.

Ahlâk bilginlerine göre dost iki nevîdir:

1. Tam bir sadakatla, hiçbir şahsî gaye gütmeksizin dostluk tutar.

2' Menfaat kazanmak veya bir zarardan kurtulmak için bu yolu seçer.

Birinciler herhalde itimada lâyık olurlar. Ama sadakat özelliğini menfâat elde etmeye veya bir zarardan kurtulmaya vasıta kılan ikinciler o kadar güvene lâyık olamazlar. Bazı zaman dostluk, hem hal ve davranış, hem de fikir münasebetiyle meydana gelir. Bu kabil dostluklar bazan ciddî dostluklara geçerse de çoğunlukla

var olması o hal ve fikirlerin devamına tabîdir. Bir fayda ve zevkin son bulmasıyla bozulur. Ama görüş birliğinden ve taraftarlıktan doğacak dostluklar ise meclis kapısının iç tarafında kalır.

«Dostunun uğradığı musîbet ve belâ karşısında feryad etmen sabrından, kendine isabet eden bir musîbete karşı ise sabrın feryadından güzeldir.» sözü sadık olan yarin her cihetten kendi nefsine tercih olunmak, dostluğun ve mürüvvetin şartı olduğunu anlatmak sadedinde söylenmiş filozof sözleridendir.

Samimiyet ve kalp temizliğine sahip olan dost kalben infial ve husûmet etmez. Bazen gücenip, alınganlık gösterse de bunun hükmü saf su üzerine yazı yazmak gibi çok sürmez.

Şurası da hatırdan çıkmamalıdır ki, her görüşülen adamla dostluk bağı kurmak, yani dostu çok olmak iyi bir şey değildir. Çünkü idaresi zor olur. Ve idare edeceğim diye koşan çok yorulur. Bunu ispat için o gibilerin çamurlu bayramlarda giydikleri yeni elbiselerinin ard eteklerini gösterebiliriz.

⁂

Dîn: Bizi Allahu Taâlâ'nın razı olacağı şeylere ulaşmaya yaklaştıran itikat ve mukaddes bağdır.

Dinin dünya ve ahirette insanlık âlemine sağladığı fayda ve iyilikleri dinsizlerden başkası inkâr edemez. Onlar varsınlar inkâr ededursunlar!.. Biz Hak Taâlâ'nın birliğine, kemâl ve kudretini yakînen bilip her türlü noksanlıklardan münezzeh olan zât-ı pâkini her şeyden çok sevdiğimiz, en büyük değerlerin kendisinde toplandığı insanlığın en seçkin şahsiyeti olan Muhammed Mustafa hazrtlerini son Peygâmber ve getirdiği Kur'ân-ı Kerî-

mi insanların ve cinlerin yaratıcısının kelâmı olduğunu tanıdığımız için Allaha hamdolsun ki, mü'miniz ve din ehliyiz!..

Bunca nefsânî arzuların ve şeytânî isteklerin sürüklemek istediği kötülükler arasında kalbimizi değiştirip aydınlatan, itiraf ettiğimiz ilâhî kudret ve azâmete karşı âciz ve noksan oluşumuzu bildirip nefsimizi kibir ve gururun pisliğinden kurtaran ve şefkat, hamiyet, dürüstlük, hakları gözetmek gibi insânî vazifeleri tanıtıp özelliklerini açıklayan hep dîn-i mübîndir, yani İslâm dînidir.

Bu her şeyin özünü, doğrusunu açıklayan din öyle kuvvetli bir bağdır ki, dürüstlükle ona tutunan doğruca Cenabı Hakkın rızasına ulaşır. Azîzim! Dînimiz büyük bir dindir, bütün prensipleri hikmetle doludur. Kıymetini bilelim! Din kardeşlerimizi sevelim! Allahın emirlerini yerine getirelim! Yasak ettiği şeylerden kaçınalım! Bilmiyenlerimize ve çocuklarımıza dînimizin esaslarını, prensiplerini, onun yüce şan ve değerini öğretelim. Eğer bunları öğretmezsek bizden sonra gelecek nesillerin dinî bağlarının zayıflamasına, ahlâklarının bozulmasına ve bu ortamın doğuracağı çirkin ve hakîr bir hayat şekline düşmelerine sebep oluruz ki, hepsi dünyevî, uhrevî sorumluluğu doğurur. Tenbellik yapıp güzel ahlâkı, düzenli hayatı ve yüce dînin şeref getiren prensiplerini bizden sonrakilere aktarmazsak Allah katında sorumlu oluruz. Ayrıca bu perişan halin nesillerimizi tehdit ettiğini düşünmekten duyacağımız pişmanlık ve üzüntü yine başka!

(Bu konuda daha geniş bilgi için lütfen «Ubûdiyyet» kelimesine de bakınız!

— E —

Edep: Bütün hallerde, alışkanlık ve âdetlerde; kısaca ahlâkın her bölümünde iyilik üzere bulunmaktan ibarettir. Şöyle de târif edebiliriz: İnsanı her türlü hatadan koruyan bilgi ve presiplere sahip olmaktır.

Edep; olgunlaşmanın, ruhen yükselmenin birinci şartından sayılır Edepten soyunmuş, edepsiz kişi büyük bilginlerden bile olsa insânî üstünlüğe, rûhî olgunluğa kavuşamaz.

Beden, kuvvet almak için nasıl yeme ve içmeye muhtaçsa insan aklı da edebe muhtaçtır. Edeple süslenmeyen akıl silâhsız kahramana benzer. Hiçbir zaman gücü nisbetinde iş göremez. Aksine düşmanına yenilir.

Çok önceleri hikmet yalnız edebe sevgi idi. Sonraları meydana felsefî hayaller çıkınca hikmetin bu anlama olan sıkı bağlılığı üzerinde değişmeler oldu. Bu güzel mânâ ondan alındı. Ne zaman ki, İslâm Dîni doğdu. İşte o zaman edebin gerçek karşılığının ne olduğu meydana çıktı.

Mutasavvıflar edebe çok önem vermişlerdir. Şems-i Tebrîzî'den aynen nakledeceğimiz aşağıdaki beyitler mutasavvıfların edebi nasıl anladıklarını bize gösterir:

«Efendi! anlaki, insanın tenindeki can ne ise edep de odur. İnsanların kalbindeki, gözündeki nurlar edepten ibarettir.

Âdem ulvî âlemdendir. (Yani yaratılışı yüksektir.) Onu süflî ve alçak sanma. Bu kâinatın kubbesinin dönüşündeki nizam ve revnak edeptir.

Ayağını İblîsin kafasına koymak, ona hâkim olmak istersen; gözünü aç, anla ki, Şeytanı öldüren edeptir.

Ademoğlu edepsiz ise insan değildir. Çünkü Âdemoğlu ile hayvan cisimleri birbirinden edeple ayırdedilir.

Gözünü aç da baştan başa Allah kelâmına bak Âyet âyet bütün Kur'anın manası edepten ibarettir.

Akla, «îman nedir?» diye sordum. O kalp kulağıma dedi ki; «İman edeptir.»

Ey Şems-i Tebrîzî artık sus ki, sen Huda'nın bir sırrısın. Geceleri parıldayan en nurlu ve en üstün ışık edeptir.»

Evlâdına edep vermeyen düşmanlarını sevindirir, dostlarını üzer. Edepsiz, terbiyesiz bir şahsın oğlu edepli, fazîletli olursa babasının ayıp ve noksanlarını örter. Bunun aksine baba şerefli, fazîletli bile olsa eğer oğlu edepsiz ise babasının şerefini, fazîletini yıkar, perîşan eder.

Edep ve terbiyecilerin içinde kendilerine yöneltilen görünüşte övgülere, ta'zimlere kıymet verenler azdır. Böyle sureta gösterilen tazimler onları şerefli mesleklerinden çeviremez. «Her şey çoğaldıkça ucuzlar» sözü edep konusunda yanlıştır. Aksine edep, çoğaldıkça kıymet kazanır.

Sözün kısası; edep, aklı tamamlayan, ışıklandıran, îmanı olgunlaştıran, kişiyi selâmete ulaştıran hayırlı bir sermayedir Bunu edepli kişilerle sohbet ederek,

onlara yaklaşarak kazanmanın çaresine bakmalı, kazandıktan sonra da korumak için gayret göstermeliyiz.

Edepsizlik: Ahlâk kanunlarının kesinlikle reddettiği birtakım âdî işleri yapmak ve çirkin sözleri utanmadan söylemektir.

Edepsizlik bazan aklı kötüye kullanmak olabiliyorsa da edipler bunu makbul tutmamışlardır. Çünkü yine sahibinin aklının yokluğunu veya noksan oluşunu; terbiyesinin yokluğunu veya eksikliğini gösteren ölçek de edepsizliktir. Edepsizler hiç bir zaman yaptıkları pis işlerden ya da söyledikleri çirkin sözlerden dolayı özürlü tutulamazlar. Böyleleri topluma iyilik ve hizmet edemezler. Edepsizlerden istenecek bir iyilik varsa o da ancak içimizden çıkıp gitmeleridir.

Esbab: Maddî ve manevî yüce mertebelere tırmanmak için kurulmuş merdivenlerdir.

Bu âlemde her şey bir sebebe bağlı, o da Cenabı Hakkın emr-ü fermanına bağlıdır. Herkes ve her şey ona itaatla bağlanmak mecburiyetindedir.

Sebepler iki kısımdır:

1. Maddî.
2. Mânevîdir ki, buna «hakikî sebepler» de denir. Âletler, fikir yürütme ve mülâhaza kabîlinden olan

maddî sebepleri her zaman manevî sebepler doğurur. Bunun için pek uzağa gitmek gerekmez. Çok kere şahit oluruz ki, bir iş için bütün maddî sebepler var olduğu halde manevî sebeplerin işlememesi onun gerçekleşmesine imkân vermez. Bunun aksine bazan ortada hiçbir maddî sebep görünmezken Cenabı Hak sebepler yaratır ve beklenmeyen olayları meydana getirir.

Bunun gibi küçük başağrısına tutulan biri en meşhur hekimlere gider, ilâcını kullanır, perhîzine dikkat eder de birkaç gün içinde yine de ölür gider. Doktora müracaat etmemiş, hayatından endîşe edilen ağır hasta ise umulmayan küçük bir vasıta ile hiç beklenmeyecek bir şekilde şifâya kavuşup, ayağa kalkar. Bu örnekteki durumla sebeplere sarılmayı karıştırmamak gerekir. Biz sebeplere sarılmak konusunu «kesb ve tevekkül = Çalışıp kazanmak ve Allaha güvenmek» kelimelerini işlerken açıklayacağız.

Emel—Tûl-i emel: Çok istek peşinde koşmaktır. Cehaletle hırs ve mevki (koltuk) sevgisinden meydana gelen çirkin bir haslettir. Cehaletin (bilmemezlik) ilâcı münevver kalbe sahip olan kişilerden işitilen hikmetli sözlerle ve gayret göstermekle bulunabiliyorsa da mertebe ve mevki düşkünlüğü ile uzun emellere dalıp gitmenin kalpten çıkarılmasına yol bulmak biraz zorcadır.

Uzun emel ve mertebe tutkusu öyle bir çaresiz hastalıktır ki, tâ eski devirlerden bu yana devâsını arayanlar acz ve hayretten başka bir şey bulamayıp her şeye gücü yeten, her şeye yerli yerince hükmeden Cenabı

Hakkın lûtuf ve ihsan dolu şifâ kaynağından beklemeğe mecbur olmuşlardır.

Sevgili Peygamberimiz muhterem ashabına şöyle demişlerdi: «Benim sizin hakkınızda en çok endişem iki şeydir. Biri: (nefsin) arzusu peşinde koşmaktır ki, insanın haktan sapmasına sebep olur. Diğeri uzun emeldir ki, insanı dünya sevgisi ile meşgul eder.» Yine bir gün şöyle buyurmuşlardı: «Âdemoğlu büyüdükçe iki şey de beraber büyür. Bunun biri: Hırstır. Diğeri, uzun emeldir.»

Azizim! Sakın gecelerde tatlı uykunu bırakıp da boş yere zihnini yorma! Eğer maksadın şu andaki saadetin ise bunu Allah verir. Uzun uzun isteklerin sonu gelmez hayallerine dalıp gitmekten ve kuruntudan bir şey çıkmaz. Belki saadet kuruntuyu terkile, Hakka teslim olmaktan doğar.

Uzun istekler peşine takılmakta insaf ve merhamet yoktur. Aşırı istekler upuzun kemendine taktığı adamı öteye beriye çarparak ömrünün sonuna kadar sürükler de maskaraya çevirir ve bırakır gider.

Emniyet: Şehirlerin, ülkelerin mamûr olmasının yegâne ölçüsü ve kulun (insanın) refahının baş sermayesidir. Emniyet ve güven olmayan bir memleket görünüşte ne kadar mamûr, gelişmiş ve süslenmiş olursa olsun harabe içerisinde yıkık - dökük bir vîraneye benzer.

Mal, can ve ırzda emniyetin yok olması bu hususlarda çeşitli tehlikelerin belirmesi insanlık dünyasının başlıca can düşmanıdır. Emniyet ancak din, Allah emri

ve kanunlara itaat ve bunların korunması ile görevli hükûmet sayesinde meydana gelir.

Kimseye emniyet etmeyene güvenmek uygun düşmez. Çünkü hiç kimseye güvenmemek şeklinde beliren ifrat ancak vesvese ve evhamdan doğar. Evham ise bir insanda varlığı olmayan hal üzerine sürükleyici, yani olmayan bir şeyi var gibi ya da var olanı yok gibi gösterici olduğundan evham sahibinin, aklının yenilgisine hükmolunur.

Hekimler şöyle dediler: «Emniyetsizlik yüz gösterince dostluk ve insaf ortadan kalkar.» Demek oluyor ki, dostluk ve insaf güvenin varlığı ile ayakta durmaktadır.

Vaktiyle İstanbulda Bahçekapısından Zindankapısına kadar Balıkpazarı caddesinde; bal, yağ ve Unkapanlarında birçok İslâm bakkal dükkânları ve mağazaları vardı. Bunların alışverişlerinde emniyeti bozucu bir hareket asla görülmez, kapıya bacaya düşecek dereceye varan anlaşmazlıklar meydana gelmezdi.

Her sene Ramazân-ı Şerife on - onbeş gün kaldığında dükkânlarına müracaat eden fakirlerden bir günlükten az yiyecek alanlardan para almazlar ve dükkân - mağaza sahipleri birbirlerini gözetir, son derece hürmet ederlerdi. İçlerinde gram, terazî ve buna benzer ölçme âletlerinde azıcık bir hilesi görülen kalfa ve çıraklarını derhal kovup atarlardı. Sabahleyin birine bir müşteri geldiğinde eğer kendisi siftah (o günkü ilk alışveriş) etmişse «istediğiniz şeyin daha âlası şu karşıdaki dükkânda bulunur» diyerek müşteriyi, henüz siftah et-

memiş olan komşuya gönderirlerdi. Bu zatların o güzel tutumları ve bazı esnafın şimdiki emniyet sandığı gibi herkese açık olan tutumları pazar - çarşı esnafının, tüccar ve sarrafların güç ve itibarları ne kadar övülse lâyıktır.

Bunlar hep doğruluk ve emniyet sayesinde idi. Sonra yerlerine gelenler bu emniyeti kötüye kullanmak suretiyle işlerini bozdular. Daha doğrusu aralarında emniyet duygusu silinince işleri bozuldu ve tarümar oldular, dağıldılar. İşte emniyeti koruyamamanın veya kötüye kullanmanın sonucunun ne olacağına bir büyük canlı misal! İbret alan aldanmaz!..

Alışveriş ilişkilerinde en sağlam temel olan emniyet üzerine ticaretini kurmayıp menfaatini herkesi aldatmak gibi acı ve ağır bir yol üzerinde gören bir alışveriş sahibinin kendisinin de diğerleri tarafından aldatılmak cezasına uğrayacağı gayet tabii bir iştir.

Güvenelim, güvenilen kişi olalım! Emîn olalım! «Emin = güvenilir kişi» ünvanı öyle bir ünvan ve şandır ki, bunu elde eden; her fert, her toplum ve her millet yanında şerefe ulaşır, sözü geçerli bir kişi olur. Mal ve mülke ulaşır. Âhiretteki faydası yine başka olur!..

Enaniyyet: Varlık ve benlik demektir. Yok olsun o kimse ki, beş - on gün için Hakkın kudretinden kendisine emanet olunan, devam ve idaresi yine o kudretle olan vücut, akıl ve ilmini var zannederek kibir ve gururla varlık satar.

Uzaktan duvarı aydınlık gösteren ışık, duvarın değil güneşindir. O ışığın onda emânet olduğu güneş batınca pek güzel anlaşılır. Bunu yalnız körler göremez!

Ehliyet: Bir işi yapıp elde etmek hususunda alışkanlık meydana getirip, maharet kazanmak ve güçlük olmaksızın görebilmek demektir.

Cenabı Hak insanların her birine bir özellik, bir kabiliyet vermiştir. Kimi fikre muhtaç olan işlerde, kimi el veya bütün vücut ile yapılan işlerde ehil ve erbab olur. Yani her işin; anlayıp, ehli olan biri vardır. İstidat ve kabiliyetine uygun olmayan bir işe sürüklenen çocuk ne kadar çalışsa zorla olduğu için tam bir başarıya ulaşamaz. Lâkin istîdat ve kabiliyetine uygun bir işe verilen ve ona devam eden çocuk; bünyesine uygun olduğu ve kabiliyetine ters düşmediği için bu işte kolayca ilerler ve en yüksek derecelerde başarıya ulaşır.

Bir insan fen ve sanat dallarından hangisinde daha çok ehliyet ve kabiliyet sahibi olmuş ise o insan o dalda değerlendirilmeli, o yönde bir hizmete alınmalıdır. Bir müzikçiyi güzel ve düzenli söylüyor diyerek vaız ve nasîhat kürsüsüne çıkarmak, maslâhata uygun düşmez ve bu yolla, istenilen hedefe ulaşmak mümkün olmaz.

İşinin sahibi ve ehli olan kişiye bir görevi veren kişi bilir ki muhakkak yaptıracağı iş hakkıyle yerine getirilecektir. Fakat ne yazık ki işinin ehli olan kişileri bulmak da biraz güçtür. Çünkü bunlar biraz nazlı ve kendilerini başkalarının üstünde onlara muhtaç değil bilirler.

Bir işte ehliyet sahibi olduğunu o işin üstesinden lâyıkıyla gelebileceğini iddia edenlere birdenbire inanı-

vermek de ehliyetsizlik örneğidir. Bir işe lâyık ve ehil olanlar öyle böbürlenircesine ehliyet iddiasında bulunmazlar. Onların ehliyeti, muntazam söz söylemeye güç yetiremezlerse de iş başında belli olur.

Akıl ve idrakten yoksun olan mihenk taşı, altın veya gümüşün ayarını, sahibi olan kuyumcuya ne güzel haber verir? Acaba insanların ayar ve ehliyetini anlamakta akıl ve idrak erbabı olanlar o kara taştan aşağı mıdırlar? Haşa! Onlar aklın mihengini, ölçme ve değerlendirme gücünü lâyıkıyla kullanarak hareket ederlerse mihenk taşının altın ve gümüşün ayarını ölçme gücünden daha büyük güce kavuşurlar.

— F —

Fal: İnsanın gelecekte karşılaşacağı hayır ve şerri bilmek istemesi ve uğur tutması demektir.

Falın bazı Allah isimleriyle, âyet-i kerîmelerle vesair şerefli vasıtalar ile yapılmasına yoluna bir derece diyecek yoksa da birtakım kişilerin bakla, boncuk, kuş falları itimat olunur şeyler değildir. Bunlar olsa olsa para dilenmenin bir başka türlüsü olabilir.

Ne fayda ki, birtakım cahiller ve saflar bunun böyle olduğunu bilmeyerek doğru bir inançla fala baktırıp zihinlerini karıştırıp paralarını telef etmekte ve bazıları da falcıların söyledikleri münasebetsiz ve keder verici sözleri doğruya yorumlayarak aylarca, senelerce üzüntü içinde kalmaktadırlar.

Fal yakınlarda icad olmuş bir şey olmayıp geçmiş asırlarda yaşamış milletler ve kabîleler arasında da geçerli bir şeydi. «Akıllı kişi ve filozof» dediğimiz birçok meşhur kimseler ve hükümdarlar bile fallara, papaz düzmesi gûya gaybdan ses işitenlere inanırlar, özel ve umûmî işlerinde gereğiyle hareket ederlerdi.

Milâttan bin altmışsekiz veya bin dokuz yıl önce Atina hükümdarı Kuvadrus düşmanların Atina'yı kuşattıkları esnada âciz kalıp görünmezden gelen seslere müracaat edip «Hangi tarafın kralı ölürse o taraf galip olur» cevabını alınca hemen ölmek için bir nefer kıyafetine bürünerek savaş meydanına atılır.

Yine bir Yunan hükümdarı da savaşı kazanmak için müracaat ettiği görünmezden gelen sesin emriyle sekiz - on yaşında bir güzel kızını emîr ve subaylarının önünde yatırır, kurban eder.

Bana kalırsa falı; ahlâkla yapmalı, yani gelecekte başına gelecek uğur ve uğursuzluğunu kendi ahlâkından çıkarmalıdır! Meselâ: «Dürüst ve doğru yolda olmak, lûtufkâr olmak şüphe yok ki, gelecekte şeref ve saadet getirir. Zulüm ve isyankârlık şüphe yok ki, ileride sahibini bir belâya uğratır.» Bununla mukayese ederek iyi kişinin her hususta,iyilikle, kötü kişinin de kötülükle karşılaşacağı kanaatine tabii olarak sahip olunabilir.

Fitne: İnsanların ve toplumların huzurunu kaçırıp; anlaşmazlıklar, kavgalar türetmek için sözle ve davranışlarla çirkin teşebbüslerde bulunmaktır.

«Fitne gizli yerde uyumaktadır. Onu uyandırana Allah lânet etsin!»

Fütüvvet: Lügatta cömert ve asalet sahibi olmak demektir. Hakîkat ehli ıstılahında ise dünya ve âhirete dair işlerde halkı kendisine tercih etmektir.

Başkalarına nisbetle kendisinde olan üstünlük ve gücü görmemek, kimsenin hata ve noksanını başkasına söylememek, her şeyi Allah'tan bilmek, kötülüğe karşı iyilikle cevap vermek hep fütüvvetten sayılır. Fütüvvet insânî mertebelerin en yüce makamıdır. Çünkü diğer mertebelerin sahipleri yaptıkları ibadet ve hizmetleri ya Allah'ın fazl ve keremine ulaşmak veya azap-

tan, ceza görmekten kurtulmak üzerine kondurup fütüvvet sahipleri ise Allah için ve Allah sevgisi için yaparlar. Fütüvvet erbabı, yaptıkları ibadet ve taatte Allah Taalâ hazretlerini imtihan etmezler. Yani «Biz Hak Taalâ hazretlerine bu kadar ibadet ediyoruz. Bakalım buna karşılık bize ne ücret ihsan edecek?» demezler. Bir belâ ve musîbete düşmekle «Acâip! Biz hayır ve iyilikten başka bir şey yapmadığımız halde bu nedir?» gibi kusur işleyerek kıymetlerini düşürmezler.

Hak Taalâ hazretleri kullarına bu vücudu hastalıklardan arınmış ve tertemiz olarak ihsan buyurdu. Kula lâyık ve fütüvvete uygun olan da o vücudu hastalıklardan arınmış olarak iade etmektir.

İmamımız Ebû Hanife (Müslüman Türklerin çoğunluğunun amelde mezhebi olan Hanefî mezhebinin kurucusu) hazretleri bir gün sokakta giderken halktan birine kolu dokunur. O adam da Ebû Hanîfe hazretlerini tanımadığından hıddetle bir tokat vurur Hazret ise «Ben senden intikam almaya ve seni edeplendirmeye muktedirim. Fakat müsterih ol! Dünyada sana bir şey yapmadıktan başka âhirette de Cenabı Hak beni Cennetine koyarsa sensiz girmiyeyim!» buyurur. O adam Ebû Hanîfe'nin kim olduğunu anlayıp derhal ayaklarına kapanarak özür diler ve işlediği kusur yüzünden Cenabı Haktan affını ister.

İşte fütüvvet böyle olur.

Fücûr (Fısk): Hak ve doğru yoldan ayrılıp isyan yoluna sapmak demektir. Fücûr denilen bu rezîlete «çirkin huyların en iğrenci ve belki genel olarak kötü ahlâkın binasının kurulduğu temeldir» diyebiliriz. Çünkü

rüşvet, hırsızlık, ırza hıyanet ve bunun gibi yasaklanmış şeyler hep yanlış yola sapmaktan doğar. Şeytanlık, bozgunculuk, hırs, aşırı istek (dünya işlerinde) gibi çirkin huylar da fücûr vasıtasıyla meydana gelir. Bu, yasaklanmış olan çirkin iş ve rezîl huyların ise kişiye ve topluma ne derece zararlı olduğu meydandadır. Bu husus genişçe anlatılmaktan müstağnîdir.

İnsanın yaşı ilerledikçe bunlardan beden kuvvetine muhtaç olan bazılarının hüküm ve şiddeti tabii olarak giderse de ötekileri teneşire kadar sürer.

Cenabı Hak «Sonra da ona hem kötülüğü, hem (ondan) sakınmayı ilham etti» «Şems, Âyet: 8» âyet-i kerîmesiyle fücûr ve takva, iyi ve kötünün ne olduğunu ilham ediyor, hidayet ve şaşkınlık yollarını, razı olduğu ve olmadığı şeyleri anlatıyor. Akıl ve hikmet yönünden de zararları meydanda iken yasaklanan işler niçin yapılır? Ve genel olarak kötülüklerin anası olan, vücudu tahrip edip, aklın cevherini baştan alan işrete niçin bu derece dalınır? Ve niçin kendisine aklını aldırmış sarhoş dedirtilir?

Ömrü boyunca bütün günleri fisk-u-fücûrla geçmiş ve her nefesi geçici heveslerinin uğruna kaybolup gitmiş olan kişinin değerli ömrüne yazık!

Doğru yoldan sapmış dirayet sahiplerine bazan işleri tevdi etmekte bir sakınca olup olmadığı Hazreti Ömer (Allah ondan razı olsun!) den sorulunca şöyle cevap vermişlerdi:

«Ben, doğru yoldan sapmış fâcirin kuvvetinden faydalanmak isterken onun peşini bırakıvermem. Yan

onun gidişatını, tutumunu devamlı olarak araştırır, incelerim.»

Ferâset: Görüş, zan ve idrakte isabetten ibarettir. Zihin açıklığı dahi denilir.

«Mü'minin ferasetinden sakınınız! Zira o Allah'ın nuruyla bakar.» hadîs-i şerifinden bilginlerimiz iki mana çıkarmışlardır.

1. Cenâbı Hak bazı evliya kullarının kalbine bazı durumlara vâkıf olmayı ihsan eder.
2. Bazı insanlara tecrübe ve işaretler sonucu bir şeyi bilmek kabiliyetini verir.

Bilginlerde, devlet adamlarında, devlet başkanlarında, avukatlarda başlıca niteliklerden biri feraset olmalıdır. Ama feraset, ilimle kayıtlı değildir. Gün görmüş bazı cahillerde de bulunabilir.

Hikâye ederler ki; Avrupa'da bir köyde kurra memuru yaşı dolmuş yalnız iki kişiyi bulur. Bunların biri zengin, diğeri fakirdir. Zengin olan kurtulması için memura rica eder ve biraz - birşeyler vaadeder, memur da «Sen merak etme! Ben şimdi bir torbaya iki tane beyaz kâğıt koyup, bunların biri beyaz diğeri siyahtır ve beyaz çeken askerdir, derim ve ilk önce fakire çektirip tabiatıyla beyaz çıkacağından onu alıp seni bırakırım» der. Bu şekilde bir torbaya gizlice iki beyaz kâğıt koyup fakire birini çekmesini emreder. Fakir de ferâseti sayesinde yaptıkları hileyi hissettiğinden hemen elini torbaya sokup çıkardığı kâğıdı kimseye göstermeksizin yutar. Kurra memuru tanı bir hiddetle: «O kâğıdı niçin yuttun? Ben şimdi siyah mı idi, beyaz mı idi, nasıl bileyim?» deyince fakir: «Efendim, bu pek kolay bilinir.

Torbada kalan kâğıt beyaz ise benim yuttuğum siyahtır, o halde ben asker değilim.» cevabını verip memuru rezîl eder ve kendisini kurtarır.

Feraset ve ileri görüş sahiplerinin huzurunda bir şey saklamak kolay değildir. Onlar insanın kalbindeki şeyi irticâlî olarak ve uzun uzun düşünmeksizin; söylediği sözlerden, ya yüz ifadesinden ya da davranışlarından anlarlar. Meselâ: Yeni evlenmiş bir kişi «rahatınız nasıl?» sorusuna «Dünyada aranılan, salah ve âfiyettir» gibi cevap verirse o kimsenin, hanımından hoşlanmadığı ve mahkemeden «Deveden büyük fil var» diyerek çıkan kimsenin hâkimden tekdir alıp azar işittiği veya mahkûm olduğu; sokakta yüzünü buruşturarak kısa ve sık adımla giden kişinin bir ağrısı bulunduğu feraset sahiplerine göre anlaşılmaz şeyler değildir.

Ferâsetin yüce bir derecesi daha vardır ki, hemen hemen kerâmete yaklaşır, sahip olanlar kıymetini bilip teşekkür etmelidirler. Çünkü nadir bulunur ve sahibi değerli ve muhterem bir kişi olur.

Fırsat: Bir şeyin yapılması için uygun olan zaman ve duruma denir ki, bazan iyi bazan da kötü bir şey olur Meselâ: İlim elde etmek için elbette gerekli olan gençlik zamanını fırsat saymak iyi bir şeydir. Hasmın dikkatsiz, gafil ve âciz olduğu bir zamanı kin ve düşmanlığını açığa vurmak için fırsat saymak çirkin olur.

İnsan olan öyle çirkin kindarlığa cesaret etmez. Aksine ona karşılık affile davranır ve yardım eder. Hakkın rızasını kazanmak ve kulluk için cihanın hayatı ve bu hayatın içinde bulunan uygun zaman insana büyük bir

fırsat ve ihsandır. O fırsatın kıymetini bilenlerin dünya ve âhirette fayda gördükleri, bilmiyenlerin ise pişman ve ümitsiz olacaklarını kimse inkâr edemez.

Bu dünyada kederlerin en şiddetlisi uygun ve iyi fırsatların geçmesiyle doğanlardır. İnsanlar arasında cârî âdî fırsatlara sonradan üzülmek ise abes sayılır. Çünkü geçmişi düşünüp teessüf etmek zarardan başka bir şey yapmaz. Hüner, faydalı ve iyi hususlarda fırsatı kaçırmamaktır.

Anlattılar ki, Avrupa hükümdarlarından biri kıyafet değiştirerek sokakta gezerken karnı acıkıp bir lokantaya girer. Üç tane yumurta yer ve kaç para verileceğini sorunca lokantacı bunun hükümdar olduğunu hissettiği için: «Üç lira vereceksiniz» der. Hükümdar şaşkınlık ve hiddetle karışık olarak: «Yumurta az bulunan bu kadar kıymetli bir şey midir?» demesi üzerine lokantacı: «Hayır efendim, yumurta gayet çok ucuzdur. Fakat kralın buradan geçmesi ve lokantamıza girmesi nadir ve bizim gibi fakirlerin böyle fırsatlardan faydalanması caizdir» deyip üç lirayı alır

Fısk: Lütfen «Fücûr» kelimesine bakınız!

Fazîlet: Temyîz, gazap ve şehvet kuvvetinin itidalleri olan «hikmet», «şecaat», «iffet» ve bunların hepsini içine alan «adalet» ile bunların nevîleri olan güzel ahlâkin insanda varlığından ibaret bir durumdur.

Bu söylenen fazîletler ya mizacın uygunluğu ve münasebetiyle yani «fıtrî = doğuştan» olarak bulunur yahut çalışmakla var olur. Herhangi surette olursa olsun sahibi mutlu kişidir.

Fazîlet öyle şefkatli bir arkadaştır ki, bir dakika bile sahibinin yanından ayrılmaz. Hasımların zararından uzakta kalmak için ondan kuvvetli dost ve yardımcı bulunmaz. Kaybolmaz, hırsız almaz.

Fetânet: Lütfen «zekâ» kelimsine bakınız!

Fakr: Kendisine muhtaç olunan şeyin kaybından, yokluğundan ibaret bır durumdur. Varlığına tam bir ihtiyaç olmayan şeyin yokluğuna fakirlik denmez.

Fakirlik öyle bir âfettır ki; onu tedbir, tasarruf ve hikmetli düşünceler gideremez. Çünkü onu doğuran sebepler başkadır.. Bu sebeplerin dıştan birincisi: Baht ve talihin ters dönmesi veya istidatın müsâitsizliği, sıhhat ve dirayetin kaybolması olup her nekadar bunlarda sahiplerinin girişimi yoksa da Cenabı Hakkın nice hikmetleri ve âlemin nizamı için maslahatlar vardır. Bizim onları bu kısa akılla idrâke gücümüz yetmez.

İkincisi: Tenbellik, sefahet, zevk-u safa ve bunun gibi şeylere tehlikeli bir şekilde dalmaktır ki; sonucu, bunu yapanların fakirliğe düşmesidir. Sonra da «Allah, böyle istemiş!» şeklindeki Cenabı Hakka iftiraları da fakirliğe başka bir sebep olur.

Fakir, dost bulamaz. Dost bulmak şöyle dursun eski dostlarını da kaybeder. Fakirlere köpekler bile düşmandır. Köpekler ne vakit topluluklar içinde pejmurde kıyafetli bir fakir görseler seslerini ayyuka çıkararak havlarlar.

Bazılarının görüş ve etüdüne göre fakirlik, insanın kuvvet ve rengini kırar, zenginliğin temeli olan altın

(para) ise aksine kuvvet verirmiş! Bu söz şundan galat (yanılma) olsa gerek ki, zenginler her zaman istediklerini yer içer ve sıkıntısız dolaşırlar, bunun için kuvvetli olurlar. Buna uygun bazı hikâyeler de vardır.

Eski krallardan biri bir dere kenarından geçerken yaşlı bir adamın suyu atlayıp geçtiğini ve hemen sonra bır gencin aynı yerden geçmekten âciz kaldığını görünce şaşırır ve ıkisini de çağırtarak sorguya çeker. Sonunda ihtiyarın cebinde birkaç yüz altın, gencin kesesinde ise yalnız dört mangır bulunduğunu görür.

Dünyada fakirlikten büyük zillet, ihtiyaçtan büyük sefâlet olamaz. Fakirlik ve muhtaçlığını cimriye açıp ümitsizce dönmek ise daha büyük küçük düşüş ve sefâlettir. Bilginler, iyi yürekli fakirler için iç, dış davranış ve işlerde gözetmeleri gereken edep ve terbiyeyi ortaya koymuşlardır. Yeri gelmişken burada zikri uygun görüldü. **İçe bağlı edep:** Fakir, fakirlığini küçük görüp feryad etmemelidir. Çünkü fakirlikten nefret fakirliğin sevabını giderir. Peygâmber Efendimiz bu konuda· «Ey fakirler topluluğu! Yaratıcınıza kalben razı olduğunuzu gösteriniz. Fakir oluşunuzun sevabına ancak ona razı olmakla ulaşırsınız. Bunun aksi olursa çektiğiniz fakirlik elemi yanınıza kalır» buyurmuşlardır. **Dışa bağlı edep:** Kötü söz ve işten uzaklaşıp iyilik ve güzellik göstermek ve şikâyetçi olmamaktır. Bu konuda da sevgili Peygâmberimiz (S A.V.) «Cenabı Hak iffetli fakiri sever» buyurdular. **Amellerde (İşlerde) edep:** Her zengine kendisini küçük düşürecek davranıştan kaçınmak, izzeti nefsine sahip olmaktır. Hazreti Ali· «Allahın sevabına olan isteği yüzünden zenginin fakire tevazuu güzeldir. Bununla beraber Allah'ın lûtfuna güvenerek fakirin zengine karşı vakarını koruması ondan daha gü-

zeldir!» demişlerdi. Fakirlık ve zaruret bahanesiyle ibadet ve iyiliklerden geri kamamak da amellerin edebine girer.

Şurası da bilinsin ki, varlıklı oldukları halde isteyerek fakirliği tercih edenler bizim bildiğimiz fakirlere kıyas olunmaz. Ve kalplerinde zenginlik meydana gelen varlıklı kişiler bizim tanıdığımız zenginlere benzemez. Onlar safâ ve lezzeti Hakkın rızasında, kanaatta ve itaatta bulurlar. Bu hallerden memnun ve müteşekkir olurlar. Hattâ Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bile şerefli hazînelerinde sayısız gaza (harp) malları (ganîmet) var olduğu halde bu yolu seçmiş ve «Fakirlik benim övgümdür» buyurmuşlardı. O bir başka âlemdir!

∴

— G —

Gabâvet (Belâhet): Zihni, soğuk adamlara denir ki, bir nevî ahmaklıktır. Bununla hasta kişiler, o kadar ayırdetme gücüne sahip olmadıklarından kendilerini şehvet ve gazap kuvvetinin ifratından güç kurtarabilirler. Bu sebepten böyle kişilerle dostluk kurmak ve düşüp - kalkıp işe karıştırmak uygun değildir.

Bazı şaşkınların papağan kuşu gibi birkaç söz belleyip anlayışlılık taslamaları gayet gülünç olur. Dikkat sahibi kibar kişiler onları söyleterek ve içlerinden «Koca aptal!» diyerek eğlenirler.

Bazı cin fikirli kurnaz adamların da işlerini gördürmek için şaşkın göründükleri anlaşılıyor. Bu tarz takınılan tavırlar o kadar övülen bir durum değilse de tedbir, sağlamlık, hayır niyetiyle olduğu ve edep sınırından çıkılmadığı zaman iş, gaye ve şahsına göre bir çâre olabilir.

Şairin aşağıdaki sözünü ise bu konuda mübalâga olarak niteiendiririz:

«İsteklere ulaşmak için aklın bir faydası yok!
Eğer akıllı isen sözümü tut da; zihnini yorma!
Bu cihanda gayelerine ulaşanlar ancak;
Ya zihin yormayan anlayışsız kişilerdir,
Ya da anlayışlı olmakla beraber bu yolu seçenlerdir!..»

Gıpta: Karşısındaki mal, mülk ve mevkı sahıbi kişının sahip olduğu şeylerin elden gitmesini istemeyerek; kendisinin de onun gibi bir hal ve mala ulaşmayı istemekten ıbarettir.

Bazı azim sahibi, kararlı ve gayretli kişiler gıbtayı da haset sırasına koyup zararlı şeylerden saydılar. Fakat bize göre dünya işlerinde gıbtanın bir sakıncası yoktur. Uhrevî işlerde ise yapılması gerekli bir durumdur. Nitekim büyüklenmek de haram olduğu halde büyüklenenler hakkında sadaka yerine geçer. Fakat haset ile gıbta arasını ayırdetmek büyüklenmekle ağırbaşlılık arasını ayırdetmek kadar güçtür.

Gadr: Vefa'nın zıttı, zulüm ve hıyanetin eş anlamlısıdır, çirkin huyların en başta gelenlerindendir.

Din ve felsefe dalında yazılmış kitaplarda bu huydan insanların sakınmasından şiddetle bahsedilmiştir. Gadr; çoğunlukla mal, mevki ve zenginliğe aşırı istek duymaktan ve bu alanda tekten olarak anılma arzusundan doğar. Her ne sûretle olursa olsun hepsinde gadr, çirkindir. Özellikle şan sahibi kişilerde bu huy görülürse ona çok eksiklik getırir.

(Bu kelime için «zulüm» maddesine de bakınız!)

Gurbet: Vatandan ayrı olmak demektir.

Diyâr-ı gurbete düşmek bazan kişinin kendi isteğiyle de olur. Bunun sebebi ise çoğunlukla o kişinin sılasında gördüğü zararlardır. Nitekim kibarlardan biri «Vatanında, sevip dostluk kurduğu kişilerle sohbet ve ülfet kurmuş insanlar sebepsiz yere sılayı terketmez-

ler.» diyerek vatandan ayrılığın zorunlu bir sebeple meydana geleceğini ve sebepsiz yere kimsenin diyâr-ı gurbete yönelmeyeceğini güzel anlatmıştır. Gurbette dolaşanın kalplerinde yurdundan uzaklaşma (ayrılık) zamanlarında öyle vicdânî tesirler ve vatan hasreti olur ki en güzel ressamlar bile bu tesir ve hasreti yeterince resmedemezler. Garip kişiye vatan, göçeden âşıka göre sevgilisi yerindedir. Bundan ayrı kalan âşığın sevdiğinin her şeyini hayaline getirmekten bir nevî neşe duyduğu gibi vatanından ayrılmış gurbet adamı da vatanı ve onunla ilgili şeyleri hatırına getirdikçe içinde bir zevk meydana gelir.

Garîbe has, tasviri güç durumlardan biri de vatanına ulaştığı zamandır. Bu kavuşma anı, vatandan ayrılışın, uzak kalışın; uzunluk süresine, dost ve akrabaların özlemine göre artar.

Gurbetin faydası da inkâr olunamaz. Gurbette akşamlayıp, diyar diyar dolaşanlar, vatandan hiç çıkmayanlardan daha çok görgülü bilgili olduklarından âlemin gidişâtına akıl erdirirler, az çok görüşleri olur. Tecrübe sahipleri arasına katılırlar. Özellikle kabiliyetli kişiler için gurbet bir edep ve ibret okuludur. Ayrıca gurbet; ilim elde etmenin beş şartından biri olarak kabul edilmiştir.

Hülâsa; mecburî sebepler ve hayırlı gayeler uğrunda gurbette zahmetlere katlanmayı tercih edenler tebrîk ve hürmete lâyıktırlar. Kur'an-ı Kerîm'de bile «... Diğer bir kısmı Allahın fazlından nasip) aramak üzere yer (yüzün) de yol tepecekler...» (Müzzemmil, Âyet: 20) ve hadîs-i şerifte: «Yolculuk ediniz, sıhhat bulursunuz!» buyuruldu.

Tecrübeli kişiler, vatanında sıkıntı çekenlere gurbeti tavsiye ederler. Çünkü gurbetin çok kişilerin makûs talihini değiştirip düzene koyduğu, hâlini ıslah ettiği tecrübe olunmuştur. Nice kişiler vatanında bir dilim ekmeğe muhtaç iken: «Hilâl yürüyünce ay olur.» sözü uyarınca vatanlarından ayrılmaya yönelmeleriyle yüksek derecelere ulaşmışlar ve sıkıntılarından uzaklaşmışlardır.

Ahlâk kanunlarına göre vatandan ayrı düşmek gariplik sayılmaz. Asıl gariplik insan ahlâkı sınırından garip düşmektir. Zira güzel ahlâk ile süslenen ve âdâb-ı muâşereti (görgü kurallarını) bütün zamanlarda gözeten kişi hiçbir yerde ve hiçbir vakitte gariplik çekmez. Kötü ahlâklı kişi ise kendi vatanında bile garip olur.

(**Dikkat**: Buradaki vatandan maksat üyesi olduğu memleketin doğup büyümüş olduğu köşesidir. Köyü, şehri gibi.. Ayrılık da bir köyden başka bir köye ya da bir şehirden başka bir şehire olandır. Yoksa üyesi olduğu memleketini (milletini) terk değildir! Yalnız terk gayesiyle değil de bilgi ve görgüsünü artırmak gayesiyle yurdunu terkedip başka ülkelerde çalışmak ve ilim elde etmek buna dahil olabilir!)

Garaz: Maksat ve hedef manasınadır. Bir meşhur anlamda kulanılışı da vardır ki, o da şudur: İçi düşmanlıkla ve iğrenç çıkarlarla dolu olmak.

Böyle, içlerinde düşmanlık taşıyanlar fırsat buldukları zaman açıktan açığa da kinlerini su yüzüne çıkartırlar.

Bunun gibi açık garazkârların şerrinden korunmak mümkündür. Bundan dolayı böyle düşmanlıkları

açık olanlardan korkulmazsa da gizli kincilerden korunmak güçtür. Bunun için dostluk kurulacak kişinin hal ve durumunu güzelce incelemek bunun sonucunda çekememezlik hastalığı olan ve içinde düşmanlık besleyen kişilerle sohbetten korunmak gerekir.

«Bunun incelenmesi nasıl olur?» denilirse «Kelâmından olur. Malûm kişinin kendi mikdarı = Kişinin değeri, ölçüsü sözünden belli olur» mısraıyla cevap veririz. Malûmdur ki, insan yaptığı ve duyduğu şeyi gizleyemez. Temelinde kindarlık, garazkârlık olan kişi ise derhal başkaları hakkında beslediği duyguları, düşmanlıkları cesaretine işaret sayarcasına nakleder, söyler. İşte bu sözleri güzelce tartıp ölçen kişi o insanın mahiyetini meydana çıkarır.

İğrenç çıkarcılığın ve garazkârlığın tohumu bu huyda olanların iki yüzlülükle söyledikleri sözlerdir. Bu tohum sür'atle büyür. Halbuki bundan, sahibinin alacağı mahsul ise düşman artırmaktan başka birşey değildir.

Maksat ve hedef manasına alınırsa; garaz, dünya ve ahiret işlerinde ifrata vardırılmamak şartıyla çirkin sayılmaz. Bu hal, açık ya da gizlı olarak herkeste bulunur. Hedefsiz kişi hemen yok gibidir. Hattâ hakîkate gönül vermiş uyanık kişiler gaye ve hedef taşımayan fikir sahiplerinin davranış ve tutumlarını aklı başında olmayanlara benzetmişlerdir.

Gurur : Batıl ve beyhûde bir şeye, servet ve güce güvenmek demektir.

Gurur, çoğunlukla pohpohçuların birtakım alkışlı sözlerinden doğar ve kişide bir huy halini alır. Ona

benzer sözlere kapılan mağrurların ahmaklardan pekçok farkları yoktur. Çünkü felâket sınırına yaklaştıklarını ve kurtuluş sahasından uzaklaştıklarını düşünmezler.

Bu dünyada akla, vücudun sıhhat ve kuvvetine, servet ikbal, evlât ve yakınlarına güvenen aldanır. Bunların hiç birinde ebedîlik ve vefâ yoktur. Sen bekâ ve vefâyı Allahın emirlerine itatta ara.

Gazap: Dışarıdan gelecek tehlikeleri defetmek için Cenabı Hak tarafından kullarına ihsan buyurulmuş bir kuvvettir.

Bir kişi, akıl ve hikmetin tedbirine uyarak yumuşaklık gereken yerde yumuşaklık, şiddet gerekli olan yerde şiddet gösterirse övülen bir tutuma sahip olmuş olur. Bunun aksi olarak ifrat tefrit olacak davranışlara sürüklenirse çirkin durumlara düşer. Aklın âfetleri içinde yerinde olmayan gazabın ifrat derecesine varması kadar aklı giderici bir âfet daha yoktur. Çünkü bu hal, en lâtif ve anlaşma aracı olan bir varlığı mecnun haline getirip sahibini duygu ve ayırdetme gücünden soyunmuş, hunhâr bir hayvana değiştirerek soyup çektiği akıl ve idrâkin yerine bir heyecan yükler. Hiddet arttığı zamanda insan artık dürüst söz söylemek gücünü yitirip, yalnız bağırıp çağırmaya başlar. Gözleri kimseyi görmez, kulakları duymaz olur. Rengi atan yüzünden, kızaran gözünden ve dehşetli bir hale varan nefsinden her türlü cinayeti işlemeye hazır olduğu anlaşılır. O zaman bu kişiyi bu halden ne din, ne kanun ne de nasîhatçıların sözleri, engelleyemez.

Eğer o kişi şu sırada bir aynaya bakıp nasıl garip ve müthiş bir hale geldiğini görmüş olsaydı ihtimal ki, ömrü boyunca bir daha gazap etmemeye, hiddetlenmemeye tövbe ederdi. Bunun gibi hiddetlenmeler daima cinnetle başlayıp pişmanlıkla nihayet bulmaktadır.

Hiddetin ayağa kalktığı zamanda onun teskini için «Allahım! Sen affedicisin ve sabır sahibisin!» diyerek Allah Taâlâ'nın bu şerefli isimlerini söyliyerek O'nun günahkârlar hakkındaki af ve merhametini düşünmek; bulunduğu yerden kalkıp bir başka yere gitmek, intikamın çirkin bir sonuç doğuracağını hatıra getirmek gibi şeylerin faydalı olduğu tecrübe olunmuştur.

Hazreti İsa Aleyhisselâm'dan: «Âlemde en zorlu ve şiddetli olan şey nedir?» diye sorduklarında «Her şeyden şiddetli olan, Allah'ın gazabıdır. Ondan cehennemler bile bizim gibi titrer» deyip «Bundan kurtuluş yolu nedir?» dediklerinde «Kendi gazabını terk» cevabını verdi.

«Cahilin hiddeti sözünde, akıllının hiddeti ise işindedir» derler. Her ne olursa olsun hiddete itaat, ebedi kaybettirir. Edep kaybolunca da insanın işlemeyeceği iğrençlik kalmaz.

Gazabın bir fenalığı da ev idaresinde, iş idaresinde çeşitli rahatsızlıklara ve yolsuzluklara sebep olmasıdır. Çünkü aile fertlerine, arkadaşlarına, iş muhîtinde emri altındakilere sert davranılırsa onlar gönül hoşluğuyla iş görmezler. Zor ile yaptırılan bir işte ise hiçbir hayır ve menfaat olmaz. İnsana seve seve iş gördüren tatlı dil, güler yüzdür. Hattâ İmam-ı Şâfiî hazretleri de «Kılınç ve okla meydana gelmeyen pekçok

şey yumuşaklıkla yaptırılır ve çoğunlukla hiddetlenmenin zararı sahibine ait olup kendisine hiddetlenilen kişi zarardan uzak kalır» demişlerdir.

Hiddetlenme hali herkeste bir değildir. Bazı kişiler geç hiddetlenip tez savuştururlar; bazılarında hiddet tez gelir, tez geçer; bazılarında geç gelip geç geçer; bazılarında ise tez hiddetlenip geç geçer. Bu dördüncü olan yani tez gelip geç giden gazap en zararlı olanıdır. Zaten gazabın tamamının aklı kaybetme nevîlerinden biri olarak devamı nice belâları hazırlayacağından bunun giderilmesi için büyük çaba harcamak gerekir.

Eğer bir kişi «Hiddet halinde insanın iradesi elinde değil ki nefsini zaptedebilsin?» diyerek itiraz ederse ona şöyle cevap veririz: «Niçin bir kimse emri altındakilere hiddetlendiği kadar, mevkice kendinden yukarı olanların önünde hiddetlenmiyor? Demek ki kişi büyüklerden çekinip sakındığı için huzurlarında gazaplanamıyor. Şu halde iradesi elindedir ve hiddetlenmek gücüne sahiptir.»

Ömerü'l-Fârûk hazretleri halîfeliği zamanında bir sarhoşa rastgelip had'din (Dînî bir ceza) yerine getirilmesi için emir buyurunca iz'ansız sarhoş sövmeye başlar. Hazreti Ömer bunu duyunca: «Bırakın!» diye emir ne müsamaha buyurur. Oradakiler «Ey müminlerin Emiri! Sövmesiyle bu sarhoş daha fazla ceza görmeyi haketmiş olduğu halde terkettirmenizin hikmeti nedir?» diye sorduklarında âlicenap Ömer (Allah ondan razı olsun!) şöyle cevap verir:

«Beni gazaplandırdı. Bunun üzerine ceza verirsem nefsime yardım etmiş olurum. Ben bir kimseyi; nefsimi himaye için azarlayıp, dövmeyi sevmem.»

İşte bu, herkese büyük bir derstir.

Gaflet: Dikkatsizlik etmek, uyanık olmamak anlamına gelir. Bu sahada derin araştırma yapanlara göre iki kısımdır:

Birincisi: Mutedil gaflet: İlk plânda ilâhî bir nimet sayılır. Bu nevî gaflet insanı uhrevî işler ve dînî hükümleri icradan alakoymaz, yalnız dünyaca hayret ve dehşetten alakor. Eğer bu mutedil gaflet olmasaydı insana hayret ve dehşet galip gelip kulluğun gerçeklerini gözetmekten uzaklaşır, tenbelliğe sürüklenir, işsiz ve hareketsiz kalmasına sebep olurdu. İşte mutlak hâkim olan Cenabı Hak buna benzer durumlardan kullarını korumak için mutedil gafleti ihsan buyurmuştur.

İkincisi: «Mütecaviz gaflet = Haddi, itidâli aşan gaflet» Bu nevî gaflet çirkindir. İnsanı mal, servet ve şöhret peşinde helâke sürükler.

İnsana yakışan; dinî işlerde dikkatsizlikten, gafletten mümkün mertebe sakınmak ve gitmesini Cenabı Haktan temenni etmektir. Hazreti Fârûk (Allah ondan razı olsun!) bile şerefinin, değerinin yüceliği meydanda ve kerameti sabit iken her konuşmasının (hutbe) «Allahım! Nefsimize usangaçlık ve beceriksizlik verme! Gaflet üzere muâheze etme ve bizi gafillerden kılma!» diye düa buyururlardı.

*
* *

Gam (Keder): Nefsin istemediği bir husustan dolayı insanın, içini karanlık bürümesi demektir.

Öyle bir olay meydana gelince kederlenmemek elden gelmezse de lâyıkıyla düşünüldüğü takdirde birşeyler meydana gelmeden önce ve sonra kederin bir

faydası olmadığı anlaşılır. Hele fırsat zamanı ve tedbir geçtikten sonra üzüntü çekmek abestir. Gam ve kederin insana faydası, olsa olsa serbest alışan nefsin biraz kırılıp kendini toplaması olabilir. Ama gam ateşi küllenip karanlık sıyrıldıktan sonra yine eski haline yine dönebileceğinden bu faydanın da ciddiliği üzerinde durulamaz.

Zengin ve fakir, gördüğümüz insanların hemen hepsi kendilerince bir şekil gam ve kederden uzakta kalamazlar. Yüzlerinin güldüğüne bakmamalı!

Emevi melîklerinden Abdü'l-Melik oğlu Yezîd bir gün «Dünyada insan kedersiz olmaz!» sözünü gururlu bir şekilde inkâr etmişti. Aradan üç gün geçince çalgı nameleri arasında zevke gelip: «Ah! Ben senin aşkınla uçacağım ve saltanatımı feda edeceğim» dediği meşhur, sevgilisi «Hababe»nin yeme içme esnasında boğazında kalan bir nar tanesi ile öldüğünü görünce o sözü «Dünyada insan, kedersiz olmaz» doğrulamaya mecbur kaldı. Yedi gün hasret ateşiyle yanıp sekizinci gün peşi sıra kendisi de gitti.

Bunun gibi; Endülüs padişahı meşhur üçüncü Abdurrahman Hicrî üç yüz elli tarihinde ölünce kendi elyazısı ile yazılı cebinden çıkan bir kâğıt parçasında şöyle diyordu: «Ben tam elli sene saltanat sürdün ve her teşebbüs ettiğim şeyde muvaffak oldum, hiçbir harpte mağlûp olmadım, hiçbir sebeple zarûret çekmedim. Bununla beraber ömür boyunca kedersiz geçen vaktim yalnız ondört gündür!»

Bu dünyanın gamsız safâsını süren ancak âriflerdir. Onlar Allah'tan başkasına rağbet etmezler, ehil almayanların tekdir ve azarlamalarından, dünya âfet-

lerinden meyus ve müteessir olmazlar!.. Böyle olunca elbette ki gam ve keder çekmezler. Onların bakışı daima şu nokta üzerinde sabit bulunur:

Gamı değildir gide dünya, kala dîn;
Gam odur ki, kala dünya, gide dîn!..

***

Gına: Lütfen «servet» kelimesine bakınız!

***

Gıybet: Bir kişinin ayıp ve kusurunu o yokken arkasından söylemek demektir. «Üstü kapalı konuşmak (tarîz), işaret, ima (kaş göz işareti)» ve kötü niyet taşıyan her şey, yerine göre gıybet sayılır.

Gıybet, söyleyene haram olduğu gibi dinleyene de haramdır. Buna göre gıybet eden kişiyi korkulacak bir zarar doğurmayacaksa açık olarak engellemek, doğuracaksa kalben nehyedip oradan uzaklaşmak gerekir. Yapılacak günahtan genel olarak dünyaca bir lezzet meydana gelir. Bunda ise hiçbir lezzet olmadıktan başka gıybet olunan kimsenin kulağına ulaşınca zarar görür ve beddua alır. Gıybet hakîkaten fena birşeydir. Çünkü bu sebeple ara yerde birbirini kötülemek, iftira, su-i zan, sövme gibi kötü şeylerin doğacağı tabiîdir. Hem düşünsen; senin hakkında böyle birşey söylense ıstırap duyacağın bellidir. Bunun için Peygamber Efendimiz «Gıybetten sakınınız! Muhakkak ki gıybet zinadan daha şiddetlidir» buyurdular.

İnsandan, kişi olması hasebiyle bazan zina işi meydana gelir. Bundan af dileyince affa ulaşması Allah'ın lûtfundan umulur. Fakat gıybet «kul hakkı» olduğundan bunu işleyen tövbe etse de gıybet edilen kişi hakkını helâl etmedikçe Cenabı Hak affetmez.

Allah Taâlâ'dan çor korkan takva ehli kişilerden biri «Eğer ben gıybet kastetseydim babamla annemi gıybet ederdim. Zîra gıybet ile iyiliklerim gıybet ettiğim kimseye gider. Annem ve babam ise bu iyiliğe diğer kişilerden daha lâyıktır» dedi. Hasan-ı Basrî hazretlerine «Filân adam seni gıybet etti» dediklerinde c kişiye bir tabak hurma gönderdi. Gıybet eden adam bunu görünce şaşırıp hemen Hasan-i Basrî hazretlerinin huzuruna varıp ve «Ben sizi gıybet etmişken bana hediye göndermenize sebep nedir?» diye ağız eğip soru sorunca «ya sen bana iyiliklerini hediye etmedin mi? Ben de ona mükâfat olarak hurma gönderdim» der. Bu söz adamın pişmanlık ve af dilemesine sebep olur

Azizim! Sahibolduğun güzel ahlâkla seni pohpohlayıp öven, ama diğerlerini gıybet eden alçaklardan sakın! Onlara güvenme! Şüphe yok ki, onlar seni de bazı çirkin özelliklerinle başkalarına gıybet ederler.

Bozguncu, çıkarcı ve zâlim olup bu özelliklerini saklamayan kişiyi gıybet etmekte bir sakınca yoktur. Ama bazı anlarda onların da şerrinden kendini koruman için sükût daha hayırlıdır.

— H —

Hazırcevaplık: Zihın kuvvet ve sür'atinden doğan güzel bir özelliktir. Öğrenmek ve tahsil ile olmaz. Olsa da edipler ve kibarlar pazarında revaç bulmaz. Makbûl olan tabîi ve tesadüfi olanıdır. Hazırcevaplık yapılan bir meclisté bu iş tekrarlanır durulursa tadı kaçar.

Hazırcevaplık mahkemelerde ve resmî konuşmalarda nadir beğenilir ve hattâ bazen sahibinin hafifliğine de hükmolunur.

Arapların nazik ve kibarlarından biri yolculuk esnasında dış süsleri endamı güzelliğine ve simasına bir kat daha güzellik vermiş bir kadına rastlamıştı. Kadını çok beğendiğinden «Onları temaşa edenler için süslemişizdir» (Hicr, Âyet. 16) âyetini okur. Kadın ise öyle cevaptan aciz olup altta kalan kadınlardan olmadığı için hemen dönüp «Biz onları taşlanan (sürülen koğulan) her şeytandan koruduk) (Hicr, Âyet: 17) âyetiyle cevap verince adam hiddetlenip «Allahın lâneti senin üzerine olsun!» diyerek giderken kadın arkasından «Erkeğe iki dişinin payı miktarıdır.» (Nisâ, Âyet: 11) âyetini de okuyarak adamı mateder, ağzını açtırmaz olur.

Yine bir gün Harun Reşid'in huzuruna bir dinsiz getirirler. Harun buna. «Sen dinsiz mısin?» diye sorunca adam: «Hayır efendim Ben beş vakit namaz kılar, oruç tutar müslümanlardanım» deyince Harun Re-

şid. «Doğru söyle! Yoksa seni ikrar ettirinceye kadar dövdürürüm» demesi üzerine tekrar adam: «Ey mü'minlerin Emiri! Amcanızın oğlu halkı müslümanlığını ikrar ettirmek için dövdürürdü. Şimdi siz kâfirleri ikrar ettirmek için mi dövdüreceksiniz?» deyince Harun Reşit buna verecek cevap bulamaz ve adamı serbest bırakır.

Şunu da anlatırlar ki, askerlik merakı olan meşhur Frederik kendi zabitlerinden birinin kılıcının içini (demirini) meyhanede rehin bırakıp kınının içine kılınç şeklinde bir tahta parçası soktuğunu casusları kanalıyla haber alır ve kimseye söylemeksizin o zabitin bulunduğu taburu bizzat muâyene için meydana çeker. Kılıcını rehin bırakan zabiti de bir neferle beraber taburdan dışarı alıp zabite neferin boynunu vurmasını emreder. Zabit kının içinde kılıcının olmadığı anlaşılacak diye telâşa kapılarak «Efendim! bu nefer genç ve askerliğe müsait bir neferdir, kabahatini af buyurun!» derse de Frederik, dinlemez ve emrini şiddetle tekrar eder. Bu sırada zâbit çâresiz ellerini semaya kaldırıp «Ya Rabbi! Eğer bu fakir neferin suçu yok ise şu kılıcımın demirini tahtaya çevir!» diye düa eder ve kılıcını çekince tahta olduğu meydana çıkar. İş anlaşılırsa da zabitin hazır cevaplığı Frederik'in hoşuna gittiğinden kusurunu affedip, bir daha böyle birşey yapmamasını emreder.

Hubb-i Vatan: Vatan sevgisi demektir. Tâ çocukluktan beri kalplerde yerleşmiş olan tabii bir histir.

Bu sevgi, vatanın yalnız su ve havasının güzelliğinden dost ve akrabanın orada bulunmasından olmadığı gi-

bi geçim şartlarının kazanıldığı yere de inhisar etmez. Vatan içinde yaşayan toplumun huzur ve selâmetini içine alan ve düşünülebilen bütün millî faktörlerle gelişen bir histir. İnsan vatanını sevmeli! Vatanını sevmeyeni sevmemeli! Çünkü vatanını sevmeyen kişi sevenin vatanına düşmandır.

Seyredilmesi insana huzur veren güzel çiçekler bile doğduğu topraktan ayrıldığı ve kendisini yetiştiren fidandan koparılıp yabancılar eline düştüğü zaman isterse başların üstünde taşınsın solar gider. İnsan vatanından ayrıldığı zaman yaşlı gözleri ardında, akıl ve fikri evlâdında, ailesinde, tarlasında kalır da gittiği yerlerde gördüğü büyük saraylar, muntazam bahçeler gözüne âdî görünür. İşte bunlar hep vatan sevgisinin eseridir.

Şu anlatacağım olay yukarıdaki ifadelerimi kuvvetlendirir bir mahiyettedir: Bir köylünün onüç—ondört yaşında bir çocuğu babasının keçilerini otlatmak üzere ormanda gezerken çalı dibinde bir adamın yatmakta olduğunu görerek yanına varıp çaresiz kişinin baygın bir halde ve ölmek derecesinde olduğunu anlar. Derhal matrasından bir miktar su ve biraz ekmek verir. Adamın aklı başına gelince halini sorar, o da av için çıkıp yolu şaşırarak üç gün üç gece dolaştığını nihayet açlık ve susuzluktan yorgun olup düştüğünü belirtir... Aslında zengin bir tüccar olduğunu, ellerinden tutularak yola çıkarılmasını ve oradan bir hayvan tedarik edilip şehre gönderilmesini istirham eder.

Çocuk da «başüstüne!» diyerek yola çıkar ve köye bir hayvan ısmarlar. Hayvan gelinceye kadar bir ağacın altına otururlar.

O esnada tüccar, çocuğun yaptığı hizmet ve insanlığa karşılık onu mükâfatlandırmayı ve erkek evlâdı olmadığından evlât edinip okutup yazdırmayı zihninden kurarak: «Oğlum! Eğer sen benim imdadıma yetişmemiş olsaydın bu yorgun vücudum şımdi vahşi hayvanların kursağında bulunacak idi. Bunun için ben de sana bir iyilik etmek isterim. Edeceğim iyilik de seni beraber götürüp kendime evlât etmek ve giydirip - kuşatıp beyler gibi gezdirmektir» deyince çocuk: «Benim babam vardır. Ve her ne kadar fakir bir köylü ise de başkalarına muhtaç değildir ve gönlü zengindir. Ona ve şefkatli anneme hizmet edip düalarını almaktan beni ve yetiştirdikleri sevgili bir evlâttan onları mahrum etmezsiniz sanırım!» cevabını verir.

Tüccar: Oğlum! Benim şehirde yirmi otuz odalı konağım var, çeşitli yiyecekler gümüş tabak içinde gelir. Güzel sular ve şerbetler billûr kâselerle içilir Hizmetçilerimiz karşımızda divan durup emrimizi beklerler» der. Tekrar çocuk: «Efendim bizim, köydeki çanak - çömlek kaplarımız ve çam ağacından yapılan su kaplarımız da sizin zikrettiğiniz kadar kıymetsiz ve ihtiyacımıza kifayetsiz değildir. Evimiz ise yüksek ve zümrüt gibi ovalara bakar, etrafı asma yaprakları ile süslü olduğundan, pek güzel ve civarımızda bir kayadan çıkıp elmas gibi parlayarak akan suyumuz lezzetli ve yiyeceğimiz çalışmamızın, gayretimizin meyvesi olduğundan çok nefîstir» der.

Tüccar yine tekrar edip: «Oğlum! Böyle çobanlıkla yaşamak ve cehalet içinde kalmak iyi birşey değildir. Seni inşaallah okutur, yazdırırım. O zaman hem bu sefîl durumdan kurtulur, hem de cihan ve insanın ne demek olduğunu, din, kanun, marifet ve sanayînin ne

idiğini anlarsın! Şimdi senin birşeyden haberin ve hayvanlardan farkın yoktur!» deyince çocuk; «Hayır efendim! Bu sözünüzü kabul etmem. Okuyup yazmaktan asıl gaye nedir? Allah'ın bir olduğunu bilmek ve Peygamberini tasdik etmek ve kulluğunu tanıyıp emrini tutmak; ana ve babanın ve devleti huzur içinde idare edenlerin itaatinde bulunmak değil midir? Bunları öğrenmek için köyümüzdeki okul kâfidir. Cihanın ne olduğunu, maarif ve sanayii de varsın başkaları öğrensin. Ben köyümden, insanlarımdan ve halimden memnunum ve ana babama karşı olan hizmetimi yapmaya mecburum. Şehir ve konağınız size mübarek olsun!» der... Tüccar şaşırmış ve ümidini kaybetmiş bir vaziyette kalarak: «Oğlum! madem ki benimle gitmek istemiyorsun, bari sana birşey hediye edeyim! Ne istersin?» diyerek sözü başka bir noktaya getirir. Bu sırada çocuk: «Teşekkür ederim. Lâkin sizden birşey alırsam, yaptığım hayrı, iyiliği size satmış olacağımdan bunu insanlığa aykırı görüyorum. Ama bir hatıra olmak üzere şu elinizdeki kamçıyı verirseniz memnun olurum» diye cevap verince tüccar derhal kamçıyı verip şehre doğru yönelir. Çocuk da kamçı ile oynayarak keçilerinin yanına döner.

Hicap: Utanmak ve kendini kusurlu bilmek demektir.

Buna kötülüklerden arınmış vicdana ve ahlâk kanunlarına saygı ile, utanmak (haya) da denilebilir. Diğer iyi davranış ve huylarda olduğu gibi bunda da ifrat ve tefrit noktası çirkin sayılmıştır, makbûl ve normaldir.

Çoğu zaman; ahlâk kurallarına saygılı, selîm vicdan sahibi, haya sahibi kişiler affedilir ve iyiliklere uğrarlar... Yani şiddet zamanında ve olayların derinleştiği bazı vakitlerde kızaran yüzler terbiye tokadından kurtulurlar.

Şuradan söz gelecek ve hakkımda şikâyet yapılacak yahut imtihanda cevap verilemiyecek gibi düşüncelerle mahçup kalmak, her şeye ve her söze boyun eğmek, vehim ve hayallere uymak demek olduğundan zararlıdır. İşi etrafiyle düşünmeye, rızk kazanmaya ve insanlarla ülfet ve sohbete engeldir.

Böyle kuruntulu kişiler çoğunlukla korktuklarına uğrarlar.

Tasavvuf ehline göre hicap: «Bu oluş âlemindeki suretlerin Hak'kın tecellisinin kabulüne engel olacak derecede kalpte yer tutmasıdır. Bunu yırtıp geçmedikçe insana Hak'kın tecellisi müyesser olmaz.»

***

Hiddet: Lütfen «gazap» kelimesine bakınız!

***

Hırs: Lütfen «tama'» kelimesine bakınız!

***

Hürmet: «Riayet» in eş anlamlısıdır. Saygı ve tazîm demektir.

Diğer bir ifade ile: «Her ehil görülen ve kendinden bilgili olan zata itaatla tevazu göstermektir.»

Bir millet, bir toplum ve aile fertleri arasından hürmet, saygı kalktığı zaman yerine ihtilâf, çekişme, zıtlaşmak ve bunların da sonucu olarak kin ve düşman-

lık girer. Zira hürmetle düşmanlık bir araya gelemez.

Bu âlemde yaşlılar gençlere, bilginler cahillere, efendiler hizmetçilere ve genel olarak yüksek derecelerde olanlar kendilerinden aşağıdakilere tam bir örnek olduğu ve işte bunlar onlara müracaata mecbur kaldığı için insan kendisinden üstün olanın hüsnüteveccühünü elde ederek yükselmesi bakımından onlara hürmette kusur işlememelidir.

Hürmet ve riayetsizlikten ne çıkar? Eğer hürmet etmediğin adam senden büyük ve rütbe sahibi ise sana teveccühünün yok olduğunu ve eğer seninle yaşıt ise onun da sana hürmetsizliğini, yok eğer küçük ve zayıf bir kişi ise azminin kırılıp, ümitsizliğe düşmesini gerektirir ki, bunların hepsi zararlı ve çirkin şeylerdir. Ben hürmet ve riayeti (küçüğü büyüğü saymayı) alışkanlık haline getirenlerden hiçbirinin bundan dolayı zarar gördüğünü veya şeref ve itibardan düştüğünü görmedim. Aksine büyük küçük demeyip, ahlâk kurallarını çiğneyen kibirli kişilerden çoğunun kendi büyüklenme duygularının belâsına uğrayarak kimsenin yanında hiçbir değere sahip olamadıklarını gördüm.

Hazm: İşinin meydana gelmesi için dikkatle düşünüp sağlam karar almak, yaptığı işi sağlam yapmak demektir.

Tedbir ve ihtiyat kelimeleri de bunun eş anlamında yer yer kullanılmaktadır. Dünya işlerinin selâmet ve huzur içinde yürümesi için gayeleri ve sebepleri iyi inceleyip, tedbirli hareket etmek harkes için gereklidir Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîm'de «...Korunma tedbirinizi alın!» (Nisa, Âyet: 71) buyurmuştur. Bey olsun, efen-

di olsun, zengin olsun fakir olsun herkes ihtiyattan ve tedbirden müstağni kalamaz... Yani benim böyle şeylere ihtiyacım yok diye lâkayıt olamaz.

Zor bir hususta tedbir sonucu gereken tahammülü göstermeyen ve işin sonunu düşünmeyen kişiyi kaza ve kader zamanı belâ pençesine teslim eder. Böyle bir kişi işleri için selâmetlik, hattâ kendisi için felâh ummasın!

Geçmiş büyük bilginler insanları iki bölümde incelemişlerdir:

1. **Âciz**

2. **Hâzim:** (İşini bilen, düşüp ihtiyatlı olan) Âciz kişi ise işin sonunu feraset gözüyle görür. Bu da iki kişi ile işin sonunu feraset gözüyle görür. Bu da iki kısımdır.

1. Bir tehlike gelmeden önce fikirleri derinleştirmek ve «yapılacak işten evvel sonunu düşün!» sözü uyarınca işlerin sonunu öncesinde düşünerek gerekli tedbirleri almaktır. Böyle kişiler genellikle belâ dalgalarından bu tedbirlere uymak şartıyle kurtuluş sahiline çıkarlar.

2. Belâ gelince kalplerini şaşkınlık ve sıkıntı kaplamayıp doğru görüş ve güzel çareler düşünmekten geri durmayanlardır.

«Tedbir ve ihtiyat, sahibini zarara uğramaktan korur ve düşman onun izini bulamaz!»

Bir işte tehlike sezen adamın o işe girişmesi akıllı işi değildir. Aklı başında olan tedbir sahibi kişiler bir işten tehlike kokusu alırlar veya bir işte tehlike ihtimali görürlerse o işe itibar etmezler.

Elindekini korumak ve bugünkü hayırlı işini bu-

gün yapmak, ayrıca kendisine hasım olan kişilerden kendisine zarar gelmeyecek şekilde onları idare etmek de tedbir sahibi olmanın özelliklerindendir.

Hüzün: Sevincin zıttı ve gönül evinde olan gam ve kederlerin habercisidir. Kalpteki gam ve kederleri hüzün simaya aksettirir.

Sonsuz olmayan geçici âlemin bir damla su ve bir izden ibaret olduğuna kendisini ikna eden ve kalbini alâka nakışlarından sade ve himmet (gayret) boynunu varlık kaydından âzâde eyleyen kişi hiçbir zaman hüzün görmez.

Gerçekte bazı şeylerde kişi olmak özelliğiyle mahzun olmamak elden gelmez ise de lâyıkıyle düşünülürse bunun zararı ve faydasız birşey olduğu anlaşılır. Çünkü elden gittiği için üzüntü duyulan şeyin yeniden elde edilmesi ve tedariki hakkında gereken tedbirin geri kalmasına sebep olur. Eğer hüzün geri gelmesi mümkün olmayan birşey içinse bütün bütün boşa vakit geçirip oyalanmak sayılır. O halde hüzün verici bir olay karşısında üzüntüye kapılıp kendini hırpalamak gerekmez. En iyisi böyle bir durumda sabır ve tahammül gösterip Cenabı Hakka sığınmalı ve ondan merhamet istemelidir!

His: Teessür ve idrak manasınadır. Bu idrak dışarıdaki varlıklarla ilgili ise buna «müşâhede olunanlar» denir. Ruhla, iç dünya ile ilgili ise buna da «Vicdanla ilgili idrâk» denir.

Dış varlıklarla ilgili olandan beş duyuyu sayabiliriz: İşitme, görme, koklama, tatma ve dokunma duyuları.

Beş tane de içe bağli idrakle ilgili duyu sayabiliriz: Müşterek his, hatıra getiren kuvvet, düşündüren kuvvet, hayal ettiren kuvvet; belletip koruyan kuvvet... Cenabı Hak insanları bu beş batınî (içe bağlı, içe ait) kuvvetlerle hayvanlardan ayırmıştır. İnsanların ayırıcı vasıfları bunlardır. Hayvanlar içe ait bu duygulardan mahrumdurlar.

Gayret, merhamet ve vicdan hissi gibi şeyler Yunan hekimlerince fazîlet sayılırdı, fakat bir gurup sonraları bunları kalbî hastalıklardan saydılar. Şimdi bazı Avrupalılar da onların fikrine uymuşlar, fakat, kalbi «sinir»e değiştirmişlerdir.

«Maddeciler (materyalistler) deniien topluluğun bir ismi de «his ehli»dir ki, aklı kullanarak söz söyleyenlerin muhakeme ile konuşanların inançlarına aykırı yolda bulunurlar. Bu, batıl itikat sahiplerini Nasîr-i Tûsî «şifa şerhi»nde «müşebbehe» ünvanıyla anıp itikatlarını çeşitli delillerle reddetmiş, berbat eylemiş, İbn-i Sînâ da bunların fikirlerini iki yolla çürütüp hatalarını yüzlerine çarpmıştır.

Hasbihal: Çeşitli işler yapmış, çeşitli olaylar görmüş geçirmiş tecrübe sahibi kişilerle hasbihal, sohbet ve karşılıklı konuşmak bir nevî istişâre (danışma) hükmünü alacağından faydalı; ihtiyaç ve müşkilât sahipleri için en büyük tesellîdir. İsi çok, zihni yorgun adamlar için ise âdeta vâcıbattan (gerekli işlerden) sayılır.

Ahmak, cahil ve rezîl kişilerle hasbihal doğru değildir. Bu gibi kişilerle hasbihal etmektense cansız varlıklarla söyleşmek ve sırrını onlara açmak daha hayırlı olur.

***

Haset: Başkasında olan nimetten (can, mal, sıhhat) huzursuz olup elem duyarak o kişiden o nimetin gitmesini istemek demektir. Cehalet ile tamahkârlığın birleşmesinden, kaynaşmasından doğar, akran ve akraba arasında çok olur.

Haset, çirkin ahlâkın en zararlısıdır. Hele hak yolunda bundan daha şiddetli bir ceza düşünülemez. Şeytanın ebedî saadetten mahrumiyetine sebep de Hazreti Adem'e haset etmesi ve büyükienmesi idi. Haset herkeste bulunur. Fakat derecesi farklıdır. Kiminin hasedi hayalinden gelir geçer, kiminin içinde biraz kaldıktan sonra akıl ve insafın üstün gelmesiyle dağılır gider. Bazılarınınki de nefiste yerleşir, gittikçe artar. İşte asıl haset buna derler.

İmâm-ı Gazâlî (Allah ona rahmet etsin!) hasedin sebeplerini «büyüklenme, düşmanlık, büyük ve yüce olma isteği, gayeyi elden kaçırma korkusu, ileri gelenlerden olmak tutkusu ve huyun pis oluşu» olmak üzere altı noktada toplar. Bunların hepsi hasede sebep olmakla beraber en âdîsi nefsin ve huyun pis olup kendiliğinden hasetçi tabiatta oluşudur.

Bu tabiatta olan kişi hiçbir ilişki ve alışverişi olmayan kişilere varıncaya kadar sahip olduğu iyiliklerinin gitmesini ister, hem de bunu aşırı bir hırsla ister. Rezîl ve sefîl kişilerin çoğunun fazîletli ve değerli kişilere olan çekememezlikleri bu nevîdendir.

Hasedin, kötü huyların da en kötüsü olmasının sebebi Hak Taâlâ'nın işine itiraz olduğu içindir. Hakikatte hâset kişinin çekememezlığı «ya Rabbî! Sen bu nimetleri verecek adamı bilmiyorsun, bana vermeliydin. Ben ondan ehilim» demeye varır. Binaenaleyh ilâhi gayret zuhur edip haset edilen, nimetlere ulaşır; hâsit, aksine «El-hasûd Lâyesûd» hükmünce rezîl olur, saadet yüzü görmez.

Filozoflardan biri: «Sakın seni çekemeyen kişinin üzrine belâ temenni etme! Zira o bedbaht zaten belâsını bulmuştur. Hasetçi kişiye haset ettiği kişinin neşeli zamanlarında kederli olması ceza olarak yeter!» demiştir.

Yine bunun gibi Yunan hekimlerinden Aristo'ya «Çekemeyen kişi niçin kederlidir?» diye sorulunca «Çaresizlerin yükü ağırdır; bütün sevinçlilerin, neşelilerin gamını sırtlarında taşırlar» diye cevap verdi.

Arap şairlerinden biri de manzûmesinin bir kıt'asında şöyle demiştir: «Ey haset edilen kişi sen haset edenin hasedine hemen sabreyle! Çünkü onun katili sabırdır. Hasetçi kişi telef edecek birşey bulamayınca ateş gibi kendi kendisini telef eder.»

İsabetinden sakınılan «nazar»da çekemiyen kişinin tam bir hırsla ve kast ile haset edilene bakmasından başka birşey değildir. Haset ettiği anda hasetçinin şerrinden Allah'a sığınırız. Bu gibi âdî kişilerden Allah'a sığınmak hepimize gereklidir. Hazreti Ömer (Allah ondan razı olsun) efendimiz bile bunca yüce şeref ve kerametiyle beraber daima «Hasetçinin isteğine uygun

düşecek her şeyden sana sığınırız» diye düa buyururlardı.

Hüsün ve kubuh: Kelâm ilmiyle uğraşanlara göre üç manaya gelir:

1. Hüsün, adalet gibi olgunluk özelliği; kubh, zulüm gibi eksiklik, noksanlık özelliğidir.
2. Hüsün gayaye uygun, kubh gayeye zıt olmaktır. Bu iki manaya göre hüsün ve kubuh ittifakla aklîdir.
3. Hüsün dünyada övülmeye âhirette sevaba, kubh ise dünyada yerilmeye âhirette de azaba sebep olmaktır. Bu mana ehli sünnet ile mutezîle mezhepleri arasında ihtilâflıdır. Mutezileye göre bır şeyin hüsün ve kubuh (iyi ve çirkin) oluşunu idrak eden ve hükmeden akıldır. Eş'arî mezhebine göre akıl ne idrak edicidir ne de hükmedici! Mâtürîdî mezhebine göre bazı şeylerin güzel ve çirkin oluşuna karar veren akıl ise de yine hükmeden dînî esaslardır.

Eflâtun: «Her şey Cenabı Hakka yakınlığına ve münasebetine göre güzel olur» demiştir.

Yaratıkları arasında güzel ve çirkin idrak ve takdir şerefine ulaşan yalnız insandır. Eğer yüce yaratıcı, insanda idrak edici kuvvetin ışığını parlatmasaydı ve eşyada görülen uygunluğu, nizamı ve intizamı tetkîk ve araştırmak kuvvetini icadetmemiş olsaydı hüsün ve kubhun (güzellik ve çirkinliğin) ne idiğini anlamak kabiliyetinden mahrum olurdu.

İbn-i Fârıd hazretlerinin dediği gibi her varlığın güzellik nurları Cenabı Hakkın mânevî güzellik güneşinden verilmiş bir emanettir.

Hakikati gören ârif kişiler her ne zaman güzel yüzlere bakışları uzandığında onların varlıklarından istidlâl yoluyla Cenabı Hakkın güzellığının tecellîsine ulaşırlar, mutlak güzelliği, kayıtlı güzellik içinde seyrederek onu Hakkın güzelliğinin tecellîsinin inikâsının (aksetmesinin) eserinden ibaret bulurlar.

Maddi istek yönüyle bakmaktan ve sevgi beslemekten ne fayda meydana gelir? Özellikle ki yaratıkların güzellik ve çirkinliğinde beka (ebedî oluş) rengi yoktur. Her baharda açanın solduğu gibi iki gün içinde solar gider. İlâhî güzellik ise batmayı kabulden, her zaman ve mekânda yok olmaktan, sönmekten uzaktır. Beşerî güzelliklerin bütünü bir gün yok olucudur... Ama ilâhî güzellik batmaz, yok olmaz.

Şurası da bilinsin ki, insanı sevdiren mânevî güzelliktir, dışa bağlı güzellik değil! Dışa bağlı güzellikler gördüğümüz güzelliklerdir. Manevî güzellikler ise ahlâkta olan güzelliklerdir.

Meselâ: Bir kişinin dış yüzü güzel değil, fakat iç dünyası iyi, gidişatı ahlâka uygun ise o kişiye dış yüzünün çirkin oluşundan hiçbir zarar isabet etmez. Fakat ahlâkı, gidişatı, iç dünyası çirkin olan kişinin hiçbir akıllı insan yanında değeri yoktur. Kimse ona güvenmez... Dış yüzü güzel de olsa içi bozuk olduktan sonra durum değişmez.

Demek asıl güzellik sûrette değil sîrette (ahlâkta, gidişatta) imiş!

Hüsnü zan: İnsanlar hakkında iyi fikir ve güzel düşünce beslemek demektir. İnsanların birleşip kaynaşmasını ve sevgilerini bir mıknatıs gibi çeker. Hattâ

bu güzel huy bazen taş yürekli düşmanları bile kendine çeker ve yola getirir. Ancak aradaki düşmanlık haset (çekememezlik)ten ileri gelmiş olursa bu biraz zordur.

Hüsnü zan kalbin temizliğinin eseri olup sahibini övülen bir kişi yapacağında şüphe yoktur. Ama buna rağmen her rastgelen adama güzel düşünce besleyip onunla iş tutmak da caiz değildir. Öyle bir iş tutulacak kişiyi dikkat ve ihtiyatla inceleyip, denemek lâzımdır.

∴

Hüsnü kazá: İyi hükmetmek anlamına gelir. Adaletin nevîlerindendir. Adaletli olan kişi kardeşlik ve insanlık haklarına saygı duyar, gözetir, hakkıyle yerine getirir. Bunu, benimsediği güzel fikrin istiyerek uygulaması şeklinde yapar ve güzelce verdiği hükümlerden dolayı kimseyi minnet altında bırakmaz. Yani başa kakmaz, pişmanlık da duymaz.

∴

Hüsnü nazar: Kötülüklerden arınmış selîm kalp sahibi olanlarda bulunan şerefli bir haslettir. Bu güzel haslete sahıp olanlar halkın ayıplarını görmek istemezler. Tesadüfen görülürse bile yaymak istemezler ve kimseyi ayıplı diye küçük görmek istemezler.

Onların insanlar hakkındakı bu ihtiyatları hikmet ve hakîkate tamamen uygundur. Çünkü bu dünyada hiçbir kimsenin sonucu, içinde bulunduğu durumla kesinleşmez. Nice insanlar vardır ki iyi işlerle ömür sürüp sonunda fâsık (dînî kâidelere riayet etmez) olur. Nice adamlar bulunur ki, dîn ve ahlâk prensiplerine

aykırı hayat yaşar da nihayet yüce Allah'ın affına ulaşır. Biz bunun sır ve hikmetini bilemeyiz. Bize lâzım olan insanlara iyi gözle bakmak, insanlar hakkında iyi şeyler düşünmek ve daima hayırla düa etmektir.

Cenabı Hak bu türlü hüsnü nazar (iyi bakış, iyi görüş) sahiplerini övmüş ve bunlar hakkında: «Boş ve kötü lâkırdıya rastladıkları vakıt şerefli (insanlar) olarak (ondan yüz çevirip) geçerler.» (Furkan, Âyet: 71) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz dahi yaratıklar hakkında iyi düşünmenin islâmî terbiyeden olduğunu anlatmak gayesiyle bir köpek leşinin yanından geçerken «şu hayvanın dişleri ne kadar beyaz!» buyurmuşlardı.

***

Hakkaniyet: Her şeyde doğru olup, doğru yönü seçmek demektir ki, adalet, insaf ve merhametten meydana gelir. Doğru yola yönelmeyi daima kendisine gerekli birşey olarak seçmeyen kişi hiç bir vakit belini doğrultamaz.

Bu dünyada hakîkate koşmayı doğruya yönelmeyi sevmeyen ve istemeyen hemen hemen yok gibidir. Fakat ne yazık ki, bütün durumlarda bu yolu seçen de nadir bulunur. Hüner o az bulunan dürüst kişiler arasına girebilmektir. Çünkü bizi dünya ve âhirette sorumluluktan kurtaracak ve insanlar arasında yüksek bir makama erdirecek ancak o güzel alışkanlıktır.

***

Hukûk: Gözetilmesi, yerine getirilmesi kesinlikle gerekli olan şeylere denir.

Haklarda aslolan tabiî veya insanî haklardır. Bu öyle bir haktır ki, bizimle beraber doğar, her zaman ve her yerde bizimle beraber bulunur.

Tabiî haklarda esas «hayat»tır. «tercîh» ve «malik olmak» bunun üzerine dayanır, bunun dallarındandır. İnsan hayat ile insandır. Hayatını korumak insanın birinci hak ve vazifesi sayılır. İnsan, hür ve muhtârdır. Bunun için yaptığı işlerden Allah katında sorumludur.

Sonradan konulmuş haklar da tabiî haklardan alınmıştır. Yaratılış bakımından insan akıl ve idrâki sınırlı olup bütün fertlerin tabiî hakların hepsinde birleşmesi mümkün olmuştur. Ortaya konulan haklar işte bu esastan hareket edilerek konulmuştur ki, bunda dînî hükümlere, naklî hükümlere ve adet hükümlerine de mütalaâ yöneltilir.

Allah Taâlâ'nın haklarını, Peygamber'in haklarını yerine getirmek farz olduğu gibi insanların birbirlerine karşı olan haklarını gözetmek de gereklidir.

Cenabı Hakka karşı olan haklar O'nun birliğini tasdik, sıfat ve isimlerinde inkârcılığı terk ile verdiği nimetlere karşı şükür, İman ve İslâmın şartlarını kabul ile yerine getirmekle olur. Bu hakkı nasıl yerine getirmiyelim ki; her şeyi yerli yerince yaratan Allahımız bizi bizliğimizden habersiz ve var olmak için hiçbir tedbir ve çaremiz yokken yüksek kemâl ve lutfuyla halk ve icâd, akıl, fikir ve düşünmekle seçkin bir insan kıldı. Çırılçıplak dünyaya geldiğimiz halde ana ve babamıza verdiği şefkat ve muhabbet sebebiyle büyütüp adam sırasına koydu, sayısız nimetler verdi. Özellikle gönderdiği peygamberler ve kitap vasıtası ile rızasının kazanılması yolunu gösterdi ve onların tebliğ ve anlattıkları şekilde hareket edenlere âhirette de pek çok ihsanlar edeceğini bildirdi

Peygamber Efendimizin hakları da onun Allahımızdan getirdiği emir ve yasaklara uygun davranışlar göstererek Hakkın rızasını kazanmakla yerine getirilir. Çünkü şan sahibi sevgili Peygamberimiz yarın Allah'ın huzurunda ümmetinin çokluk ve makbuliyetiyle iftihar edecektir.

Ana—babanın evlâda ve evlâdın ana—babaya, kocanın karısına, karının kocasına, öğrencinin öğretmene, öğretmenin öğrenciye ve herkesin akraba, dost ve komşuları üzerinde de birçok hakları vardır. Bu konularda geniş bilgi isteyenler islâm bilginlerinin bu konuları anlatan kitaplarına ve sair ahlâk kitaplarına baksınlar!

Allah'ın hukûkunun istiğfar (af dilemek) ve istirhamla affa ulaşması ilâhî lutufdan ümit olunur. Fakat kul haklarının affa ulaşması zorcadır. Azizim! sakın Allahın kullarının haklarını yüklenip de bir alay adamı ceza gününde (âhirette) arkana düşürme! Ve suâl meydanında hesaba çekilip rezîl olma!

En iyisi, kul hakkını almışsan henüz bu dünyadan göçmeden o kişiyi görüp onun hakkını ödemendir!

Hikmet: İlimlerin kaynağı ve fazîletlerin anasıdır. Maddî ve manevî saadet hikmetle meydana gelir. Cehaletle ölen kalpler hikmetle hayat bulur. Hikmetin şeref ve fazîletlerini saymak bizim gibi âcizler için mümkün değildir. Nasıl mümkün olsun ki, her şeyin en doğrusuna hükmeden Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîminde: (Allah) hikmeti kime dilerse ona verir. Kime de hikmet verilirse muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir. Salim akıl sahiplerinden başkası iyi düşünmez.»

(Bakare, Âyet: 269) diyerek sitayiş buyurmuştur. İslâm hekimleri hikmeti: «İlmin tahkiki ve amelin sağlam yapılması» yahut: «Eşyanın hakîkatlerini olduğu gibi bilmek ve gereğince amel etmek» diye tarif etmişlerdir.

İslâm'dan önce yaşamış hekimlerin tarifleri ise daha değişik ve şaşılacak bir sûrettedir.

Bazıları: «Âlemin hallerine fikrin ve aklın derinliğine dalmasıdır.» Bazıları: «Akıl, ilim ve dirayete sevgiden ibarettir.» Diğer bazıları ise: «Asıl ve prensip menziline yükseltilmiş bir mülahazadır» dediler.

Avrupa hekimlerinden bazıları «Hikmet daha hakikati bilinmeyen bir fendir. Eğer bilinmiş olsaydı, hekimler sayısınca hikmet olmazdı. Yani birden çok hikmet bulunmazdı» demişlerdir.

Hakîkatte şimdiye kadar hikmet adıyle pekçok garip meslek ve itikatlar kabul olunup geçmiştir.

Meselâ: Çinlilerin Launşe ve Şakmunî isimli hekimleri bilginlerin ruhlarının halkı terbiye için dünyaya inip cesct haline geçtiğini; Eski İranlıların mecûsî olan Zerdüşt'leri âlemde iki asıl yani Yezdan isimli bir hayır Tanrısı Ehrimen isimli bir de şer Tanrısının olduğunu; ve eski Mısır hekimleri bütün yaratıkların bir ana ile bir babadan varlık sahasına geldiğini iddia ederler. Eski Hintliler birbirlerini yalanlayıcı ve hurafelerden alınmış olarak birtakım manasız ve asılsız şeylerle uğraşıp çoğu Mısırlılar gibi hayvanlara, yıldızlara, nehirlere ve ateşe tapmayı tavsiye ederler.

Yunan hekimlerine gelince bunlar Sokrat'tan önce ve sonra olmak üzere iki kısma ayrılır. Sokrat'tan önce tanınan üç ekolden birincisi: Yunani ekolünün reisi olan Tales: «Âlem başlangıcı olmak ve sonu gelmek-

ten münezzeh olan hükmedicinin sanat eseridir ve su bütün eşyanın aslıdır; yeryüzü keşîf su, insan ruhu bâkî ve bütün, âlemler varlığı kendinden olan hükmedici ile dopdoludur» dedi.

İkinci İtalya ekolünün reisi olan Fisagores: «Bu âlem birtakım muayyen adetlerin tenâsübü ile gösterilebilen kanunlara tâbi bir varlık değildir. Varlığı kendisinden olan Cenabı Hak bir asıldır. Ruh, nefsinde hareket eden bir adettir. Madde muayyen olmayan bir sıfattır ve şerrin başlangıcıdır» dedi. Üçüncüsü Âle ekolünün reisi olan Ksenofan da birtakım muğalatalarla «Her şey maddî ve Allah'ın zatından cüz'dür» diyerek herkesi iknaya çalıştı. Ondan sonra bu üç yolun birbirleri ile mücadelesinden sonra aradan bir de: «Eşyanın hakîkatlerini bilmek imkânsızdır» yolu çıktı.

Sonra Sokrat gelip yukarıdan söylenilen görüşleri benimseyenlerin birbirlerine karşı iddia ve safsatalarını inceleyerek aklî delillerle yanlışlarını düzeltti ve «Cüz tecezzî kabul etmez = Bölüm, bölünmez» mesleğini icad ve tevhîd yolunu açıklayarak epiyce yolu doğrulttuysa da sonra gelenler: «Sokrat'ın gayesi şuydu, buydu...) diyerek bozup ortaya yine birçok fikirler ve mezhepler çıkardılar.

Bunların en büyükleri «Hakîkat idrâk edilemez» diyen «reybiyyûn = şüpheciler» ve: «Hakka yaklaşmak yalnız sefaleti seçmek ve her şeyde kanaatle olur» zanneden Antisten ve saadeti «güzel lezzetler»e hasreden Aryestep ve bunun gibiler idi.

Hazreti İsa'nın Peygamber olarak gelmesinden sonra iş başka bir sûrete dönüp merkezi İskenderiye olan «aklî kuvvetler» görüşünü ileri sürenlerle, «Cena-

bı Hakkı görmek mümkündür» iddiasında bulunan «Şarkî yunan» ve «Fulastik», yeni bir görüşle ortaya çıkan «montanus»'un hezeyan ve safsataları meydana çıktı.

Sevgili Peygamberimiz devrinden sonra «müşebbehe» denilen maddeciler, yahut «ehl-i his felsefesi = materyalist» adıyle yeniden su yüzüne çıktı ve önce söylediğimiz yolların bazı canlı kalanları hikmete benzer süslü bir şekil peyda ederek beri taraflarda da yüzlerini gösterdiyseler de Fârâbî, İbn-i Sîna, Gazâlî, Fahruddîn gibi İslâm filozofları Hazreti Muhammed'in getirdiği yol sayesinde hatalarını ve hikmet ve hakîkatin ne idiğini meydana koydular. İşte bu sebepten doğuya değişik kıyafetlerle sızmak isteyen safsatalar fazla tutunamadı.

Milâdi onaltıncı asırdan sonra Bacon, Deskartis ve Paskal gibi meşhur filozoflar Avrupa'da «hikmet-i müteahhire = sonradan gelen filozofların hikmete dair düşünceleri» ni meydana çıkarmışlardır.

Bacon: «Akıl ve feraset ancak hisler tarafından tedarik olunan madde ve vesîlelerle amelde bulunur. Yegâne prensip mütalaa ve istidlâldir» dedi. Deskartis: «Öncesi ve sonu olmayan, varlığı kendisinden olan vâcibu'l-vücûd vardır, açık ve bedîhî olmayan şeyi kabûle mecburiyet yoktur. Kendi varlığımdan başkası için tereddüt edebilirim» deyip Paskal da: «İnsan, nefsini (ruhunu) anlamaya kadir değildir. Allah'ın öğretmediğini öğrenmek kabil olamaz» görüşünde bulundu.

Milâdî onyedinci asırda da Jan Jack Rousso ve Volter meydan bulup: «Her var olan ve belli olan şeyin asıl ve kaynağı mutlak mevcuttadır» diye Şlenk ve Hezel itikatları doğdu.

İşte şu ifadelerimizden anlaşılıyor ki ilâhî prensiplerin terazisinde tartılmaya uygun gelenlerin dışında hikmet adıyle meydana konulan bilgi sayısız renklere boyanıp anlaşılmaz bir hale gelmiştir.

Sahîh olan mukaddes kitapların ve bilhassa Kur'-an-ı Kerîm'in saf aydınlığı, berrak ışığı yanında bu hikmet adıyle ortaya atılanların en parlağı bile bir kör kandilden çok ışık verememiştir ve veremez.

Hattâ Avrupalı yazarlardan biri şöyle demişti:

«Ben hekimlere müracaat ettim. Kitaplarını inceledim. Fikirlerini tetkik süzgecinden geçirdim. Hepsini anlamaktan âciz, birbirinin görüşünü yıkıcı fakat kendi iddialarında müstebit, ama müdafaada tabansız bir alay cahil müstehzi ve bütününün delillerini, bürhanlarını kendi fikirleri gibi batıl, düşüncelerini ise fasit budum. Nerede o filozof ki, kendi dâva ve şöhretini bir tarafa bıraksın da doğruyu söylesin! Filozoflar iyi bilsinler ki, yeryüzünü aydınlatan, dirilten kendi hikmetleri değil, dindir!»

***

Hilm: Ağır başlılık, sabırlılık ve yumuşak huyluluktur. Hiddetlenmenin zıttıdır, sabrın sermayesidir ve insanı tehdit aden âfetlerin örtüsüdür.

Cenabı Hak ağırbaşlı ve yumuşak huylu olan kullarını sever. Yani onlardan hoşnut ve razı olur. İnsana olgunluk sağlayan, bütün güzel ahlâkı üzerinde toplamış olan kâinatın övdüğü büyük peygamber de hilm sıfatı ile muttasıftı, yumuşak huylu idi: «o vakit) sen Allahtan bir esirgeme sayesindedir ki onlara yumuşak davrandın. Eğer (bilfarz) kaba, katı yürekli olsaydın

onlar etrafından herhalde dağılıp gitmişlerdi bile...» (Âl-i İmrân, Âyet· 159) âyetinin yüce manası, erbabınca bellidir.

Hazreti İbrahim dahi Kur'an-ı Kerîm'de :«İbrahim cidden pek çok tazarru ve niyaz eden, (kalbi yufka ve ezaya karşı) gerçekten sabırlı (bir zat) idi.» (Tövbe, Âyet: 114) buyurularak övülmüştür.

Hilm fazîleti arzu edilen bir huydur, ağırbaşlı ve yumuşak huylu kişi de güzel huylu olan ve kalplerde sevgileri dopdolu olan insanlar arasında bulunur.

Yumuşak huyluluk ahlâk sofrasının tuzudur. Çünkü ters çevrilince «milh = acı» olur. Sert tabiatlı bir adam ne kadar çeşitli fazîletlere sahip olursa olsun değilmi ki tabiatında sertlik vardır, ağırlık vardır bu adamın bütün fazîletleri hiç hükmündedir. Tıpkı ne kadar güzel şeylerle yapıldığı halde tuzu olmayan yemeğin tatsız olması gibi.

Yumuşak huylulukta rahatlık, karşısındakini çekicilik, övgü ve sevgi vardır. Lâkin hiçbir şeye gücü yetmezken âciz görünüp fırsat ve iktidar zamanında ateş kesilerek intikam almaya çalışan kişilere «halîm = ağırbaşlı ve yumuşak huylu» denmez. Zîra böylelerinin yumuşak huyluluğu ciddî değil, sahtedir.

Hekimlerden birine: «Acaba yumuşak huyluluğun sonucu çirkin, şiddet göstermenin sonucu sevindirici olur mu?» diye sorduklarında «Evet!.. Ben ne zaman ki, cimri olan dostuma yumuşak davrandımsa sonunda pişmanlık gördüm. Ne zaman ki cömert olan düşmanıma hiddetli davrandımsa fayda buldum» cevabını verdi. Yumuşak huyluluk yolunu seçeceğim diye sebepsiz yere zulmü kabul edip ötekinin berikinin kahır pençe-

sinde ezilmek de çirkindir. Buna ahlâk ilminde «İnzılâm = Kendini zulme düşürmek» derler. Ve halk arasında böyle hilme «hilm-i hımârî = merkebe yaraşır hilm» denilir. Hilimde bu derece ileri gitmek düşmanın cür'et ve cesaretini artırır.

Ashâb-ı Kiram'dan (Peygamberimizi müslüman olarak gören ve ölen kişiler) Nâbiğa b. Ca'd (Allah ondan râzı olsun!)

«İçinde şiddet olmayan hilimde hayır yoktur» meâlinde bir beyit söyleyince Cenabı Peygamber bunu tasdîk buyurmuşlardır.

Himâye: Zarar, ziyan, eza ve cefâdan korumak demektir.

Himâye, ya dînî prensiplerin etkisi altında, ya da acımaktan ve merhametten doğar. Hangi türlü olursa olsun, insanlığın belirgin vasıflarındandır. Yalnız insanlara mahsus olmayıp, hayvanlara kadar uzanmış olan bu korumanın ne demek ve nasıl olduğunu analardan öğrenmeli!

Humk: Ahmaklıktır. Aklın eksikliğinden doğan bir dimağ hastalığıdır. Sahibi, bir şeyin zararını bilmekle beraber o şeyi konulmuş olduğu şeyin dışına, gayesine aykırı koyar. Şairin «Her derdin bir çaresi vardır. Doktorlar ona çare bulabiliyorlar. Ancak ahmaklık hastalığı bunun dışındadır. Bu hastalık kolay kolay ilâç kabul etmez» dediği gibi bu hastalığa ilâç kâr etmez. Bunun ilâcı ancak ölümdür. Yani ahmak insanın ahmaklığı ancak öldüğü zaman şifa bulmuş sayılır. Haz-

reti İsâ: «Ben Allah'ın yardımı ile sağır ve dilsizleri iyi etmeye kadirim lâkin insanın ahmaklığını defetmeye muktedir değilim» buyurdu.

Bu hastalıkla hasta olanların hafızaları çoğunlukla kuvvetli olduğundan öğrendiklerini unutmazlar. Bunun için böylelerinde bilgisizlik (cehl) şart değildir.

Ahmaklar sessizliği seçseydiler ahmaklıkları o kadar anlaşılmazdı. İçlerinden bazıları bu yolu tutarak sorulan şeylere red veya tasdîki îmâ eder surette baş sallayarak veya tebessüm ederek, şaşırarak veyahut kadere havale eder gibi kısa ve bahis götürmez bir söz söyleyerek cevap verip hastalıklarını belirsiz hale getirmek isterlerse de ileri görüş sahipleri yine farkederler.

Ahmaklar ile dostluk kurmak, ortak olmak ve arkadaş olmak sıkıntıya, ziyan ve meşakkate sebeptir. Akıllı kişi kendisi gibi akıllı kişilerle işbirliği yapar, dostluk kurar.

Ahmaklığı bütün bütün tahkîr etmeyelim. Bunun üçe ayrılmış olan derecelerinden ilk iki derecesinin dünyada lüzumu inkâr olunamaz. Eğer bu iki kısımda bulunan kişiler olmasaydı «İnsanların ahmaklığı olmasaydı, dünya harap olurdu» sözü uyarınca dünya kimsenin rağbetine mazhar olamayıp harap olurdu. Fakat üçüncü kısmın zararlılığından başka bir özelliği yoktur. Bu gibilere yesâru'l-kevâıb isimli zenginin hali güzel misâl olur. Arzu edenler «Lügât-ı Târihiyye» mize müracaat buyursunlar!

Ahmaklığın işaretlerinden bazılarını belirtelim:

- Sözünde ve işinde acele etmek.
- Sözünden aşağı bir müdafaa ile dönmek.
- Söz verip de dönmek, hakları gözetmemek.. ve bütün halktan sadakat ve gayret beklemek
- Tecrübe olunmayan adama iş hususunda inanmak.
- Akıl ve istidadını kullanmadan evvel vücudunu kullanıp yormak.
- Bilmediği kimselerin yanında bilgiçlik taslamak.

Bir hükmü düşünmeksizin red ve inkâr veya hiç tutanak göstermeksizin kabul ve ikrar da ahmaklık alâmetinden sayılır. İbn-i Sînâ «İşâret» isimli kitabının sonunda: «Delil getirerek kaçınılması belli olmayan şeyi inkâr ahmaklıktır ve bu ahmaklık taklit ehlinin bürhana (delîle) bakmaksızın kolayca birşeyi kabul ve ikrardaki ahmaklığından daha büyüktür. Ahmak ilk önce kovulmuş şeytan, ikinci olarak da tam bir câhildir. Akıllı delîl kaim ise o tarafa hüküm verir ve hiçbir taraf kuvvetli delîle dayanmadığı zaman durup işi imkâna bırakır. Yani ne doğruluğuna inanır, ne de ondan kaçınılması gerektiğine yönelir» demiştir.

***

Hamiyyet: Nefis, din, devlet ve milletini mukaddes bilip korumak arzusunda bulunmak demektir.

Hamiyet sahibi kişi daima şehvete götüren yollardan nefsini korur, hamiyet duygusu ona bekçilik eder. Hamiyeti olmayan, mukaddes şeyleri korumak isteğini taşımayan kişi ise şehvete götüren ilişkilerden kaçınmak şöyle dursun, zâtî haysiyetini, hattâ belki dîn, devlet ve milletini bile feda eder.

Hamiyetsizler sorulup aranmakla bulunmaz. Çünkü herkes kendisini hamiyetli bilir. Hattâ hapishanedeki cânîler bile böyledir. Hamiyetsizliği hiçbiri kabul etmez... Ama hamiyetsiz kişiler düşünce ve davranışlarından anlaşılabilirler.

Haya (Ar): Utanmak demektir. Kötü duyguları yıkmakla, mahçubiyetten doğar.

Bu güzel his biri fıtrî (doğuştan) diğeri dînî olmak üzere iki nevîyı içine almaktır. Fıtrî olanı halkın yanında kapanması gerekli olan yerlerini kapatmak, açıkça göstermemek gibi şeyler olup dînî olan haya ise; insanlar ve yaratıcı huzurunda edep ve hürmet duygularıyla dopdolu olmaktır.

Peygamber Efendimiz «Haya îmandandır» buyurdular. Yine «Utanmazsan dilediğini yap!» hadîs-i şerîfi de bu konuda söylenmiştir. Bu hadîs, dünya ve içindekilerin hepsine yayılan hikmetle işlenmiş bir sözdür.

İmam-ı Ali (K.V.) hazretleri: «Bir kimse utanmak elbisesini giyinse yani hayayı kendine şiar (sembol) edinse insanlar o kişinin ayıbını göremez» buyurdular. Hakikatte haya şerefli bir elbisedir ki, onu giymiş olanlar ayıp ve noksanlarını örtmekle beraber herkes tarafından hürmete ulaşırlar, herkesten izzet ve ikram görürler. Utanmak elbisesinden soyunmuş kişiler ise ne kadar şeref ve itibar sahibi olurlarsa olsunlar kendilerinden aşağı kimselerden bile hakaret görürler.

Utanmak özellikle kadınlara çok lâzımdır. Zîra haya kadınların sahip oldukları ince ve nazik görünüşü daha

da yükseltir. Hattâ Aristotalis «Kadınlarda en çok sevilecek şey nedir?» sorusuna «Yüzlerinde utanmaktan dolayı meydana gelen kırmızılık» cevabını vermişti.

*
* *

Hayat: İleride hesabını vermek üzere emanet olarak verilmiş bir sermayedir. Bu sermayeyi etraftaki dolandırıcılara kaptırmayıp güzel kullanan çok kazanır.

Ruh ve hayatın içyüzü hakkında bilginler, hekimler ve doktorların ifadeleri, görüşleri çeşitlidir. Kimı «huya bağlı hararet» kimi: «âdî rutûbet» kimisi de: tabiatla meydana gelen bir lâtîf buhar» demiştir... Bunların hiçbiri bu konuda hakîkate ulaşamamışlardır.

Bunun hakikatini ancak veren ve yine alacak olan Allah Taâlâ bilir.

*
* *

Haysiyet: Toplum içinde rütbe ve itibar sahibi olmak demektir.

Lütfen «itibar» kelimesine bakınız!

*
* *

Hayret: Şaşıp kalmak demektir. Övülmüş olanı, bir de övülmeyen kısmı vardır. Övülen kısmı kalbin hikmet mülâhazası ile haz içinde yayılmasıdır. Allah Taâlâ'nın eşi benzeri olmayan sanat eserlerini, güzellikleri seyrederek veya aşırı dereceyi bulan aşktan doğar. Çirkin olan kısmı ise rûhî hastalıklar arasındadır. Şeref ve haysiyetin, bir mevkinin kaybından veya nefsin istemediği şekilde gelişen bir olaydan doğar. Halbuki böyle şeylerde öyle uzun uzadıya şaşıp kalmak gerekmez. Çünkü kaybolan geri gelmez. En iyisi onun yeni-

sini tedarik etmeye çalışmak ve istenmeyen şey olmuş bitmiş ise hoş görüp diğer hayırlısını Cenabı Haktan istemektir.

Âdî işlerde şaşkınlık her ne kadar ruh ve vicdanla başbaşa söyleşmek için bir meydan sayılabilirse de bunun uzaması zihni çöküntüye düşüreceğinden makbul değildir. Çünkü şaşkınlığı uzatmanın sonu azmin kırılmasına hattâ aklın kaybolmasına kadar varır.

Birşey hakkında iyi bir tedbir almak için düşünmek icabettiği zaman hayret derecesine vardırmamak; iş çevresinde, tedbir hakkında tereddüt doğarsa ve ne yapılacağı lâyıkıyle kestirilemezse iyi görüş sahibi dostlarla istişâre (karşılıklı danışma) edilmelidir. Görmüyor musun ki, bir hammalın kaldıramadığı yükü birkaç kişi kolayıkla kaldırabiliyor.

Hîle (Hud'a): Aldatmak niyetiyle yapılan şey ve söylenen sözdür.

Hîlede esasen zarar vermek kastı olduğundan çirkinliği belli ise de; düşmanla yapılan savaşı kazanmak veya yıkılma tehlikesini gördüğü ırz, namus ve haklarını korumak için geçici olarak hîle yapılmasında bir sakınca yoktur. Harpte hîle, bazen bir ordunun göremeyeceği işi görürse de bununla beraber tedbir ve cesaretle yapılmayı gerektirir.

Fakat hîleye (aldatmaya) imkân veren şartların getirdiği mecburiyet olmaksızın kendi menfaati için hîle yapmak zulüm işlemek olacağından bunu yapan hem dünya, hem de âhirette sorumludur.

Yılan gibi dıştan güzel renk göstererek yerlerde sürünen ve hakîkatte hîle ve hiddet dişlerini gösterip zehir saçan hîlecilerin söz ve temînatlarına kapılmak büyük

hatadır. Bunun gibi hatalardan kaçınmak ise ancak dirayet ve tecrübe ister. Dirayet sahiplerine göre çömleğin kırık olup olmadığını anlamak için bir hafif fiske yeter!

Bu konuda bir temsil naklederler: Vaktiyle bir aç sansar, tavukların yaşadığı kümesin kapısına gelip nazik bir ses ile:« «Kapıyı açın!» der. İçerden horoz: «Siz kimsiniz?» diye sorup: «Ben burada komşuyum. Sizin hanımlardan birinin hasta olduğunu duydum da incelemeye geldim» cevabını alınca: «Hamdolsun hepimiz sıhhat ve âfiyetteyiz. Bu teşrîfinizden memnun olduk. İçeri girmeyip oradan dönüp giderseniz daha memnun oluruz» deyıp sansarı ümitsiz bırakır.

Horoz bu akıllı cevabı şüphe yok ki, daha önce bir sansar patırdısına daha uğrayıp tecrübe etmesi sayesinde verebilmiştir.

Hizlân: Hor düşmek, perişan olmak, dost ve yardımcı bulamamak demektir. Ahlâk bilginleri: «Sefîl kişilere çok yaklaşıp, fazîletli ve değerli kişilerden uzaklaşmak aşağılık kişiler arasına girmenin sebeplerinden ve perişan olmanın işaretlerindendir» dediler. Hakîkaten düşünülecek olursa sefîl ve rezîlleri, fazîlet sahibi dostlardan üstün tutan, değerli kişilerden öne alıp tercih edenlerin perişan olmayı, hor ve hakîr düşmeyi en çok hak edecekleri tasdîk olunur.

Hısset: Cimrilik, aç gözlülük ve âdîlikten doğan çirkin bir haslettir. Lütfen bu konu için «Buhl ve tama'» kelimelerine bakınız!.

Hastalık:

İnsan daima Cenab-ı Haktan âfiyet, af ve selâmet niyaz etmekle beraber sıhhatini korumada tenbellik göstererek, uygun olmayan yiyecek, içecek ve davranışlarla hastalığı davet etmemelidir.

Hazreti Ömer her zaman: «Allahım! Senden dinde, dünyada ve âhirette af ve âfiyet isterim» düasını dillerinden düşürmezlerdi. Ahlâk ilminde derin bilgi sahibi olmuş bilginlerden bazıları hastalıkta insan için dört iyilik buldular:

1. İnsanı kötülüklerden arınmış bir hale götürüp en doğru ve hakîki olan ebedî hayat fikrine düşürür.

2. Uyumadığı zamanlarda geçmişteki yılları üzerine derin bir düşünceye daldırarak geçmişe nedamet ve tahassür, gelecek için de güzel güzel kararlar tasavvur ettirir.

3. İnsanı dış hislerin heyecanından kurtarır.

4. Gurur ve arzuların aleyhimize çektiği ısrar kılıcını defetmeye güç kazandırır.

Biz bunları tasdik etmekle beraber Cenabı Hakkın kullarına bir imtihanı olduğunu ve günahlarının affına zâhiri bir sebep idiğini de ilâve edip beşe çıkarırsak hata etmemiş oluruz.

Şu kadar var ki, zararlı olduğu denemelerle anlaşılmış ve ihtar edilmiş bir şeyi bilerek yiyip içen ve bu mahiyetteki sair davranışları pervasızca işleyerek nefsine zulmedip hastalığı âdeta kendine davet eden kişinin hastalığının, günahlarının affına sebep olamayacağını Allah bilir.

Her ne hâl ise biz inşaallah sıhhatli iken tövbekâr olur ve istiğfar ederek günahlardan kurtulur ve Cenabı Haktan daima af ve âfiyetimizi ümit eder ve istirhamda bulunuruz.

Hoşnûdi: Lütfen «Rızâ» kelimesine bakınız!

Huşû': Korku ve sevgi ile karışık bir edep halidir ki, doğduğu zaman tabiatın (huyun) kabarmış olan kuvvet ve hevesleri sakin olur, vücut organları da bu sükûnet halıne uyar.

Cenabı Hakka yönelerek huşû' ve boyun eğmek itaat etmek O'nun lütuf ve merhametini celbeder, bereket ve selâmete sebep olur.

İhtiyaç zamanında boyun eğip itaat edip de zengin olunca (ihtiyacı gidince) büyüklenmek kadar da çirkin bir hal düşünülemez.

Huşûnet: Yumuşak huyluluk ve nezaketin mukabili olarak tabiatta yerleşmiş bir nevi sertliktir.

Yumuşaklık ve nezaketi benimsemek insana şeref kazandırır, şeref ve itibarını yükseltir. Sertlik ise bu yüksek makamlardan insanı indirir. Sert insan, dünyada dostu olduğuna güvenmesin! Zîra sahibini dostlarından uzaklaştırmak ve düşmanlarını çoğaltmak sertliğin özelliklerinin en başta gelenlerindendir.

Sertlikle insan kimseyi hoşnut bırakamayacağı gibi kimseye bir iş de gördüremez. Meğer ki kimse âciz ve muhtaç ola! Âlemde iş gördürmek için başlıca lâzım olan yumuşaklık ve nezakettir. Sert adamlarla dostluk, sohbet, arkadaşlık ve alış-veriş de münasip

değildir. Zira böyle adamlar hatır ve gönül bilmezler, istediğin yere gitmezler, belki seni kendilerine uydurup istemediğin yere götürürler. Şu çok söylenen ve bilinen bir sözdür: «Paslanmış çürük demir kabil-i ıslah olmadığı gibi eğeyi de bozar.»

Husûmet: Lütfen «Adâvet» kelimesine bakınız!

Hata: «Sehv» gibi «yanlış» manasınadır.

İnsan beşer olmak cihetiyle hatadan kurtulamaz. Fakat uğradığı birinci hatayı unutup tekrar öyle bir hataya daha uğrarsa ayıplanır, üçüncü defa aynı hataya uğrarsa ahmak olduğuna hükmolunur. Ondan sonra da ona acımak ve öğüt vermek gerekmez.

Hataların en büyük ve tehlikelisi itikatta hatadır. Böyle bir hataya düşünce derhal düzeltmek farzdır. Zira düzeltilmezse dünya hayatından asıl gaye olan uhrevî menfaatlerin kaybolmasını netice verir.

Hata, acelenin hayırsız çocuğudur. Eğer hata aceleden doğmamış olsaydı ismi değişmiş ve o kadar çirkin olmamış olurdu. Aceleyi terkeden hemen hemen hataya düşmez gibidir.

Sözün kısası, namus ve şerefini korumak ve ahmak namını almak istemeyen kişi aceleyi terk ve her şeyde tedbir ve ihtiyata dikkat eder. Bilinen bir haldir ki yanlışlıkla meydana gelen cinayette hata eden kısastan kurtulur da dikkatsizlikten dolayı diyet cezasından kurtulamaz. (Not: Bu husus İslâm Hukuku çerçevesindedir.)

Hatâpûş: Hata örtücü demektir.

Dost-düşman her kim olursa olsun bir hatası görüldüğü veya duyulduğu zaman onu örtmek büyük insanlık, açığa vurup yaymak ise o hatadan daha büyük âdî bir hatadır. Dosttan meydana gelen hatayı örtmek dostluğu arttırır, düşmandan meydana gelen hatayı örtmek ise husûmeti azaltır, belki dostluğa değiştirir.

Gördüğümüz ve işittiğimiz hataları örtmeliyiz! Eğer aranırsa bizlerde de örtülmesi gerekli olan pek çok hatalar bulunur. Ayıpları örten Cenabı Hak hataları görmezlikten gelip gizleyenleri överek şöyle buyurmuştur: «Onlar, boş ve kötü lâkırdıya rastladıkları vakit şerefli (insanlar) olarak (ondan yüz çevirip) geçerler.»

(Furkan, Âyet: 72)

Daha ne dersin?

⁂

Hulf: Kasden ahdi bozmak, ahdin aksi olan davranışlarda bulunmak demektir. Bu özellik münafıkların özelliğinden sayılır. Münafığın âlâmeti üçtür:

1. Konuştuğu zaman yalan söyler.
2. Kendisini güveniiir bilen kişiye ihanet eder.
3. Vaadinden döner.

Akıllı ve dürüst kişi yapamayacağı şeyi vaad etmez. Güç yetiremeyeceğini sonradan anlamışsa özür dilemekte ihmalci davranmaz. Eğer gücü yeterse sözünü yerine getirmek için var gücünü harcamaktan geri durmaz.

Ahde vefa etmemek zulümdür, çünkü ahde vefa dinin esaslarındandır. Bozan cezasını görür. Ahd bozmayı alışkanlık haline getirenlerin pek çoğunun az zamanda haysiyet ve itibardan düşüp perişan olduğunu biz de görmüşüzdür!

Hulk (Huy): Nefiste yerleşip kendisinden iş ve ameller, fikir yormaya muhtaç olmaksızın, kolaylıkla meydana gelen, yerleşmiş bir şekildir. «Hey'et-i râsihâ» dır. İşt buna huy denir. Kâtibin bir şeyi yazarken yazdığını harf harf tefekkür etmediği ve mutribin saz çalarken ahengini nağme nağme düşünmediği gibi. Bir şey insandan kolaylıkla olmaz, yani o şeyde yerleşmişlik ve meleke bulunmazsa ona huy denmez.

Bu sûret; kişide kendisinden güzel davranış ve ameller meydana gelir bir şekide bulunursa ona «hulk-ı hasen = güzel huy» ve eğer çirkin işler meydana gelmekte ise buna da «hulk-ı seyyi' = kötü huy» tabir olunur.

Ahlâk bilginleri insan nefsinde üç kuvvetin varlığını belirttiler:

1. İdrâkin başlangıcı ve kaynağı olan «Kuvve-i ilmiyye = ilmî kuvvet».
2. Zararları defetmenin kaynağı olan «Kuvve-i gazabiyye = gazap kuvveti».
3. Menfaatleri elde etmenin kaynağı olan «Kuvve-i şeheviyye = şehvet kuvveti».

Bu üç kuvvetten birincisi olan ilim kuvveti yalnız insan ruhuna aittir. Diğer ikisi sair hayvanlarda da müşterektir.

Bunların herbirinin itidal, ifrat ve tefrît olarak üçer mertebesi olup itidal merkezinde olanlar övülmüştür, fazîlettir. İfrat ve tefrît tarafları ise çirkindir, rezîlettir. Bunları geniş olarak tetkik etmek isteyenler ahlâk kitaplarına müracaat buyursunlar!

Ahlâk bahsinde çeşitli sözler söylenmiştir. Bir kısımları «Huyun değişmesi mümkün değildir. Zîra huy tabiî bir şey olup, tabiî olan bir şey ise dış etkenler-

den müteessir olmaz ve ne kadar çalışırsa çalışsın değişmez,» dediler. Diğerleri: «Huy iki nevîdir. Birisi: Tabiî ve cibillî = (yaratılışa bağlı). Diğeri: Ülfet ve alışkanlıktan meydana gelir. Yaratılışa bağlı huyların değişmesi mümkün olmaz. Ama alışkanlıklarla kazanılan huyların değişmesi mümkün olabilir» dediler. Diğer bir grup da: «Toptan ahlâkın değişmesi mümkündür, Zira hepsi dış sebep ve etkenlerle meydana gelir Hiç birisi yaratılışa bağlı değildir» demiştir.

Bu çeşitli görüşlerden iki mesele ortaya çıkmaktadır: Huy yaratılışa bağlı mıdır? Değil midir?

Eğer «huy yaratılışa bağlıdır» denilmiş olsa «Ahlâkın bütünü dış sebep ve etkenlere bağlı olarak meydana gelir» diyenlere muhalefet edilmiş ve bunca emirler, yasaklar ve mevizelerin abes ve Peybamber Efendimizin: «Ahlâkınızı güzelleştirip süsleyin. Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim» buyurmaları boşa gitmiş olur. Eğer «Huy tabiî ve yaratılışa bağlı değildir» denilmiş olsa: «Akıl, gazap ve şehvet kuvvetleri insanla beraber doğar. Gidişat sûretin mukabilidir. Çirkin, güzel olamadığı gibi çirkin huy da güzellik peyda edemez» diyenlerin sözüne muhalefet edilmiş olur. Bunların hangisi tercih olunmalıdır? İşte önemli olan mesele budur.

Şu bilinsin ki, insan yaratılışında ne sırf hayr ne de sırf şer üzerine yaratılmış olmayıp iki tarafa da meyletmeye bünyesi müsait olarak yaratılmıştır. Her çocuk annesinden yukarıda zikredilen üç kuvvetle beraber hakkı kabul ve batıldan dönmeye, doğruyu yanlıştan ayırdetmeye müsait olarak doğar. Kötü bir ter-

..iye ile bozulmaz, şehvet yollarında koşmaz ve sair aşağılık dış etkenlerden kurtulursa iyi ahlâkı gelişmiş bir insan olur.

Bundan anlaşıldı ki; insan sabî iken, çocuk iken aldığı terbiye ve büyüdüğünde seçeceği davranışlara, alışkanlıklara göre huy sahibi olur. Hangi davranışı yerleşmiş ve alışkanlık haline gelmişse buna göre güzel huy veya çirkin huy sahibi olur. «Güzel ahlâk nefisten gazap ve şehvet kuvvetlerini söküp atmakla meydana geliyor. Halbuki bu kuvvetlerin insan nefsinden sökülüp atılması hiçbir şekilde mümkün değildir,» iddiasında bulunanlar büsbütün yanlış ve altıcı bir zanda bulunmuşlardır. Bir kere düşünmüş olsalar onların hepsi, insana bir gerek üzerine ihsan buyurulmuş nimetler olduğunu bulurlardı.

Şehvet olmasaydı menfaat nasıl celbedilir, evlât nasıl meydana gelirdi? Gazap olmasa zararları defetmek ve düşmana mukavemet etmek nasıl imkân sahasına girerdi?

Arzu edilen şey bu kuvvetleri söküp atmak değil, belki, itidal merkezinde olan fazîletler ile ruhu süslemek ifrat ve tefrît tarafında olan rezîletleri atmaktır, temizlemektir. Yani «Ahlâkınızı güzelleştiriniz!» hadîsi uyarınca ahlâkı güzelleştirmektir.

Zira sedeften gaye inci olduğu gibi bu cismin suretinden kastedilen mana da «övülmüş ahlâk»'tır.

Ahlâkın ıslâhı niçin mümkün olmasın? Bu, değil insanlarda, hayvanlarda bile oluyor. Görmüyor musun ki, şahin, doğan ve köpek gibi bulduğu avı yemek alışkanlığında olan yırtıcı hayvanlar bile talim ve terbiye sayesinde eski huylarından vazgeçiyorlar.

Güzel ahlâkı devam ettirip çirkin ahlâkı ıslâhın yolu nedir? Şüphe yok ki hikmetin başı olan «mehâfetu'llah = Allah korkusu»'dur. Çünkü Allah'tan korkan kişi aklını kullanır, ilâhi emir ve yasaklara uyar. Aklı daima hırs ve manasız isteklerine galip geleceği için kendini çirkin huy ve davranışlardan korur.

Azîzim! Kötü huyları, iyi huylar düzeltir. Çünkü bir şeyin zıttının giderilmesi, onun zıttı olan şeyi yapmaksızın mümkün olamaz. Nitekim ateş her şeyi yaktığı halde zıttı olan sudan kaçar. Ahlâkı bozuk kişilerin tabiatiyle derece derece insaf, hamiyet, doğruluk ve dürüstlükleri de ahlâkları gibi bozulacağından bu gibilerin söz ve işlerine itimat ve emniyet edilmez. Dirayetlerinden istifade etmek umulsa bile durum yine böyledir.

Humûd: Ahlâk ıstılahında bir ârıza ve engel bulunmadığı halde bekârlığı seçip nefsi esir etmektir.

Bu huy ilk bakışta çirkin huylardan değil gibi görünürse de hakîkatte şehvet kuvvetinin tefritidir ve insan toplulukları arasında çirkin huyların en zararlılarındandır. Eğer dünyada var olan insanların hepsi bu huyu benimsemiş olsaydı yüz - yüzyirmi seneye kadar dünyada hiçbir insan kalmazdı. Bu durum ise Allah'ın muradına zıttır. Buna delîl olarak şehvet kuvvetinin Allah tarafından tabiatta varlığı dînen nikâh ve çoğalmanın övülen bir şey oluşu ve dünyadan alâkayı kesmenin çirkin bir şey oluşu gibi hususlar yeter!

Binlerce yıl öncesinden zamanımıza kadar yürüyüp gelmiş olan sülâlemizi durdurup bir noktada kesmek münasip değildir. Bu yolu seçen kişiler hayvanlardan ibret alsınlar! Onlar bile nesillerinin devam ve kendi nevîlerinin bekasına hizmet etmektedirler.

Hodbinî (Hod pesendî): Kendini beğenmek demektir. Bu kelimeler için lütfen «Ucb» kelimesine bakınız!

Havf: Meydana gelmesi beklenen çirkin bir işten nefsin elem duymasıdır.

Kupkuru merak ve eksik mülâhazadan doğar. Çünkü korku veren iş ya mutlaka meydana gelecek olan hallerdendir, yahut da hem meydana gelmesi hem de meydana gelmemesi mümkün olan ve ihtimâl dahilinde olan hallerdendir. Eğer mutlaka meydana gelecek kesinlikte ise def'ine karşı durulmasına çare yoktur. Eğer iki tarafa da ihtimalli ise bu da ya korkan kişinin davranışıyla veya bir başkasının davranışı ile olacak demektir. Kendi davranışı ile olacaksa onu terketmek başkasının davranış ve teşebbüsüyle ise; giderme çarelerini arayıp mukadderata razı olmak icabeder.

Korkmak fayda getirmez, zarardır. Çünkü korku bütün kuvvetleri zayıflatır ve kişinin çok hata yapmasına sebep olur. «Düşmandan korkan, kendi üzerine asker çekmiş olur» sözü de bu makamdan söylenmiş olan hikmetli sözlerdendir.

«Korkmamak elde değil, bu halde ne yapılması lâzımdır?» diyenlere cevap veririz ki; korkmamak elde ve imkân altındadır. Bir insanın kalbinde Allah kor-

kusu olunca başka türlü korkulara yer kalmaz. Çünkü böyle insan, hiçbir zaman; ırz ve namusu korumak, din, devlet ve millete hizmet ve sadakat ve kul haklarına saygı fikrinden ayrılmaz.

Tasavvuf ehline göre uhrevî işlerde üç nevi korku vardır:

1. Avamı (halk)'ın korkusudur ki, ceza ve azaptan korkmaktır. Bu korku, sahibinin îman ve itikadının doğru oluşuna delâlet eder.

2. Havass (seçkin kişiler)'in korkusu ki, azap ve cezadan değil, yalnız perde olunmaktan korkarlar. Bunlar Cennetle bile müjdelense yine de isyan etmezler.

3. Müşahede sahipleri ile murakabe erbabının korkusu: Bunlar sadece Allah'ın kendilerini aldatmasından ve ceza için mühlet vermesinden korkarlar.

Sûfiye ıstılahında içe dönük (bâtınî) korkulara: «haşyet»; dışa dönük (zahirî) korkulara da «havf» denilir.

Hıyânet: Hainlik etmek, ahde ve emanete sadık olmayıp ihanet ederek zulüm yapmaktır.

Hıyanet çoğunlukla çekemeyen, hırslı ve kindar kişilerden meydana gelir. Açıkça yapılan hıyanetlerden korunmak mümkün olursa da kapalılarından korunmak güçtür. Sözünde durmayan hain kişi mutlu olamaz! Sonsuz servet ve ikbale ulaşsa da refah ve rahat yüzü görmez.

İkbal zamanında hıyanetle halkın canını yakarak tedarik ettiği arazî ve gelir yerleri tasarrufu altında olduğu ve yedi sekiz bin lira (yüz yıl önceki değere gö-

re hesap etmeli!) değerinde bir konağın sahibi bulunduğu halde o konağın içinde hastalanıp, hizmetçileri yanından savuşup gittiği için yalnız kalıp pencereden: «Açım! Yalnızım! Allah için olsun bana bir kaşık çorba getirin!» diye feryat ederek öleni görmüşümdür. Kim bilir? Buna benzer hâinler daha ne türlü belâlara yuvarlandılar? Âhirette görecekleri yine başka!

Hayır: Mutlaka iyilik manasınadır.

Dünyada insanlar için gerekli olan bağ ve ilişkiler vazifeler, güzel davranışlar ve âhirette arzu olunan yüksek dereceler hep hayır ile meydana gelir. İnsanların davranışları Allah'ın emirlerine ve intizamı sağlayan umûmî prensiplere uygun veya karşı oluşlarına göre ya hayır olur, veya şer olur.

Gerek hayır ve gerek şer, her amel için mükâfat ve mücazat kabilinden bir sonuç vardır ve elbette takdir olunan sonucun o işe uygun düşmesi de kesindir.

İnsan varlık âlemine ibretli bir gözle bakarsa kâinatı süsleyen yerler ve göklerdeki enteresan varlıklardan bu dünyada herkesin özel bir vazifesi olduğu, hayırda faydanın, şerde zararın bulunduğu fikrine ulaşır. Bu fikirle beraber büyür ve zamanla seçtiği yönde gelişir.

Şerrin şer ve her halde zararlı olduğunu bildiği halde yaratılışındaki çirkinliğe meyleden yönünü ıslah ve hayrı seçmeyen kötülerin insan safları arasında yeri yoktur. Binaenaleyh herkes gücü yettiği derecede ahlâkını ıslâh ile, hayır ve doğru olan tarafa yönelmeli, zevk, safa ve selâmeti orada bulmalıdır.

Dünyada zenginlik ve güç sahibi olmak niçin istenir? Eğer nefse kuru bir hürmet ve riayet için ise ondan gide gide bıkılır, lezzet alınmaz olur. Ve eğer çemberi büyültüp hizmetçi çoğaltmak için ise onlar aylıkla tutulmuş bir alay kabahat işareti olduğundan yanlış bir tutum sayılır. Yok eğer nefsin çirkin yolda her arzu ettiği zevk ve safaya el ulaştırmak için ise o zevkler nefsi yavaş yavaş israf ve sefâhate alıştırıp, zenginlik ve iktidar binasını yıkıp harap edeceğinden korkulur. Bu halin doğuracağı vicdânî sorumluluk yine başka!

Akıllı kişiler, bilgi sahibi kişiler zenginlik ve iktidarı bunlar için istemezler. Ancak zindanlarda esir olan, toplumda fakirlik ve zaruret içinde inleyen, ihtiyaç darbesiyle durumları ve fikirleri perişan ve târümar olan çaresizlere hayır ve yardım etmek için isterler.

Ne yazık ki, vaktiyle ediplerden birinin: «Zamanımızda hayır kalmadığını, herkesin «yok» yerine «hayır» kullanmaları da gösteriyor» dediği doğru çıkıyor.

Biz ki «aklımız vardır» deyip akıllı geçiniriz. Bilmeliyiz ki nefsimizin her istediği zevkin ve safanın menfaati başkalarının; yapacağımız hayır ve iyiliklerin menfaati ise bizimdir. Yapacağımız hayır ve iyiliklerin lezzeti, bu dünyadaki hiçbir lezzetle mukayese yapılamaz. Ayrıca iyilik etmekten doğacak sevincin o iyiliğe ulaşmanın vereceği sevinçten daha çok olduğunu kimse inkâr edemez.

Bu dünyada insanların en uygun arkadaşları «dost, mal ve iyi amel» dir. Bunlardan ilk ikisi vefasızlıkla itham altında tutulduğundan yalnız üçüncüsüne, «hayırlı iş, iyi amele» itimat olunmalıdır. Çünkü insan âhiret yurduna göç ettiği zaman mal, evinin kapısından bile

çıkamaz. Dost da kabre kadar gidip, ondan öteye gidemez. Fakat hayırlı amel, salih amel, iyi işler kabre de beraber girer, beraber olur. Ebediyen ayrılmaz ve sahibinin adını geride kalanlarına ve dostlarına unutturmaz.

Sözün kısası; insanların hayırlısı, insanlara hayır yapanlardır. Kötüsü de insanlara şer (kötülük) ve zarar verenlerdir. Bunu böylece bilip iyilik ve hayır yolunu seçmeli ve elden geldiği kadar hayır işleyip kötülüğe âlet olmamalıdır.

***

Hayırhahlık: Devamlı hayır istemek ve insanlar hakkında hayır yapmak fikrini taşımaktır. Güzel ahlâkın aynası hükmünde olan güzel bir haslettir.

Çoğunlukla içi dışı bir olan fazîlet sahibi kişilerde bulunur.

Bu zatlar daima iyilik etmek niyetini taşırlar. Toplumun iyiliğine, fertlerin hayır ve menfaatine hizmet ederler, yardımcı olurlar. Birbirlerine kırgın ve dargın olanları barıştırırlar, sert yürekleri yumuşatılar.

İyilik niyetini taşımak dostluğun kuvvetlendiricisidir, onunla bağ kurar, dostluğu takviye eder.

Ciddî hayır isteğini taşıyan insaflı kişilerin iyilik saçan tebessümleriyle sahtelerin istihza dolu soğuk tebessümlerini kederli gönüller kolay keşfeder ve sahiplerinin ne olduklarını güzel tayin ederler. O sahtekârlar varsınlar. «Hissettirmedik, tatlılıkla savdık» zannetsinler!

***

Hiciv: Ötedenberi bazı şairlerde görülen bir saplantıdır. Kinayeli olarak bir kişiyi yermek, ayıplarını saymak anlamına gelir. Hicivle; hicvedilenin gizli kö-

tülükleri sayılıp dökülmekle şeref ve haysiyeti lekelenir, düşmanlarını sevindirir dostlarını aşağı düşürür.

Hiciv, ya kin, haset ve düşmanlıktan olur; ya da bir isteğe ulaşmak için yapılır. Bunların ikisi de dînî bakımdan ve aklen çirkindir, yasaklanmıştır. Bunun için hicivler ne kadar renkli olsa yine de insaflı kişiler yanında kabul görmez. Yalnız şunu da belirtelim ki, her hiciv, bunu yazanın ya da şairinin kötülüğüne işaret sayılmaz... Ancak şairinin isabetine de işaret sayılmaz.

Hicivle ayıpları ilân ve ayıpları yayanlar her zaman menfûr ve ayıplanmış olduğundan bunu yapmak akıllı kişiye yakışmaz. Hele çirkinlik, kanburluk, şaşılık gibi sahibinin düzeltemeyeceği organlarını küçük görmek yolundaki hicivlerin nerelere varacağını bir kere düşünmek gerekir. Hiç, Cenabı Hakkın yaratıp icad ettiğini bizim gibi bir kılını yaratmaya gücü olamayan âcizlerin beğenmemesi yakışık alır mı? Bu hareket O'nun yarattığını küçük görmek değil de nedir?

Hiciv şimdilere nispeten eski devirlerde daha çoktu. Eski Yunanlılarda Aristofan ve Menandr; Araplardan Hutye Bişar, Ebû Dilâme ve benzeri şairler çoğunlukla hiciv yazan şairlerdir.

Hutye, bir sahâbîyi hicvedince, bu zat Hazreti Ömer'e şikâyet etti. O da o şairi çağırtıp hicviyesini okudu bir beytine gelince bunun pek ağır ve diğerleri gibi tevili mümkün olmadığından meşhur şairlerden Hassan yahut Lebîd'in doğrulamasıyla hapsini emretti. Bir müddet sonra birtakım kasîdelerle af dilemesi ve Ashabı Kiramdan birçok zatlar tarafından şefaat olunması üzerine hapisten çıkarıp dilinin kesilmesine

karar verildiyse de tekrar şefaat ve istirham olunduğundan bir daha böyle bir şey yaparsa dilini kesmek şartıyla affolundu.

Bişâr da herkesi dilinden bıktırmıştı. Bir gün bir şey üzerine hiddetlenerek bir kıt'a söylemişti. Vaktin halîfesinin kulağına gidince dövülüp, kelepçelenerek hapse atılmasına karar verildi. Ve öylece Prangalı olarak öldü. Herkes onun dilinden kurtulduğu için birbirini tebrik ediyor, ondan kurtuldukları için seviniyorlardı.

Ebû Dilâme hicivle beraber lâtife yapma yönü daha çok olduğundan Bişâr gibi bir belâya uğramış olmamakla beraber zamanında çevresindeki insanları kendi dilinden sakındırmış ve korkutmuş bir hicivcidir. Ebu't-tayb'el-mütenebbînin sonu; Damâd İbrahim Paşa ve Bayram Paşaları hicvedenlerin ne şekilde dillerinin belâsına uğradıkları da herkesin bildiği bir husustur.

Meşhur şair Ebu'l-Ayna'ya «halktan kimleri över ve kötülersin?» diye sorduklarında «Halktan cömertlik ve iyilik edenleri överim, cimrilik ve kötülük edenleri de kötülerim» der. Bundan da anlaşılıyor ki; hiciv, gıybet ve kötülükleri yaymak hastalığına yakalananların lisanlarını kesmek ve övücülerin seslerini yükseltmek cömertlik ve iyilikle olurmuş!

Himmet: Bir şeye karar verip azmetmek ve onu yapmaya kalpte doğan ciddî bir gayretle yönelmektir.

Büyük gayret sahibi olmak övülmüş, gayretsiz ve kararsızlar makbûl sayılmamışlardır. «Şüphesiz ki Allah Taâlâ yüce himmet sahiplerini sever, himmet ve gayretsizlere ise buğzeder» hadîs-i şerîfi bu manaya işaret eder.

Yüksek himmet sahiplerinin makbûl kişiler olduğunu kimse inkâr edemez. Çünkü her işin azim ve yüksek gayretle başarıya ulaştığı görülüp duruyor. İnsanın kıymeti, himmeti ölçüsündedir. Yine himmetini ne kadar yükseltir, gayretini ve kararlı kişi oluşunu ne kadar çoğaltırsa kıymeti de o derece artar. Çok bilinen bir gerçektir ya! «Kesenin kıymeti altınladır».

Bir işe teşebbüs niyetinde olan zat o niyetini gayretle kuvvetlendirmezse bir şey beceremez ve tereddütten kurtulamaz. Fakat gayretiyle kuvvetlendirirse dağları devirir, en güç görünen işi kolaylıkla bitirir. Özet olarak insan dünya ve âhiretle ilgili niyet ve üzerine aldığı faydalı ve iyi işlerde karşısına çıkan güçlükleri yenmek ve başarıyı elde etmek için güzel bir şekilde çalışmalıdır. Yarı yolda bırakılan iş yine geri - ilk başladığı noktaya dönüleceğinden başlanmamış gibi olup sahibine, yalnız çektiği zahmet kalır. İstenilen şeylerin anahtarı istektir. Başarı için istek ve gayretten güzel bir sebep olamaz. Süleymanlık isteğinde olan kişi karıncanın zayıflığına değil, gayretine bakmalıdır!

Havâ: Nefsin arzularına uyup âdeta meftun olarak peşinden gitmektir.

Hevâ, (kötülüğü emredici olan nefsin faydasız istekleri)nin yeşerttiği asmanın sıkılmış bir suyudur. Çünkü akla karşı faydasız istekler âdeta sarhoşluk verici bir içki gibidir. Bu dereceye varıp kükrediği zaman sahibini sarhoş, idraksiz ve iz'ansız bir hale çevirir. Bu kadar kötü isteğinin esiri ve sarhoşu olanlara öğüt kâr etmez. Zîra kendilerinden haberleri yoktur.

Şehvete nispetle gazap (hiddet) ve gazaba nispetle heva daha kötü bir durum sayılır. Kur'an-ı Kerîm'de de «Şüphesiz ki Allah, taşkın kötülük (ler) den, münkerden, zulüm ve tecebbürden nehyeder. Size (bu suretle) öğüt verir ki, iyice dinleyip ve anlayıp tutasınız» (Nahl, Âyet: 90) buyuruldu. Büyük müfessirlerin açıklamasına göre taşkın kötülüklerden gaye «şehvet» ve münkerden gaye «gazap», zulümden gaye ise «hevâ» dır.

İnsan şehvetle kendisine, gazapla başkalarına, hevâ ile de Rabbine zulüm ve isyan eyler. Bunun için «hevânın çoğu ve şiddetlisi din ağacını kökünden yıkar» demişlerdir.

Kötülüğü emredici olan nefsin her isteğine uyan yani zihnine gelen her türlü hakka aykırı ve çirkin şeyleri yapmaya kalkışan câhil gençleri, faydasız isteklerinin peşinde helâke yuvarlanmaktan kurtarıp doğru yola çevirmek iki yönden zordur:

1. İsteklerinin çokluğu ve şahsiyetlerinin isteklerine yenilgisi.

2. Akıllarının tecrübesizliği.

Buna ilâç. istekler peşinde koşmakta dönülmez noktaya varmadan önce iyiliksever dostlarıyla olabilir, başka türlü değil! Hele parası çok aklı az olursa Allah yardım etsin!

— I —

Ismet: Ayıp, günah ve günaha götürecek olan durum ve işlerden kaçınmak manasınadır.

Ayırma gücüne sahip olmayan çocuklara ve hukuk ıstılahınca «mükellefiyetten uzak» kişilere de günah ve töhmetten korundukları için «masûm» derler. Kadınların ısmeti (ayıplardan uzaklaşması) şehvet duygularının övülür biçimde sakin oluşudur ki «ırz ve edep» kelimeleri bunun yüce kıymetini güzel açıklar. Kadınların en güzel elbisesi edeb elbisesidir. Onunla iğrenç bakışlardan kendilerini korumuş olurlar. Mutasavvıflar bu konuda şöyle derler:

«Günahlardan kaçmanın ahlâk ve terbiye yollarına giren kişilere göre üç mertebesi vardır:

1. Allahın şerefli emirlerinin haber verdiği tasdik ve Allahın emirlerine uymakla Hakkı tanımayı ümit etmek.

2. Has kullara mahsus olmak üzere dış ve iç meşguliyet ve ilişkilerden kendini ırak tutarak sevginin kuvvetli bağına tutunmak.

3. Hasların hası seçkin kullarına mahsus olmak üzere maşivâdan (Allahtan başka her şeyden) tamamen yüz çevirmek; «Allaha sarılın! O, sizin mevlânızdır.» (Hacc, Âyet: 78) emrine uymakla sebep ve vasıtaları terkedip Cenabı Hakka tam bir tevekkül...

Kelâm ilmine göre de ısmet: «Bütün küçük ve büyük günahlardan tamamiyle uzak bulunmaktır ki, bu hal ancak Peygamberlerle meleklerde bulunur. Bunun için ısmet Peygamberlığin beş şartından biri sayılmıştır. Allah'ın evliya kullarına «ma'sum» adı verilmez. Onlara yalınız: «Mahfûz = günahlardan korunmuş» adı verilir.

Şîa mezhebi ve özellikle bu mezhebin «Şeyhiye ve İmamiye» bölümleri günahlardan arınmış olmayı on iki İmama ve onların evlâtlarına tahsis edip onun dışındaki İmamlar kendilerince masum sayılmadığından onlara uymayı câiz görmezler. İmam seçecekleri ve cuma hutbesi okutacakları imamları çocukluktan masum yetiştirmeyı şart koşarlar. Böyle olmakla beraber bu şarta riayetin güç olduğunu kendileri de itiraf ederler.

— İ —

İhtiyat: Gerçekleşmesi beklenilen bir şeye karşılık tedbirli ve hazır bulunmak demektir. Bir filozof ihtiyatı: «Sevgi ve nefrette ölçülü olmaktır» diye tarif eder.

Gözü açık akıllılar ihtiyatın gerekliliğini âmâlardan (körlerden) öğrenebilirler. Çünkü onlar yollarını değnekleriyle yoklaya yoklaya giderler.

Gözleri görmeyenlerin ihtiyatsızlığı nihayet kendilerini çamura düşürebileceğinden temizlenmesi kolay olur. Halbuki, dînî ve dünyevî işlerde ihtiyatsızlık edip helâk çukuruna düşerek lekelenenler güç temizlenirler. Bundan dolayı her işte ihtiyatı elden bırakmamak lâzımdır. Hattâ düşmana üstün gelip intikam alınacağı sırada bile ihtiyatla hareket etmelidir.

İhtiyat üzere gidenler her ne kadar davranışlarında yavaş gibi görünürlerse de ulaşılması gereken hedefe ihtiyatsızlardan önce ulaşırlar. İhtiyatsızların başarıyı engelleyici şeytanı, kendi aceleleridir.

Bu alemde herkese emniyet etmekle görevli sayılmayız. İlikşi kuracağımız ve kendisiyle bir iş yapacağımız kişi hakkında iyi kişilerden olduğunu, güvenilir kişi oluşunu duymuş olsak bile «belki duyduklarım

yanlıştır. İnceleyeyim» demek her ne kadar sû-i zan hükmünü alırsa da günah sayılmaz. «Peşin karar. sû-i zandır» sözü bu ifademizi kuvvetlendirir.

İhsan: Cömertlik ve yardım kelimelerinin eş anlamlasıdır. İhsan; ümidi kırılmış, gönülleri yaralı, hasta düşmüş zavallıların imdadına koşmak ve onların dertlerine merhem olmaya çalışmaktır.

Allah (C.C.) ihsanı sever ve ihsan edenin bir iyiliğine bin ihsanla mükâfat verir. Zaten insana lâyık olan da kendi güçlü, kuvvetli, varlıklı zamanında; zayıf, fakir olanların zarûrî hallerine bakıp gücü yettiği kadar in'am ve ihsan etmek ve kendi haline şükür eylemektir.

Allahın verdiği mal ve mülkten cömertlik edip düşkünlere veren kişi mallarını husûsî ve umumi hücumlardan da korumuş olur. Fakat çiftçinin ekeceği tohum için yerin kuvvetli ve verimli kısmını aradığı gibi yardım edenin de ihsan edeceği kişiyi iyi seçmesi lâzım dır. Yani bunu gerçekten fakir ve buna lâyık olana yapmalıdır. Akrabalardan yardıma muhtaç olanları diğerlerine, daha zayıfları, az fakir olanlara tercih eylemelidir. Bu tercihe önem vermek ihsan etmenin gerekli şartlarındandır.

İhsan öyle kuvvetli bir benttir ki, bu sağlam örülmüş bentle; değil insan, hayvan bile yumuşar, emir ve fermana boyun eğecek kabiliyeti kazanır. Bir fakire yapılan yardımı ona buna açıklamak, ötekine berikine yaymak da yakışık almaz. Çünkü bundan iki çirkin huy doğar. Birisi, o fikrin kimseye bildirmek istemediği halini diğer insanlara duyurmak, diğeri de övünme.

Mert olan hiç kerem etmekle tefahur mu eder?
Hem verir hem utanır ettiği ihsandan.

Hayatında Allah yoluna az çok lûtuf ve ihsan etmeyen zenginler şüphe yok ki, âhirette mahçup ve mesûl olacaklar; bıraktıkları mal ve yakınlarından bir fayda, bir yardım göremeyeceklerdir, seslerini de işittiremeyeceklerdir. Bunu böylece bilmeli, mal tasarruf altında ve kasanın anahtarı elde iken ne yapılacaksa yapılmalıdır. Kendi işini kendi gören aldanmaz.

***

İhlâs: Kalbin kinden, garazdan, eğrilikten ve zandan arınmış olmasıdır.

Âlemlerin efendisi sevgili Peygamberimizden ihlâsın ne olduğu sorulunca şöyle buyurdular: «Rabbım Allahtır deyip sonra da emrolunduğun istikâmette yürümendir».

Şeyhlere intisap eden müritlerle, üstadlara bağlı olan talebelerin bazılarının şeyh ve üstadlarına samimiyetleri hallerine göre derece derece olabiliyorsa da bir amel ve ümit peşinde koşan kişilerin işlerini yaptırmak için müracaat ettikleri zatlara söylemiş bulundukları «ihlâs ve ubudiyyet» sözleri ciddi ve içten değildir.

Zamanın birinde büyüklerden bir zat dostlarından birine şöyle der:

— Yahu sen bana ötedenberi samîmiyetten dem vurur durursun. Halbuki ben senin samimiyyet sıfatına lâyık hiçbir hizmetini göremedim. Acaba sebebi nedir?

Adanı cevap verir.

— Efendim şimdiye kadar yüksek zatınızdan gördüğüm lûtuf ihsanı unutmak benim için kabil değildir. Size karşı olan ihlâsda ise asla kusur ve noksanım yoktur. Yoksa yüksek huzurunuzda bir hata mı yaptım? Eğer böyle bir hata yaptımsa lütfen açıklayın da bir daha etmeyeyim.

Bunun üzerine o büyük zat şu cevabı verir:

— Böyle sahte ve faydacı samimiyeti ne yapayım? Senin samimiyetin gerçek olsaydı bunca zamandanberi hiç değilse bir ayıbımı bulur da beni uyarırdın.

Adam her ne kadar «Efendim, senin her sözün hakîkat, her tedbir ve davranışın akla ve hikmete uygun olduğu için, ayıp ve hatanızı bulamadım» derse de o zat, böyle sahte sözlere kanan bir kimse olmadığı için samimiyyet iddia eden kişiye şu sözü söyler ve huzurundan kovar:

— «Ben insanım. İnsan hiçbir zaman hatadan uzak değildir. Bu hakîkati inkâr eden; ya büyüklenen ya da ahmak olanlar arasına girer. Sen gerçekten bende ayıp ve hata görmüyorsan ahmak ve cahilsin. Eğer biliyor da gizliyor veya inkâr ediyorsan iki yüzlü ve fitnecisin. Her iki yönden hangisi olursa olsun aynı sonuca varır. Sen bundan sonra samîmi dostum olamazsın!»

İsâet: Kemlik ve kötülük demektir.

Ötedenberi denenmiş bir olay vardır: Bir insan az veya çok başkasına kötülük yapmışsa bu çirkin davranış döner dolaşır sahibini bulur. Yani kötülük yapan kötülük bulur.

Şöyle bir hikâye anlatılır ki, manîdardır. Büyüklerden bir zat, evinin bahçesine bakan odasına oturup etrafı seyrederken pencerenin içine, tam gözünün önüne bir örümceğin ağ ördüğünü görmüştü. O sırada ağa bir sinek yakalanmıştı. Örümcek atılarak sineği öldürmüş, adamın kucağında yattığı yerden olayı seyreden kedi de atılarak örümceği öldürmüştü. O zat kediye anîden kızmış ve vurmuştu. Bahçeye düşer düşmez bahçıvanın köpeği onu kapıp öldürmüş, bahçıvan da ceza vererek köpeği öldürmüştü. O zat kendi huzurunda bahçıvanın bu saygısız hareketine kızarak onun üzerine yürüyünce bahçıvan işin nereye varacağını idrak ederek şöyle der:

— Dur efedim! Sineği örümcek, örümceği kedi, kediyi de köpek öldürdü. Ben de senin sevgili kedini öldürdüğü için köpeği öldürdüm. Siz de beni öldürürseniz bu çirkin olayları uzatmış olursunuz!

O zat da hemen aklını başına toplayıp yapacağı işten dönmüştü.

Buna benzer hikâyelerde şu gerçek anlatılmak istenir: Herkes bu âlemde ettiğini ergeç bulmuş, bazıları ise Allah Taâlâ'nın hikmeti gereğince öteki âleme kalmıştır.

Çocukluğumda bir ihtiyar bilirim. Elinde tahta havan, taka, toka gibi şeyleri dolaştırır, satardı. Her köşe başına geldiğinde durur ve özel bir tavırla şunları söylerdi:

İyilik eden iyilik bulur,

Kemler belâsını bulur.

Eden bulur,
Sanma kalır,
Bir gün olur,
Vakti gelir.

der ve havanını takırdatarak geçer, giderdi.

Bu gibi sözleri pek de yabana atmamalıdır. Dikkatli kimseler böyle sözlerden hisse alırlar. Çünkü hak söz nerede olursa olsun ve kimin ağzından çıkarsa çıksın haktır.

⁂

İstiskâl: Kendisini ağıra almak ve kıymetli görmek demektir. Bunu haşîn ve gidişatı kötü olanlar yaparlar. Nazik, iyi ahlâk sahibi ve edepli kişilerde nadir görülür.

Kendisini ağıra almak ne kadar ustalıklı olursa olsun ve ne kadar hafif yapılırsa yapılsın yine belli ve kendisini kıymetli görenin pişmanlık duymasına sebep olur. Sözden, durumdan ve makamdan habersiz kimselerin kendilerini bu çirkin davranışa sürüklediği inkâr olunamazsa da bu gibi eksik ve âciz kişilerin kusurları affolunup kalpleri kırılmaksızın iade olunmaları daha insânî bir davranıştır.

⁂

İstihkak: Lütfen «ehliyet» kelimesine bakınız!

⁂

İstidlâl: Delîller aracılığı ile bir şeyi anlamak demektir.

Bu dünyada meydana gelmesi beklenen birtakım gelecek işler geçmişteki olayların benzeridir. Geçmiş bir olay gelecek olayların zararsız cereyan etmesi ve

bizim insânî menfaatimizi sağlaması yönünden temel noktası olarak alınır. Tecrübe ile meydana çıkan hakîkatlerden hareket edilerek en uygun geleceğe doğru adım atmak suretiyle en kuvvetli, en tesirli tedbir yollarına sarılmak herkes için gerekli bir iştir.

İstirahat: Bu âlemde istirahat ancak saf ve halis vicdanda olur. Bu safiyet ve samimiyet de Allahın iradesine boyun eğmekte bulunur.

Kalbin istirahati bütün dünyevî güçlükleri değiştirmeye, meşru lezzetleri artırmaya ve manevî lezzetleri çoğaltmaya sebep olduğu için; buna hakiki hayat demek dahi mümkündür. Kalpte asayiş ve istirahatin gerçek temeli; hakiki sadelik, tam bir tevekkül ile sabrın meyvesi olan fikirlerin sukûnetidir. Bunu anlayan akıllı insan dünyanın ihtilâfına, değişmelerine, darlığa düşmesine, genişliğe çıkmasına kulak vermez. Çünkü dünyanın bir emanet olup, dünyadaki olayların, ömrün, herşeyin nasıl geçici bir durum olduğunu bilir.

Lâkin bu gerçeği bilmeyenler çektikleri zahmetin nereden geldiğini farkedemediklerinden yanlış, bir fikre saplanıp hakiki istirahatin yolunu bulamazlar. Böyle, bu fâsit fikirle sorumluluktan ve mahcûbiyetten kurtulamazlar.

Bir filozof «İnsanın rahatsızlığı rahatını aramada olan hırs ve ısrarı nispetindedir» der. Gerçek de budur. Zengin olup rahat etmek, akranına üstün gelmek için hırsla, ısrarla uğraşan şüphe yok ki, uğraştığı kadar rahatsız olur.

İstirham: Lütfen «rica» kelimesine bakınız!

İstîdat: Lütfen «kabiliyyet» kelimesine bakınız.

İstiğna: Lûgat ve edebî manasına göre övülen, makbûl sayılan bir sıfat ise de büyüklenmekten dolayı ihtiyaç göstermemeye de denir.

Büyüklenmekten dolayı hiç kimseye muhtaç görünmek istemeyen kimsenin sonraları aynı şeye muhtaç olduğu fakat çok kerre eline geçmediği görülmüştür. Hele âciz iken ve ihtiyacını gidermeye gücü yetmezken ihtiyacını giderecek bir iş kendisine teklif edildiği halde o işi küçük görerek reddeden kimseye mecnun demekten başka bir söz bulunamaz.

İstikamet: Allah'ın emrine ve yükseltici kanun ve nizamların gösterdiği yola gitmek ve insanların haklarını korumak demektir.

İstikamet, bütün hizmetlerde, her nevî alışverişte ve muamelelerde tükenmez bir sermayedir.

İstikamet sahibi sorumluluk ve mahcubiyetten korkmaz. Çünkü kendisini kederlendirip mahçup edecek yollarda bulunmaz. Her zaman alnı açık, serbest gezer, serbest söyler. Sözü her yerde geçerli ve muteber olur.

İstikamet sahipleri umdukları derecede servet bulamazsalar bile hiçbir vakit aç kalmazlar.

Sevilen, aranan kişiler olurlar, hüsnüzan ile kabul olunurlar.

Vatandaşları, akran ve emsali içinde eğrilikle şöhret bulup fenalıkla tanınan kimselere yazıklar olsun!

İstihza: Küçük düşürücü ve güldürücü hareketler le halkın ayıplarını, eksikliklerini ortaya koymak, yani maskaralığa almak demektir.

İstihza sözle ve hareketle olduğu gibi yazı ile ve imâ ile de olur. Hürmet, edep ve nezaketten uzaklaşarak bir alay havâî söz ve taklitlerden ibaret olan maskaralıklar her nekadar selîm zevkin ne olduğunu bilmeyenleri güldürebilirse de edep ve haysiyet sahibi kişileri memnun edemez.

Buna benzer şeyleri hüner zanniyle yapan kimselerin küçük görüp taklit ettikleri kişilerin gönüllerini kırmaktan ve kendilerini çirkin bir sıfatla lekelemekten başka kârları yoktur. Bundan başka istihza yolunda söylenen şairane sözler sahibinin kanaatince ne gibi faydayı celbedici ve ne kadar renkli olursa olsun ediplер yanında kabule ve övgüye mazhar olamaz.

İsraf: Cömertliğin ifrat dereceye varmış olanına denir.

Cenabı Hak kullarını cimrilikten menettiği gibi israftan da nehy buyurdu. Filozoflar ısraf ile cimriliğin arasını ayırdedemeyen kişiyi kötü huy sahibi ve iyi tedbirden yoksun olarak telâkki ederler.

Akıl ve bilgi erbabı olanlar üç nevi kimseye merhamet etmeyi doğru bulmayıp abes gördüler:

1. İsraf ve sefaheti sebebiyle fakirliğe yuvarlanan kimseler .

2. Gayet hırslı olup hırsı sebebiyle musîbete uğrayan kimseler.

3. Zâlim olup zulmü sebebiyle belâya uğrayan kimseler.

İsraf ile zenginlik bir arada toplanmaz. Parayı kazanmak kuyudan kova ile su çıkarmak gibi güç ve israf o kovayı aşağı salıvermek gibi kolaydır. Onu çeken daha iyi bilir.

İsrafın çirkin bir huy olduğunu bildirmekten maksat; parayı toplayıp biriktirmek ve âdî huylardan olan cimriliği benimsemek değildir. Aksine bundan gaye kazanılmış olan parayı harcamak hususunda iyi idareye teşvik etmektir.

Ötekine berikine bahşişler verip ziyafetler tertip edip de elindeki avucundaki mal ve parayı israf etmek âdeta ahmaklık ve neticesi zaruretle, zaruretten şikâyettir. Bundan sonra ne olur? Ne olacak? Herkesin malına tama ve hasetle beraber son inandırabileceği güne kadar dolandırıcılık...

Filozoflardan biri oğluna şöyle vasiyette bulunmuştu: «Dünyada ömrünü ilim tahsiline ve israfı terk sebebiyle mal toplamaya sarfeyle. Çünkü kültürlü zümre sana ilmin için, cahil halk ise malın için değer biçerler.» Lokman da oğluna şöyle nasihat etmişti:

«Dinini âhirete dönüşün, paranı da geçimin için sakla!»

İç ızdırap: Ruh eleminden ibarettir. Bunu hafifletmek ve değiştirmeye zaman, mekân, çölleri aşmak bahçeleri gezmek gibi hususların bir müdahalesi ola-

maz. Çünkü rûhî elem kişiyle içiçe dolaşır. Hattâ bu elem bazı kere insanı dehşetli bir şekilde sıkıp sarsar da sebebinin ne olduğunu göstermez. Fakat göstermese de biz biliriz ki rûhî elem yaptığımız bir fenalıktan dolayı vicdanımızca hasıl olan sorumluluk eseridir.

Uzun emellere dalıp gitmekten de rûhî elem doğabilir. Bu emel akıl ve hikmete uygun olmayıp da meşrû olmayan bir gaye üzerine olursa bunun sahibine, çektiği ızdırap için ebediyen acımak icabetmez.

İtaat: Bunun diğer bir adı «İnkıyad = boyun eğmek» olarak da söylenebilir. Bir millette itaat o millet fertlerinin huzuru için en büyük faktör olan Allah emirlerini yerine getirmek ve o milleti yönetmek için konulmuş akla, hikmete uygun geçerli kanunlara hüsnü kabul göstermekle, onlara uygun hareket etmektir.

Bir millet fertlerine sevinç içerisinde bütünüyle itaat ve boyun eğme olmazsa o millet fertleri arasında emniyet, itimat bulunmaz ve oldukları yere saadet ve selâmet girmez. Binaenaleyh Allahın emir ve yasaklarına ve bu yolda olan Ulü'l-emr'in kanun ve emirlerine itaat herkese ayrı ayrı borçtur.

Her sınıf ve görevdeki muhterem memurların gayret ve himmetleri de itaatın meyvelerindendir. Şurası da bilinsin ki, yalnız şöhretin korunması ve menfaatın devamını sağlamak gayesi ile mecburen edilen itaatlara tam itaat diyemeyiz. Asıl itaat severek, kalp metaneti ile olan itaattir.

Sağlam ve doğru bir itaat huyunu benimsemiş itaat edici bir zevceye (hanıma) sahip olan zevc (bey), itaatkâr evlât sahibi olan ana ve baba, itaatkâr talebesi olan

hoca ve üstad... kendilerini bahtiyar bılmelidirler. «Zevceleri itaattan çıkaran çoğunlukla erkekleridir» diyenleri doğrulamakta tecrübe sahipleri tereddüt etmemişlerdir. Çünkü denk olarak ve malına, güzelliğine tama' edilmeyerek alınan, daima da iyilikle davranılan zevcelerden şikâyet edenler az bulunur.

İtibar: Makbul ve kıymetli olmak demektir.

Zenginiyle, fakiriyle bu kadar insanlar içinde itibar kazanmak gibi büyük devlet ve meziyet olamaz. Buna sahip olanlar doğrulukta sebat ve Hakka hamd-ü senâ ederek bu kıymetli meziyeti korumaya çalışmalı; henüz sahip olmayanlar «bizim için artık ümit yok» demeyip davranışlarını düzenlemeye ve ahlâkını güzelleştirmeye gayret etmelidirler. Bu dünyada takdîre uygun olan her şeyin çalışmakla meydana gelmesi mümkündür.

Sınâyî ve ticarî muamelelerde gerekli olan itibarın sermayesi de hırs ve tamaı (çok kazanma isteği) terk, doğrulukta sebat ve emniyeti, güveni gerçekleştirmektir.

İyi bilmelidir ki çok kazanma isteğinden dolayı emniyeti kötüye kullanan ve insanlara zûlmetmeyi alışkanlık haline getiren kişinin en sonra varacağı yer iflâsına hükmedecek mahkemedir. Ahiretteki yine başka!

Nasıl ki sansarlara itibar etmek tavuklara hakaretse; kıymet vermeye lâyık olmayan edepten yoksun kimselere itibar etmek de dostları tahkîr etmek ve küçük görmek demektir.

İtiraz: Bir kimsenin sözüne itiraz ile ona muhalefet edip, reddetmek demektir.

İtiraz ilim tahsiline başlangıçta meselelerin genişçe açıklanmasına sebep olacağından övülen bir şey olur ise de sonralarda ve diğer hususlarda kesin olarak çirkin görülmüştür. Çünkü itirazdan çoğunlukla münakaşa ve hasımlaşma doğar.

İtiraz, itiraz olunan adamın, hareketsiz ise mahcubiyetinden, hareketli ise yorgunluğundan başka bir sonuç vermez. Bir kimseyi mahcûp etmek ve yorgun düşürmek ise doğru değildir.

Büyüklere itirazın saygıya zarar getireceğini bilip buna göre hareket eden küçüklerin çoğunlukla büyük adam oldukları tecrübelerle sabittir. Azîzim büyükler huzurlarında saygı isterler. Nerde kaldı ki itiraz?..

İtiraf: Hak ve insaf erbabı nazarında büyük bir fazilettir.

İnsan hiçbir vakit hata ve unutmanın dışında değildir ve meydana gelen bir - iki hata ile kişisel olgunluğuna noksanlık gelmez. Ancak meydana gelen bir hatası onu bilip anlayan dürüst kişiler tarafından açıklanıp ihtar olunduğu zaman şöhretini korumak amacıyla hatasını görmezlikten gelerek gizlemeye çalışır ya da sözünde inat eder kalırsa durum değişir. Bu takdirde hatayı hata olarak kabul etmediği veya bunu idrakten kaçındığı için hakîkati nefsinin isteklerine feda etmiş olur. Aynı zamanda da sahip olduğu fazîletin noksanlaşmasına sebep olur; kınanmayı, ayıplanmayı haketmiş olur.

İtirafın üstünlüğüne şu da yeter bir delil sayılabilir: Hatasını örtmeye çalışan kişi asrın en büyük bilgini bile olsa şöhretini yıkmış olur, itiraf sıfatı ile sıfat-

lanarak hatalarını idrak ederek itiraf eden kimseler kim olursa olsunlar (ilimde dereceleri ne olursa olsun?) övülenler arasına girerler.

Ne hacet? Zamanın ariflerinin «İlmin gayesi cehli itiraftır» demeleri bile itirafın yüksekliğini tamamiyle takdir ve ispata kâfidir.

Suçunu, günahını itiraf ederek af dileyen kişinin affa kavuşacağı da Allah'ın lutuf ve merhametinden umulur.

İtimat: Güvenmek anlamına gelen bu kelimenin kullanıldığı yerler pek çoktur. «Nefse güvenmek, kuvvete güvenmek, hünere güvenmek, ilim ve zekâya güvenmek» bu cümleden olup bunların hepsi gururdan doğan şeylerdir.

İnsana lâyık ve gerekli olan ilk önce vâcibu'l-vücud olan Allahu Taâlâ hazretlerine güvenmektir. Çünkü insanın onsuz hiçbir şeye gücü yetmez. Her şeye onunla gücü yeter.

İnsanın, kendisi gibi zayıf ve fânî (geçici) olan yaratıklara güvenmesi akıl ve hikmete uygun düşmez. Bugün lehinde bulunanlar yarın aleyhinde bulunabilirler. Güven öyle bir zata olmalıdır ki; yolculukta değilken (evinde, yurdunda) ve yolculuk esnasında, hayatta iken ve öldükten sonra itimat eden kişiyi korusun: İyiliklerini kaybetmesin. İşte bu, ancak bizi yokluktan varlığa getiren şan sahibi yüce Allah'a mahsustur.

Onun emir ve hikmetine uyup râzı olanlar hiçbir zaman zahmet çekmezler. İşlerinde güçlük görmezler, korkmazlar. Korkuları yalnız Allah'tandır.

Her duyulan şeye, doğru sanılıp güvenivermemelidir. Güvenmek güzelce inceleyip araştırdıktan sonra olur.

Bir kişi işlerini yürüten insana bütün bütün bağlanmamalı, arasıra onun işlerini kontrol etmeli, onu denemelidir. Böyle yapmayan kişi gaflete düşmüş, aldanmış olur. Zira o kişinin işini yürüten insanın sonraları hırs ve düşkünlük (isteklere karşı) sebebiyle aleyhine dönüşmesi görülegelen olaylardandır. Hattâ kendisine çok çok güvenen kişinin zararına olacak biçimde diğerleriyle ittifaklara girişebilmektedir. Çok bilinen birşeydir ya: «Kediler farelerle anlaşıp birleşince bakkalın dükkânı harap olur.»

Geçmiş yüzyıllarda yaşamış filozoflardan bir zat öldüğü zaman koynundan bir küçük kâğıt çıkmış. İçinde şöyle yazıyormuş: «Eğer İlâhî kader hak ise hırs ve tama' (geçici isteklere aşırı olarak sahip olma isteği) batıldır, insanda zulüm, haksızlık ve hıyanet normal ise herkese güvenmek aczdir, ölüm herkese isabet ediyorsa dünyaya dayanmak ahmaklıktır.»

İtiyat: Nefsın bir şeye ısınıp onu istemesi, alışkanlık haline getirmesi demektir.

Çocuk mizaçlı olan nefsin isteğinin yalnız lezzet verici şeylere ait olduğu sanılmasın. Nefsin bazan aklın kabul etmeyeceği şeyleri de istediği görülmektedir. Kışın soğuk günlerinde bazı kişilerin sıcak odalarını terkedip —Ciddî hiçbir sebep olmaksızın— karlı dağ ve tepeleri dolaştıkları, on - onbeş yıl hapisanede vatan cânilerden bazılarının serbest bırakılınca orayı terketmediği görülmüştür.

Bundan anlaşılıyor ki, insan nefsi iyi - kötü her şeye alışabilecek bir bünyeye sahiptir. «Ahlâkın değişmesi mümkün değildir» diyenlere bununla da cevap verebiliriz.

Her şeye alışmak ve kazanmak, özelliğinden olan ve idaresinin dizginleri elimizde bulunan nefsimizi ahlâk kanununun çirkin gördüğü şeyleri terketmeye, güzel gördüğü şeylere ise alıştırmanın kolayına bakmalıyız. Çünkü saadet ve selâmet hem dünya hem de âhirette bu sayede mümkün olur.

İftira (Bühtan): Bir kimseye yapmadığı bir şeyi yaptı diye söylemek ve yalandan ayıp isnad etmektir. Bunu yüce dinimiz kabul etmediği gibi akıl da caiz görmez ve iftiracı kişiyi adam yerine koymaz.

İftira ne kadar sanatlı, ince ve etraflı olursa olsun iftira edenin ağzından pis pis dökülür, belli olur. İftiranın utanç ve âdilikten ve sahibine iftiracı adını kazandırmaktan başka faydası yoktur. Günahı yine başka!

İkbal: İyi talih ve saadet manalarına gelir. Hakîkatte ise Allah tarafından bir imtihandır. Geldiği zaman nefsin dizginini sıkı tutup güzelce kullanan kimseye devlet ve nimet; kapıp koyuveren kimseye de ceza ve küçüklük olur.

İkbalin ömrü o kadar uzun değildir. Sürekli olmadığını yalnız kitaplar, tecrübeler değil, tersine çevirince kendi harfleri de gösterir.

İkbal gençlikteki güzel çağa benzer, çok zaman muhafaza olunamaz. Dikkat sahibi, tedbirli ve düşünceli kişiler tez gelen ikbali makbûl tutmazlar. Çünkü geldiği gibi süratle gider. Ve salıvermek istemeyenleri de beraber çeker götürür.

Bunun içindir ki, selîm akıl sahipleri batıl hayal hükmünde olan dünya ikbaline iltifat etmezler.

İktidar: Sözlükte «gücü yetmek» anlamına gelir. İnsanın en çok istediği şeydir. İktidarı, insana sevdiren özellik; nefs sevgisi, madde sevgisi, gurura kapılmak ve kendini beğenmektir. Yani gücü yetenlerin bu çirkin huylara kapılmaması pek nadirdir. En azından kişinin önceki sahip olduğu kalp düzenini bozar, hattâ ahlâkını bozar. Bazıları bir dereceye kadar yumuşak huyluluk, cömertlik ve mürüvvet şahsiyetini takınır da çokları o iktidarın geçici bir şey olduğunu unutur da Firavn gibi «Ben sizin en yüce Rabbınızım» noktasına kadar çıkar.

İktidar sahiplerinin en çirkin işi özür dileyip, istirham edenlere ceza vermeleri, en güzel işi de; güç sahibi, mevki sahibi olmasının şükrü olarak af ile, yumuşaklıkla davranmalarıdır.

İlim ve fennin her dalında iktidar; kemal (olgunluk) demek olduğundan ilim ve fen erbabının İslâm topluluğu içinde varlıkları büyük bir önem taşır. Kendilerine her türlü hürmeti göstermek ve de onları gözetmek kesinlikle gereklidir.

Gücünü tamamlamadan önce düşmana üstün gelme arzusu yenilgi işareti sayılır. Gücünü, otoritesini kötüye kullanan kimsenin, muhakkak kendinden daha

büyük bir güç sahibi yüzünden cezasını bulup hatasını itiraf edeceği kesindir. Acaba dünyada lâyık oldukları cezayı görmeyip gidenler ahirette unutulacak ve ettikleri yanlarına kalacak mı? Haşa! Unutulmaz! İlâhî adalet kimsenin hakkını kimsede bırakmaz.

İltica: Sığınmak demektir. Haksızlığa uğrayarak, zulüm altında ezilerek bize sığınan, güvenen aciz ve çaresizleri himaye etmek, korumak ve imkân nispetinde merhamet kanadı altına almak yüksek insanlık şiarıdır, büyük insanlık özelliğidir. Ama kanunun hükmünden kaçarak sığınmak isteyenlere bu el uzatma girmez. Böylelerini korumak topluma ihanet sayılır. Çünkü onun düzenini sarsabilir.

İmtihan: Tecrübe ve deneme demektir. Bu âlem imtihan âlemidir. Cenabı Hak bizi buraya kendi birlik, kudret ve kemalini bildirmek ve elde edeceğimiz ilimle, irfan sebebiyle huzuruna lâyık görmek için gönderdi. Cüz'î irade verdi, nefs verdi, iğri ve doğru yolları gösterdi. Yani imtihana koydu. Şüphe yok ki, yarın ortaya çıkıp yaptığımız işleri adalet ölçeğine vuracak; nefsimizi iğrilikten, kötülükten arınmış tam ayar hîlesiz bulursa selâmet damgasını vuracak bunun aksi bir durumda bulunursa azabın alevinde temizleyip arıtacaktır.

Bu âlemde bütün haller ve davranışların yönetilip yürütülmesi nasıl ki akla muhtaçtır. Akıl da tecrübeye muhtaçtır. Tecrübe ise hakîkati aramaktan ibaret olup maddî ve manevî ilerlemeye herşeyden çok hizmet eder.

Tecrübeden, kişiye zarar gelmez ve tecrübeye güvenmeyi öne almayan, pişmanlıktan kurtulamaz. Bir insanın cibilliyetinin ne merkezde olduğunu denemek istişare (bir iş hususunda danışma) ile mümkündür. Eğer o insan danışma esnasında seni Allahın emrine ve hikmete aykırı, aynı zamanda zarar ve bozgun getirecek şeylere sevkederse bil ki onun cibilliyeti bozuktur. Böylesi ile arkadaş olmak ortaklık etmek zararlıdır. Akıllı kişi denediği bir şeyi «mü'min bir çukura iki kere düşmez» hadis-i şerifi uyarınca tekrar denemez ve bir yılandan iki kere zehir almaz.

Vaktiyle meydana gelmiş çeşitli olaylar üzerinden tecrübe kanalıyla kitaplara geçen ve Allahın kanunlarınca yasaklanmış bir çok şeyler vardır ki, onları beğenmeyip aksi yola gitmek kendini bile bile tehlikeye atmak demek olduğundan caiz ve lâyık olmaz. Kuvvetle, cesaretle, servetle gururlanmak, yavaş olmak gereken yerde acele etmek, düşmanlığa sebep olacak kişi ile iş görmek ve tehlike olduğu haber verilen yere gitmek gibi şeyler bu yasaklanan şeylerdendir.

Eskiden tecrübe ve imtihan hemen hemen her hususta bir ölçü hükmünde idi. Giderek ifrat derecesine ulaştığı zamanlar oldu. Meselâ: Kanunen zanlı ve itham altında tutulanların ateş üzerine yalınayak yürütülmesi ve ellerinin kaynar suya sokulması gibi akla ve insafa sığmayan denemeler bile yapılmış ve adalet adına nice mazlûmlar idam ve imha olunmuşlardır.

*
* *

İnbisat: Nefsin haz ile yayılması demektir.

Bazen ibadet, taat, insanlara teveccüh ve ikbal sebebiyle kendini beğenmeye benzer bir biçimde meydana gelir. Bazen de açık hiçbir sebep yokken meydana

gelir. Bu iki şekilde de insana lâyık ve kulluğa uygun olan, kendini beğenmekten ve gururdan sakınarak edebi gözetmek ve Cenabı Hakkın lûtuf ve ihsanına teşekkür ve hamdetmektir.

Haz ile nefsi yayılmış kişinin geçici bile olsa insaf ve merhameti artar, kin ve hiddeti azalır. Bu hal (inbisat hali) sürekli değildir. Ancak geldiği zaman da saklanamaz. Sahibinin ya yüzünden veya sözünden belli olur.

Edep yolundan çıkmamak üzere dost ve arkadaşlarla şakalaşmak nefsin haz ile yayılmasını çağırıcı sebeplerden ise de ifratı olan yüzsüzlük ve şımarıklık, tefriti olan sert yüzlülük, çirkin olduğundan, nefsi böyle şeylere alıştırmamak lâzımdır.

***

İntibah: Lütfen «teyakkuz» kelimesine bakınız!

***

İntizar: Beklemek ve gözetici olmak demektir.

Sözleşme olunan veya vaad olunan bir şeyi beklemek nefse en güç gelen şeylerdendir. Bunun için bu bekleyişe «ateşten daha şiddetlidir» dediler.

Halkı beklemeye terkedenler çoğunlukla gamsız yalancılardır. Bilmiyoruz ki bu gamsızlar bundan ne zevk alırlar? Varsınlar, ne alırlarsa alsınlar insaf ve iz'an sahipleri yanında zerre kadar şeref ve itibarları yoktur. Çünkü akıl ve insaftan mahrum sayılırlar.

Lâyık olan, insanın söz ve işlerinde bir ayar üzere sabit olmasıdır. Vaad ettiği zaman o an gelince gidilecekse gidilmeli, söylenecek ise söylenmeli, yapılacak ise yapımalı yahut olmayacaksa vaktiyle haber verilmelidir.

İnsanı, çok bekleten bir iş, sonunda meydana gelse de tadı kalmaz.

***

İntizam: Derli - toplu ve düzenli olmak demektir. Bu da ilk önce toplumun bekasına sebep olan dine ve kanunlara sadık olmak, ikinci olarak da bir hata meydana geldiği zaman derhal hatadan dönmek ve döndürülmek suretiyle doğar.

Toplumun düzenini normal bir ölçüde tutmak Allahın insanların selâmeti için ortaya koyduğu emir ve yasaklara, kanunlara ve yöneticilere aittir. Bunun üzerine çıkıp Allah'ı, kanunları ve toplumun mutluluğu için çalışanları dinlemeyenler derhal düşerler.. Ahlâk ilmine göre intizam; «İşleri lâyık olduğu şekilde takdir ve tasvip ile maslahata uygun olarak tertip ve icradan ibarettir.»

İş bilen insanların düzenli oluşları ev idare tarzından belli olur. Ev idaresi muntazam olmayan kişilerden düzenli iş beklemek çorak topraktan mahsûl beklemeye benzer. İntizamın yokluğunu alâkasızlığa, bunu da dervişliğe verip kendimizi aldatmayalım. Bellidir ki, dervişlik intızama engel değildir. Zira bir eski abanın da dürülüp - büküİüp bir kenara güzelce konması da bir intizam sayılır. Filozoflara göre işini, gücünü, ev idaresini intizam ve emniyet altına alan kişi işbilir bir kişidir, kârdadır. Bu halinin şükrünü de yerine getirebiliyorsa bahtiyardır. Doğrusu böyle kişilere gıpta etmemek elden gelmez.

***

İntikam: Öç almak demektir. İyi huy sahibi olup, faydalı davranışlarda bulunanlar edep ve saygıları sayesinde çeşitli nimetlere lâyık olduğu gibi âsi ve hain

olanlar da çeşitli cezaları hakederek kötü davranışlarının cezalarını çekmişlerdir. Bu, dünya kurulalı beri böyle olagelmiştir.

Düşmana karşı zafer kazanmayı hayal edip intikam almayı düşünürken düşmanın da senden intikam almayı gözetmekte olduğunu hatırından çıkarmaman gerekir.

Düşmandan intikam almak tatlı bir şey ise de Allahın çizdiği prensiplerin dışında başkasına zarar vermeyi düşünmek doğru olmaz. Bu böyle olduğu halde yani bazen kötülük edene ceza vermek gerektiği halde kötülüğe iyilikle karşılık vermek daha tatlıdır.

«Bilmemezlikten gelip iyiliği ile onu mahçup eder. Yoksa mert olan düşmandan fırsat zamanında intikam almaz.»

***

İnziva: «uzlet» kelimesine bakınız!

***

İnsan: Akıl, fikir, düşünmek ve konuşmak, çalışıp kazanmak, yükselmek ve olgunlaşmaya gücü yetmek gibi bir çok şerefli özelliklerle diğeri hayvanlardan ayrılan seçkin ve en mütekâmil bir yaratıktır.

Cenabı Hak melekleri akıl ve ruhtan nura mazhar olarak yaratmış, hayvanları şehvetle beraber kılıp aklın nurundan nasipsiz bırakmış, Ademoğlunun nevini ise akıl yönünden meleklere, şehvet ve tabiat yönünden ise hayvanlara ortak ve meleklerle hayvanların arasında bir orta nevî olarak yaratmıştır.

İnsanlardan her kim ki nefsiyle mücadele ederek aklını şehvetine galip getirir ve Allah'ın birliğini itiraf edip rızasını elde etmeye çalışırsa o kimse mücadelesi

sebebiyle meleklerden daha üstün olur. Eğer şehveti aklına galip gelip Hakkın rızasından uzak düşerse «onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir, belki daha da sapıktırlar.» (A'râf, Âyet: 179) âyetinin işaretince hayvanlardan daha zelîl ve rezîl sayılırlar.

İnsan Allah'ın isim ve sıfatlarının aynasıdır, parladığı yerdir, bütünlük ve topluluğun kaynaşmasına müsaittir. Bununla beraber insanların her biri bir başka hal ve tavırda ve ötekine zıt surette bulunur. Ve belki bir başka şahısta nice birbirine zıt haller görülür. Bütün bunların sebebi ve hikmeti ise sıfatın meydana gelmesi, gizlide kalması ya da sona ermesinden başka bir şey değildir.

Meselâ: İlim sıfatı herkeste vardır. Fakat «cehl = bilmemezlik, öğrenmemezlik» sıfatı meydana çıkıp ilim sıfatına galip gelmekle ilim sıfatı gizlide kalır.

Her ne hal ise en güzel bir sûret üzere (ahsen-ı takvîm) yaratılıp Allahın isim ve sıfatlarına mazhar kılınmış olan insanı tarif edip, özelliklerini tamamiyle saymak zor bir iştir. Çünkü insan başlıbaşına büyük bir âlemdir. (Nüsha-i kübradır.) İnsanları Yüce Allah, kendisini tanımaları için yaratmış, dünya ve âhireti de insanlar için yaratıp, icad etmiştir.

İnsanın bunca şeref, değer ve mevkiiyle beraber tabiatına bağlı olarak çoğu defa kanaatsız, zalim, cahil ve ömrünü sırtında bir emaneti götüren hammal gibi olduğunu da itiraf etmeliyiz. İnsan, üzerine düşen vazîfelerini yerine getirmekle nefsini kötülüklerden arındırmayı başarırsa selâmet yoluna çıkabilir. Bunu başaramadığı yani kendisine yüklenilen ömür denen emane-

ti hakkıyla taşıyıp asıl sahibine teslim edemezse kendisine hesap sorulur, hesaptan sonra hakettiği cezaya çarptırılır.

Vazîfemiz şunlardır:

1. Allah'ı ve kendimizi tanımak.

2. Allah'ın emirlerini yerine getirip, O'nun rązı olacağı davranışlarda bulunmak.

3. Nefsi kötülüklerden korumak için gerekli tedbirleri almak ve bunları yerine getirmek.

4. İnsanın kendi cinsine yardımda bulunup kişilerin haklarını gözetmeye büyük bir gayret göstermektir. «Dinî hükümler» «İlmî prensipler» ve «Edebi kurallar» buna işaret etmektedir.

Demek ki insanın iki dünyada da saadet ve selâmeti elde etmesinin sebebi olan vazîfesi dinini korumak ve bunun gereği olan bilgiyi kazanıp güzel ahlâkı elde etmektir.

İnsan bir yönden kuvvetli diğer bir yönden de âcizdir. Aklı sayesinde dağları taşları devirir, kendisinden büyük ve vahşî hayvanları emrine alır; gökte uçan kuşları, denizde yüzen balıkları avlar da bir sivrisineğin zararını defetmekten aciz kalır.

İnsanın gücü hiçbir zaman aczine galip olamaz ve kişi ömür boyunca elem ve ızdıraptan kurtulamaz. Ağlayarak doğar, şikâyet içinde büyür, teessüf içinde yaşar, ızdırap içinde ölür.

***

İnsaniyyet (insanlık): Edep çiçeklerinin kokusundan koklamış insanlarda bulunan hayır yapma, iyilik düşünme hissidir. Böyle kişiler çoğunlukla; iyilik, teessür ve başkalarının gam ve kederleri karşısında acımakla dolu olurlar.

İnsaniyyet, dîn ve şerîat vasıtasıyla korunmuş bir haslet olduğundan bu şerefli fazîlet herhalde sahibini iki dünyada da saadet ve selâmete götürür. İnsan yok olur, ama insanlık duygusu yok olmaz ve ondan hoşnut olmayan bulunmaz.

İnsanlık duygusunun kaybolması ile terbiyesizlik eseri olarak elde edilen bir takım çirkin huyların nefiste yerleşip karar kıldığı görülür.

İnsanlıkla hayvanlık birbirine zıt olduğundan ikisi bir yerde toplanmaz ve bu iki vücuttan biri yok olmayınca diğeri gelip yerini tutmaz. Hüner insanlığı tutup, hayvanlığı ve insaniyetsizliği atmaktır.

İnsaf: Hakları doğru bir ölçü ile yerine getirmektir. Adalet bununla doğar. İkisi de yani insaf da adalet de yüksek himmet sahibi olmaktan ve doğruluktan meydana çıkar. Bunun herkes ve her zaman için gerekli olduğu apaçıktır. «İnsaf dinin yarısıdır» sözü bunun değerini anlatmaya yeterli olduğundan bu güzel hasletin fayda ve sair özelliklerini saymaya hacet görülmedi.

İn'am: Lütfen «ihsan» kelimesine bakınız!

İnfial: Buz benizli, soğuk yüzlü olmak, gücenmek, makamında kullanılagelmiş bir kelimedir.

İkide birde her şeye alınıp gücenerek soğuk yüz takınmak dostları üzüntüye sürükleyen bir olaydır. Bunu kendine adet edinen, sonunda muhakkak dostsuz kalır.

Bir kimseden kasten ve kinli olarak değil de bunlarsız meydana gelen kusuru affetmek veya prensip olarak iddiasını ortaya koyup karşıdaki kişiyi iknâ etmek mümkün iken; meydana gelen hataya gücenip dargınlık ve münakaşa çıkarmak veyahut da o kimsenin kalbini kırmak, kişiliğe yakışmayan bir davranıştır. Hele bu kırgınlık vaktiyle kendisine yardımı, iyiliği ve faydası dokunan bir kişi hakkında olursa bütün bütün âdîliğe varır.

İç sıkıntısı: Nefsin sıkılıp darlaşması demektir.

İç sıkıntısı bazen insanın, vicdanına karşı hata ve isyanı sebebiyle doğar. Bazen de inbisat yani nefsin haz ile yayılıp iyilik duygularıyla dolmasında olduğu gibi, görünürde hiçbir sebep olmaksızın da doğabilir.

Böyle iç sıkıntısı geldiği zaman iyilik sahibi dostlarla bahçelik - bağlık yerlere, su kenarlarına, ağaçlık yerlere gidip çevrede olan İlâhî kudreti ibretle seyretmeli ve Allah Taâlânın evliya kullarının kerâmet ve hallerine dair sohbetlerde bulunup, sohbetlere katılmalı, yani o sıkıntının nefiste karar kılıp yerleşmesine meydan vermeyip geçiştirmeye bakmalıdır. Çünkü son derece, insan için zararlıdır.

Tasavvuf erbabı, iç sıkıntısını «nefsin vücutla, varlıkla sifatlanmasından doğan bir haldir. Sâlik (tarîkata meyleden kişi) kayıt ve varlıktan soyununca bundan da uzaklaşır» şeklinde belirlerler ve sıkıntı ile meydana gelen hali, nefsin haz ile yayılmasından doğacak hallerden daha muteber tutarlar.

İnkıyad: Lütfen «İtaat» kelimesine bakınız!

İnkisar: Kültürlü, okumuş kişiler arasında ve halk arasında beddua yerinde kullanılan bir tâbirdir. Beddua, bir kimsenin belâya düşmesini, felâkete uğramasını huzurunda veya arkasında (o yokken) söz ile istemektir. Bu ise muhakkak bir şeyin umulanın aksine veya hiç bir gerek yokken meydana gelmesinden doğan bir iç kırgınlığına dayanır.

İnkisar çoğunlukla küçüklerin büyükler aleyhine çektikleri bir intikam kılıcıdır, aczden doğar. Birşey yapamayacak durumda olan insan; içinde doğan bu hali gidermek için bu âlete başvurur.

İnkisarın büyükler arasında ve akran - emsal arasında doğması ahmaklığın açığa vurulmasından başka bir şey değildir. Aslında bu çirkin huy acizler için dahi çirkin bir haldir ki meyvesi çoğu zaman gayesine ulaşamamak şeklinde belirir.

İnkisar ve bedduanın dış bakımdan olduğu gibi iç bakımından yani manevî bakımdan da bazı kötü tesirler meydana getireceği apaçıktır. Hele sabırdan doğacak manevî faydaları yok etmekteki sür'ati derhal anlaşılabilir.

Binaenaleyh maddî ve manevî çeşitli zararları sabit ve kesin olan böyle kötü bir halden kaçınmak ve elden geldiği kadar beddua ve inkisar yolunda dili kullanmaktan, söz söylemekten çekinmek gerekir.

Faraza arasıra bu hastalığa yakalananların tehdit taşlarına bir insan tutulsa bile «ne şişeyim, ne testi; ne de ayna?.. Bu tehditçilerin taşlarından sakınmak bana düşer mi?» deyip geçivermek hayırlı olur.

Bazı ana ve babaların yaramaz çocuklarına bedduası da çirkin bir şeydir. Eğer istekleri çocuğu tehdit ve terbiye ise böyle terbiye olmaz. Yok eğer usanmışlar da vücudunun kalkmasını istiyorlarsa buna da kimse inanmaz. Çünkü çocuğun vücudu ortadan kalkarsa yine ağlayacak olanlar kendileridir.

Gerçi ev halkı içinde alelâde bir şekilde söylenen bedduaların diğer ciddi beddualar gibi hüküm ve tesirinin olmadığını Peygâmber efendimiz ümmetine merhamet ederek izah edip müjdelemişlerdir... Fakat yine de herhalde çocuk çoluk arasında öyle fena sözler söylemeyi adet etmemeli, onları da öyle şeylere alıştırıp evin içini beddua ile doldurmamalıdır. Zîra böyle eve feyz bereket, refah ve rahatlık girmez.

İhtimam: Lütfen «dikkat» kelimesine bakınız!

İsâr: Dünya ve âhirete ait bütün ihtiyaçlarda çevresindekileri kendi nefsine tercih etmek, kendisi de muhtaç olduğu halde kardeşinin ihtiyacını daha öne almak demektir.

Bu fazîlet seha (cömertlik) nın en yüksek mertebesidir. «Kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile (onları) öz canlarından daha üstün tutarlar.» (Hasr, Âyet: 9) âyeti bu yüce ahlâkla dolu kişiler hakkında nazil olmuştur.

İlişkisizlik: Tenbelliğin bir nevîdir. Bunda huyun da müdahalesi varsa da çoğunlukla böyle kişilerle bir arada olmak sonunda ortaya çıkar.

Böyle kişiler ömürlerinin ekili olduğu yeryüzünde derin incelemelere tenezzül etmez ve sonuçlarını düşünmezler, durumlarından da şikâyet etmezler. Az menfaate kanaat edip ilerisini ya da daha çoğunu aramazlar. Hakarete ilişmezler, nasihat almazlar ve «adam sende... dünyanın neye tahammülü var?» diyerek birbirlerine öğüt verip vakarı (ağırbaşlılık) kibirle, tenbelliği de teslimiyetle (Her ne gelirse razı oluş) açıklarlar, tevil ederler.

Bunun gibi adamlar bu varlık âleminde uzun — yaşlı bir çocuk yerinde olduklarından insan toplumuna hiç faydaları yoktur. Büyüyüp adam olacak da değillerdir.

İbret: Ruhun terbiyesi ve ahlâkın güzelleştirilmesi yolunda nümune ve düstur tutulabilecek olan hususa denir. Bu özellik insanın asıl vazîfelerindendir ve değerli bir niteliğidir.

Cihanı yaratan Yüce Allah'ın kudret eserleri olan varlıklara, sanatlara ve geçmiş insanların başından geçen olaylara fikir yorup ibretle bakanlar irfanlarını artıran ışıklar edinirler. Kişisel değerlerini arttırırlar.

Allah tarafından, ibret almakla emrolunmuşuz. Geçmiş milletlerin, ümmetlerin; Kur'an-ı Kerîmde nakledilmesinden gaye de bu idi. Fakat gafil insan, bunları ve belki zamanında ve gözü önündeki olayları, belâları az zamanda unutup alışkanlık edindiği çirkin ve iğrenç davranışları yapmaya yine cür'et eder.

Meşhurdur ki, İbn-i Ömer U'l Leysî Kûfe'de Abdü'l-Melik b. Mervan ile Kasru'l—Emmâre'de otururlarken şunları söyler: «Ben bu köşkte Hazreti Ali'nin oğlu Hü-

şeyinin mutlu başını Ziyad oğlu Abdullah'ın önünde kalkan üzerinde gördüm. Sonra Ziyad oğlu Abdullah'ın başını Ebî Ubeyd oğlu Muhtar'ın önünde bunun gibi kalkan üzerinde gördüm. Biraz sonra Muhtarın başını Mus'ab'ın önünde ve Mus'ab'ın başını da geçen gün götürürken memurun elinde gördüm.»

«Ey akıl sahipleri ibret alınız!»

İnsan ister kendisiyle ilgili olsun ister olmasın her gördüğü ve duyduğu şeyden bir çeşit ibretle uyanmak yolunu tutmuş olsaydı her nevî büyük tehlikelerden emîn olurdu.

İbret alarak uyanık olmayan kişinin ise diğer kişilere ibret olacağı apaçık bir gerçektir.

«Her ne kadar şahsınla direkt ilgili olmasa da eğer düşünürsen, kâinatta cereyan eden bütün olaylarda senin için ibret vardır.»

İbadet: Cenabı Hakkın birliğini kabul ve emrine itaatla kulluk etmek manasınadır.

Allahu Taâlâ hazretleri Âdemoğlunu: «Ben cînleri de, insanları da (başka bir hikmetle değil) ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.» (Zâriyât, Âyet: 56) âyetinden çıkarılan sonuca göre toprak olacak bedende olgunluğu kazanmak ve kendisine ibadet için yaratmıştır. Bu âyetteki «Lıya'budûn = Kulluk etsinler diye» kelimesini bazıları «Liya'rifûn = Tanısınlar diye» bazıları da «Liyuvahhidûn = Tevhîd etsinler (birlesinler) diye» tefsîr etmişlerdir ki, marifet ve tevhîtsiz yapılan ibadetin sahih olmadığına ve ibadetten maksadın tevhît ve marifet olup Rabbı tanımanın hakiki ibadet olduğuna işaret vardır.

Demek oldu ki, insanın varlık âlemine gelmesinden asıl maksat yaratıcısını bilmek ve isteyerek ibadet edip onun razı olacağı davranışlarda bulunmak imiş! Bu halde insanın, asıl mukaddes vazîfesi olan ibadeti kendisi için selâmet ve saadete sebep bilip Hâlik Taâlâ hazretlerini kulların ibadetine ihtiyaçtan uzak (müstağnî) itikat etmek gerekir. Çünkü Cenabı Hakka yapılan kulluk insanlar arasında küçüklerin büyüklere yaptıkları hizmetlerle kıyas kabul etmez. İnsanların büyükleri küçüklerine ve küçükleri büyükerine her zaman muhtaçtır. Cenabı Hak ise böyle ihtiyaçlardan müstağnîdir. Bunun içindir ki, ibadet sahibinin; kendi ibadetine güvenerek: «Benim Cenabı Hakka hizmetim geçti» demesi büyük bir hata sayılır. Ve o âbidin bu gurur ile musîbetlere düşüp helâk olmasından korkulur.

Büyük bilginler ibadeti dört kısma ayırmışlardır:

1. Cennet arzusu ile yapılan ibadet.
2. Ceza (Cehennem) korkusu ile yapılan ibadet.
3. Allahtan utanarak yapılan ibadet.
4. İlâhî aşk ile yapılan ibadet.

Herkesin bildiği bir husustur ki, İslâmın şartı beştir:

1. Cenabı Hakkın birliğini ve Peygâmberimiz Aleyhisselâmın Allahın kulu ve Resûlü olduğunu kalp ve lisanla ikrar ve tasdîkten ibarettir. Bu, şahadet kelimesi ile ifade edilir.

2. Bütün kötülüklerden arınmış olarak beş vakitte kıbleye yönelip Hak'kın huzuruna durmak, rukû ve secdelerle aczini açığa vurup kulluğunu göstermekten ibaret olan abdest ve namaz.

3. Kalbin tertemiz kalması ile uhrevî menfaatlarından başka sıhhat ve âfiyete sebep olan Ramazan orucu.
4. Mal ve beden gücü yeterli olduğu takdirde ömürde bir kere olsun Kâ'bey-i Muazzamayı ve Reslû-i Ekremi ziyaretten ibaret olan Hacc.
5. Her zenginin, hakiki ihtiyaçlarından fazla olarak mâlik olduğu mal ve paraların toplamından hasıl olan her sene yüzde ikibuçuğunu müslüman toplumu arasındaki fakîr ve çâresizlere vermekten ibaret olan zekâttır.

Bu, ilâhî emirleri kitaplarımızda yazılı olan şartlarına, esaslarına ve âdâbına uygun olarak yerine getirmeye hepimiz borçluyuz. Bu emirlerden; Enbiya (Peygamber) dan Evliya (Allahın değerli kulları) ya varıncaya kadar hiçbir aklı başında ve erginlik çağına girmiş kişi uzakta tutulmadı.

İyi düşünelim! Bu emîrler bize; hayat, akıl ve irade verip bizliğimizi bildiren ve muhtaç olduğumuz her şeyi veren Hak Taâlânındır, başkasının değil! O bize muhtaç olduğu için bizi yaratmış değildir. Ancak kerem ve lûtfunun yüceliğinden yaratmıştır.

Böyle yüce bir yaratıcının, gücümüz dışında olmayan ve faydası yine bizim manevi terakkîmize olan şu birkaç emrini yerine getirmekte tenbellik revâ mıdır? Buradan varacağımız ikinci konakta yani ahiret yurdunda Cenabı Hak bize: «Ey kulum! Ben dünyada seninle beraberdim. Ya sen kiminle beraberdin?» Yani «sana hayatında takdir ettiğim akıl, ilim, rızık ve bunun gibi nîmetleri gecikmesiz ihsan eylemiştim. Övgü ve kulluk bana lâyık iken sen beni unutup kimlere kul-

luk yaptın? Kimlere ihtiyaçlarını arzeyledin?» diyecek olursa o huzurda meydana gelen âr ve utanma ateşi acaba insanı cayır cayır yakmaz mı? İyi bilmeliyiz ki, o ar ve hâyâ ateşine nispetle Cehennem ateşi âdeta gül bahçesidir!

Buna göre dünya menfaatlerinden bütün bütün elimizi çekelim mi? Hayır! İbadet ve taat dünya işlerine engel değildır. Aksine meşrû surette çalışıp meşgul olmak ve dünya işlerini ayarlamak da başka bir ibadet sayılır.

İtâb: Kınamak, azarlamak ve çıkışmak demektir Düşmanlığı, içinde saklayıp dostluk göstermek demek olan «kin» den; dıştan hiddet gösterip içten samimiyetten ibaret olan «Kınamak, azarlamak» daha hayırlıdır. Onun için «İtab kinden hayırlıdır» demişlerdir.

Ashâb-ı Kiram'dan Ebu'dderdâ hazretleri de: «Dostun kınayıp azarlaması kaybedip unutmasından daha hafif bir davranıştır. Dost bulunsun da varsın kınasın, azarlasın!» buyurdu.

İtâb, sevilen bir kişiye nazlanarak ve kendisinden yine kendisine şikâyet suretini göstererek söylemeye derler.

Değerli ve edîp kişiler itâbı överek: «İtâb birbirini sevenlerin bahçesidir» dediler. Akıllı olduğuna, sevgi ve dostluğuna inanıp, güvendiği ve sözünün geçeceğini bildiği dostuna: «Sen bana geçen gün şöyle söyleyip hatırımı kırdın. Bu, sana yakışmazdı. Rica ederim, bir daha böyle söz söyleme!» şeklinde kendisini kendisine şi-

kâyet edebilir. Fakat bunun da ilerisine geçmez. Çünkü daha ilerisinde uzun zamandan beri kazanılmış olan samimiyet ve dostluğun kaybolması korkusu vardır.

İzzet: Şerefi yüce, değerli, istenilen ve muhterem olmak demektir.

Ruhu, kibir ve kendini beğenmekten uzak tutmak ve korumak şerefli bir iştir ki, sonucunda ruh, yön veren bilgilere yönelir ve huy fesattan, alçaklıktan korunmuş olur. Bir kimse Hazreti Alinin oğlu Hasan'a: «Zât-ı âlîniz rûhen ne büyük ve değerlisiniz!» deyince Hazreti Hasan: «Hayır! Ben büyük ve değerli değilim. Fakat Allah'a hamdolsun ki, şerefli bir kişiyim» buyurdular.

Rûhen yüce, değerli ve şerefli olmak hiçbir zaman kalp metanetinden ve ağırbaşlılıktan ayrılmaz.

İsyan: Haktan dönüp; istîlâ etmek, zorlamak ve boyun eğmemek mânâsınadır.

Bu çirkin işleri yapanlar hiçbir zaman ilerleyemez ler. İlâhî prensiplere ve kanunlara aykırı olarak gittikleri yol pek batak ve sonu kendilerinin siyaset yeri olduğundan ondan ileri geçemezler.

Bu dünyada her hata sahibi kendisine bir acıyan bulabiliyor. Fakat âsi ve azgın olanlar bulamazlar... Anne ve babalarına varıncaya kadar en yakınları bile onların vücutlarının kalkmasını isterler. Zulüm ve isyan öyle bir kılınçtır ki, üzerine bulaşan mazlûmların kanı sonunda âsinin kanıyla yıkanır.

Zulüm ve isyan ile kazanılan, çabuk zamanda gider. Geldiği gibi yok olur. Bunu başka türlü ispata ne hâ-

cet? Öyle fâsit mal ile ailesi, çocukları ve yakınları arasında mutlu bir ömür sürmüş, iyilik ve hayır yapmış kaç kişi bulunabilir? Böylesine tesadüf edilebilir mi?

İffet: Günahtan kaçışın (ismetin) eş anlamlısıdır. Kabahatlardan kaçınmak anlamındadır.

İffet özellliğine sahip olmak yani her türlü isteklere, şehevî arzulara karşı sabır, yüce bir gayrettir. İffet, öyle bir niteliktir ki, bütün peygamber, filozoflar ve doktorlar bunu övmekte, aksini ise kötülemekte birleşmişlerdir.

İffet sahibi kişiden düşman bile olsa korkulmaz. Ancak hırs ve tama' gibi iğrenç huyları varsa bu hükmün dışında kalır.

İlim: Cehl (bilgisizlik)'in zıttı ve bir şeyin sûretinin akılda meydana gelmesidir.

İlim ya «dînî ilimler» olur ya da «aklî ve dünyevî ilimler» olur. «Dinî ilimler Allah'ın birliği ve sıfatlarıyla, melekler, kitaplar, Peygamberler ve âhiret gününü; ayrıca yerine getirmekle görevli olduğumuz dinî emirleri bilmekten»; «Aklî ve dünyevî ilimler ise matematik, astronomi, felsefe, tarih, sanatlar usulü, siyaset, tıp ve emsali şelyeri bilmekten» ibarettir. Bazı kimseler aklî ve dünyevî ilimleri tamamen terk ile dînî ilimlerle meşgul olmak tarafına yönelirler. Biz onların bu görüşlerini tasdikte ihtiyattan geri durmayız. Çünkü ikisi de lâzımdır. Maddî ve manevî terakkîmize ikisi de hizmet etmektedir.

Tarih sayfalarını araştıracak olursak şu hakikatı bir kat daha kesinlik derecesinde anlarız ki; hiçbir vakit yalnız başına ne dinî ilimler ne de dünyevî ilimler istenilen ilerlemeyi meydana getirememiş ve terakkî daima ikisinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.

Fikirlerimizi yalnız dünya ilimlerine toplayıp öbür cihetten inceleme ve çalışmalarımızı kesmiş olsaydık bu âlemin ötesinde diğer bir âlem olup hakiki, ebedî mutluluğun orada bulunduğunu ve ona uygun işler yaparak ulaşmayı, her iki dünyada tehlikelerden uzak yaşamayı, Cenabı Hakka ve ulül-emr'e (devlet yöneticilerine) itaati, haklara riayet ve birbirimize hürmeti nereden öğrenecektik?

Şimdi şüpheden uzak bir surette gerçekleşti ki, dînî ilimler ve dünyevî ilimlerin her ikisi de dünya - âhiret saadet ve selâmetini korumak ve memleketin ilerlemesi için başka başka hizmet edicidir. Bu iki ilmin birbirinden kopup ayrılması sakıncalıdır, zaten bünyeleri itibariyle birbirini tamamlarlar. İşte bu ince nok taya dayanarak maarif bilginleri (islâmî maarif) dünye vi işlerin yürümesi için toplu olarak muhtaç olduğumuz ilimlerin elde edilmesini de farz-ı kifâye (Bazıları yapınca diğer bazılarının sorumluluktan kurtulduğu farz) saymışlardır.

İlim sahiplerinin özellikleri, şeref ve dereceleri ve haysiyeti hakkında âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler çoktur. Bunların hepsini burada saymak mümkün değildir.

İmâm-ı Ali (K.V.) hazretleri de şöyle demiştir:

«İlim nehirdir, hikmet denizdir; bilginler nehrin arasında, kenarında dönerler, hekîmler (filozoflar) denizin dibine dalarlar, ârifler ise kurtuluş gemisiyle yüzerler.»

Mutasavvıflarca şer'î ve aklî ilimlerden başka bir ile «Vicdânî ve Ledünnî ilim» vardır. «Vicdânî ilim» ki buna «haller» ilmi de denir. Bunda aklın rolü olmadığı gibi mücerret delil getirme ile de (istidlal ile) idrak olunamaz. Bunu ancak «aşk ve vecd» gibi hallerden zevki olanlar bilir. «Ledünnî ilim» dahi Allah tarafından bazı muhterem evliyaya ilham ve ihsan buyurulur. Öğreticisi özellikle Cenabı Haktır.

Ledünnî ilmin büyük bir mertebesi daha vardır ki, onu Cenabı Hakkın bildirdiği has peygâmberler ve evliyadan başkası idrak edemez. Zîra aklın tamamen ötesindedir. Bunun için bu sırrı Allahın evliya kulları başkalarından dikkatle gizlerler, yaydıkları zaman şerîat önünde sorumlu olurlar.

Bu kabilden olarak hazreti «İbn-i Abbas» (Allah ondan razı olsun!) birgün: «Allah yedi göğü ve yerden de onların mislini yaratmış olandır. Emr (i) bütün bunların arasında durmadan iner.» (Talak, Âyet: 12)

Âyet-i kerîmesini okuyup hemen sonra «Şu âyetin tefsîrini söyleseydim beni taşlardınız!» buyurmuşlardı.

Halka hayır ve selâmet yolunu öğreten, anlatan sonra da kendi nefsini bir tarafa bırakan yani ilmine uygun davranışlarda bulunmayan bilgin, insanların gözlerine aydınlık saçıp kendisini eritip yakan, yokeden kandile benzer. Şurası da inkâr olunamaz ki, ahlâkî erdemlere yakın olmayan bilginin zararı, faydasından daha çoktur.

Huccetu'l-İslâm İmam-ı Gazâlî hazretlerinden «Bu kadar ilmi nasıl ve kimlerden öğrendiniz?» diye sorduklarında «Her bilmediğimi sormaktan utanmamak, küçük, büyük, dost, düşman, câhil, âlim herkesin söyledi-

ğini güzelce dinlemekle» cevabını verdi. Hakikaten bilgilerin özünü derlemek hususunda utangaç davranıp yalnız kendi sözünü beğenip başkalarının sözünü dinlemeyen bilgin olamaz.

Her ilinden birer parça öğrenmiş olan kimseye âlim diyebileceğimiz ve dediğimiz zaman «hangi ilim dalının bilgini diyeceğiz?» burası da etüt edilebilecek bir husustur. Bana kalırsa «Attar ilmi» adının verilmesi daha münasip olur. Çünkü attar dükkânında her şeyden birer miktar bulunur. Çok istenilirse bulunmaz. Buna göre her ilmi elde etmeye kalkışmak, hepsini birden öğrenmeye koşmak iyi bir şey değildir. Zîra böyle yapılırsa o insan her ilim dalında eksik kalır. Uygun olan birkaç ilim seçip, onları sırasiyle tahsil ettikten sonra vakit bulunduğu takdirde birkaç ilim daha seçmektir. Zîra bir adam ne kadar akıllı ve anlayışlı olursa olsun yine sekiz - on ilmi birden tahsil edemez.

Öğrencinin, güzel ahlâk sahibi bir hocaya; hocanın da öyle bir öğrenciye sahip olması da başkaca bir bahtiyarlıktır. Bu konuda: «Huy çalıcı, sohbet etkileyicidir» sözünü düşünmek yeter!

İnat (Temerrüt): Gerek doğru gerek yanlış kendi istek ve düşüncelerinde ısrarcı olmak demektir. Bu hal galip gelmeyi sevmek ve bununla gururlanmaktan doğar.

Kibir ve gururun pis ağacının çürük meyvesi olan işbu inadın sonu çoğunlukla ayıplanmayı ve mahçûbiyeti doğurur. Buna rağmen sahibi uyanmaz. Çünkü inadın ona da şümulü vardır. İnat her zaman müdafaasız ve nüfuzsuz adamlara karşı cereyan eder. Güç ve ser-

vet sahibi kişilerin doğruluğun aksi yönde olan inatları hatır ve bir ümît için dinlenilebilir, edepsizlerinki şerlerinden sakınılarak yanlarına bırakılırsa da zayıf ve âcizlerinki hemen yüzlerine vurulur. İnat, âdî bir özellik olduğu için akıllı kişiler doğru ve yanlış hiçbir madde üzerinde inatçı kişilerle tartışmaya girişmezler. Hasımları mugâlata ve inada saptıkları zaman mukabele etmeyip sükutla cevap verirler.

Bu dünyada öyle inatçılar vardır ki, kendi sözlerinin olması için ellerinden gelen her şeyi yaparlar, hattâ vaktiyle inatçı bir kişinin (bir kölenin) efendisine zarar kastıyle kendi kendisini telef eylediği meşhurdur.

İnâyet: Lütfen «İhsan» kelimesine bakınız!

— K —

Kabiliyyet: İstîdat ve iktidar manasınadır.

Kabiliyyet ve istîdat hakkında çeşitli görüşler ileriye sürülmüştür. Bazıları: «Allahu Taâlâ hazretlerinin vergisi insanlarınki gibi değildir. Kabiliyete dayanmaz. Çünkü atâ (Hak vergîsi) yaratıcının sıfatıdır ve kadîm (her şeyden önce)'dir. Kabiliyyet ise yaratılmışların özelliğidir ve hâdis (sonradan yaratılmış) tir. Önce olan, sonradan yaratılmış üzerine dayandırılamaz» dediler. Diğerleri: «Cenâbı Hakkın sonsuz vergi ve tecellisi herkesin kabiliyet ve istidadına göredir ve böyle olduğuna dair pek çok muteber haber vardır» dediler.

Bu konuda tasavvuf ehlinden bir gurubun görüşleri de pek isabetli ve —Allah bilir— hakîkate uygundur. Hem de ortaya atılan görüşlerde sezilen ihtilâfı da giderir niteliktedir. Bunlar demişlerdir ki; «Cenabı Hakkın iki türlü feyzi vardır: Birine «Feyz-i akdes» diğerine «Feyz-i mukaddes» derler. Feyz-i akdes; Allah tarafından a'yân-ı sâbiteye gelen ve her türlü şüphe ve endîşelerden münezzeh ve uzak olan feyzdir ki, güneşten çeşitli cam parçaları üzerine gelen ışığa benzetilir.

Feyz-i akdeste asla kabiliyet şart değildir. Ama feyz-i mukaddes herksin kabiliyetine göre olduğundan bunda kabıliyet şart olur. İşte, «Allah Taâlâ ve tekaddes hazretleri herkesi kabiliyet ve istidadı derecesinde tecellî ve vergisine mazhar kılar.» denmesi feyz-i

mukaddese göre; ve «Allah vergisinde kabiliyet şart değildir» sözü de feyz-i akdese göre olmuş olur.

Şimdi söz konusu olan ince noktayı daha iyi anlamak için Peygâmberlerin mucizelerini düşünmek kâfidir. Hak Taâlâ hazretleri Peygâmber olarak seçtiği bir kuluna kabiliyet ihsan buyurup kendisinden nice açık mucizeler ve parlak deliller meydana getiriyor!

Nitekim Hazreti Mûsa (Aleyhisselâm) nın âsası: «Bir de ne görsünler! O, apaçık bir ejderhadır.» (A'râf, Âyet: 107) âyet-i kerîmesinin ifâde ettiği manaya göre koca bir yılan oldu ve Peygâmberliğe ait şerefli eli: «Bir de elini koynuna sok da, diğer bir mucize olmak üzere, o, ayıpsız ve bembeyaz bir halde çıkıversin» (Tâhâ, Âyet: 22)

Âyetine göre apaydınlık bir güneş gibi âlemi aydınlattı. Halbuki ne âsânın yılan olmaya ne de insan elinin ışık vermeye kabiliyeti yoktu.

Cenâbı Hak bu oluş âleminde birtakım yollar ve sebepler koymuş ve çoğu ilâhî fiiller bu sebepler ve yollar dahilinde cereyan etmiştir. Fakat bazı kerre de sübhâni kudreti ve Rabbâni irâdesi ile o yol ve âdeti yıkıp mümkün olmayan bir şeyi derhal yapıvermiş kabiliyeti ve istidâdı olmayan bir kişiyi yüksek derecelere ulaştırmıştır. Bunlar hep: «Allah ne dilerse yapar» (İbrâhim, Âyet: 27) âyeti hükümlerince Allah Taâlânın fiillerinin sebeplere dayalı olmadığını, feyz ve vergisinin vasıtalara muhtaç olmadığını göstermektedir.

Biz bunların hikmet ve hakikatine akıl erdiremeyiz. Bizim için yapılacak şey ilâhî prensiplere uygun olan âdetlere ve sebeplere teşebbüs etmek ve bilmez-

lik karanlığı ile örtülü olan kabiliyetimizi çıkarıp aydınlatmaya gayret edip geri yanını her şeye gücü yeten Rabbın takdirine havale etmektir.

«Her insanın yapabileceği bir iş vardır» sözü uyarınca her fert bir işe lâyık ve her insan bir işe kabiliyetlidir. Bundan dolayı kendisinde hissolunan kabiliyetin aksi olan tarafta bir hizmet ve bir sanata çalıştırılan çocuğun çoğunlukla feyz alamadığı ve bundan bir fayda sağlayamadığı tecrübe olunmuştur.

Meselâ: Askerliğe hevesi olan ve huy olarak cesur bulunan bir çocuğu kâtipliğe sürüklemek; saatçılık ve ressamlık gibi ince sanatlara istidatlı olan bir çocuğu demirciliğe çırak vermek âdeta ikisini de sahip olduğu kabiliyetin işlenerek geliştirilmesinden alakoymak demektir.

Çocuğun hayata hazırlanmasında kabiliyetin tespiti ve o yönde bir mesleğe verilerek geliştirilmesi ihmali mümkün olmayacak derecede pek önemli bir husustur.

***

Kader: Lütfen «Kaza ve Kader» kelimesine bakınız!

***

Kadirdânlık. Herkesin şeref, değer ve haysiyetini bilip hürmet ve riayet etmek demektir ki, büyüklere küçüklerden çok yaraşır, buna toplum hayatında dikkat gösterenlerin, dikkatlı ve hakîkate gönül vermiş uyanık kişiler yanında şerefleri yücedir, övgüleri dillerden dillere dolaşır. Bu, oldukça da kolay kazanılacak bir meziyettir. Faziletler arasında bundan daha kolay bir şey düşünülemez.

Kıskançlık: Sevilen mal, eş, dost, arkadaş ve bunlar gibi değer verilen şeylerin kaybolması korkusundan doğan telâşlı bir dikkat ve gâiledir.

Bu hal çoğunlukla aşk ve sevgide cârî olursa da marifet, sanat, nüfûz ve iktidar gibi kaybolması şüphe götüren şeylerin hepsini kapsamına alır. Kıskançların kalpleri zayıf, gece uykuları kuruntu ile karışık ve az olduğu gibi gündüzleri de boş yere bir takım hayal ve fikirler ve sonu gelmeyen üzüntülerle geçer.

Kıskançlığa ikbal, servet ve cesaret galip gelemez. Giderilmesi için hekimler ilâç veremez. Akıl erbabı buna: «Şek ve şüphe içinde yaşar bir mecnun» namından başka bir ad koyamaz.

Kocalarını kıskanan kadınların kıskanmalarına iki sebep vardır: Biri: Hakikatte kocasına sevgi, Diğeri: Kocasının başka kadınlara karşı meyil ile kendisinden yüz çevirmesi vesvesesidir ki, bu durum kadınların tabiatlarında olan âniden ve süratli infial üzerine kurulur.

Annelerin evlâdını kıskanmaları yalnız insanlarda değil hayvanların çoğunda da vardır. O fedakâr annelerin çocukları büyüdükçe kendilerinin sevgileri de beraber büyüyüp çocukları evlenince idare ve terbiyelerine göre az çok kıskançlıkları başgösterir ve giderek önceki sevgileri gider, yerine gözyaşı ile karışık kırgınlıkları gelir. Anne ve babanın kırgınlıklarında olan tesir ise hiçbir şeyle kıyas kabul etmez. İşte evlât için en çok gözetilecek nokta burasıdır.

Biz bu konuda annelere haksız diyemeyiz. Çünkü bir anne nice ağrılarla dünyaya getirip uyku ve rahatını uğrunda yokettiği ve tahsili için varını yoğunu harcayarak yetiştirdiği onyedi — onsekiz senelik ömrünün mahsûlünü bir gecede yabancı bir kadının elinde parlak bir sevgi içinde görürse kıskanmamak elinden gelir mi?

Eğer gelin tedbirli biri ise çâresiz anneyi elini öperek, yüzüne gülerek biraz avutabilirse de kıskanmayı tamamen gönlünden çıkaramaz. Meğer ki aralarına bir âhiret ayrılığı gire!

Kaza ve Kader: Kaza; Allah'ın ezelî ilminin varlıkları tam bir şekilde kuşatmasıyla taallukundan ibarettir. Buna İslâm filozofları ve mutasavvıflar «akl-ı evvel» derler. Bunda sonradan bir değişme meydana gelmez.

Kader ise Allahın ezelî ilminde topluca belli olan bütün işlerin illet, sebep ve şartları vechile geniş suretlerine denir. Buna da nefs-i nâtıka-i külliye» derler.

Bazı bilginler de «kader Hak Taâlânın işleri, meydana gelmeden önce takdîr buyurmasından ve kaza ise takdir olunan şeyleri infaz ile yokluktan varlığa getirmesinden ibarettir» dediler.

Kaza ve kader meselesi gayet derîn ve ince bir mesele olduğundan İmam-ı Maturîdi ve Eş'arî hazretleriyle Mûtezîle, Cebriyye ve diğerleri arasında bu konuda Cenabı Hakkı tenzîh gayesiyle pek çok tartışmalar ilmî mübahaseler olmuştur. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler «Cevhere» «Şerh-u işârât» ve «Şerhu Mevâkıf» gibi muteber kitaplara müracaat buyursunlar!

Bu konuda Ehl-i Sünnet mezhebi bilginleri şu görüşteler: Sıtma titremesi gibi isteğe dayalı olmadan meydana gelen mecburî hareketlerle kasten yapılan hareketlerin farkı apaçıktır, vanî kulun kasten meydana gelen hareketi ondan sorumlu olacağına kâfîdir. Bize gereken; bu ve diğer buna benzer meselelerde inceleme ve denemeleri bir yana bırakıp Kur'ân-ı Kerîm'e ve ha-

dîslere uymak ve bu nass'ların (âyet ve hadislerin) işaretince bütün şeyler ve kulların fiillerinin kudret sahibi yüce Allah'ın yaratmasıyla olduğunu, kulun fiilinde yalnız kast ve kazanma isteği cihetiyle bir ilişkisi olduğunu itiraf etmek, sebeplere teşebbüs ile çalışmak ve istemekte kusur etmemektir. Zira Cenabı Hak bazan bir şeyin istekten sonra meydana gelmesini takdir edip o şeyi istenmedikçe ve sebeplere teşebbüs edilmedikçe meydana getirmez. «Kaderin sebebi istek ve isteğin sebebi kaderdir ve bunların her biri yekdiğerine lâzım ve melzûm mesabesindedir» ve «Bazan istenilen şey istenmeden de meydana gelip sahibini bulursa da çoğunlukla sahibi onu aradığı zaman bulur» sözleri hep bu makamda söylenmiş sözlerdendir.

Takdire uygun olmadıkça ilim ve zekâ refah ve huzuru çekemez, ahmaklık ve şaşkınlığı gideremez. Nice insanlar görürüz ki, her istedikleri şeyi yapıp her istedikleri nefis yiyecekleri tedarik edip yemeye muvaffak oluyorlar. Birçok insanlar da görüyoruz ki, bir dilim ekmek bulamayıp aç ve ilâçsız topraklar üstünde yatıyorlar. Bunlardan ve evvelkilerin refah ve rahatları; üstünlük, zekîlik ve dirayetli oluşlarından ve ne de sonrakilerin şiddetli bir geçim sıkıntısı içinde olmaları ve ızdırapları bilgisizlik ve şaşkınlıklarından değildir. Yani hepsi kaza ve kaderin hükmü içinde cereyan etmektedir.

Kaza ve kaderin sır ve hakîkatini bilmeye çalışanların eline zihin yorgunluğundan başka bir şey geçmez. Çünkü sınırlı olan aklımız onu kuşatamaz. Biz halâ üstünde bulunduğumuz dünyanın ve belki kendi ruh akıl

ve diğer kuvvetlerimizin içyüzünü yeterince bilemiyoruz. Nerde kaldı ki, Allah katında olan kaza ve kaderin sırrını bilelim!

Kanaat: Az şeyle yetinip çoğuna koşmamak demektir. Hırs ve aşırı istek peşinde koşmanın zıttı demek olur.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) «Takdir edilmiş olan rızka kanaat, tükenmez ve yok olmaz bir maldır» diğer hadis-i şerifte «Zenginlik dünya malından çok şeye sahip olmak değildir. Asıl zenginlik nefsin sahip olduğu zenginliktir» buyurmuştur. Peygamberimizin muhterem arkadaşları (ashâb-ı kiram) «zenginlik nedir?» diye sorduklarında Peygâmberimiz «Zenginlik insanların ellerinde olan maldan ümîdi kesmektir, yani; halktan ihsan ummamaktır. Sizler tama' (aşırı istek) dan kaçının ve sakının! Zira aşırı istek fakirliği hazırlar» buyurdular.

İnsan tabiatında her ne kadar bulunulan mevkîden yükselme ve zenginlik arzusu var ise de umulan dereceye yükselmek ve istenilen şekilde zengin olmak mümkün olmadığı zaman boş yere teessüf bir bedbahtlığı ve musibeti doğuracağından zarar görmeye bir sebeptir, şeref ve haysiyete engeldir. Bunun için öyle sonu gelmeyen uzun emellere düşerek dünyayı başına dar etmektense hazır haline kanaat ve kendisinden aşağı derecede olanlara bakıp şükretmek daha faydalıdır, emniyet ve rahatlığa sebeptir.

Sakın bundan fakir ve miskinliği tercih anlamı anlaşılmasın! Kanaat bunlarla değildir. Teşebbüs de ça-

lışmayı, kazanmayı terk ile işi kadere bırakmak değildir. Bunlar hep, tenbelliği tevekkül; gayret azlığını kanaat suretinde görenlerin yanlışlığıdır.

Her nevî şerefli erdemler ve insan terbiyesinin aksine kazanmaya ve servet yapmaya fikirleri toplamayıp da yoluyla gidilir, namus ve şerefin korunması ile beraber servet elde edilirse ne sakıncası var? O yolda olan servet sahiplerini değil kötülemek, milletçe alkışlamamız ve gün geçtikçe çoğalmalarını arzu etmemiz gerekir.

Bu dünyada insanı türlü türlü tehlikeye, zarar ve ziyana sokan çoğunlukla hırs, hakkına razı olmasını bilmeden aşırı istek peşinde koşmak ve kanaatsızlıktır. Başka bir şey değil!

***

Kıyâs-ı nefs: İyi - kötü bir kimse hakkında yapılacak şeyi önce kendi nefsine tatbîk ile yapmak demektir.

Yapılacak bir zulümden dönmeye sebep olan nefse tatbîk etmenin insaf ve merhameti teşvîk edip harekete getiren bir faktör olup bu suretle yapılacak şeyi nefse uygulamanın övülen bir tutum olduğunda şüphe yoktur. Fakat bu tutum her alanda caiz olmaz. Çünkü huy, huya benzemez. Ve her görülüp iyi kıyas olunan şey iyi çıkmaz. Bilinen bir şeydir: Yazılışta «şeyr» «Şîr»'e benzer. —(Arapçada)— Fakat anlam bakımından biri süt, diğeri arslandır. Bunun gibi acı su ile tatlı su renk ve şekilce birbirine benzer görülür. Fakat aralarında büyük fark vardır. Bunun için dikkat sahipleri önemli

hususlarda kıyası bırakıp istişâre etmeyi (lâyık olan kişilere danışmak) daha münasip görmüşlerdir.

Kayıtsızlık: Hiçbir şeyi kendisine görev saymayan kişinin halidir. Kayıtsızlık; bolluk, duygusuzluk ve teessürden doğar zannolunmasın! Bunlar cisim ve tabiattan kayıtsızlık ise fikir küçüklüğündendir.

İnsanda kayıtsızlık görüş ve gayret dairesinin darlığı ölçüsünde genişler. «Adam sende! Zevkine bak!» Lâübâlî sözüyle kayıtsızlıkta direnenler tenbelliğe namzettirler. Hattâ bunu da koruyamayıp miskinlikte karar kılarlar.

Kibir: Bizzat kendimizin; hüner, şereflilik, servet ve başarımızı üstün bulup kendimizi beğenmekten ibaret bir katı bilgisizliktir.

Bize bu bâtıl hayal ve tasavvuru sevdirecek kesin bir sebebin olup olmadığını bir kere araştıralım: «Asıl ve neslimizin şerefliliği» desek bu bir değersiz iddiadır ki, daima hasbe'l-kader vaki olur. İnsanı öyle büyüklüğün zirvesine çıkaracak kadar önemi yoktur. «Gücümüz, hünerimiz ve bilgimiz» desek pek manasız düşer. Zira görüyoruz ki, efendi ve dilenci hepimiz yüce bir kudretin önünde eğilmişiz. Hiç birimizin o kudrete karşı harekete mecalî ve pek cüz'î bir arızayı gidermeye gücümüz, hüner ve marifetimiz Hak Taâlâ tarafından emâneten verilmiş, yok olması kabil; hırs ve aşırı istek gibi düşmanları arkasında hazır şeyler olduğundan büyüklenmeye değmez. «Güzelliğimiz» desek bunda da yanılmış oluruz. Çünkü güzellik dediğimiz şey de bizim de-

vanılır bir malımız değildir. Az zaman içinde ve yüzümüzün buruşukları arasında kaybolur gider. «Akıl ve dirayetimiz» desek - akılsızlığımıza verirler. Zîra selim akıl sahibi, kibirin çirkin bir huy olduğunu bilir.

İşte biz bunların böyle olduğunu ve hiçbirinin yanlış olmadığını bildiğimiz halde yine o pis kîbir ve bü yüklenmeyi elden bırakmayız ve daima fakirleri hakîr görmekten, aşağımızdakilere büyüklük taslamaktan geri durmayız. Kibir bizim organ ve damarlarımıza o derece işlemiştir ki, tevazuumuzu övdüklerini duyduğumuz zaman dahi onunla büyükleniriz.

Tevazu gibi insanın şeref ve şanını yükseltmeye hizmet eden bir güzel huy meydanda dururken değer ve itibarın yıkılmasına sebep olan büyüklenmeyi seçmekten bilmeyiz ki mütekebbirler ne zevk alırlar? Acaba bunlar, çevrelerini saran dalkavukların sözlerinden bir ümide mi kapılırlar? Ve onları kendilerine bağlı, dürüst ve sır tutan güvenilir kişiler mi sanırlar? İyi bilsinler ki, o yolda dostluk kurup sohbet ettikleri yirmi kişinin ondokuzu kendilerinden şikâyetçi, topluluklarda da ayıplarını hikâye edicidirler.

Büyüklenmek bütün âlemi yoktan vareden Hâlik Taâlâ hazretlerine yaraşır. Bizim gibi âciz kullara yaraşan ancak tevazu ve alçak gönüllülüktür. Allah (C.C.) büyüklük sıfatını kendine tahsîs buyurduğundan kimsede olduğunu istemez ve büyüklenenlerin yanına koymaz. Herhalde haklarından gelir. Hazreti Peygâmber (S.A.V.) Efendimiz de «Gönlünde zerre kadar kibir izi olan Cennete giremeyecek» buyurdular.

Hele ilimle kibrin bir kişide toplanmasına şaşmamak elde değildir. O şahıs İmâm-ı Gazâlî hazretlerinin dediği gibi şerefli ilmi öğrenmediğini yani bilgisizliğini ilân etmiş olacağından teessüf olunur.

*
* *

Keder: Lütfen «Gam» kelimesine bakınız!

*
* *

Kizb: Doğruluğun aksine söz söylemek, olmuş bir olayı olmamış, olmamış olayı da olmuş göstermektir.

Yalan, gerek yeminde gerekse diğer hususlarda olsun çirkin şeylerden ve kabahattan sayılır. Hadîs-i şerifte «Din kardeşine ne büyük hıyanettir ki sen ona bir şey haber verdiğin zaman o seni doğru bilerek tasdik etsin de sen o haberde yalancı olasın!» Diğer hadîs-i şerîfte «Yalan, rızkı noksanlaştırır.» buyurulmuştur. Yalanın iğrençliğine delîl olarak şu yetişmez mi ki, Cenabı Hak Kelâm-ı Kadîm (Kur'an-ı Kerîm) inde «Yalanı ancak îmanı olmayanlar söyler.» buyuruyor.

En küçük şeylerde bile insanın kendi isteğiyle yalan söylemesi hakîkati tahkîrdir. Hiçbir zaman yalan söylememeye azim ve niyetde tebrike şayandır. Yalancının mevkii ne kadar yüce olursa olsun yalan onun söz ve işini halk nazarında itibardan düşürür. Doğrulukla tanınanın yalanı ise doğru yerine geçer. Enteresandır ki, yalancıya «yalancı» denildiği zaman kabul etmez. Şüphe yok ki bu kabul etmeyişi de başkaca bir yalandır.

Yalan söyleyenlerin çoğu hasetçi, cimri olup insanı yanlış yola sevketmeleri beklendiğinden onlara bir şey danışmak, arkadaşlık etmek, sadakat ve istikametlerine güvenmek doğru değildir.

Her nevì çirkin işler peşinde koşanların çoğunun sonra pişman olup, durumlarını ıslah ettikleri duyuldu ve görüldü. Fakat bir yalancının yalanı terkettiği hiç işitilmedi.

Yalancılığı ış - güç haline getiren kişi bir ızdırapta görüldüğü zaman teessüf etmeyip kendi haline bırakmalıdır. Tabiatlarının bileşimi bozguncu olanlar buna yaraşırlar.

«Eğer o bir yalancı ise yalanı kendisine...» (Mü'min, Âyet: 28).

Yalan, haddi zatında çirkin bir huydur. Fakat bir mazlûmun zulümden kurtarılması, harpte bir gayenin gerçekleştirilmesi, dargın iki kişi arasının ıslâhına doğrulukla ulaşmak mümkün olmadığı takdirde yalan söylemek mübah sayılır. Hattâ Peygâmber Efendimizin «İki kişi arasını ıslâh eden kişi yalancı değildir» hadîs-i şerifleri bu sözü kuvvetlendirmektedir.

«Düzen sağlayıp fayda getiren yalan fitne getirip ortalığı karıştıran doğrudan iyidir» sözü de bu makamda söylenmiş hikmetli sözlerdendir.

***

Kerem: Lütfen «ihsan» kelimesine bakınız!

***

Kesb: Kazanmak, çalışıp rızık temin etmek ve toplamak demektir.

Sebeplerin de sebepçisi olan Cenabı Hak âhireti mükâfat ve ceza yeri edindiği gibi dünyayı da tahammül ve ızdırap yeri, çalışma - kazanma alanı olarak yaratmıştır. Dünyada çalışıp didinmek yalnız geçimi elde etmeye has değildir. Belki «Dünya âhiretin ekinliğidir» hadîsinin hikmetli işaretince aynı zamanda dönüş yerinin maîşetini de kazanma yeridir.

Şimdi insanlar bu noktadan tetkîk edilirse üç sınıfa ayrıldıkları görülür:

Birinci sınıf: Dünya hayatını yaşatmak için çalışmaları kendilerine âhireti unutturanlar.

İkinci sınıf: Âhiretle ilgili meşguliyetl--i dünya hayatını unutturanlar.

Üçüncü sınıf: Yaşamak için uğraşmalarını dönüşlerine (âhireti) vesîle edinenler. Bunlar orta sınıfı ve en hayırı gurubu meydana getirirler. Yani ne dünyayı ne de âhireti tamamen terketmeyip ikisine de gereken değeri verirler.

Kazanmanın dereceleri çoktur. Akıl cevheri ve fikrî çalışmalarla olan; yani yüce ilimler, (buna hikmet de girer), tababet(doktorluk ilmi), yazı ilmî, devlet kademelerinde önemli mevkilerle millet idaresinde hizmet yapmak, devlet ve milletin korunması için askerî hizmetlerde bulunmak gibi şeylerle olan kazanç birinci dereceyi meydana getirir. Ziraat, ticaret ve çeşitli sanat dallarından biriyle uğraşarak kazanmak ikinci; hammallık, dellallık ve bunun gibi sahalarla elde edilen kazanç da üçüncü derece îtibar olunur. Çalışıp - kazanmanın değerine ve onu teşvîke dair pek çok haber gelmiştir. «Andolsun, sizi yer (yüzün) de yerleştirmişiz, size orada birçok geçim vasıtaları yaratmışızdır. Ne az şükredersiniz!» (A'râf: Âyet: 10), «Gündüzü maîşet vakti yaptık» «Nebe', Âyet: 11) âyet-i kerîmeleri ve «Günahlardan birtakım günah vardır ki, onlara ancak maîşet yolunda çalışırken tesadüf olunan gam ve sıkıntılar keffaret olur (affına sebep olur)», «Doğru ticaret yapan kıyamet gününde sıddîkler (özü - sözü bir dürüst kişiler) ve şehitlerle haşrolunur», «Helâl mal kazanarak

aile fertlerini ve yakınlarını geçindirmek sadakadır», «Ticarete devam edin, tutunun! Zira rızkın onda dokuzu ticarettedir.» hadîs-i şerîfleri hep o değerli haberler topluluğundandır.

Hazreti Ömer (Allah ondan râzı olsun!): «Sizden biriniz rızkını elde etmekten tenbellik gösterip de evinde oturup: «Ya Rabbî« Beni rızıklandır!» diye düa etmesin! Biliyorsunuz ki, Allah, gökten altın - gümüş yağdırmaz.» buyurmuş, bir defasında da: «Ben bir adamı görünce dış görünüşü itibariyle takındığı davranışlarını beğenirim. Sonra o kişinin, «bir sanat ve marifeti var mıdır?» diye sorduğumda: «Yoktur!» derlerse gözümden düşer» buyurmuştur.

Bir kimse Hasan-i Basrî hazretlerine: Ben Kur'ân-ı Kerîmi günün bütününde okurum» diyerek bundan «Kâr ve çalışma ile uğraşmıyorum» demeyi kastedince hazret: «Sabah ve akşam oku!» buyurdular. Yani «Seherde ve akşamda oku da gündüzleri rızkın için bir sanatla vesair gerekli ihtiyaçlarını giderecek bir işle meşgul ol!» manasını hissettirdiler.

İmâm-ı Şâfiî hazretleri de: «Halkın dedikodusuna kulak asmayıp kendi faydasına çalışan, kazanır. Halkın dilinden kurtulmaya yol yoktur» buyurmuşlardı.

Kelâm: İnsanın içinde olan fikir ve manaları ifadeye ait bir vâsıta olan söz ve cümlelere denir. Bunun aracısı da «Lisan = Dil» dir.

Dil, önemsiz bir et parçası gibi görünür. O öyle bir et parçasıdır ki, iğnenin geçmediği yerlere geçer, keskin kılıcın kesemediğini keser. Karıştırıcı söz, gerçekte bir sel tûfanı gibidir. Coşmuş olan sel baştan zapt

olunamayınca nasıl memleketi tahrip ederse karıştırıcı (fitne ifâde eden) söz de ağzın giriş ve çıkış yerlerinde tutulamayıp da bir kere dışarıya çıkacak olursa meydana getireceği fitne dalgaları kendini ve toplumu ızdıraba sürükler. Dar ağızdan çıkan kötü bir sözle nice ülkelerin harap olduğu tarih okuyanların bildiği bir husustur.

İleri görüş sahipleri insanın içinde olan fikir ve niyeti, söylediği sözlerden açığa çıkarıp iz'an ölçeğine vurarak sahibinin ne ayarda olduğunu anlar. Çünkü kişinin sözü akıl ve fikrinin tercümanı; ilim, fazîlet ve hâlinin açıklamasıdır.

İnsanın işi sözüne uygun olmalı! Tâ ki, işlerinin sonu başarıya, durumunun sonu muvaffakiyete varsın!

Sözü işine uygun olmayıp daima sözünün çehresini iyi ifade ile güzelleştirip, lisanını fesahat (güzel konuşmak) la süslemeye mecbur olan bal yapmaz arıların tatsız vızırtıları, tecrübe olunduğuna göre, baş ağrısından başka bir şeye yaramaz. «İşin yoksa dinle!»

«Çok konuşmak idrâk kuvvetinın zayıflayıp çökmesine delâlet eder» demek mümkün ise de cinnet merdiveninin ilk basamağı demek daha akıllıca olur. Filozoflar «Dilini tutmayan ara sıra elini yüzüne tutar» ve: «Her şeye dil uzatan, değerinin o ölçüde kısaldığını görür» demişlerdir.

Kadınların gayreti yirmi - yirmibeş yaşına kadar vücudunu süslemeye, oradan kırk yaşına kadar evlât sevgisine düşmeye mecbur olup sonra kuvvetleri dillerine geçer. Hele altmışı geçtikten sonra hiç dinlenmez!

Çok konuşmak bir hüner bile olsa sessizlik ve sükût ondan hayırlı ve değerlidir. Bunlar usanç verici sözlerini dinletiyoruz zannetmesinler! İyi bilsinler ki, kendilerini dinleyenlerin sükûtları, sabır ve nezâketlerindendir.

Herkes aklının erdiği ve anlayabildiği konulardan söz etmeli! Bu nokta konuşma edebindendir. Anka kuşuna Kaf dağının özelliklerinden, horoza da sabah vaktinin durumundan söylemeli! Doğana kaz gibi yüzmekten ve kaza doğan gibi avdan bahsetmek beyhûdedir.

***

Külfet: Lütfen «Tekellüf» kelimesine bakınız!

***

Kemâl: İki sıfattan uzakta değildir. Biri «Hikmet-i bâliğa» ki, eşyanın hakîkatlerini hakkıyla bilmek. Diğeri «kudret-i fâzıla» ki, fazîletlerden biriyle nitelenmiş ve onunla amel etmeye, uygulama alanına koymaya güç yetirmek alışkanlığıdır. Ahlâk noktasında da bütün meziyetlerin bir araya gelmesi ve eksikliklerin giderilmesidir. İnsan için olgunluğa ulaşmanın en açık yolu ahlâkı güzelleştirmek ve nefsin geçici heveslerinden tam bir ferâgattır. İnsan hayatı eğer sadece senelerin ve tabiî durumların birbiri ardına gelmesinden ibaret olsaydı taşındığına değmez ve bir fayda ifade etmezdi. Şüphe yok ki, hayatı bahşeden yüce yaratıcı bize o hayatı bir gaye üzerine verdi. O da kendi kudret ve kemâlini bildirmek ve yerine getirmekle görevli olduğumuz vazîfeyi yerine getirdiğimiz zaman mükâfat vermek içindir.

Sen kalbini temizleye dur! Şüphe yok ki, çirkinliklerin yer tutmasına imkân vermeyen temiz kalp, sahibine değer ve terâkki getirir.

Geçmişlerin kusur ve hataları ne ölçüde olursa olsun bıraktıkları bilgiler ve keşiflerin herhalde pek çok oduğu, inkârı kabil olmayan bir gerçektir. Aynı zamanda geçmişin tecrübesinin geleceğe hizmet edeceği de apaçıktır. Bu sebeple geçmişten bugüne gelen buluşları, eserleri, tecrübeleri tetkik edip bunlardan yararlanmak kemal ve terakkî için önemli bir vasıtadır.

Bir mesleğe girmek için insana tetkîk ve araştırmadan daha güzel bir yardımcı bulunamaz. Fakat bu araştırmadan gaye çoğu hayallerden ibaret tereddüt ve merakı gerektiren ince ve teorik meseleler olmayıp sorumlu olduğumuz dinî vazifelerle ilgili ve ahlâkın düzeltilmesi ile kalbin arındırılmasına yardımcı olan değerli eserler olduğunu hatırlatmak bile gerekmez.

***

Kemlik: Lütfen «İsâet» kelimesine bakınız!

***

Kîn (Hıkd): Meydana gelen düşmanlıktan dolayı kalpte tutulan hiddet ve gayzdır.

Hiddetlenen adam o anda hiddetini yenmekten âciz olunca kızgınlığını içe döndürür ve orada karar kılınca kin adını alır.

Haset, küçük görmek, alay etmek gibi bir takım fenalıklar hep kînin çirkin meyvelerindendir. Akıllı insana yaraşan, kin tutmamaktır. Affetmek nimetinin zevkini bilenler öyle zehirli ve zararlı şeyleri yutup da sıkıntı çekmezler.

Sen kin tutarsan hasmının da senin için kin tutması mümkündür. Bu durumda intikam fırsatının bir gün ona düşmek ihtimali vardır. Böyle lüzumsuz bir tehlikeyi canını korur gibi korumakta ne fayda umulabilir?

Köylülük ve kırsal alanlarda yaşamak: Bu da bir başka âlemdir. Kırsal bölgelerde yaşayanlar ile köylüler tertemiz toprağın feyz ve bereketi sayesinde pek güzel bir halde yaşarlar. Küçükleri koyun ve ineklerini otlatıp büyükleri çift sürerek ve kadınları da çocuklarının ve kocalarının gayet sade olan giyecek ve yiyeceklerini tedarikle uğraşarak akşamı ederler. Akşam olunca çobanlar, ağır ağır yürümekte ve hazin hazin melemekte olan hayvanlarının peşi sıra kavallarını çalarak dönerler; çiftçiler kırlardan yorgun öküzleri ve sabanları ile tarlalardan gelip evlerinin içinde tütmekte olan ocakta yanan ateşin karşısına kurulurlar. Kendi mahsûlleri olan tarhana, bulgur, yoğurt, kaymak, sirke ve sarmısak gibi hazırlanan yemeklerden yerler. Yemeğin üstüne bazı tatlılar ve yemişler yerler. Sonra da o günkü kır hayatını; hayvan, âlet ve çiftçilik bakımından konuşurlar... Yarın yapılacak işleri de düşünüp biraz eğlendikten sonra tatlı bir uykuya dalarlar. Ortalıkta ne varmış? Gazeteler ne yazmış? Avrupada ne olmuş? Bunları düşünmezler, zihinlerini yormazlar.

Kırlarda ve köylerde yaşayanların hayır ve iyiliğe meyilleri şehirde yaşayanlardan daha çoktur ve tînetleri ilk yaratılışlarındaki temizliğe (Fıtrata) daha yakındır. Çünkü büyük şehirlerde zevk-u sefâ yerleri çok olup, köy ve kırlarda böyle şeyler olmaz. Zaten oralarda yaşayanlar aza kanaate alışkın olduklarından tabiatiyle iyiliğe meylederler!..

Kuvvet ve cesarete gelince, bunda da köy ve kırlarda yaşayanlar şehirde yaşayanlardan üstündür. Şehirde yaşayanların varlıklı olanları birtakım yerlerde zevk ve eğlence içinde hayatlarını sürdürürken artırdıkları paraları kanunen teminat altına alınmış müesseselere yatırarak düşmanlardan, hırsızlardan koruma yolunu tutarlar. Köylüler ve kırlarda yaşayanlar ise böyle teşkilâtların, hakimlerin, polislerin olmadığı derelerde, tepelerde, su boylarında dağ başlarında hayat sürdükleri için şahıslarını, aile ve çocuklarını düşmanın zararından korumaya kendileri mecbur kalırlar ve bunun üzerine kılınç ve bıçak gibi koruyucu silâhları kullanabilme alıştırmalarını yapıp öğrenirler. Çocukları da babalarından gördükleri gibi alışırlar, giderler. Öyle umacıdan, filândan, düşman saldırısından korkmazlar.

Kırlarda ve köylerde hayat sürenlerin kendilerine mahsus olan zevklerine, idare şekillerine, tahammül ve cesaretlerine bir diyecek yoksa da cehalet ve sertlik gibi hallerini gidermeleri gerektiğine dair olan arzumuzu belirtmekten geri durmayız. Ve bu açıdan köylü hayatını şehirli hayatına tercih edemeyiz.

Sevgili Peygâmberimiz dahi: «Kalabalık halk kitlelerinin bulunduğu yerlerde (büyük köy, kasaba ve şehir) yerleşiniz» buyurmuşlardır.

— L —

Lutuf: Yumuşaklıkla muamele manasınadır, ikram ve yardımda bulunmak manasına da gelir. Kulunun işini büyük lutuf ve merhametiyle rastgetiren Cenabı Hakkın yardımıyla da tefsîr olunur.

Lutuf, hiddet ve düşmanlığın düşmanıdır. İkisi bir yerde birleşmez. Kerem ve ihsan sahibinin yanından ayrılmaz. Hiddet ve şiddetin bozduğu işleri düzeltir. Kabahatları af, düşmanları dost ve sahibini âleme sevgili eder. Şu kadar var ki, lutufun ciddî ve yürekten olması şarttır. Şu da bilinsin ki ehil olmayan alçağa ve kin sahibi düşmana lütuf kâr etmez.

Latîfe: Muhabbet ve ülfet meclislerinde sohbette güzel br şeydir. Kalplere sevinç verir, topluluğu aydınlatır. Sohbeti, dostluğu ve sevgiyi canlandırır. Fakat sınırında tutmak şarttır. Yanı hatıra gönüle dokunulmamalı, ayıplar aranıp meydana konulmamalı, nâmûsa intikal ettirilmemelidir. Eğer bu hududtan ileri geçilirse iş latife (hoş manalı söz) olmaktan çıkar, bozgunculuğa, kindarlığa ve zevzekliğe kadar varır.

Boş yere maksatlı ve yerici latîfelerin derin yaralar açtığı ve nîce hayırlı dostların kalplerini kırdığı defalarca tecrübe olunmuştur. Sözün kısası; latîfe, latîf gerek.

La'b: Dünyanın her tarafında kendi halinden bıkmış işsiz güçsüzlerin ve sıkıya girmek istemeyen, emel ve arzusu kesilmiş olan tenbellerin devam etmekte oldukları boşuna eğlence ve yorgunluklara denir.

Böyle akıl ve hikmet yönünden çirkin olan şeyleri kabul ve yapma sonucu kumarbazlığa varan oyunları oynayan kişileri ayıplamamak elden gelmiyor! Ahlâk ilmi öyle kişilerle dostluk kurmayı bile menetmiştir.

Kumarbazların gece sabahlara kadar idrarlarını defetmeye bile vakit bulamayarak oturup rahatsız olduklarını, ilâhî prensiplere ve kanunlara aykırı hareketlerden dolayı tabiî olarak meydana gelen utanç ve üzüntü lerini bir tarafa bırakıp soruyoruz: Şimdiye kadar ne kazanmışlar? Hırsızlıktan daha âdî olarak paralarını aldıkları yangınların hangisinde hoşnutluk görmüşler? Acaba içlerinde kumar parasıyla övünen bir kimse gösterebilirler mi? Aldıkları paraları zarûrî ihtiyaçlarına harcayarak âfiyetle geçinen bir kimse bulabilirler mi? Hâşâ! (Asla yoktur.) Biz ise bunların, zengin iken fakîr ve muhtaç olanlarından pek çoklarını gösterebiliriz.

Eski Yunanlıların müsabaka, vuruşma oyunları; eski İngilizlerin yumruk oyunları, Arapların kalkan — kılınç, mızrak oyunları ve eski Osmanlıların güreş ve cirit oyunları idman sür'at ve cesaret getiren şeyler olması dolayısı ile faydalı idi. Fakat sonra bunların yerine rağbet bulan; dama, tavla, domine, iskambil, konken, bilardo ve buna benzer oyunlar değeri olan şeyler değildir. Ömür telef etmekten başka bir işe yaramaz. Belki çocukların esîr almaca, kaydırak, top oyunları ders ve sanatlarına zarar gelmemek şartıyla daha faydalıdır!

— M —

Mal: Kişinin çalışıp kazandığı ve idaresi altında tuttuğu nakit para ile sair eşyaya denir.

Mal, isteklere kavuşmak için ve herkesin sevip saydığı kişi olmak için başta gelen vasıtalardandır. Yaralı kuş, menfaati olan şeye doğru uçmaya ve zararına olan şeyden kaçmaya nasıl güç yetiremezse malı olmayan kişi de arzu ettiği her şeye kavuşmaktan mahrum kalır. Cenabı Hak malı üstün görüp evlâttan öne alarak: «O mal, o oğullar (hep) dünya hayatının zînetidir.» buyurmuştur. (Kehf, Âyet: 46)

Peygâmber Efendimiz de «iyı kişi için iyi mal ne güzel şeydir!» ve «Yakınları gözetmek, emaneti yerine getirmek ve halka muhtaç olmaktan uzaklaşmak için malı sevmeyen kişide hayır yoktur.» buyurdular. Yine bir hadîs-i şeriflerinde: «Âhir zamanda dînin korunması mal ile olacaktır» buyurmuşlardır.

Hekîmlerden biri de oğluna şöyle öğüt verirdi:

— «Oğlum! Sana ilim elde etmeyi ve malını çoğaltmayı tavsiye ederim. Zîra değerli kişiler seni ilmin ve halk tabakası da malın için takdir edip değer vereceklerdir.»

Sözün kısası; mal, sahibini Allah'ın rızasına aykırı yönlere sürüklemediği ve ilâhî emirlerden meşgul etmediği zaman ne kadar çok olursa olsun güzel bir şeydir. Bu dünyada maldan daha çok kalbe kuvvet ve fa-

kîrlikten daha çok kalbe zayıflık veren bir şey daha tasavvur olunamaz! Bunun için filozoflar «Aile fertlerinin çok olduğu halde aksine az mala sahip olmaktan Allaha sığınırız» dediler. Fakat bu kuvvet ve zayıflık âdî işlerden olup, fakîrlik de zarûrî fakirliktir.. Varlıklı olduğu halde sade yaşayışı tercih yine başka! Değerli kişilerin ve filozofların şu hatırlatmaları ve öğütleri unutulmasın!

«İnsan malının sâhibi olmalı, kölesi değil!»

«Malın maddî ve manevî korunmasına dikkat etmeli. Manevî korumak, fakîrlerin hakkını vermektir.»

«Malı, hoşnut ederek helâlinden kazanmalı! Ağlatarak kazanılan mal gülerek yenmez!»

«Malı evlât ve yakınlara göstermemeli! Zira onlardan niceleri vardır ki, o malın azlığını görürlerse tahkîre, çokluğunu görürlerse aşırı istekle tacîze kalkışırlar!»

«Mal sevgisinde ıfrata kaçmamalı! Sonra çirkin olan hırs ve açgözlülük başgösterir!»

***

Mâlâyâni: Manasız ve faydasız söze denir.

Yüce Peygâmber (S.A.V.): «Manasız ve faydasız sözü terk, kişinin İslâmlığının güzelliğindendir» buyurdu. Cenabı Hak insana konuşmayı ve düşünmeyi ilim elde etmek zikr ve Allah'ı birlemek (tevhîd), alışverişte meramını anlatmak, faydalı şeyleri alıp, zararlı şeyleri gidermek için ihsan buyurdu. Bunun artık faydasız ve lüzumsuz yere kullanılmasında hakîkaten bir mana yoktur. Çok söylendiği zaman sahibi fazla olarak bir

de «geveze» ismini alır. Ayrıca şunu belirtelim ki; sohbet esnasında teknik, ilim, âdâb ve ahlâkın çeşitli bölümleriyle ilgili söz ile ibretli hikâyelerin kıtlığı mı var?

***

Mâlihulya: Dalgınlık içinde saplanıp kalınan bir alay kuruntulara denir.

Bu hastalığa tutulmuş olanlar meydanda hiçbir şey yokken hayalleri hakîkat gibi düşünüp uyku ve rahatlarını terkederler. Bu hal, sevdadan doğan bir hastalık, bir dımağ bozukluğu hükmünü almadan yani aklı yenmeden önce; zihni, meşguliyetlerden boşaltmalı; hâdıseleri soğukkanlılıkla ve korkusuzca karşılayan rınd—meşrep kişilerle sohbet etmeli, deniz yolculuklarına gitmeli, ormanlarda dolaşmalı, havası — manzarası güzel yerlere seyahat edip her gün ilâhî kudretin eserlerini görüp ibret alarak ilâç uygulanmalıdır! Eğer böyle yapılmazsa sonu fena olur!

***

Mübâlât: Bir şeyi dikkatle gözden geçirmek demektir.

İnsan her şeyde dikkatli olmalı yani kayıtsızlık etmemelidir! Düşmanı küçük, âciz ve hakîr görmek dikkatsizliktir. «Düşmanlığın sebebi dikkatin azlığıdır» derler. Pek doğru bir sözdür! Çünkü dost hakkında kayıtsızlık, önemsemezlik, o dostluğu yavaş yavaş düşmanlığa değiştirir. Küçük günahlarda kayıtsızlık, önemsemezlik büyük günahları ve büyük günahlar da —Allah korusun!— îmansızlığı doğurur.

***

Mübâlağa: Bir şeyi veya bir kimsenin halini büyülterek söylemek, yani özelliklerini açıklamakta ifrata kaçmak demektir.

F : 14

Bir dostun hayır ve menfaati için biraz mübalâğada sakınca yoksa da içine yalan karışması zorunlu olacağından, dinleyenin de bunun mübalâğa olduğunu anlayıp gayret ve yardımını kesme sonucunu doğurabileceğinden terkedilmesi ve sözün aşırılıktan uzak bir şekilde doğruca söylenmesi daha uygundur. Çünkü doğru sözün tesiri her zaman daha büyük olur.

Hele bir kişiyi kötülemekte mübalâğanın çok zararlı olduğunu ve sonucunun münafıklığa varacağını kimse inkâr edemez. Bu yolda mübalâğa ağız kızgınlığıyla da olur. Buna ise saygısızlıkla gevezelikten başka bir ad veremeyiz!..

Mübahât: Lütfen «Tefâhur» kelimesine bakınız!

Metanet: İnsanın; sözünde sabit, dîn ve görüşünde kuvvetli, işinde ise cesur, yürekli ve sabırlı olmasıdır Kalbinde metanet olmayan kişinin kendine hayrı olmadığı gibi başkasına da olmaz. Çünkü hiçbir işi lâyıkıyla tutmaz, sonuna getirmez, görüşünde sebat etmez; ötekinin - berikinin sözüne uyup tereddüt yağmurundan ve telâştan kurtulamaz.

Bu dünyada en uygun bir şeyin bile araştırılırsa bazı sakıncaları bulunabilir. Bundan dolayı bir iş yapılacağı zaman hal ve vakit yönünden incelenmeli yani zamanına ve durumuna göre bir araştırma yapmalı. Eğer o işin iyilikleri, makbul yönleri sakıncalarından az ise o işi terketmeli, çoksa o işe girişmeli ve sonuna kadar sebat etmeli! Bu arada doğabilecek mahzurları gidermeye çalışmalıdır. İsteklere kavuşmak ancak bu

suretle mümkün olabilir. Çoğunlukla işlerde başarının temeli sebat ve metanettir. Ancak inattan uzak bir sebat ve metanet!...

Mücâdele: Münakaşa, tartışma manalarına gelir. «Muhâsâma, muâraza, münazaa» gibi kelimeler de yerine göre bu manada kullanılır. Defalarca tecrübe olunduğuna göre nezaketle kazanılan hak, mücadele rekabet ve yarışma ile olandan daha uygundur. Zayıfların kuvvetlilerle mücadelesi de hiçbir şekilde doğru değildir. Çünkü ister şişeyi taşa vur, ister taşı şişeye; her iki durumda da kırılacak olan yine şişedir. «Kim ki kolunun kılıncı ile pençe yaparsa gümüş gibi kendine eziyet eder.»

Mücâzât (Cezâ): Hayırlı bir iş karşılığında verilen mükâfat anlamına kullanılırsa da meşhur olduğu üzere burada kabahate karşılık verilen ceza anlamı kastolunmuştur. Âlemin düzeni için ceza kanunu hükümlerinin muhakkak geçerli olması ve icra sahasına konulmasının lüzumu her akıllı ve bilgili kişinin kabul edeceği bir gerçektir. Özellikle zararı ve sonuçları herkese varan suçları işleyenlere ceza vermek affetmekten daha faydalıdır.

Böyle durumlarda eğer ceza verilmez de müsamaha yolu tutulup siyasete gidilmezse tabiatiyle diğer bozgunculara ipin ucu verilmiş; kötülüğe alan ve kötülere cesaret kazandırılmış olur. Bundan dolayıdır ki, hükûmetler düzeni bozmak çabasına düşenleri derhal tutup cezalandırırlar.

Bu dünyada gerek hayır ve gerek şer her iş ve amel için mukadder (takdir edilmiş) bir ceza vardır. Bu cezanın o işin karşılığı olarak yapan kişiyi bulması kesindir. İlk önce gizli kalıp o cezayı bulmayınca sevinmemek gerekir. Aynı zamanda mağrur olmamak da îcabeder. Çünkü Cenabı Hak: «Şüphesiz ki, Allah (C.C.) mühlet verir, asla ihmal etmez!» uyarınca mühlet verir ihmal etmez. Yani amellere karşılık ceza tertibinde bir müddet mühlete imkân verilir. Fakat bunun ihmale dönüşmesi imkânsızdır.

Dünya bir ekinliktir. Hayır ve şer hangi amelin tohumu ekilirse onun mahsûlü biçilir. Bu duruma göre saadet mahsûlünü toplamak isteyen kişi kötülük tohumu ekmelidir. Ok yarası almaktan çekinen her kişi de bu dünyaya zulüm yayını çekmemelidir!

Uyanık kişiler geçici bir âlem olan bu dünyayı iyi kötü her ne nida edilirse (seslenilirse) sahibine aksettiren bir dağa benzetmişlerdir. Hakîkaten bu benzetiş çok ârifânedir.

İnceleme ve araştırma sonucu sabit olmadıkça bir suçun gerektirdiği cezayı derhal verivermek caiz değildir. Hükümde iyi olan yavaşlıktır. Ömeru'l-Fârûk hazretleri: «Hükümdarın affetmekteki hatası, ceza verirken yaptığı hatasından hayırlıdır» buyurdular.

∴

Muhabbet (sevgi ve dostluk): Kelâm ilminde ileri gitmiş bilginlere göre; ruh ve tabiatın, olgunluk hissettiği ve çok hoşlandığı şeye karşı meylinden ibarettir.

Filozoflar sevgiyi ikiye ayırdılar:

1. Tabiî sevgi: Baba ve annenin evlâdına sevgisi gibi,

2. İsteğe bağlı sevgi: İnsanlar arasında görülüp duyulmakta olan sevgiler ikinci nevîdendir.

Bilginler «..Tanınmaklığımı istedim» kutsi hadisinden kâinatın temelinin sevgi üzerine kurulu olduğu ve her meydana gelen şeyin bir sevgi sebebi üzere olduğunu büyük - küçük bütün kalplerin kaynaşma sebeplerinin en değerlisinin sevgi idiğini ittifakla çıkartarak belirtmişlerdir.

Demek ki, insan topluluklarını kuran, aileleri itaat ve hürmet sınırında tutan ve evleri aydınlatıp süsleyen hep sevgidir. Eğer sevgi olmasaydı anneler kendilerinden doğan çocukların yüzüne bakmazlardı. Çocuklar da yaşlı ve hasta ana-babalarının hizmetinde bulunmaz, hoşnutluklarını almaya çalışmazlardı.

İnsan her şeyden önce yaratıcısını, Peygamberini, dinini sevmeli; sonra kendi nefsini, evlât ve yakınlarını, dostlarını, nihayet genel olarak din kardeşlerini ve vatandaşlarını sevmelidir. Zîra insan sevmek ve sevilmek için doğmuştur. Her sevmek sevilmeye sebep olur. Bunu anlamış olan irfan sahipleri yaratıcıyı sevmekle meydana gelecek menfaatleri pek güzel hissetmişlerdir.

Yine tekrar ederiz ki insan, yaratıcısını sevmelidir. Çünkü ondan başka her sevilen şeyin yok olacağı bir gün vardır. Kalbe sevgi bağı ile bağlanan her güzellik ışığı bir gün sönmeye mahkûmdur. Cenabı Hakkın ise gönül ufkunda doğacak olan sevgi güneşi asla kaybolmaz ve batmaz.

Her ne kadar bazı kalpleri sıkıntıda olan kişiler «Sevgi ancak cins ve benzere olacağından Allaha karşı sevgi akla aykırıdır» diyerek Allah'ı sevmeyi Allaha

ıtaat ile tevîl etmişlerse de bu tevîlleri bilgisizliklerini göstermekten başka bir meyve vermemiştir. Çünkü Allahı sevmenin varlığına ve gerekliliğine pek çok naklî delîl (âyet ve hadîs) olduğu gibi akıl yönünden pekçok delîl vardır, «iyiye sevgi» «güzele sevgi» hep bu delillerden sayılır.

Gelelim âdî olan ve insanlar arasında meydana gelen sevgilere. Bunları edep dairesinde bulundurmak için bazı hudutla sınırlandırmak; çirkin ve hâince yollardan nefsin dizginini ele alıp çevirmek gerekir. Gençlik kanının damarlarda galeyanı esnasında meydana gelen kızgın sevgiler ruh terbiyesi ile ve önünü arkasını düşünmek yoluyla teskîn edilmezse çoğunlukla görüldüğü gibi az zaman içinde musîbet doğurur, pişmanlık getirir.

Ana - baba sevgisi: Evlâdın ana - babasına sevgisi tabiî ve doğuştan gelen bir nîmete teşekkür görevi olup din ve ahlâkın da şeref vasıtası, yükseliş sebebidir. İnsan için yaşamaya, hayata gelmesine sebep olan ana - babasını sevmekten daha mutluluk veren bir şey düşünülemez. Çocuğun, büyüdükçe ana ve babasına olan sevgisi kendisine öğrettikleri ilim ve kazandırdıkları marifetle sanat ölçüsünde artar. Baba ve anasına ciddî olarak hürmet eden kişinin kendi çocukları tarafından hürmet gördüğü, bunun aksi halinde bulunan kimselerin ettiğini bulduğu defalarca tecrübe olunmuştur.

Evlât sevgisi: Baba ve annenin evlâdına karşı sevgisi de doğuştandır. Bu sevgi, kainatın yaratıcısı tarafından yalnız insana değil, hayvanlara bile verilmiştir. Dünya bahçesinde henüz canlanıp - büyümeye başlamış

taze insan fidanlarını (çocukları) terbiye edip, zekâ ve kabiliyetlerini genişletip din ve yaratıcısını tanıtmak büyük bir insanlık görevidir. Bilindiği gibi çocuğa küçüklüğünde din, namus, değerli huylar, zararlı alışkanlıklardan her ne söylenir, ne öğretilirse zihin kâğıdında onun resmi yer tutar. Bunun için baba ve analar çocuklarına güçleri yettiği derecede dünyevî ve uhrevî faydalı şeyleri anlatıp, okutmalı, yazdırmalı ve yetiştirmeye gayret göstermelidirler.

Evlâdını sevmek böyle olur. Yoksa yalnız hayatta kalmasını isteyip çocuğu kendi istek ve heveslerinin peşine bırakmak sevmek değil, âdeta hâinliktir. Çocuk dinsiz, bilgisiz, kötü ahlâklı ve günahları işlemekten çekinmeyen biri olursa onun yaşamasından ne çıkar? Böylesi çokca ana ve babasına sövdürür...

Karı - Koca sevgisi: Karı - Koca arasındaki sevgi insan hayatının en tatlı duygularındandır. Genel olarak kadınlar yumuşak bir huya sahip olup, kendilerini seven kocalarına hürmet ve sevgi beslerler. kendi huyunca giden kocalarını severler. Fakat o ölçüde de çabuk parlayan bir bünyeye sahiptirler, olmadık şeyden alınırlar ve kıskanç olurlar. Hele vefasızlık gibi büyük kabahatları pek güç affederler.

Karı - koca birtakım sözleşmelerle şirket kurmuş iki tüccar gibidir. Bunlardan birisi sözleşmenin dışına çıkar ve kötü idare ederse iki taraf da bundan zarar görecek şekilde şirket dağılır. Bunun için bu iki ortağın yani koca ile karının aralarındaki sözleşme ve bunun esası hükmünde olan sevgi ve sadakatlerini korumaya dikkat göstermeleri mutlulukları için gerekli olan şeylerdendir.

Bu dünyada uygun hanımdan daha sadık bir dost bulunamaz. O öyle bir dottur ki, insanın gece ve gündüz yanından ayrılmaz. Sen sevinçli iken kederli, sen kederli iken de asla sevinçli olmaz. Daima senin durumuna göre senin sevinç ve dertlerini paylaşır.

«Vatan sevgisi» için lütfen «Hubb-u vatan» kelimesine bakınız!)

Müdarat: Bir kişi hakkında kötü kanaate saplanmak ve hiddetlenmek gibi şeyleri gizleyerek iyi muamele ve iltifat yolunda idâre-i kelâm etmektir.

İki düşman arasına girip söz nakletmeyerek, koğuculuk yapmayarak güzel yorumlarla aralarında eski hakları ve hatıraları hatırlatmak suretiyle barıştırmaya çalışmak da müdara'dan sayılır. Hain düşmanların pençesinin kahrından ve lisanlarının şiddetinden kurtulmak için idâre-i kelâmda bulunmak epeyce işe yarar.

Normali aşmayan ve özel gayelere dayanmayan müdarat dînen de kötü birşey sayılmaz. Belki İslâm dininin prensiplerinden sayılır. Sevgili Peygamberimiz bunun önem derecesini beyan için: «İnsanlarla müdaradan mahrum olan Allahın yardımlarından da mahrum olur.» ve «Müdara (insanlarla iyi geçinme gayreti) geçimin yarısıdır» buyurdular. Şukadar var ki bunu ancak yeteri kadar yapmalı, daha fazla ileri gitmemeli. Eğer normali aşılırsa menfaat şöyle dursun zararı görülür. Çünkü düşmanın cesurlaşmasına kendisinin ise küçük düşmesine sebep olur. Bazen fazla olarak bir de dalkavuk adını alır.

«Âsâyiş ve huzurun sırrı şu iki şeyin iyi anlaşılıp uygulanmasına bağlıdır: 1. Dostlara nazik davranmak 2. Düşmanlara ise müdara etmek (kavga etmemek için idare-i kelâm etmek)»

Müdâhene: Sevgi ve bağlılık gösterisinde bulunmak için birini yalandan ve yüzüne karşı övmektir. Böyle kişileri arıya benzetirler. Çünkü arıların ağızlarında bal kuyruklarında ise zehir bulunur. Bu işi lâlettâyin yapanların iç yüzü derhal anlaşılır. Ama yer ve zamanına göre ustalıkla yapanlar güç anlaşılırlar. Bununla beraber böyle kişiyi, birkaç gün yüz vermeyip sert davranmakla denemek mümkündür.

Yalan yere övenlerin o yalan ve soğuk sözlerinden bilerek haz duyanlar da bulunur. Acaba böylelerini hangi ad ile anmak gerekir. En doğrusu: Ahmak!..

Medh (Senâ): Nefsin doymaz surette bir iştiha istediği bir şeydir. Övgü anlamına gelir.

Övgü akıllı ve dirayetli kişiler hakkında olursa kendilerinin gayretlerini artırır. Sonra birçok faydaların doğması neticesini vereceğinden övle değerli kişileri özellikleriyle övmek iyi ise de kendilerinde - bulunmayan vasıflarla yüzlerine karşı övgü olduğu zaman çirkin bir davranış olur.

Ahlâk bilginleri övgünün altı âfeti olduğunu bunun dördünün övene ikisinin övülene ait olduğunu söyleyip şöyle açıklamışlardır

Övenle ilgili dört âfet:

1. Övgüde ifrat edip sözü yalanla biter.
2. Söylenen sözün içine riya (gösteriş) girer.
3. Aslına eremediği sözü söylemek gibi bir hataya düşer.
4. Zâlim ve fâsık kişileri övmeye kalkışır.

Övülenle ilgili iki âfet:

1. Yalancı ve mübalağacı övenleri söyletip zevk duyar.
2. Bu sözlerle nefsine gurur getirir.

Peygamber Efendimiz Hristiyanların Hazreti İsa hakkında dedikleri sözden başka ne sûretle övülse ve nitelense lâyıktır. Zaten hiçbir şair bu yüce insanın büyük şanına lâyık bir şekilde övgüye muvaffak olamamış ve bu gerçeği hepsi, kasîdelerinde itiraf etmişlerdir. Nasıl itiraf etmesinler ki, O, cihanın yaratılışına sebeptir ve öveni Allah'tır.

Hazreti Ebû Bekir (Allah ondan râzı olsun!) övüldüğü zaman edeplerinden ve Allah'tan korkularından dolayı şöyle derlerdi:

«Ey Rabbım! Sen beni benden daha iyi bilirsin. Ben de kendimi başkalarından daha iyi bilirim. Ey âlemlerin Rabbı! Halkın bende zannettiği iyilik ve faziletleri bana nasip ve bende olup, halkın bilmedikleri günahlarımı affet! Söyledikleri güzel özellikler karşılığında beni kendini beğenmişlik ve gurur gibi şeylerden koru!»

Peygamberimizin huzurunda bir zat orada hazır bulunan diğer bir zatı övmeye kalkışınca Efendimiz «Kardeşinin boynunu bıçaksız olarak kestin,» buyurmuşlardı ki, bunda yüz yüze övgünün yasaklığına dair açıklık vardır

Tasavvufçulardan bir zat: «Kötülenmek, kendisini kötülükten uzaklaştırmayan, övülmek kendisini iyiliğe rağbet ettirmeyen kişide irfan aramak abestir» demişti.

Övgünün tarihi çok eskidir. Hattâ vahşet zamanında bile geçerli idi ve lüzumsuz mübalağalar en son derecesine ulaşmıştı zamanımızda övgü kastiyle söylenen ve bugünlerde iyice rağbetten düşen mübalağalar ve yazılan boş yazılar hep o kumaştan kalma parçalardır.

Medeniyet: Zanaat ve sanatın gelişmesi ticaret, maarif ve bütün güzel duyguların terakkisi nizam ve intizamın meydana çıkıp kararlı bir ortama bürünmesi gibi hayatın her sahasını içine alan bir kelimedir ki, güzel ahlâktan doğar.

Bu dünyada insanların medenîleşmeye mecburiyeti birbirlerine ihtiyaçlarındandır. Çünkü hiçbir kimse muhtaç olduğu eşya ve erzakı tek başına tedarik edemez. Nasıl tedarik edilebilir ki, bir dilim ekmek için binlerce kişi bir türlü iş yapar, gayret eder de meydana gelir. İşte bundan dolayı hayatımızın esası yardımlaşma üzerine kurulmuştur.

Din ve ahlâkın medeniyet üzerine büyük tesiri olduğu gibi medeniyetin de kişiler arasındaki bağ ve iyi iş kabiliyetini takviyeye, sevgilerin çoğalmasına, fikirlerin aydınlanmasına sebep olduğu şüpheden uzaktır. Medeniyeti yanlız maddî ilerlemeye dayandıranlar onun yüce gayelerini takdir edememişlerdir. Şüphe yok ki, medeniyet birinci derecede manevî ilerlemeye ve güzel ahlâka hizmet eder.

Merak: Bunun küçüğü fikir yormak ve düşünmek kâbilinden olduğu cihetle o kadar zararlı değilse de vehim (olmamış şeyleri olmuş gibi görmek) kuvvetinin bozulmaya yüz tutması demek olan büyüğü tehlikelidir. Hattâ bu hal tıbta hafif delilik sayılır. Bunun ilâcı; merak edilen şeyin üzerine gitmek, yani zıttını yapmak ve tevekkül kapısının halkasına ciddî olarak sarılmaktır.

Merhamet: Yaratıklardan hiç birine zulmü reva görmeyip ve içlerinde zararlı olmayan âcizlerin zayıf hallerine acıyıp imdat ve yardımlarına meyletmek demektir. Bu durumda merhamet yüksek derecede bir şefkat adını alır.

Merhamet ahlâkî erdemlerin en büyüğü, hoş ve uygun fikirlerden biridir. Fakat nezaketle yapılmayınca tadı kalmaz ve merhamet olunan kişiyi hoşnut etmez.

Merhamet insana mağlûp olan hasmın hata ve kusurunu af ve düşmanları dost ettirir. Merhamet insanı hayvanlara bile şiddetten uzak bir şekilde yumuşaklıkla davranmaya teşvik eder.

Şefkat ve merhametin kaynağı olan Efendimiz «Acıyanlara Allah da acır.» «Siz yerdekilere acıyın! Göktekiler de size acısınlar!» buyurmuşlardır. Bir gün sevgili Peygamberimiz ashabına şöyle hitabetmişti: «Sahip olduğunuz köle ve cariyeler hakkında Allah korkusunu gözünüzün önüne alıp, onlara, yediğiniz şeylerden yedirin, giydiğiniz şeylerden giydirin. Takat getiremeyecekleri işlerin yapılmasını onlardan isteme-

yin. Hoşunuza giderse evinizde hizmet ettirin. Gitmezse tutmayın. Satın. Sakın Allahın kullarına eza ve azap vermeyin. Cenabı Hak sizi onlara sahip kılmıştır. Eğer isteseydi onları size sahip kılardı.»

Derdini dost ve doktora açıklamaktan çekinip elem ve ızdıraba giren; bilmediği, aklının ermediği şeyi yapmaya kalkışıp sonra bir belâya uğrayan ve defalarca menedilen bir şey üzerine ısrar ederek helâke düşen kişilere acımak gerekmez!.. Zâlimlere acımak ise zulme uğramışlara ihanet ve zulüm sayılır. Nitekim kurtlara acımak koyunlara zulmetmek olur.

Mürûet: Kötülüklerden arınmış ruhların taşıdığı ve değerli huy sahiplerinin içine aldığı seçkin bir haslettir ki üzerine borç olmadığı halde bir hizmeti yerine getirmeye ya da başkalarına menfaat ulaştırmayı kendilerine borç saymaya kişiyi teşvîk eder.

Toplum düzenini ayakta tutan prensipler ve din her ikisi insanlığa bu seçkin özelliği tavsiye eder. Kalbin duyabileceği en büyük mutluluk da bu huyla ahlâklanınca elde edilir. Bir zavallıya veya bir dosta yapılabilen bir hizmet ve iyilik zamanında duyulan vicdânî zevk hiçbir zevkle kıyaslanamaz. Elem ve acıların içinde çırpınan bir zavallıya yardım kanatlarını açmak ve onun istek vadisinde dökeceği yüzsuyunu kurutup silmek sıcağın arttığı bir zamanda gölgelik bir su kenarında oturmak kadar serinlik ve sevinç getirir.

Dikkat sahibi kişiler bakıp duran ve kudreti olmayan zavallı - fakîr kişiler arasında, hattâ aç hayvanlar karşısında yemek yemeyi, meydanda, herkesin gözü

önünde para saymayı ve buna benzer şeyleri bu seçkin huy çerçevesinde edebe aykırı saymışlardır. Gerçekten de bunlar, dikkat edilmesi gereken şeylerdendir.

Mîzaç: Lütfen «Tabiat» kelimesine bakınız!

Mîzah: Latîfe ve şaka demektir. Aslında çirkindir ve yasaklanmıştır. Ama aşırılıktan ve onu - bunu küçük düşürmekten uzak olup terbiye kurallarını çiğnemezse ve iyi bir yolla olursa çirkin sayılmaz. Rivayet olunduğu üzere Allah Resûlü, Efendimiz zaman zaman şaka yaparlardı. Fakat her ne söylerlerse doğru ve hak olup asla gerçek dışı bir şey ondan meydana çıkmazdı.

Naklederler ki, Hazreti Peygamber bir gün Ensâr-dan bir kadına «Kocana git bak ki, gözlerinde beyaz var» buyururlar. Kadın kocasının yanına varır. Kocası, telâşını görüp bunun sebebini sorunca: «Peygâmberimiz bana senin gözlerinde beyaz olduğunu bildirdi» deyince kocası: «Evet benim gözlerimde siyah da var» diyerek Peygâmberin sözündeki nükteye işaret eder.

Bilginler Peygâmberimizin şakalarında başlıca iki incelik buluyorlar:

1. Varlıklı âleme rahmet olup en güzel ahlâk ile nitelenmiş olduklarından kişisel heybetlerinden; kendisine hayran olan muhataplar konuşmaya rutsat bulsunlar!..

2. Halk her şeyde kendilerine uymakla memur bulunduklarından eğer yumuşak ve güler yüzlülüğü ter-

ketseler ümmetin de ona uyarak sert yüzlü olması gerekirdi. Bunun için Peygâmberimiz arasıra şaka yapmışlardır.

Müsâlemet: Herkesle sulh üzere olmak demektir.

Bu alışkanlık insan için her zaman rahatlık ve güven sebebidir. Mutluluğa sebeptir. Bir milletin fertleri arasında sulh fikri devamlı oldukça o millette sevgi ve kardeşlik sürekli olur. Bu alışkanlığı yitiren millet fertleri arasına ayrılık ve düşmanlık tohumları ekilir.

İçte sulh ve huzur içinde güvenle varlığını sürdüren bir memlekete dışarıdan gelen düşmanlık ve bozgunculuğun o kadar tesir ve tehlikesi olmaz. Hüner o sulh ve huzuru meydana getirip korumaktır.

Meslek: Kişinin dünya ve âhiret işlerini yürütebilmesi için seçtiği yoldur.

Meslek ilkönce insan nefsinde doğar, terbiye ile meydana çıkar, iyiyi - kötüden ayırdedecek çağa gelince sahibinin iyilik ya da kötülük yönünden tercihine kalır. İki türlü yol tutanlar ahlâk nazarında bozguncu ve münafık sayılırlar. Böylelerine hiçbir hususta güvenmek doğru olmaz. Güven ancak din ve kanuna uygun olan dışına bağlı (zâhiri) ve içe bağlı (bâtınî) mesleklerini koruyup muhaliflerini edep dairesinde müdafa edenleredir.

İyi kötü her meslek sahibinin diğerlerinin de kendi mesleğinde bulunmasını istemesi insan tabiatında mevcut hallerdendir. Eşyanın hakîkatlerini anlamak

için delîl ve burhan aramaksızın mücerret olarak düşüncelerini gördükleriyle sınırlayan materyalistler ve «Hayır — şer her ne takdîr edilmişse Allahtandır. İnsan, insanlığını bilmeli! Oturup rahat yatmalı!» diyen Cebrîler (Cebriye mezhebine inananlar) bile birtakım zayıf sözlerle halkı kendi mesleklerine çekmeye çalışıyorlar. Hattâ hapishanelerdeki cânî ve suçlular dahî bir - iki suçlunun getirilip hapis olunduğunu gördüklerinde alkışlayarak yanlarına alıp memnunluk gösterirler.

Müşâvere: Bir şeyin hayır ve faydalı noktasına yönelmek için güvenilir, itimat edilir kişilerin görüşünü almaktan ibarettir.

Allah Taâlâ hazretleri Kur'an-ı Kerîmde: «İş hususunda onlarla müşavere et!» (Âl-i İmrân, Âyet: 159) buyurdu. Cenabı Peygâmber Efendimiz de ümmetine öğretmek için müşavere etmişlerdir. Öyle bir zat müşavere ettikten sonra bizim gibi âcizlerin ne kadar müşavereye muhtaç olduğumuzu düşünmeliyiz. «Akıllılarla müşavere eden (işlerini danışan) toplulukta az hata olur» anlamıda da hadîs-i şerîf vardır.

Akıl sahipleri: «Akıldan büyük mal bilgisizlikten büyük fakirlik, meşveretten büyük arka (destek ve kuvvet) yoktur. Ve lâyık olanlara danıştıktan sonra yapılan hata böyle hareket etmeden yapılan isabetten hayırlıdır» dediler. Görüşlerinde daima isabet edenlerin de istişareye rağbet göstermeleri görüşlerini yoklamak, zekâ ve anlayışlarını denemek ve kuvvetlendirmek için olup faydadan uzak değildir.

Bir konuda danışmayı ayrı ayrı birkaç kişi ile mi yoksa birkaç zatı bir araya toplayıp fikirlerini sormak mı münasip olur? Bu hususta Arapların, Acemlerin ve eski Yunanlı düşünürlerin arasında görüş ayrılığı belirmiştir.

Arap ve İranlı düşünürler birkaç kişinin toplanıp görüşleri sorulduğu zaman her biri fikirlerini söyler, birbirlerinin görüşlerini inceledikten sonra en isabetli görüşte karar kılacaklarından bu yolun hayırlı olacağını savundular.

Yunan düşünürleri ise görüşleri sorulacakların toplanması halinde bazılarının kendilerince daha münasip görüşleri varken diğerlerinin görüşünü silmemek ve saygı için sessiz kalacakları beklenebileceğinden görüşlerinin ayrı ayrı sorulması tarafında bulundular. Bize kalırsa iş ve yerine göre her ikisi de olur.

Kendisine danışılacak olan kişide de: «dirayet, zekâ, azim, güvenirlilik, doğruluk, dünya üzerinde olayları takîbedebilmek ve insanların ruhsal cephelerini tahlîl edebilmek» gibi değerler aranmalıdır. O işi bilmeyen, danışılacak işe dair bilgisi olmayan tecrübesiz kişilere danışmak bazen isabetli sonuç doğursa bile uygun düşmez.

Halîfe Memun oğluna nasîhat ederken şöyle demişti:

«Şüphen olan işlerde tecrübe sahibi, gayretli ve şefkatli ihtiyarların görüşlerine başvur! Çünkü onlar çok şey görüp - geçirmişler, zamanın inişli - çıkışlı, ikbalil - hezîmetli olaylarına şahit olmuşlardır. Onların sözü acı da olsa kabul ve tahammül et! Danışma kuruluna korkak, hırslı, kendini beğenmiş yalancı ve inatçı kişileri alma!»

Büyüklerden biri danışma esnasındaki konuşma edebini şu sözüyle özetlemiştir: «Danışma toplantısında herkesten önce ve meşveret sona ermeye yaklaşmadan görüşünü belirtmemeli, konuşmada acele davranmamalı, başkalarının görüşünü hafîfe alıp kendi görüşünde ısrar etmemeli, doğruyu söylemekten çekinmemeli!» Bir toplulukta müşavere olunurken dışardan gelen bir adamın kendi kendine görüş ileriye sürmesi hatadır. Ancak kendisinin de fikri sorulursa o zaman söylemesinde bir hata yoktur.

Bir kişiye bir iş hakkında fikir sorulup da ona göre yapıldığında sonucu iyi çıkmazsa o kişiyi azarlamaya kalkışmamalı. Zira bu dünyada herkesin, kendi görüş ve tedbirinin münâsip olduğunu zannetmesi normaldir. İnsan bir görüşünün hatasıyla kınanır ve azarlanırsa kendisine ümitsizlik ve bıkkınlık gelir de bir daha herhangi bir şey danışılınca doğru olan görüşünü gizler ve belki hata yapma korkusu ile o konuda ağzını açmaktan bile kaçınır!..

Eflâtun şöyle der: «Eğer düşmanın da kendi işinde seninle istışare ederse hayırlı sonuç verecek olan görüşünü esirgeme! Yani «bu, benim düşmanımdır. Varsın belâsını bulsun» diye kötü yola sürükleme! Zira düşmanın senden kendi işlerine görüş ve tedbir istemekle düşmanlığı terkettiğini anlatmak istiyor. Artık bu durumda lâyık olan; onun iyiliğini istemektir.» Fakat ağız aramak ve alacağı görüş ve çareyi aleyhinde kullanmak gibi bir hîle hissolunursa o zaman sessizlik silâhına başvurmak gerekir.

Meşakkat: Lütfen «zahmet» kelimesine bakınız!

Musâhabet: Bir kişi ile sohbette bulunmak demektir.

Filozoflar sohbet konusunda dürüst bir ölçü koyarak şöyle demişlerdir: «Her adama sıddîk (doğru, dürüst ve tasdik edici) olmak lâyık olmadığı gibi her adam da sadakata uygun olmaz» sohbet ve dostluk üç grup ile münasip olur:

1. İlîm ve amel sahipleri ki, bunların sohbeti dünya ve âhıret saadetinin sermayesidir.

2. Güzel ahlâk sahibi, güngörmüş, nâzik kişiler ki, bunlar dostlarının hatalarını gizleyip büyük bir terbiye örneği göstermekle beraber öğüt hususunda gerekli çalışmayı yaparlar, hattâ yardım ederler.

3. Kişisel çıkarlarından uzak, aşırı istek peşinde koşmayan gayret sahibi kişiler ki, bunlar sevginin esasını doğruluk ve samimiyet üzerine oturturlar.

Üç grup ile de sohbetten sakınmak lâzımdır.

1. Günahların peşinde koşan fısk-ı fücûr sahipleri ki, gayretleri kişisel zevklerinin peşinde koşmaktır.

2. Yalancı ve hâin olanlar ki, böyleleriyle sohbet ve dostluğa devam edenler mutlaka bir belâya veya zarara uğrarlar.

3. Ahmak ve şaşkınlar ki, ne faydalarını elde etmekte sözlerine ne de zararı gidermekte işlerine güvenilir? Bunların çoğunlukla tamamen hayır olarak düşündükleri sırf kötülüktür. Faydalı gördükleri şey zararlı sakınılması gerekli olur.

Ülfet ve sohbet toplantısında şunlar edebe aykırıdır:

1. Yerinde olmadan ve münasebetsiz söz söylemek.

2. Müsadesiz çirkin şakalar yapmak

3. Bir kişinin görüşünü silip kendisininkini belirterek üstünlüğünü ortaya koyup o kişiyi mahcup etmek.

4. Birtakım terimler, seci ve istiarelerle (edebî sanatlar) sözü uzatıp gitmek.

5. Lânet, bedduâ, hiciv, alay, dalkavukluk ve iftira etmek.

6. Halkı güldürmek için din ve edebe aykırı sözler söylemek.

7. Kendi sözünü halka dinlettirip, halkın sözüne kulak asmayıp alay etmek.

8. Kendisinden ilim, yaş veya rütbe bakımından büyük olan bir zatın olduğu toplantıda sorulmadan söze karışmak ve daha bunun gibi şeyler..

Anlatırlar ki, büyüklerden bir zat kendi akranından bir zatın konağına gidip sohbet ederken evsahibinin beraberindeki memurlarından bir genç efendi de çokça söze karışıyordu. Bunun üzerine gelen zat; konak sahibine hitaben şöyle konuştu: «Efendim, geçen gün tuhaf bir şeye rastladım. Bir yaşlı turşucu merkeple turşu satıyor, «lâhana - biber turşusu!» diye bağırdıkça merkep de uzun uzadıya pis sesiyle nara atıyor (anırıyor)du. Meğer turşucu maskaranın biriymiş! Merkebine «Be hayvan! Ya ben susayım sen sat, yahut sen sus, ben satayım.» der demez ben dayanamayıp gülmeye mecbur oldum.» deyince genç efendi utanç içinde sessiz kalır ve oradan uzaklaşmaya mecbur kalır.

Musibet: Lütfen «Belâ» kelmesine bakınız!

Maârif (mârifet): Bilmek manasınadır. Fakat ilimle marifet arasında fark vardır. Zira marifet bir şeyi

düşünmek ve eserini tedbir ile bilmektir ki, bu anlam İlim kelimesinin anlamından daha hususîdir. Bunun karşılığı «inkâr» ve «ilm = bilgi» nin karşılığı «cehl = bilgisizlik» tir.

Maârif başlıca iki kısma ayrılır:

1. Dînî maârif
2. Sanaî maârif.

Dînî maârif, Kur'an âyetleri ve Peygâmber hadîslerine dayanmak üzere Allahın emir ve yasaklarını, yüce yolları, dinî hükümleri tanımaktır.

Sanâî maarıf ise aklî ilimleri matematik üzerine dayanmak suretiyle fikir kuvvetiyle meydana gelebilen her nevi güzel işi (sanayi dallarını) bilmektir. Bir toplum için bunun her ikisi de lâzımdır. Eğer gayretler sadece sanayî bilgilere yöneltilmiş olsa sanayî medeniyetinin terakki edeceğinde şüphe yoksa da foplumun umûmî nizamını tutmakta olan ve en büyük gaye olan dine önem vermemezlik olacağından durumun tehlikeli olduğu kendiliğinden meydana çıkar.

Eğer gayretler sadece dînî bılgilere yöneltilir de sanayi dalları ihmal edilirse muhtaç olduğumuz şeyleri ileri devletlerden tedarike mecbur oluruz. Bu ise servetımizin yavaş yavaş dışarıya intikali sonucunu doğuracağından zararları meydandadır.

Bir şahsın ilmin ve fennin bütün dallarını kazanması mümkün olamaz. Yalnız tek bir bilgi dalı ile yetinmek de doğru değidir. Daima hayatta lâzım olan ilmi ve fenlerden de az - çok biraz şey öğrenmeli ve hayatta oldukça bilgi toplamaktan geri kalmamalıdır.

Bilgi edinmek nazariyat yani yalnız kitaptan okunanlar yetmez. Esas gaye olan amel (iş - yani öğrenileni yerinde uygulamak) da gerekir. Çünkü uygulama

sahasına konulmadıkça teorik bilgiler sırf hayalden ibaret kalır.

Meselâ Mimarlık ilmini tahsil etmekte olan bir mîmar yanız teorik bilgilerle yetinirse ihtiyaç zamanında ilme uygun bir köprü yapamaz. Doktorluk ilmini tamamen okuyup uygulamasını yapmayan bir doktor, hastanın hastalığını teşhîs edemez ve gerekli ilâcı veremez. Böyl'eleri sadece mîmar ve hekîm ünvanını taşırlar.

İnsafla düşünülünce bazı teknik sahalarda yalnız uygulama alanında tecrübe sahibi olmuş ustaların kitabi bilgileri edinmiş ve kendilerini teknik bilgi sahibi sanan tecrübesiz gençlerden daha faydalı olduğu meydana çıkar. Bunun için ilim tahsili esnasında öğrenilenin imkân ölçüsünde uygulama alanına aktarılması önemli bir husustur. Eğitimde buna dikkat etmek gerekir!

Muâvenet (İmdat): İnsanların birbirine yardım etmesi demektir.

Zulme uğramışlara, âcizlere, muhtaçlara yardım gerekli olduğu gibi günah ve düşmanlığa yardım da Allah'ın emri ile yasaktır. Yardımın pekçok çeşitleri vardır. Malî, bedeni yardım; akılla, bilgi ve dil ile yapılan yardımlar bunlardandır.

Yardımların en güzel ve övülmüş olanlarından biri de vatanı koruma uğrunda olan yardımdır. Bunun öteki faydalarından başka dünya bakımından olan faydası hem vatan ve vatandaşlarını hem de kendini, evlât ve yakınlarını içine alır.

Bu dünyada yardımsız bir iş görmek mümkün değildir. Madenci demirciye, demirci ekincive, ekinci ekmekçiye yardım etmemiş olsaydı ekmekçi ekmek yapıp satamazdı.

İnsanın doğarken büyükbaba, büyükanne, anne — babaya ondan sonra lala ve öğretmene (hocaya), daha sonra da dost, danışılacak aklı başında kişi ve hizmet eden kişilere muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?

Muğalata: Lütfen «Safsata» kelimesine bakınız!

Mükâfat: İnsanın düzene uygun, fevkalâde bir hizmet, gayret, hüner ve marifetine karşı, ona başarı ve hizmetinden dolayı in'am ve ihsanda bulunmak demektir. Adaletin nevîlerindendir.

Bir yerden gelen in'am ve ihsana karşı mümkün olduğu derecede ve münasip şekilde iyilikle karşılık vermek, dil ile hoşnutluğunu belirtmek ve halk arasında gayret ve hizmetten bahsetmek de mükâfat sayılır.

Dünya ve âhirete dair işlerin hemen hepsinde mükâfat geçerlidir. Baba ve annelerimiz bizi yetiştirmek için çektikleri emeklere karşılık mükâfat olarak ölümden sonra hayır düa isterler. İbadet edenler ve zâhidler ettikleri ibadet ve taatlara mükâfat olarak ahirette yüksek dereceler arzu ederler.

Mükâfat ve ceza sistemi ayakta durmadan dünyada hoşnutluk, huzur ve toplumda terakki olmaz.

Mükâfat cezadan daha etkilidir. Bu tecrübe edilmiş bir durumdur. Ama mükâfat ile cezanın bir arada yürümesi adaletin gerçekleşmesi için şarttır. Mükâfat

kişiye ve kişinin hizmetine göre olmalıdır. Her şeyin ifrat ve tefriti zararlı olduğu gibi bunun da ifratı yani hakkından fazlası ve tefrîti yani hakkından az olması çirkin ve zararlıdır. Ne çok olup başkalarının hasedini çekmeli? Ne de eksik olup ya da unutulup benzerlerinin etki altında kalıp bıkkınlık gelmesine sebep olmalı?

Mekânet: Doğru yola girip bu yolda karar kılmak ve yerleşmektir, ağırbaşlılık ve saygılı olmak anlamına da gelir.

Söz, davranış ve hareketlerde dikkatli olmak; incelemeden, tetkîk etmeden, tartıp ölçmeden br işe teşebbüs etmemek; yerine ve dinleyene göre uygun olmayan sözü söylememek ve daha Türkçesi hafîflik etmemek, mekânetin yanı isabetli yolda kararlılığın nevîlerindendir.

Bunun aksine hafifmeşrep adamların değerli kişiler yanında şeref ve haysiyetleri olmaz. Söz ve işlerine güvenilmez. Bundan dolayı her aklı başında olan kişiye lâzım olan tenbellik ve büyüklenmek derecesine varmamak şartiyle mekâneti; yani ciddîliği, ağırbaşlılığı, söz ve davranışlarında yer zaman ve kişileri gözetmeyi seçmektir. Tabiî; küçüklüğü, hafîfliği terketmek de yine akıllı kişinin işi olsa gerek!

Mülâhaza: Dışta ve içte meydana gelen olayları etüt etmek için insan aklını bizzat kendi üzerine döndürmek özelliğine sahip bir güç, bir alışkanlıktır.

Bu alışkanlık bir çeşit vicdan atakliği demek olup biri işleri etüt diğeri dikkat gibi iki yardımcı ile hareket eder. Ahlâk ilmi bunun en güzel ve en canlısıdır. Ne var ki, bunu lâyıkıyla, doğru ve dîne uygun oarak yapmak gerekir. Bu çeşit gözlem ve etüt fikirleri aydınlatır, diriltir.

İnsan bu alışkanlık sayesinde en doğru yolu bulur, henüz vicdanını azap içinde bırakacak kötülüklere girmeden duygularını firenler, lüzumsuz arzularının peşin takılmaz. Bu alışkanlık vicdanı devamlı arıtan, titreten ve kendi özüne yönelten bir özelliği kişiye kazandırır.

İnsan için en büyük sermaye gözlem, etüt, düşünme ve tecrübe sonunda alacağı tedbir ve çarelerdir. İncelemeden, düşünmeden söz söylemek çoğunlukla utanç ve pişmanlık doğurur. Aklı başında kişiler böyle hatalardan kaçınır ve utanç verici durumlara düşmekten kendilerini korurlar.

Melâlet: Canı sıkılmak gam çekmek ve usanmak demektir.

Bu hal, ümitsizliğin ve azim kırıklığının başlangıcıdır. Çoğunlukla isteklerine ulaşamayanlara ya da umduğunun dışında beklemediği bir durumla karşı karşıya gelenlere isabet eder. Bilhassa bu hastalık cahillerde sık görülür. Bilgi ve tevekkül sahibi kişilere gelemez.

İsteklerine ulaşamayanların can sıkıntıları kendilerine fayda verir zannedilmesin. Aksine zarar verir. Çünkü gam - keder, iğri yüzlülük hem sahibine hem de isteğin elde edilmesinde rol oynayacak zata darlık götürür Bu durum karşısında kişi bu bıkmışlık - usanmışlık ortamında hangi isteğine kavuşabilir?

Minnet: Övgü ve iyilik anlamına gelirse de burada «yapılan iyiliği başa kakmak» manası alınmıştır.

Minnet akıl ve iz'andan soyunmuş özü - vicdanı çürük kişilere yaraşır. Böyleleri, bir kimseye bir iyilik ettikleri zaman onu ya söz ya da davranışlarla açıklamaya kalkışarak zavallıyı mahçup eder ve gönlüne ızdırap yüklerler. Veya yaptıkları iyiliğe karşılık zavallının sırtına altından kalkamayacağı bir yük yüklerler. Can ve teni sıkıntı içinde telef olmaya bırakmak halkın böyle minnet yükünü taşımaktan daha kolaydır.

İyi yürekli, asâlet sâhibi aklıbaşında kişiler her türlü güçlüğe karşı durup öyle sefîllere dudaklarını oynatıp da herhangi bir ricada bulunmazlar.

Menfaat: Kâr ve fayda anlamınadır. Hayrın çoğudur.

Her fayda umulan şeye el uzatmak, meşrû olmayan bir surette kâra girişmek akıl kârı değildir. Akıllı kişi, menfaati; az olsa bile tecrübeli ve meşrû yollarda arar. Meşrû şekilde kazanılan az menfaat, meşrû olmayan yollarda elde edilen çoktan hayırlı ve bereketli olur. Ayrıca tehlikeden uzakta olması da başka bir faydadır.

Bu dünyada herkesin davranışları bir menfaat elde etmek yolunda olur. Buna rağmen başkasının zarar göreceği yerde menfaat peşinde koşmak insanlık şerefine yakışmaz. Bunu ancak alçak tabiatlı kişiler yaparlar. İnsanın edep ve şanını lekeleyen menfaatperestliği gönlünden çıkarıp yerine insaf ve başkası hakkında iyilikte bulunmak isteğini taşımayı yerleştiren zatın herhalde maddî ve mânevî kazancı pek büyüktür. Her

vardığı yerde teşekkür sedalarını duyacağı kesindir. Bundan büyük menfaat, bundan büyük şeref ve saadet mi olur?

Mevt: Ruhun bedenden ayrılması ile durumun değişmesi, bedenin ruha bağlılıktan çıkıp, ruhun beden üzerindeki tasarrufunun kesilmesidir.

Ruh bedenden ayrıldıktan sonra yalnız kendisine bağlı özelliklerle beraber bâkî kalıp çeşit çeşit sevinçle, nimetlerle, neşe verici manzaralarla ya da gam ve kederle yüzyüze gelir, yani ruh bedenden ayrılınca «İlim, ferah ve sürûr (sevinç ve neşe)» özelliklerini korur. İşte «asla yok olmaz» denilen ruh ve insânî hakikat ve Hak vergisi budur, bu mübarek ruhtur. Ölüm bizlere ve yolu yaklaşmış ihtiyarlara korkunç görünüyor. Halbukî bu görünüş tamamen aldatıcı ve yanlıştır.

Âriflerin hepsi ölümü korkunç görmeyip «Hayat (hakiki hayat) ölümdedir» diyerek alkışlıyorlar. Hal böyle iken bilmem biz neden korkuyoruz? Acaba «Bu cihandan, evlât ve yakınlarımızdan bir daha haber alamayacağız» diye mi? Zannetmem!.. Zira insan ruhu vücut ilişkilerinden yakayı kurtardıktan sonra kılıfından çıkmış, kılınç gibi keskin ve her iki cihanın hallerinden haberi olacaktır.

Acaba «Kabirde yalnız kalacağız diye mi?» Ummam!.. Çünkü bizden evvel giden baba, anne, akraba, dost ve ahbabımızı hep orada bulacağız.

Acaba «Vücudumuz kurtlara gıda ve toprak olur diye mi?» Hayır, bunu da ummam!.. Zîra toprak olan biz değiliz. Bizim bir müddet kullanıp eskidikten son-

ra terkettiğimiz elbiselere benzeyen vücudumuzdur. «Ölüm, bünyenin bozulmasıdır, hayatın sonu değildir!» sözü de bunu kuvvetlendirir.

Eğer ölüm histen mahrum rüyalardan uzak bir derin uyku ise nîmet ve zenginlik sayılır. Böyle derin ve tatlı uykuyu niçin fena görelim? Yok eğer bir âlemden diğer âleme intikal ise bu da teşekkür olunacak bir şeydir. Zira ruhumuz bu âleme gelinceye kadar hangi âleme uğradıysa her birinde yeni girdiği âlemi öncekinden daha ileri ve aydınlık buldu. Şüphe yok ki, bu âlemden başka bir âleme geçince de âhiret âlemini ileri ve aydınlık bulacaktır.

İnsanlık ve kulluk görevlerini yerine getiren, meydana gelen hatalarını itiraf ve affını ümît eden bir ruh için bu varlık âleminde dalgalar arasında yüzen cismanî hayatın fırtınalarına karşı ölüm, bir emniyet limanıdır. Bunun için ölümden korkmak gerekmez!

Ölüm korkulacak şey değildir. Korkulacak şey ölüm köprüsünü rahat ve selâmetle geçmektir. Bunda da uzun tecrübeler sonucu anlaşılmıştır ki, «Allahını bilen ve seven hayırlı kişilerle, uzun yıllar hastalık çekerek günah dökmüş zayıf hastaların» ölümleri gayet hafîf olur.

Her ne sûretle olursa olsun insan muhakkak başka âleme gidecek, dünyadaki ahlâk ve davranışlarına göre mesut ya da sorumlu olacaktır!

Ayrılmasını istemediğimiz şu dünyanın halini bir kere düşünelim ve ömür sayfalarımızı biraz araştıralım. Bakalım, keder ve üzüntülerle karalanmamış kaç sayfaya tesadüf ederiz?.. Gözyaşları dökerek dünyaya geldiğimiz ilk günü yediğimiz acı vuruşun etkisiyle tanıdık. Dört - beş yaşına varıncaya kadar lalalar, mü-

rebbîler elinde ve birçok terbiyeler altında kaldık.. Bunları geçer geçmez birtakım ilîm, prensip ve adâb (terbiye kuralları) tahsiline düştük. Gençlik günlerimiz ise bir alay yaşama hesapları içinde geçti. Hemen bunun sonunda ihtiyarlık başgösterdi. İşte hayat bundan ibaret. Safa ve zevk bunun neresinde? Allah bu cihanı bizim safa ve rahatımız için yaratmadı. Ancak kendi kudret ve yüceliğini, bizim acîz ve noksanlığımızı bildirmek için ve güzel ahlâkı yaşayıp kulluk vazîfesini yaparsak âhiret âleminde mükâfatını vermek için yarattı. Hakiki safa ve rahatlık o âlemde olur.

***

Meveddet: Sevgi ve dostluk anlamınadır. Lütfen «muhabbet» kelimesine bakınız!

— N —

Nâmus: Irz, edep ve iffet anlamınadır.

İnsanların güzel bir surette birbirleriyle ilişkileri ve vazifelerinin yerine getirilmesinde bir araya gelme (toplum duygusu) ve medenîleşmeden doğan bir durumdur. İlim ve anlayış sahibi kişilerde nâmus mükemmeldir. Fakat tecrübelerle sabittir ki, temiz yaratılışlı, saf kalpli cahil çöl ve kırsal bölgelerde yaşayanlarda da sağlam bir namus anlayışına rastlanır.

Namusun bir kimsede varlığı; onun dîne ve edebe aykırı işlerden fırsat varken kaçınması ya da iğrilere karşı doğrulukta sebatı ile bilinir.

Namuslu kişiler gerek evlât ve yakınlarının gerekse öteki insanların kıl kadar incindiğini istemez. Elinden geldiği kadar onları korumakta kusur etmez. Hele namuslu kişilerin savaşlarda gösterdikleri fedakârlıkların bir eşine daha rastlanamaz. Son derece cesûr kişilerdir.

Görenek ve görüş icabı olarak bazı yerlerde nâmûsa aykırı görülen şeyler diğer yerlerde görülmez ise de tarafsız ve hakîkati gören gözler her zaman ve her yerde bunun doğrusunu anlarlar.

***

Nankörlük: Târife ne hâcet? Her asırda ve her iklimde böyleleri bulunur. Bunun yaratılış ve terbiyeye göre çeşitli dereceleri vardır. Bunlardan en çirkini ya-

pılan bütün iyilikleri tamamen unutup düşmanlık beslemektir. Bazı bilgisiz ve görgüsüz insanlar da başkalarının iyiliklerine razı olmayıp her iyiliği kendi taraflarına yöneltmek isterler ya da her iyiliğin gönüllerince olmasını isterler. Bununla beraber iyilikleri kum üzerine yazıp kötülükleri mermere işlerler. Ne fena huy?

Çocukluk ve gençlik yıllarımızda baba - ana ve hocalarımızdan gördüğümüz bunca lûtuf, şefkat ve korumalar, tahsil ve terbiyemiz hakkında gösterdikleri gayretler zamanın geçmesiyle unutulursa bu da kıyas kabul etmez derecede büyük bir nankörlük olur. Onları unutmamak; hayatta olanlarını ara - sıra ziyaret ve müşkilleri varsa giderme çaresini araştırmak ve yardım etmek, ölenlerin ruhlarını şâdetmekle olur.

Nedâmet: Ya menfaat ve fırsatının kaybolmasıyla doğan ya da işlenilen bir suçun sonunda meydana gelen vicdânî üzüntüye denir.

Peygâmber Efendimiz: «Pişmanlık tevbedir» buyurmuşlardır. Fakat yalnız dil ile değil kalp de beraber olmalı! İnsanın pişmanlığı devam etmiş olsa onun için büyük ibret ve halinin düzelmesine sebep olurdu. Ne fayda ki pişmanlık duyulan bir olaydan hayli zaman geçince o unutulur da alınan ibret, izlerini kaybeder ve aynı hata bir başka biçimde kişinin karşısına dikilir.

Dinî hatalarda pişmanlık tevbe ve af dilemeyi sonuç verir. Bu hataların affolunması Allah'ın lutfundan umulur. Ama günük hayattaki elden çıkan ve fırsatı kaçan bir iş için pişmanlıkta fayda yoktur. Böyle bir za-

manda boş yere pişmanlıktan vazgeçip içinde bulunduğu şartları ve geleceği düşünerek gayret göstermek daha hayırlı bir davranıştır.

Başladığı işin henüz sonucu anlaşılmadan pişmanlık ve tereddüdü adet edinen kişi bir iş göremez. Çünkü pişmanlık ve tereddüt içinde kıvranırken önemle gözden kaçmayan bir husus vardır ki, o da işin yürütülmesi esnasında her saniyesi önemli olan vaktin kaybolmasıdır. Her pişmanlık vaktin ziyan olup işin başarısızlığa dönüşünü, her başarısızlığa dönüş pişmanlığı doğuracağından ömrü pişmanlık ve tereddüt içinde geçer.

İbrahim b. Uteybe'ye «İnsanın en çok pişman olanı kimdir?» diye sorduklarında «Dünya ile ilgili hususlarda nîmete şükretmeyenlere iyilikte bulunup da âhirete dair hususlarda ıfrat derecede bilgi sahibi olandır» cevabını verdi.

*
* *

Neşat: Şen, neşeli ve gönlü hoş olmak demektir. Böyle davranmak için terlercesine kendini zorlayan kişide bu özellik var sayılmaz. Bu, dalkavuk vaatleri gibi yalan olur. Bunun ciddisi; gönül ehli olanlarla sohbette, sadıklarla muhabette, ilmî tartışmalarda, evliya menkîbelerinde, şairlerin güzel şiirlerinde, güzel sadâ ve buna benzer şeylerde meydana gelir.

*
* *

Nasîhat: Ruhsal hastalıklara karşı başlangıcı acı ve ağır, sonu tatlı ve güzel bir değerli ilâçtır. Ancak her doktor gerçek doktor olamadığı gibi her öğüt veren de gerçek nasîhatçı olamaz.

Nasîhat eden, görünüşte güzel bir eda ile âh eden ney gibi inleyerek vaaz etse de eğer gösteriş içinse dinleyenlerden âferin almak, biraz da dünyalık koparmak içinse yaptığı nasîhattan hiçbir fayda meydana gelmez

Kişinin kendini sevmesi açısından bakılınca nasîhata en çok lâyık insanın dostudur. En büyük dostu ise kendi kıymetli nefsidir. Harun Reşîd değerli kişilerden sohbetine gelen bir zata: «Bana faydalı bir nasîhat söyle!» deyince o zat: «Ey müminlerin başkanı! Dünyada kendi nefsinizden daha çok sevdiğiniz bir şey var mıdır?» der. Harun: «Yok!» cevabını verince kendisine danışılan o değerli kişi: «Kimse, sevdiğinin acı çekmesini ve azabını istemez. Buna göre halîfelik mevkiini işgal etmiş olan zatınız, her iki cihanda da nefsinize azap ve ızdırap verecek davranışlardan kaçınmanız gerekir» dedi.

Topluma doğru yolu gösteren mürşitler ve nasîhatçılar, nefs ve isteklerinin peşinde çirkin işlere koşuşan kişilerin yüzlerine; yaptıklarını vurmamalı, edebe nayet ve tam bir nezaketle öğüt vermeli, kendi hatalarını itiraf ettirmelidirler. Böylece onların kin ve kızgınlıklarını da üzerine çekmemiş olurlar. «Nasîhatta mübalâğa edersen üzerine çirkin bir şekilde hücum ederler» sözü de bu hususta söylenmiştir. İnce anlamlı sözlerdendir.

Kâinatta kıyamete kadar ölümsüz nasîhatlar yapmış olan yüce Peygâmber bile birine nasîhat etmek isterken «Sen niçin şöyle yapıyorsun?» demeyip «Duyduğumuza göre bazı kişiler şöyle yapıyorlarmış. Bu ise şu yönden uygun ve yerinde bir hareket değildir» buyururlardı.

servet, şeref, ilim ve edep sahipleri de nasîhatin dışında kalamazlar. Nitekim gemi ne kadar büyük ve sağlam, kaptanı ne kadar usta ve güvenilir olsa da yine pusula ve harîtaya muhtaçtır. Ne var ki, değerli ve terbiye sahibi kişilere kitaplar da birer öğütçüdürler.

Nasîhat edenin dikkat edeceği bir nokta da hadîs-i şerîfe göre dinleyenin aklının ereceği kadar söylemektir. İnsana aklının ermıyeceği şeyden bahsetmekte bir fayda düşünülemez. Aksine zihni dolar, bildiğini de şaşırır. Bu, henüz ilmin lezzetini almamış bir mektep kaçkınına ilmî değerlerden bahsetmeye benzer. O çocuğa: «Haydi oğlum, okula git, beni, hocanı hoşnut et. Eğer dersini yaparsan sana şunu alırım» gibi sözler söylense daha güzel olmaz mı?

Nezâfet: Temiz olmak demektir. Yalnız bedene ait değildir. Akıl ve kalbin de temizliği vardır. Bu üçü yani beden, akıl ve kalbin temizliği gerçekleşince tam özyüreklilik ve namusluluk kişide belirir.

Ruhun temizliğini tamamlayıcı bir nitelikte olan utanmak (haya) ve kötü duyguları siliş olmadıkça kalpte temizlik erdemini aramak boşunadır. Bunlar daima gerçek bir arkadaşçasına kalbin temizliğini beslerler.

İlâhî prensiplerin ve kötülüklerden arınmış aklın istediği İslâmî temizlik ve özellikle Peygâmber yolu (sünnet) olan tırnak kesmek, yıkanmak, abdeste dikkat etmek de dünyada sıhhat ve âfiyete, âhirette de saadete sebep olacak prensiplerdendir.

İnsan sağlığı üzerine kitap yazmış bütün doktorlar da hastalıkların çoğunun temizliğe dikkatsizlikten ileri geldiğini hep birden belirtmişlerdir.

Nefret: Nefret etmek, çekinmek anlamına gelir. Halktan nefret bir teessürden doğar. Bu nefret, kalbin ve huyun bozukluğu sonucu olduğundan, çirkindir. Fakat bunun hafifi o kadar çirkin sayılmaz.

Halktan nefret etmek insanların kabahatlarını saymakla başlar. Giderek bütün insanlığı küçümsemeye kadar varır. Daha sonra normalin dışına mübalağaya varan davranışıyla iğriyi - doğruyu seçemez olur. Bütün akraba, evlât ve yakınlarını kendi malına göz dikmiş, dostlarını kindar kişiler zannetmeye başlar ve bunların arasında bulunmak istemediğinden âdeta âhirete gitmeyi kâr bilir.

Çok kişiler halktan nefret edici kişileri uzlet ve inziva (günahlardan arınmak için yalnızlığı seçmiş olanlar) sahiplerinden sayarak onlara saygı duyarlar. Bu düşünce ne kadar yanlıştır? Uzletten gaye tamamiyle Hakka ibadette bulunmak için insanların arasından istekle ayrılmaktır. Bunlar nefret ediciler gibi insanların yalnız fena taraflarını araştırıp onlar için kötü kanaatler taşımazlar.

Hangi işte olursa olsun tenfîr, yani bıktırıp usandırmak da makbul bir şey değildir. Hattâ bunu ibadet ve itaatta bile makbul tutmazlar. İnsan bıktığı işi ne kadar dikkat ederse etsin istenilen şekilde yapıp faydalanamaz, başkasını da faydalandıramaz. Aksine zararlı olur.

Azizim! Her sevgilinin yanında bir çirkin lala bulunur. O laladan nefret eden hiç sevgiliye ulaşabilir mi?

Nefs: Filozoflarca «nefs-i nâtıka» ve dîne göre «ruh» demektir. Mutasavvıflarca «nefs, ruh ve kalp» mana bakımından birbirine yakın kelimelerdir. Biribi-

rinin yerinde ve anlamında kullanılabilir. Yani ruh demekle kalp ve nefs kastedilebilir, kalp ve nefs demekle ruh kastedilir.

Bilginlerin tasavvuf şeyhlerinin çoğunluğunun ve filozofların hepsinin yanında makbul olan tarife göre insan ruhu basit bir cevher olup cisim ve cîsmânî değildir. Bizzat makûlâtı idrâk eder, duyguların hakim olduğu bedende âletler ve kendine has kuvvetlerle yönetici olur, tedbir ve tasarruf eder.

İnsan ruhunun kısaca bu tarifinden sonra bedenin yok omasıyla bunun da yok olup - olmayacağı konusuna değinelim: Materyalistlerden başka bütün bilginler, filozoflar bedenden ayrıldıktan sonra ruhun bakî olacağını ve mücerretler âlemine ulaşacağını söylemişlerdir.

Ruhun Kur'an-ı Kerîmde açıklanan derecelerinden en aşağısı «emmâre»dir ki, daima kötülüğe hırsla teşvik eder. Bunun üstünde «Levvâme» vardır ki, bazı hatada bulunursa da derhal pişmanlık izlerini taşır. En üst derecesi «Mutmainne» dir ki, her türlü şehevî ve şeytânî isteklere uymaz, selâmette kalır, «Râzı olan ve razı olunan» derecelerine ulaşır ve âhiret âleminde Cenabı Hakkın: «Ey ruh! Benim iyi kullarının zümresine katıl ve onlarla beraber Cennete gir!» fermanına nâil olur. Kötülüğe sürükleyici olan «nefs-i emmâre»yi ıslah onun pis isteklerini red ve gücünü kırmakla olur. Nitekim akrebin kuyruğu koparılınca hiçbir zararı kalmaz, hem kendisi zehirlenmekten kurtulur, hem de selâmet bulur.

Nüfûz: Emir ve hükümlerin işlemesi, yani geçerli ve etkili olmasıdır.

Bu iki şekilde uygulanır:
1. Zulüm, zorlama ve tehditle.
2. Yumuşaklıkla ve koruyarak.

Yumuşaklıkla olanda iyilik, zorla olanda da çirkinlik tabiî olduğundan herkes kendisinin nüfuzunun hangisiyle etkili olduğunu düşünmeli ve zulüm hissederse değiştirmeye yönelmelidir. Zîra zulümle geçerli olan emir ve hükûm pâyidar olamaz. Olsa da sahibi beddüâdan kurtulamaz, beddüânın geçerliliği ise daha çoktur.
Nüfûz yalnız büyüklerde görülmez. Aile reislerinde, hocaların talebeleri üzerinde, âmirin memurları üzerinde hâsılı; herkesin bir yönden aşağıdaki olan kişilere karşı nüfuzu vardır. Bunların arasında hüner, elde edilen o nüfuzun değerini bilip de onu kaybetmemektir. Bir kimse haysiyet ve itibarının aşağı düştüğünü veya yükseldiğini anlamak isterse nüfuzunun etki derecesine ve geçerliliğine baksın!

*
* *

Nemîmet: Birinin, bir kişi hakkında ayıp ve eksiklikleriyle ilgili olarak söylediği sözü «filân senin hakkında şöyle dedi» diyerek o kişiye söylemektir.
İnsana yakışan şey, böyle bir ayıp ve hata görüp işittiği zaman kimseye yaymayıp âdeta unutmasıdır. Kovuculuğu zerre kadar îman ve insanlığı olan kabul etmez. Meğer ki nakil ve hikâye ettiği sözde bir menfaat ya da bir zararın giderilmesi düşünülsün?
Kendisine bir başka kişiden söz getirilen kimseye yakışan da işittiği her sözü hemen doğrulamamaktır, kötü saplantıya düşmemektir. Zira böyle şeylerin düşmanlığı artırmak için çoğu zaman ikiyüzlüler tarafından uydurulduğu da tecrübelerle anlaşılmıştır.

Peygamber Efendimiz bir gün değerli ashabına: «Ey Ümmetim, size insanların şerlisini bildireyim mi?» der. Ashab: «Evet Ey Allahın Peygâmberi! Haber ver!» deyince Hazreti Peygamber: «İnsanların şerlisi kovuculuk yolunda koşup sevdiklerinin arasını bozup, ayıplarını arayan ve açıklayandır» buyurdular.

Sevgili Peygamberimiz kovuculuğun kalbe olan kötü etkisini de anlatmak için: «Ashabımdan biri başkasından bir sözü bana getirmesin? Zira ben isterim ki, sizinle iç arınmış ve kalp huzur içinde olarak karşılaşayım!» buyurmuşlardı.

Filozoflardan biri şöyle der: «Akıllılık iddiasını taşıyıp dost görünen hırsızlardan sakınınız! «Onlar kimlerdir?» derseniz kovucu olanlardır. Hırsızlar mal ve eşya çalarlar. Onlar da insanlar arasında olan sevgi, dostluk, iyi geçim, güzel sohbet ve arkadaşlığı çalarlar.»

Sineğin, sağlam organlar yerine, hasta ve yaralı olanlar üzerine konup, kovulduğu halde tekrar tekrar gelip bıktırdığı gibi, tabîatında iğrençlik bulunan alçak huylu kovucular da insanların iyiliklerini bırakıp kötülüklerini araştırıp yaymakta ısrar ederler, insanları usandırırlar.

Kovuculukla tanınmış kişilerle dostluk kurup sohbet etmekten kaçınmak gerektir. Zira onlar halkı sana kovuladıkları gibi seni de başkalarına kovulurlar ve araya soğukluk ve belki de düşmanlık sokabilirler. Hayırlısı görüşmemektir. Emevî meliklerinden biri, meşhurlardan Kays oğlu Ahnef'e «Sen benim hakkımda şöyle demişsin» der. Ahnef inkâr eder. Melik: «Bana güvenilir bir adam haber verdi» diye tekrar edince Ahnef: «Güvenilir kişi söz nakletmez, kovuculuk yapmaz» cevabını verir. Ne güzel cevap?

Niyet: Kati olarak azınetmek, karar vermek, bir şey yapmaya içten bağlanmak anlamınadır.

Niyet, her şeyin başlangıcında olur. Her işin bir sonu da olduğundan henüz o işe başlamadan onun sonunu akıl terazîsine koyup yapılıp yapılmamasına karar vermek lâzımdır. Bu dünyada hayır ve şer hep niyetle yapılır. Hayra niyet eden iyilik, şerre niyet eden de kötülük bulur. Bunun aksinin meydana geldiği hiç görülmemiştir.

Ahlâk bilginleri, her niyetin gizlenmesini tavsiye ederler. Çünkü o niyetin bir düşman kulağına gidip engellenme ile karşılaşması ya da o işin niyet edildiği şekilde meydana gelmemesinden dolayı mahçubiyet doğması ihtimali vardır.

— Ö —

Ömür: İnsanların çeşitli uzunlukta olan hayat sürelerdir. Sür'atle akmakta olan bir nehrin kenarında oturup suyun çırpınarak aktığına bakan ve o suyun nihayet bir büyük denize katılacağını düşünen kimse için ömrünün nasıl dalgalanarak geçip gittiğini ve sonunda nereye varacağını anlamak pek kolaydır.

Filozoflardan bir zat insan ömrünü, sonu korkunç bir yola benzeterek şöyle demiştir: «Bu yolun sonunun vahameti daha ilk adımda kulağımıza gelirse de takdîr-i ezelî, yerini bulacağından mecbûren ileriye gidilir. Ve her ne kadar yollarda bazı gönül açan mevkîler görülür. Oralarda biraz eğlenmek istenilirse de bir an bile durmaya müsade olmayıp gaybtan —durmadan yürü!— nidâsı geldiğinden yine yola devam olunur. Ve bu devamla nihayet belli yere varılır.»

Bu yolda bir şey kazanmayıp insanlığa uygun olmayan davranışlarla vakit öldürerek pişmanlıkla yorgunluğu yanına kalmış olanlara yazıklar olsun!

— R —

Rastgû: Doğru söyleyen, sözü doğru olan demektir. Doğru söyleyen kimselere aksi kişiler, fikir yönünden doğruya kavuşmamış olanlar iğri bakarlarsa da doğru fikir sahiplerinin yanında değer ve şerefleri yüksektir. Doğru sözü akıl terazisine vurup kabul eden —kendi aleyhinde olsa bile— aldanmaz.

Doğru sözü gün görmüş, iş yapmış bilgin ve fazîletli kişilerden beklemekle beraber; tecrübe sahibi dürüst cahillerin bazı sözleri de yabana atılmamalı ve ifade ederken düştüğü hatalarına bakılmamalıdır.

Doğru söylenen söz esnasında muhatabı inandırmak için nezâket elden bırakılmamalıdır, ifadenin güzel olmasına da dikkat gösterilmelidir. Zîra hatır gönül kırarak söylenen söz ne kadar doğru olsa yine makbul ve etkili olmaz. Böylelerinin doğru sözleri kendilerinin olsun!

Re'fet: Şefkat ve merhamet göstermek demektir. Azarlamak ve zor kullanmanın karşısında yer alan bir huy, bir davranıştır, acımak anlamını da içine alır.

Hak Taâlâ hazretleri Peygamber Efendimizi kendi yüce sıfatından olan re'fet (şefkat ve merhamet göstermek)'le övüp «Müminleri cidden esirgeyicidir, bağışlayıcıdır O.» (Tevbe, Âyet: 128) buyurdu. Bundan başka şan sahibi o peygâmberin ardından giden müminleri

de: «Kendisine tâbi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk.» (Hadîd, Âyet: 27) âyet-i kerîmesiyle övmüştür.

Refet (acımak) ile rahmet (merhamet etmek) bir âyet-i kerîmede ve hadís-i şerîfte birleşince re'fet daima ilk önce yer alır. Bunun sebeb-i hikmeti re'fetin sebep, rahmetin ise sebep olan menzîlesinde olmasıdır. Acımak ve şefkat duygusunu kalbine yerleştirmiş olan re'fet sahipleri himmetlerini bir zayıf ve aciz hayvana varıncaya kadar uzatırlar. Suya düşmüş bir sineği kurtarmaya çalışırlar da düşmana karşı müdafaada arslan kesilirler. Demek ki, acımak ve merhamet etmek kendilerini filozof ve ilim sahibi sanan cahillerin dedikleri gibi bir sarhoşluk eseri değil, bir lütûf ve merhamet eseridir.

Re'y: Akıl terazisinde tartılıp doğru olduğuna hükmolunan düşünceye denir.

Bu âlemde tam re'ye (doğru görüş) itaat eden yoldan çıkmaz ve kendi reyiyle giden genellikle hatadan ve hafifliğe düşmekten kurtulmaz Güzel fikirlere lâyık olmak demek; her hususta görüş sahiplerinin fikirlerini almak ve onların rey ve muvafakati olmayınca mühim bir iş üzerine ısrar etmemektir. Görüş yollarına, isabetli fikir erbabına müracaat etmeyenler sürekli olarak hatalara düşegelmiştir.

Görüş sahipleri; hastanın kendi vücudunda anlayamadığı hastalığı hal ve durumundan anlayarak gerekli ilâcı veren mâhir bir doktora benzerler.

Filozoflar rey ve tedbir konusunda halkı üçe ayırmışlardır:

Birinciler: Rey sahibi olanlar, hadiseler karşısında isabetli görüşe sahip olanlar.

İkinciler: Düşüncesinden istifade olunamazsa da kendileriyle istişâre mümkün olanlar.

Üçüncüler: Görüşünden istifade olunamadığı gibi kendileriyle istişâre de olunamayanlar.

Filozoflardan bazıları da «tam bir gecenin fikri mahsûlü olmayan her re'y tam olmayan bir doğuştur» diyerek re'yin olgun bir tefekkür ve emîn adımlarla yerine getirilmesinin önemine işaret etmişlerdir. Re'y; ancak işlere vukufu olan, tecrübe sahibi olan, dîrayet sahibi olan ve yapılacak işin sonunu tam bir tefekkür le inceleyen kişinin davranışı ile olgunluk kazanır.

«Geçip gitmekte olan günler gence öğüt verir.
Tecrübelerden ders almayan kişide hayır yoktur.»

Bir hekîm de: «Gayelerde zafer, işi sağlam tutmakla olur. İşi sağlam tutmaya ise re'y cilâsı ile zafer bulunur» dedi.

Bir toplulukta görüşülmekte olan meselede ciddî görüş ikiyi aşınca meseleyi yöneten reise düşen, görüşmeyi başka bir vakte bırakmaktır.

Görüş sorulmayan ve görüşün kıymeti bilinmeyen yerde, safsata peşinde koşan kişiler arasında görüş ileri sürmeyi veya birinin re'yini hemen reddedip çürütmeyi hikmet erbabı hatadan sayarlar.

*
* *

Recâ (İstirham): Maksat kapısının çıngırağıdır. Onu boyun eğme ipi ile harekete getirip âşinâlığını tanıtanlara kapıyı açarlar. Fakat hüner içeri girdikten yani gayeye ulaştıktan sonra teşekkür etmesini bilmek ve o âşinâlığı kaybetmemektir.

Esasında ümit dünya ve âhiret işleri için pek güzel bir huy olarak görülmüş, âhiret yolcuları içinse müstahsen olarak nitelendirilmiştir. Âhiret yolcuları ne bütün bütün korkuya kapılarak ümitsiz olurlar, ne de ümît tarafına yönelip güven ve gurura saparlar? Aksine «beyne'l-havfi ve'rrecâ = Korku ile ümit arası» noktasında bulunurlar.

Reca (Ümit), Cenabı Hakka hüsn-ü zan ve kalbin O'na bağlanmasına güzel bir vesîledir. Eğer ümit olmasaydı kul ibâdetinden lezzet alamaz ve bu münasebetle düşeceği tenbellik çukurundan kurtulamazdı.

İnsanlar arasında küçük ve âcizlerin, büyük ve güçlü kişilerden rica ve istirhamları öteden beri yapılagelen normal işlerden olup buna bir diyecek yoksa da tekrarı ve ısrarı arsızlığa varacağından çirkindir.

Rehavet: Gayretsizlik demektir. Bu hal çoğunlukla tenbelliği doğurduğu gibi bazan insanı arzulardan ümit kesmeye bile düşürdüğü görülebilir.

Bazı ana ve babaların çocuklarını terbiyesiz bırakmaları gayretsizliklerinden sanılmasın! Öyle olmuş olsaydı, rehavetin aşırı derecesinin merhamet ve şefkat olduğunu tasdîk etmek gerekirdi. Doğrusu bu hal gayretsizlik değil de cehalet eseridir. Her ne hal ise evlâdı öyle terbiyesiz bırakmak ölümden sonra hayır ve iyilik yerine pişmanlık hazırlamak demek olduğundan buralarını güzelce düşünmek ister!

Rehavet, tenbellik kadar çirkin ve çaresiz değildir. İnsanı tenbellik kadar mağlûp düşürmez. Bunun için ihtiyarlığı, bazı illetleri, hissî hastalık ve hareketlerini iptâl etmeyen gayretsiz kişileri özürlü sayamayız.

Rezîlet: İnsan ruhunda etkili bir niteliği olmak itibariyle var olan «mümeyyîze, gazab ve şehvet» kuvvetlerinin ifrat tarafları olan «cerbeze, tehevvür ve fücûr»'a; tefrît tarafları olan «gabâvet, cebanet ve humûd» ve adaletin mukabili olan «Cevr»e denir. Zikrolunan üç kuvvetin itidal merkezleri olan «hikmet, şecaat ve iffet» her ne kadar fazîlet ise de bunlarda değersizlik ve bozukluk bulunması da rezîletten sayılmıştır.

Meselâ: Hikmete göre; bir kimse ilmi yalnız para kazanmak ve halkın zihnini bozmak için öğrenirse... Şecâata göre; gücünü şöhret için ve herkesi korkutup bundan faydalanmak için kullanırsa... İffet'e göre; şehvanî isteklerini gösteriş için terkederse... Bu kimse hikmet, şecâat ve iffet fazîletlerini rezîlete çevirmiş olur.

Rezîletleri kabul etmek, benimsemek ahlâk bozukluğundan gelir. Ve ahlâk bozukluğu bazen birbirini görerek bir memleket halkına bile bulaşır. Bunun için «Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır» demişlerdir.

Rızâ: Cereyan etmekte olan kaza (Allah'ın takdîrinin dünya âleminde zamanı gelince gerçekleşmesi) hükümlerine kalbin güzel bir sûrette bakışından ve «teslîm»'inden, her durum ve işte Cenabı Hakka itimattan ve sûreta dış görünüşüyle tabiata muhalif görünen hususlarda muarazayı terk ile kulluk vazîfelerini yerine getirmekten ibarettir.

Hakîkatte sır ve özü belli olmayan, akla aykırı ve nefse zahmetli görünen ilâhî kazanın hükmüne karşı kulun durumu da hastanın doktora teslîm olduğu gibi teslîm ve rızadır. Çünkü o hükmün netîcesinde hayır

mı var? Şer mi var? Bizlere meçhûldür ve onun öyle olması Allah katında kesinleşmiş ve takdir edilmiş olan şeyler arasındadır.

Azîzim! Seni yaratan ve senin hayır ve şerrini senden daha iyi bilen yaratıcının kaza ve kaderine sakın itiraz etme! Zira Allahtan gelen razı olmak vacip, itiraz ederek hilâfında bulunmak Allah'ın senden hoşlanmamasına sebep olmakla fazl ve kereminden mahrûmiyeti gerektirir.

Gerektiğinde vücudundan kan aldırmak ve yarayı yardırmak gibi isteksiz olan rıza da hükme boyun eğiş ise de asıl rıza sevgilinin davranışlarına karşı olan rıza gibi hoşnutlukla yapılandır. Sevgili, âşıkının başına taşla vursa âşık onu iltifat makamında tutarak güler yüzlülük gösterir. Gücenmek nerde?

Şu kadar var ki, günah olan şeylerden, tehlikelerden kaçmak rıza'ya zıt olmaz. Belki rıza, kendisinden kaçınılması gerekli olan şeylerden kaçmaktadır.

Riâyet: Lütfen «hürmet» kelimesine bakınız!

Rıfk: Azarlamanın mukabili olan övülmüş sıfatlardandır.

Nezâketle, yumuşaklıkla ifade ve davranış manasına gelir. Dîrenen, aklen ve hikmet yönünden güzel ve faydalı görünen zararsız şeylere muvafakat etmek de rıfk sayılır. Peygamber Efendimiz: «Allahu Taâlâ ve Tekaddes hazretleri bir ev halkını severse aralarına rıfk (nezâket ve yumuşaklıkla ifade ve davranış) verir.» bu-

yurdular. Bu yüce insana peygâmberliğinin ilk yıllarında birçok düşman akla, hesaba gelmez ezâ ve cefa ettikleri halde yine hepsine rıfk ile davranırlardı.

Rıfk; sahibini her isteğine ulaştırır, bütün musîbetlerden de emîn eyler. Dikkatle bakılınca görülür ki, yumuşaklığın etkisi, azarlamak ve şiddet göstermekten daha çoktur. Yumuşaklık her zaman hiddetleri dindirip düşmanları dost edebilir. Fakat şiddet, hiddeti artırmaktan ve dostu düşman etmekten başka işe yaramaz. Görülmüyor mu ki, rüzgâr ne kadar şiddetli de olsa esmesiyle beraber ağaç ve binalara o kadar zararı olmuyor, fakat sükûnetle aktığı zaman bile su, ağaç ve binaları kökünden kaldırmaya güç yetirebiliyor.

Vaız'ın biri Hârunu'r Reşîd'e gidip: «Ey müminlerin Emîri! Zât-i âlinize öğüt makamında birkaç sözüm var, fakat biraz acıdır. Eğer tahammül buyurursanız arzedeyim» der. Hârûn: «Pekâlâ! Yumuşaklıkla ve nezâketle söylersen dinlerim. Eğer böyle yapmazsan nasîhatın nasıl olması gerektiğini sana şiddetle anlatırım. Zira sen Hazreti Mûsa (selâm ona olsun!) dan büyük değilsin ve ben de Fir'avn'dan daha şiddetli değilim. Cenabı Hak Hazreti Mûsa'ya bile yumuşak söz ile emir buyurdu» deyip vaızın ağzını tıkadı.

Rekabet: Bir şeyin meydana gelmesini gözetmek demek ise de sonraları kişisel bir fayda için başkasının isteğinin meydana gelmesine engel olmağa da isim olunmuştur.

«Bu âlemde rakipsiz kimse yoktur» diyen yalan söylemiş sayılmaz. İnsanın yukarıdan en fakir bir

hammala ininceye kadar bir veya daha çok rakîbi olur. Ne hacet? İnsan lâyıkiyle düşünüyorsa kaç rakîbi olduğunu kendisi de bilebilir. Bu rekabetten değil insan, hayvan bile kurtulamamıştır. Bu dünyada hırslı ve öyle cibilliyetsiz kimseler vardır ki, rekabeterini âdeta husûmete kadar vardırıp fırsat bulunca birbirlerinin gözlerini oyarlar. Lâkin aradan çok geçmeden kendi belâlarını da bulurlar.

Rikkat: Acımak ve merhamet etmek demektir. Bu övülmüş haslet, her din ve kitapta her selim akıl sahibi kişiler yanında makbul görülmüştür. Çünkü ihsanlar, bağışlamalar, yardımlar hep bu rikkat ve merhametten doğar. Merhamet sahıbi olan kişiler sulh zamanında tavuk kesmekten bile çekindikleri halde savaşta ve düşmanlarına karşı müdafaada arslan kesilirler.

Rikkatin aşırı derecede olanı yani iş ve fikirlere zarar getirecek derecede olanı makbul değildir. Buna kötü bir hastalık diyebiliriz.

Remz: Meramını işaretle ifâde etmek demektir.

Yayılması bir yönden zararlı olan önemli bir şeyi vakti geçer korkusu ile gereken kişiye işaretle hatırlatmak hayır istemeye dayandığı için övülmüş ise de bir kimsenin söz ve işini beğenmeyip huzurunda ayıp ve hatasını başkalarına göz, kaş, el ve baş ile haber vermek gıybet ve o kimsenin utanılacak bir duruma düşmesine sebep olacağından çirkindir.

Böyle namuslu kişileri kıran insanları Cenabı Hak «Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı (el, kaş ve göz işaret-

leriyle) eğlenmeyi ve ayıplamayı adet edinen her kişinin vay haline!» (Hümeze, Âyet: 1) âyet-i kerîmesiyle kötülemiştir.

Mânâsı gizli, anlaşılması zor söz ve şiirlere de remz denebilir. Zannediyorum ki hakiki bir gerek olmadığı halde böyle şeyleri hüner zannederek söyleyip yazıp da herkesi merakta bırakmak abestir. Vaktiyle her millette remz ve işaretlerle meydana getirilmiş kitaplara rağbet çoktu. Meselâ Simyâ'ya dair kitaplar da onlar arasındadır. Allaha hamdolsun ki şimdilerde öyle şeylere rağbet edenler nadir görülür.

Riyâ: İnsanların açığa vurmak ve göstermek isteğini taşıdıkları uhrevî işlerde söylenegelmiş bir kelimedir. Bu durumda «İhlâs = Samimiyyet» in zıttı olmuş olur.

Meselâ: Çok ibâdet sahibi ve zâhıd desinler diye sararmış vücuduna yamalı hırka giymek; bilgin, fazîlet sahibi dedirtmek için va'z, nasihat ve irşada kalkışmak; muttakî zannetsinler diye görünecek yerde nafile (namaz) kılmak hep riyadır. Riya gayet çirkin bir sıfat olduğundan değerli bilginler «şirk-i asgar = küçük şirk» deyimini kullandılar. Rıyakâr olan şahıs yüzüne koyduğu riya örtüsünü gayesine ulaşıncaya kadar tutup ondan sonra: «Zamana uymak lâzım» diyerek kaldırır atar.

Riyakâr; yaptığı işle olacak kârın zararını yani riyanın amellerini boşa götürdüğünü ve Cenabı Hakkın kahrını üzerine çektiğini, bundan umulan dünyevî faydaların ilk başlangıçta nefse tatlı gelirse de sonucun acılığa dönüşeceğini düşünür ve nefsiyle mücahede ey-

lerse çaresi zor olan bu hastalıktan kurtulabilir. Bilerek ve mücadele ederek bu hastalığını yoketmeye çalışmazsa kurtulmak kolay olmaz.

Riyakârlar kendi işlerini ancak cahil kişilere ve ahmaklara yutturabilirler, gerçeği görenler ise öyle sahte tavır ve hareketlere aldanmazlar. Öyle sahte davranışlara gülüp geçerler. Bazı kişiler de âdî bir söz ve teklifte aleIâcele tevbe ve istiğfara kalkışırlar da sonra terkine kadir oldukları pis bir işi seve seve yaparlar, hattâ âdeta iyi davranışlardan kaçınırlar. Bu gibileri bir Arap şairi ne güzel anlatır:

«Ben o şeyhin kişiliğine ve zahitliğine doğrusu şaştım: Kıyameti ve Kıyametin dehşetli hallerini düşünerek gümüş kap ile su içmekten iğrenir de; halbuki eline geçse gümüşü su yerine içer.»

Mürâîlerin dostluğu bir şimşek gibi süratle geçicidir. Onların dostluğuna güvenerek yola düşmeye yönelen kişi o şimşeğin süratle geçişiyle daha birinci adımda yolu şaşırıp güçlüğün karanlığında ve hayret vadîsinde kalır.

Bereket versin ki, zamanımızda öyle mürâîlere inanacak ve onların sözüyle iş tutacak adam kalmamış gibidir.

Riyazat: Nefsi, geçici zevk ve heveslerden çevirip uhrevî menfaatler ile meşgul etmek demektir. Bu meşguliyet yalnız son devir bilginleri tarafından benimsenmiş bir durum değildir. Daha önceleri de bilinen bir usûldür. Eflâtun, Fisagores buna devam etmişlerdir. Özellikle Fisagores'in bu yolda öğrenci ve müritleri pek çok idi. Julyen, Perikles, Herakliyus gibi pek çok meşhur kişiler riyazatta bulunmuşlardır.

Sûfiye yanında riyazat iki kısımdır:

1. Edebîyye.
2. Talebîyye.

Edebî riyazat, nefsin rengine meyledici olan tabiattan kurtulmak; talebî riyazat ise isteklerin temiz ve arınmış olanlarına meyletmektir. «Büyük Şeyh» ünvanıyla anılan «İbn-i Arabî hazretlerinin görüşüne göre: «Riyazat ahlâkı güzelleştirmekten yani çirkef olan çirkin ahlâkı giderip yerine hayat suyu olan övülmüş ahlâkı yerleştirmek» ten ibarettir.

Yeme ve içmede ihtiyat göstermeye de «Bedenî riyazat» denir. Bu da dikkat edilmesi övgüye değer bir husustur. Çünkü vücuda arız olan hastalıkların çoğu işlerde ihmal ve ibadette ihmal; tenbelliğin tamamı ise yeme ve içmede tedbirsizlikten doğar.

Mîdesine düşkünlükteki zarar ve riyazattaki hayır ve menfaate işaret ederek âlemin övdüğü Efendimiz: «Karnını yemekle dolduran kimse semanın melekûtuna giremez.» ve «Kalplerinizi çok yemek ve içmekle öldürmeyiniz! Zîra gönül ekin gibidir. Üzerine su fazla geldiği zaman çürür» buyurdular.

Lokman dahi oğluna: «Oğlum! Mîde dolduğu zaman fikir uyur, hikmet lisanı dilsiz olur, uzuvlar ibadetten kalır» demiştir.

Hadîsi şerifle yasaklanan ruhbaniyet (Dünya ile alâkasını kesip ibadet için bir yere kapanmak) ten maksat riyazat zannolunmasın! Ruhbaniyyet başka bir anlayıştır. «Kâmûs-u Muhît» te açıklandığına göre eski ruhbanlar erkekliğe ait özelliklerini yok ederler ve nefislerine ezâ - cefa için boyunlarına zincir takarlar ve postekiden başka elbise giymezler, hayvan eti yemezler idi. İşte dînimizce yasaklanan, bu ruhbanlıktır.

— S —

Sebat: Bir karar olup durmaktır.

Sebat fazîletine malik olan kişi olgunluğu elde etme yolunda azmi, gayreti kırılmadan ayakta durur ve meşru isteklerine kavuşmak uğrunda her türlü mihnet ve güçlüklere katlanır. Huy ve aklın metanetinden ibaret olan bu sebat fazîleti diğer fazîletlerin de elde edilmesi için kuvvetli bir vasıtadır. Bazen hüner ve marifetin yerini de tutar. Hele harplerin tahammül ve cesaret gerektiren nazik vakitlerinde sebatın yüz bin silâha bedel olduğunu kimse inkâr edemez.

Sebat, hayatın her safhasında kişiyi zafere götüren iyi huyların başında yer alır.

***

Servet: Hepimizin arzu ettiği zenginliğe denir.

Bunu Cenabı Hak her kuluna vermemiştir. İnsanların çoğunluğu derece derece fakirlik ve zaruret içinde, bir takımı orta halde geçinip, çok azı zenginliğe ulaşabilmektedir. Bunun sır ve hikmetini, muhterem müfessirler: «Kimi derece derece diğer kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını iş adamı edinsin. Rabbinin rahmeti onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır.» (Zuhruf, Âyet: 32) âyet-i kerîmesini îzah ederken pek güzel açıkladıklarından burada bu konuya geniş olarak girmeye lüzum görmedik. Arzu edenler tefsir (Müfessirlerin Kur'an âyetlerini izah ettiği büyük eserler) lere baksınlar! Servet harcanırken ya hayra ya

da kötülüğe sebep olur. Hayra kullandığı zaman sahibi mutlu olmalıdır. Zîra bu kişi hem dünyada şeref ve itibar sahibi olur hem de âhirette yüksek rütbelere ulaşır.

Bilgili olarak ve plânlı olarak çalışıldığı takdirde eğer Allah'ın takdîrine de uygun ise zengin olunabiliyorsa da cömertlik gibi, iyilik yapmak gibi zenginliğe lâyık olan fâziletler her zengine nasîp olmuyor. Zîra zenginliğin devam ve korunmasına dair olan gayretler ve tabiatıyla kişide doğan daha da terakki hırsı arasında cömertlik ve iyilik işlemek gibi fazîletleri hatırlamak pek güç olur. Bu güçlükten dolayı zenginlerin çoğu bu fazîletleri benimseyip yerine getirmek tarafını tutturamayıp hırs, tamah, biriktirmek ve yığıp toplamak belâsına uğrarlar... Hattâ giderek topladıklarını da yiyemeyip bir fakir gibi vakit geçirmeye başlarlar. Bütün bunlardan başka serveti arttıkça insaf, merhamet, iffet ve belki dîne hizmet gibi şeyler de o ölçüde eksileceğinden böyle kişilerin sonu rezîl ve rüsvay olmaya kadar varır.

Zenginlerle züğürtlerin birbirlerine karşı tavır ve hareketleri garip ve tuhaf bir görünüş meydana getirir. Şöyle ki; züğürtler ümitli olarak zenginlerin yanlarına vardıklarında yapmacık bir sükûnetle âdeta görünüşte baş eğerek onların güç ve bilgilerinden kendilerinin ise hiçlik ve eksikliklerinden bahse girişip hiçbir işe yaramayan sözlerine hikmet, düşünce ve tedbirlerine kerâmetmiş gibi pozisyon verip zenginlerin koltuklarını kabartırlar. Zenginler de görünüşte övüldüğü şeylerden şımarmamış, gururlanmamış görünerek enteresan bir şekilde gözlerini süzerek gûya bunlara lâyık olmadıklarını söylerler. Bunların bu sözleri yalancılıktan ve

birbirini aldatıcılıktan başka bir şey değildir. Ve bunları söyleyenler aklı başında kişiler tarafından ayıplanır, konuştukları şeylerin de çirkin bir şey olduğu meydana çıkar.

Suâl: Dilenmek demektir.

Bunun âcizler için caiz olduğuna işaret eden bazı tutanaklar var ise de aslolan haram oluşudur. Çünkü dilenmek, içinde haram olan üç maddeden ayrılmaz.

1. Allah'ın nîmetlerinin noksanını anmak ve şikâyet etmek. Bu bir hizmetçinin, efendisini acz ile teşhîr ederek başkasından yardım istemesine benzer.

2. Hafîf ve hakir düşmeyi irtikâb etmek. Bu da müminlere lâyık olmaz. Çünkü mü'minin şanı yücedir.

3. Allah'ın kullarına ezâ etmek, onları usandırmak.

Bunların üçü de haramdır. Fakat zaruret halinde bazı mahzurların mübah olduğu gibi dilenmenin de ihtiyacı giderinceye kadar mübahlığına kail olunmuştur.

Beyan olunan şu üç mahzurun mahiyeti anlaşıldı ise Hazreti Peygâmber Efendimizin «İnsanlardan dilenmek çirki şeylerdendir...» buyurmalarında olan sır ve hikmet de anlaşılmış olur. Dikkat olunmalıdır ki burada Efendimiz dilenmeyi nasıl «çirkin şey» adiyle anıyor. Dikkat sahibi kişilerce gizli değildir ki, bu gibi şeyler aslen haramdır, ancak zaruretle mübah olabilir ki, dilenmek de buna giren çirkin davranışlardandır.

Muhterem tasavvuf ehlinden «Bişr» hazretleri doğru olarak muhtaç olan ve zaruret içinde bulunan fakirleri üç kısma ayırmış ve «istemeden verseler bile almayanlar» birinci, «istemeyip verilince alanlar» ikinci, isteyen ve el açanlar»ı ise üçüncü kısım saymışlardır.

Bu halde bu üç kısımdan birine sığıştırılamayan asrımız dilencilerinin büründükleri eski elbiseler, asa ve tasları ile açıkta kalmaları gerekir. Çünkü fazla olarak bir de arsızlıkları vardır.

Dilenip bir şey isteyeni mümkün mertebe boş çevirmemeli ve bir şey vermemek istenilince yumuşak bir surette defetmelidir. Zîra şiddetle men ve tahkir yasaktır, doğru değildir. Bununla beraber dilenen de yumuşaklıkla defedildikten sonra hâlâ istemekte ısrarlı davranmamalıdır.

Naklederler ki, arsız dilencilerden biri bir büyük evin avlusuna girip yukarıdan bakan ev sahibine: «Karnım aç. Bir dilim ekmek ihsan eyle!» der. Ev sahibi cimri bir adam olduğundan: «İnayet ola! Burası ekmekçi dükkânı değil» diye cevap verir. Dilenci yine: «Efendim ekmek yoksa bir miktar una da razıyım» deyince evsahibi: «Değirmen karşıda. Oraya git!» cevabını verir. Bu sırada dilenci hiddetlenip avlunun bir köşesine girerek bir şeyler yapmaya başlar. Ev sahibi: «Bre adam! Ne haltediyorsun?» deyince dilenci: «Sen benim ihtiyacımı gidermedin. Bari ben şurada bir kaza-i hacet edeyim» der ve oradan savuşur gider. İşte arsız dilencinin arsızlığı!

*
* *

Seb (Şetm): Sövmek demektir. Gazabın (hiddet, kızgınlık) birinci silâhıdır. Bu silâh çoğunlukla küçük ve acizlerden büyük ve kuvvetlilere gizli, büyük ve kuvvetlilerden küçük ve âcizlere ise âşikâre atılır.

Salat ve selâm üzerine olsun! Efendimiz «Lânet etmek (insanların Allahın rahmetinden uzak kalmasını istemek) ve sövmek için gönderilmedim» buyurdu ki, bunda ümmetini çirkin sözlerden yani sövmekten neh-

ye işaret vardır. Bir şair: «Herhangi bir kimse dostundan sana sövgü ve gıybet haberi getirirse hakikatte sana söven işte odur!» anlamında güzel bir kıt'a söylemiştir. Bir de sövülen kişinin bunu: «Filân bana böyle sövdü» diyerek yayması doğru değildir.

Hikaye ederler ki, zenginlerden bir meraklı ihtiyar, konağının köşe penceresinde oturup sokaktan geçenleri seyrederken bir edepsız herif: «Bak şu muşmulaya! nasıl kurulmuş hay filân, ettiğim» der. İhtiyar bunu işitir işitmez hiddetlenerek derhal uşağını çağırıp: «Şimdi şuradan şu kıyâfette bir herif geçti. Bana şöyle dedi. koş onu tut, getir.» diyerek emir verir. Uşak kapının önüne çıkarsa da o kıyafette bir adam göremediğinden karşıdaki kahvehaneye gidip: «Bir adam bizim efendiye şöyle şöyle sövmüş, içinizde öyle bir adam var mı?» diye sorar. Orada bulunanlar: «Burada öyle bir kişi yok Git aşağı kahvehaneye de sor» derler. Uşak kurnazlık veya ahmaklığından oraya veya o civardaki bulunan sair kimselere de sorar ve efendisine nasıl sövdüklerini ifade ile zavallıyı teşhir ve herkese eğlence eder.

Sehâ: İnsanı mâlik olduğu nimetten Allah'ın emirleri uyarınca çevresindekilere vermeğe zorlayan ve vermekte zevk ve hâz bulduran vicdânî bir haldir.
Cömertlik ülfete, iyi ilişkilere uhrevî gâyelerin kazanılmasına sebep olan hallerin en kuvvetlilerinden olduğundan Allah emirleri, akıl kanunları ve hikmet sahipleri kişiyi hep cömertliğe yönelmeye çağırır.

Cenabı fahr-i kâinat Efendimiz dahi bir hadis-i şerifinde: «Cömert olan kimsenin suç ve hatalardan korunulması»nı tavsiye buyurmuşlardır.

Büyüklenmek ile tevazu arasında vakar nasıl orta

dereceyi meydana getiriyorsa, cömertlik de israf ile cimrilik arasında orta dereceyi meydana getirir. Övülmüş bir haslettir. İfratı israftır ki, çirkindir. Birtakım mirasyedilerle emeksiz servete konanların sefîhane harcamalarına cömertlik denmez, israf denir.

Cömertlik her zaman mal ile yapılmaz. Bir şahsî amaç güdülmeksizin bedenle ve akıl ile yapılan her nevi yardım da sehâ nevidendir. «Çok veren maldan az veren candan verir» meselince bir lirası olup da muhtaçlardan birine kırk para veren bir fakirin, bin lirası olup da bir lira veren bir zenginden on kat fazla cömert sayıldığı ve fazla olarak bir de «semahat = Cömert davranmak» ünvanına müstahak olduğu ufak bir düşünmekle anlaşılabilir.

«Cömert cömert» diyoruz. Acaba cömert kimdir? Cömert kendisine ihtiyaç arzolunmadan evvel onu gören istekten önce ihtiyacı giderendir. Yoksa ihtiyaç arzedildikten sonra (yani muhtaç kişi ar perdesini yırtıp zelîl bir şekilde kapıyı çaldıktan sonra) bahşiş kesesine müsaade edip açan kişiye cömert denmez. Buna olsa olsa istenilince: «mû'tî = veren» kişi ünvanı verilebilir.

Bu arada acaba verme esnasında ürkeklik ve nefret yani isteksizliğini açıklayan ve verdiklerinden dolayı ötede beride övünen kişileri hangi isimle yadetmeli? Burasını hakîkat ehlinin sâlim vicdanına havale ederek şu kadar diyebiliriz ki, öyle; çevresindekilere verdikleri ya da ihsan ettikleri şeylerden ötürü minnet yükleyip gösterişe kaçan, övünmeye sebep kılan kişilere bu davranışları değer yönünden eksiklik getirir. Hattâ kişiye noksanlık getirmekte bundan daha fecî bir davranışa rastlanamaz. İnsan in'am ve ihsanını, cömertlik düşüncesiyle verdiği şeyleri niçin övünme şâibe-

leriyle lekelemelidir? İhsan ve cömertlik sofrasından belirecek fayda kime döner? Kendisine değil mi?

Şunu bilmek gerekir ki, minnet kokusu sezilen in'am sofrası hiçbir vakit sahibini gönlü tok yapamaz ve böyle ikram halk ve Hâlik (yaratan) yanında ebedî olarak değerli bir mevki tutamaz.

Hazreti Ali'nin halifeliği devrinde zenginlerden bir zatın bir deve kurban ederek övündüğü duyulur. Diğer bir zengin bunu görüp iki, öbürü onu görüp dört, diğeri sekiz, hasılı iki övüngeç kişi birbirine karşı kurbanlarını yetmiş - seksene kadar çıkarırlar. Bu durum Hazreti Ali'ye haber verilince, o kurbanların semtine varılmamasını emir ve ferman buyururlar. Bunun üzerine hepsi ortada kalır, çürür.

Sır: Gizli olan şeye derler. Bir anlamı da içine ölü konup gizlendiği için kabirdir. Bazı âriflerin: «Yüksek ruhlu değerli kişilerin kalpleri sırların kabirleridir.» demeleri bu mana münasebetiyledir.

Sır iki kısma ayrılır:

1. Kişinin kendisinin sırrı
2. Başkasının sırrı

«Her sır ikinci kişiye geçince yayılmış olur.» işaretince bir başkasına aktarılan sır elbette yayılır. Yani tek kişiden çıkıp da sır iki kişiye düştümü sırlığı kalmaz. Hattâ bazıları yukarı sözdeki «iki»'den gayenin «iki dudak» olduğunu ve söz o ikisi arasından yani ağızdan çıktı mı o anda yayılır, dediler.

Peygamber Efendimiz: «Sırrını gizleyen işine mâlik olur.» ve «İhtiyaçlarınızın karşılanmasına saklamakla yardım edin. Zîra her nimet haset edilmiştir

(Haset edilir.)» buyurmuşlardır. Hakîkaten kişinin sırrı yayıldığı zaman gerek menfaat elde etmek gerekse bir zararı gidermek bunların her ikisinde de çekemeyenler tarafından birtakım engeller ortaya konur. Böylece yapacağı işi önceden söyleyerek sırrını yayan kişinin isteğine kavuşması güç olur.

Sırrın saklanmasının gerekli oluşu Yakup (Aleyhisselâm)ın değerli evlâtları Hazreti Yusuf'a Kur'an-ı Kerîmde zikredildiği üzere: «Oğulcağızım, rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sana bir tuzak kurarlar.» (Yûsuf, Âyet: 5)

buyurmalarından; İmam-ı Ali (K.V.) hazretlerinin «Sırrın senin esirindir, yaydığın zaman sen ona esir olursun» hikmetli sözlerinden ve Amr İbn-i As hazretlerinin «Kalpler sırların toplandığı kaplardır. Dudaklar o kapların kilidi ve diller anahtarıdır. Bu halde her insan için sırrının anahtarını saklamak gerekir.» hikmet dolu sözlerinden de anlaşılır.

Şu da bilinsin ki, sır emniyeti mal emniyetinden daha zor ve insan, malları korumaya sırları gizlemekten daha güçlüdür. Zira mallar sağlam hazineler, kapalı muhafazalar içinde, esaslı kilitlerle korunur. Sırlar ise konuşma aleti olan dilden kolaylıkla çıkar, duyulur.

İnsanların çoğu bildiği sırrı yaymayı âdet edinmiş olduğundan birine bir sır söyleyip de sonra «sakın bunu kimseye söyleme!» demek ve söylediği işitildiği zaman darılmak abestir. Bu husus bir kıt'ada şöyle anlatılmıştır: «Sırrını kendi diliyle duyurup da bunun yayılmasından dolayı başkasını kötüleyen kişi ahmaktır. Zira bizzat sır sahibinin kalbi bunu tutamayacak ka-

dar darsa, sır verilen kişinin kalbi bundan daha dar olur.»

Sırrı yayan kişi hem kendisini dost ve mahrem eden kimsenin düşmanlığını çeker, hem de diğer dostları yanında «boşbağaz» ve «Emanete hıyanet eden» ünvanını kazanır, böylece değeri bir paralık olur. Çünkü sır; «Söz, aranızda emanettir» hadis-i şerîfinin yüce işaretince bir emanettir. Emaneti korumayan ise ona ihanet etmiş olur.

Sır olan bir emaneti başkasına yaymakta fayda uman, sonra göreceği zarar ile aklının eksikliğini belgeler. Bunun gibiler kendilerini aklı diline mağlûp olan kadınlar gurubundan saysınlar! Sözün kısası, gerek kendi sırrını ve gerek başkalarının nakledilen sırlarını ve emanetlerini yaymak, ifşa etmek çirkın bir davranıştır. Fakat emanet alınan ve işitilen sır yayılınca bir mazlûmun helâk olmaktan kurtulacağı veya umûmî asayışin bir zarardan korunacağı anlaşılırsa bu gaye ile onun gerekli yere söylenip ifşa edilmesinde bir sakınca yoktur.

Serbestlik: Hüküm ve zabt altında olmamak demektir.

Bu hal insanın huya bağlı olarak sevdiği ve arzu ettiği şeylerden ise de ılâhî prensipler ve umûmî âdâba zıt olan hususlarda muteber olmaz. O zaman edepsizlik olur. İcabeden yerde muhtemel olan bir fenalığı gidermek için ilâhî prensipler dairesinde düşünüp tartılarak yapılan serbestlik mahçup adamların uzun uzadıya

ihtiyatından hayırlıdır. Sahibini her yerde hürmet edilme derecesine yükseltir, işi de bu hususta yavaş hareket edenin işinden çabuk biter.

Serbestlik taklit, safsata, yaygara ve hîle ile olmaz Ancak işin içyüzünü iyice bilmekle beraber, doğru ve metin söze adâp ve erkâna riayetle olur.

Himmet eteğini zulüm çirkefi ve pislikle kirletmeyen erler ve namus dairesinde yaşayan kadınlar her zaman serbest söylerler, serbest gezerler. Çünkü içleri de alınları gibi kötülüklerden arınmış, zan ve itikatları da birbirine karışmaktan beridir, uzaktır.

Serkeşlik: Gurur ile inattan doğan bir kabalıktır.

Serkeşler bir şeyin hayır ve şer, fayda ve zararını düşünmeye tenezzül etmezler. Bu cehalet sonucu işlenen tenezzül etmemezlik sebebiyle bir belâya uğradıkları zaman bile bu huydan vazgeçmeyip «Şu belâdan kurtulur kurtulmaz şöyle asacağım, böyle keseceğim!..» diyerek dil ile serkeşlik vadîsinde at oynatmaya kalkışırlar. Böylelerine nasihat etmektense uzak durmak daha hayırlıdır.

Sürûr: Meydana gelen veya meydana gelmesi yakın olup, kuvvetle ümıt edilen bir istekten ve bir nîmetten dolayı ruhun etkilenmesi, duygulanması ve ince bir hissidir.

Hekimler: «Sevinç ve sürûr kalp hazinesinde gizli hayvânî ruhun bedenin dışına meyil ve yönelmesinden ibaret bir durumdur. İnsanın sevincini saklayamaması

saklamak ve sabretmek istedikçe kendisinde söylemeye bir mecburiyet görmesi de yukarıda belirtilen meyle dayalıdır.» dediler. Bazen sevincinin etkisinin sür'at ve şiddetiyle insana ağlamak gelmesi dahi mümkündür. Kederden meydana gelen göz yaşı ile aşırı sevinçten meydana gelen göz yaşının arasını o yaşın sıcaklık ve soğukluğu ile ayırdetmişler, sevinçten meydana gelen göz yaşının soğuk olduğunu kederden meydana gelenin ise sıcak olduğunu söylemişlerdir.

Hıfz-ı sıhhat (sağlığı koruma) bilginleri aşırı derecede sürûrun tehlikeli olduğunu bildirmişlerdir. Yunan hekîmlerinden bazıları ve diğer bazı filozoflar, sevinç hastalığına yakalanıp da ölen kişilerden söz etmişler ve öyle bir hal meydana gelince derhal kederli zamanlarını ve cihanın sevinci hakîkatte hikmete ve devamlılığa sahib olmadığını düşünerek geçiştirilmesini tavsiye ederler.

«Ne acep tîz geçer zevk ve sürûr eyyâmı
İrmeden nısf-ı neharı irişür akşâmı»

«Doğrusu zevk ve sevinçle dolu günler şaşılacak şekilde çabuk geçer. Öyle ki sevinçli günün yarısına gelmeden hemen akşam oluverir.»

Bu dünyada en tatlı sevinç kalbe çarpıntı vermeksizin ruhu tertemiz yapan ve kaynağı fazîlet, ihsan ve mürüvvet olan sevinçtir. Bundan başkasına hakiki sürûr ve sevinç adının verilmesi bile caiz olmaz.

***

Saâdet: Şekavetin, yani yorgunluk ve sıkıntının mukabilidir. Mutlu olmak, mes'ut ve bahtiyar olmak demektir. Geçici âlemin âfetlerinden kalbin selâmet

bulması üzerine gelişir. Buna erişenler için kazanç, refah, huzur ve isteklerine ulaşma yolları açıktır. Bu dünyada hiç kimsenin manevî saadet veya mutsuzluğuna hükmolunamaz. Yalnız hal ve davranışları ilâhî prensiplere ve umûmî âdâba uygun olanlara hüsnü zan (haklarında müspet düşünce) edilir.

Bilindiği gibi dünya saadeti: «Servet» «güçlü olmak» umumun kabûlüne mazhar olmak» «Aile ve çocuklara, dost ve hizmetçilere ulaşmak» ve bunun gibi dünyada kişiye refah getiren şeylere sahip olmaya derler. Bunlar yalnız dünyaya yarar sanılmasın! İlâhî prensiplerin tenbihi istikametinde güzelce kullanılırsa ve davranış gösterilirse bunlarla ahiretde kazanılır. Yalnız bu yolla âhiret mutluluğunu kazanmanın sebebi sermayesi; sahip olduğu varlığın Cenabı Hakkın lütuf ve ihsanı olduğunu tasdik ve kendi aczini itirafla beraber şükrünü yerine getirmek ve çevresindeki kişilere yardım etmektir.

İnsan saadet ünvanına hakkıyle lâyık olmasını bilmelidir. Yoksa siyah köle «mercan» adını almakla kırmızı olmaz.

Sa'y: Lütfen «Kesb» kelimesine bakınız.

Sa'y ve amel: Talihin sevkiyle emeksiz kazanılmış malın dışında olarak bütün servet ve sâmanın bizzat veya vasıta ile çalışıp gayret göstermekle meydana geldiğini kimse inkâr edemez. Çünkü tecrübe ile kesinlik kazanmıştır.

Varlık kesesinin sermayesi olan çalışmaktan yüz çevirenin eli boş kalır. Bunun için herkes çalışıp gayret yolunu seçmeli ve onun kıymetli mahsulünü çoğaltmaya dikkat gösterip ötesini her şeye gücü yeten Allah'a havale etmelidir. «Babamızdan böyle gördük, böyle bulduk» sözünün para edecek zamanı çoktan geçti. Çalışmak ve gayret göstermek akıl ve hikmet kaidesine ne kadar uydurulursa sahibinin maksatları da o derece kolayca meydana gelir.

Alış - veriş toplumun fertlerini birbirine bağlar. Kuvvetli bir ilişkinin gelişmesinde en önemli faktördür. Bu cihetle medeniyet ve ilerlemenin gerçekleşmesini teşvik eder. Bundan dolayı alış - veriş meşruiyeti ve çalışıp - kazanmanın Allah katında makbuliyyeti açıktır.

Toplumun aleyhine olmayan her ticaret genel olarak meşrudur ve bunun aksine olan ticaret yolları yasaktır. Meselâ Terzi diktiği elbiseden emeği karşılığı ücret alarak faydalandığı gibi elbise sahibi de elbisesi dikildiği için fayda görür. Fakat hırsız çaldığı eşya için bazı emek harcasa da meydana getirdiği menfaat yalnız kendisine ait olup eşya sahibi zarar çekeceğinden helâl olmaz.

Sefâhet: Akılsızca işler tutmak ve şahsî, nefsî zevki için lüzumsuz yere malını telef etmek demektir. İsrafın da eş anlamlısı olabilir.

Tecrübe olunduğuna göre sefahet ve israf çoğunlukla genç iken eline çok ve zahmetsiz olarak para girip ciddî öğüt verecek velîsi olmayan câhillerde görü-

lür. Zavallılar, henüz insanlık terbiyesine vakıf olamadıkları için «Zaman bu zamandır» diyerek çevresine toplanıp sülük gibi yapışan arsız dalkavukların teşviki ile mal ve parayı tükenmez zannederek sefahet deryasına dalıp az bir vakit içinde hiçbir şeyi kalmamış çıplak bir şekilde öte yandan çıkarlar.

Lâyık olan şudur: İnsan, herhalde sefahetin iflâsı doğuracağını ve başkaları kendi yardımını beklerken kendisi başkalarının yardımını bekler olacağını düşünüp idaresini ona göre uydurmalı, kendinden büyükleri taklide yeltenmemeli, her gördüğünü ve beğendiğini almaya ve yapmaya kalkışmalıdır. Çünkü «muhtaç olmadığı şeyi alan sonra, muhtaç olduğu şeyi satar» demişlerdir.

Giyecek, yiyecek ve içecekte israf ve ihtişam da sefahettir. Hele borç ile düğün yapıp israf edenlere hiçbir şekilde akıl erdirilemez

Şurası da enterasan bir noktadır ki, kime sorulsa sefahetin çirkinliğinden bahseder, tahkîr eder ve kabul edenleri ayıplar.

Safsata (muğalata): Batıl davalarda mücerret hasmı susturmak için tertiplenen, dışardan doğru ama hakikatte iğri olan kıyaslara (Bir fikri ispat için daha önceki bir ifadeyi alıp karşılaştırmak) denir ki; hem ilâhî prensipler, hem akıl, hem de hikmet kanunları gereğince çirkinliği meydandadır. Çünkü safsata. hakkın, doğrunun iptaline hizmettir.

Meselâ: «İki. dördün; dört, sekizin, sekiz onaltının yarısıdır! Sonuç: İki onaltının yarısıdır.» «Nohut, güvercin yemidir. Güvercin de şahinin yemidir! Sonuç:

Nohut şahinin yemidir.» «Şu direğe altın diyen doğru söyler. Çünkü cisim olduğunu söylemektedir. Cisim olduğunu söyleyen doğru söylemiştir! Sonuç: Direğe altın diyen doğru söylemiştir.» gibi uydurma hezeyanları hiçbir selîm akıl sahibi kişi kabul etmez.

Safsatacılar günlük hayatlarında ne kadar iğri büğrü gitseler de deliğin ağzına, yani adaletli hakimin huzuruna vardıklarında doğrulurlar.

Hâkime lâyık olan da davacı ve davalının ifadelerini güzelce dinleyip iki tarafın safsata ya da sabır ve sükûnetine aldanmamaktır. Çünkü bazan safsata ile iş biter zanneden yaygaracı haklıdır ve bazan kendisini mazlum ve haklı zannettirmek için sükûnet gösteren haksızlar da bulunur.

Terbiye kanunları muğalata ile fikir ileriye sürmeyi ve münazarayı doğru bulmamıştır.

İmâm-ı A'zam (Allah Ona rahmet eylesin!) muğalataya kaçanlardan biri ile fikir tartışması yapmış ve iddiasını ispat etmiş iken adam kanaat etmeyerek konu dışında ipe - sapa gelmeyen malayani sözlerle safsata ve muğalataya başlamıştı. O zaman İmâm-ı A'zam hazretleri. «Biz hasmımızı prensipler içinde yeneriz, davamızın doğru olduğunu ilmî olarak ispatlarız. Yoksa susturamayız.» demiştir.

Safsata ve muğalata öğrenmenin yalnız bir faydası olabilir ki, o da; safsata ve muğalatacıları müdafaa ve kendi haklarını korumaktır. Bu noktadan bakarak avukatlara safsatanın lüzumunu itiraf edersek de adâp yönünden prensip olarak hiçbir meslekte bu yolun seçilmesini tavsiye etmeyiz.

Sükût: Faydasız sözü terketmek demektir.

Sükûttan insana zarar gelmez. Çok konuşmakta ise: «Çok konuşan çok yanılır» sözü uyarınca hata ve zarar tabiîdir. «Sükût muarızlara karşı kuvvetli bir kaledir.» dedikleri doğrudur ve nice kişilerin sükûtla hasımlarına galip geldikleri görülmüştür.

En mükemmel övgülere lâyık, kâinatın yüce değerde bulduğu Peygamber Efendimiz: «Susan kurtulmuştur» ve İmam-ı Ali (K.V.): «Sessizlik ve sükûtu çok olanın mehâbeti (heybeti) çok olur.» buyurmuştur. İmam-ı Şâfiî hazretleri de: «Lisan yırtıcı hayvana benzer. Onu daima bağlı tutmalıdır. Bağlanmazsa sahibine hücum eder.» demiştir. Sözün kısası; Sessizlik ve sükût; selâmet yolu, sulh yoludur ve sahibinin güven ve rahatlığının en başta gelen sebeplerindendir. Bildiği şeyde sükûtu tercih eden kişi bilmediği şeyden sorulmak korkusunu çekmez.

Eski Fars Krallarından Behramgûr bir gün özel bahçesinde otururken kulağına bir kuş sesi gelir. Zaten kendisinde av merakı olduğundan hemen ağaç dallarına dikkatle bakarak kuşu görüp ok ile aşağı düşürür. Eline alıp rengârenk tüylerini seyrederken «Dilini tutmak ne güzel şeydir! Eğer bu kuş sesini çıkarmamış olsaydı bu hale gelmezdi» der. Bir gün Şam büyükleri, Halifenin huzurunda birşey görüşürlerken Araplar arasında yumuşak huyluluğu ile, güzel konuşmakla, aklının üstünlüğü ve dirayetiyle meşhur «Ahnef» de var olduğu halde susuyordu. Orada bulunanlardan biri «Ey Ahnef! Sen niçin birşey söylemiyorsun» deyince: «Eğer yalan söyleyecek olsam Allahtan, doğru söylesem sizden korkarım» demiştir.

Hazreti Lokman oğluna vasiyetinde: «Oğlum! Halk, sözleri ile iftihar ettikleri zaman sen de sessizliğinle ve sükûtunla iftihar et! Zira, insanın lisanı her akşam ve sabah arkadaşı olan diğer organlara «Ne haldesiniz?» diye sormakta ve: «Sen bizi kendi halimize bıraktıkça selâmet üzereyiz» cevabını almaktadır» dedi.

«Hayvanlar susmuşlardır, insanlar konuşmaktadırlar. Halbuki konuşan insanın dilini bağlaması onun için daha iyidir. Zira ya insan gibi söylemeli ya da hayvanlar gibi susmasını bilmelidir.»

Şurası da bilinmek gerekir ki, dilsizlik ve izah etme gücünden yoksun olmaktan doğan sessizlik, bizim açıklamaya çalıştığımız sessizlik değildir. Sessizlik; sual ve cevaba, kabul edip etmemeye gücü yetenlere göre muteber olur.

Durmadan konuşup duran gevezelere deli diyenlere pek de akılsız diyemeyiz. Eğer deliler sükût etmesini bilseydiler hemen hemen akıllıların yerine geçerlerdi.

Bazılarının sükûtun faydalarına dair söylenen bunca söz ve delillerin aksine giderek yanlışlığını ispat için: «Dil de diğer azalar ve organlar gibi kendine özgü bir uzuvdur. Aza ve organların kendi işlerini yapmayıp tenbel kalması caiz ve zarardan uzak değildir» demeleri doğru değildir. Bu, şâirâne ve hatibâne bir kıyastan ibarettir.

Biz sana «ağzını dik!» demiyoruz. Faydalı ve hayırlı söz kıtlığı mı var?

Selâmet: Kalp ve vicdan hususunda yani iç kirlerden uzaklıkta saf su gibi tertemiz olmak, zarar ve kederden kurtulmak demektir.

Dünya sevgisinin orduları iç dünyasını (kalp ve vicdanını) istilâ eden kişinin selâmet değerinden nasîbi pek az olur. Hakikati gören ârifler umûmî olarak zihinlere bu konuda türlü türlü ifadeler, benzetmeler ve gayet özlü telkinlerle hakîkat nurlarını saçmışlardır.

Hakîkat erbabından değerli bir zat bir gün huzurunda sohbet için halka olan kişilere âlemin ve insanın mahiyetini göstermek için meydana bir kâse bal koyar. Biraz zaman geçince sinekler âdetleri üzere her taraftan bir aceleci̇lik içinde gelip kâsenin etrafında ve içinde toplanırlar.

O zat, elindeki yelpazeyi sallayınca kenarda bulunan sinekler kolaylıkla yakayı kurtarır, kâsenin ortasına damış olanlar yapışır kalırlar. Bunun üzerine büyük zat çevresinde halka olanlara hitaben şöyle der:

«İşte dünya şu gördüğünüz kâse ve dünya ehli bu sinekler gibidir Ecel ruhları almak için gelince dünyayı nazar-ı itibara almayıp veya bütün bütün dalmayıp şöyle bir tarafta duranlar kolaylıkla ve az bir zahmetle kurtulabilirler. Ama mevki, mal - mülk ve servet elde etmek uğrunda ileri gidip Allah'ı unutanlar böyle ayakları dolaşmış bir şekilde hakir düşerler.»

«Her ne kadar deryada sayısız menfaatler varsa da eğer selâmet istersen o, kenardadır.» sözü uyarınca dünyanın benzetildiği büyük denizlerde inci ve sedef gibi değerli mallar var ve onların ele geçmesiyle büyük faydalar sağlanacağı beklenirse de selâmet, herhalde kenardadır. Baştan yukarı dalıp boğulmakta ne mana var? Az - çok kenarda tedarik olunanlar yetmez mi?

Dünya ve âhirette selâmete ulaşmanın en büyük şartlarından biri de çevresindeki insanlardan hiçbiri hakkında kötülük ve ihanet düşünmemektir. Nefsini yenemeyip bir insana kötülük yapmak fikrinin peşinde dolaşanlar: «Kim kardeşi için kuyu kazarsa, kazdığı kuyuya kendisi düşer» sözünün manasını güzelce düşünsünler!

***

Semahat: Verilmesi gerekli olmayan malı fazîletinin yüksekliğinden dolayı veren ve ihsan eden cömert tabiatlı kimselere verilmiş şan getiren bir ünvandır.

Bu ünvana lâyık olanlar verdikten sonra: «Keşke bu kadar şey vermeseydim!» yahut: «Benim kadar ihsan eden kişi var mıdır?» gibi fikirlerde bulunmazlar. Böyle şeyleri hatıra getirenler «eli açık, cömert kişi» ünvanını alabilirlerse de «semahat» ünvanına ulaşamazlar.

Bu ünvanı elde etmek için çok mal sahibi olmak şart değildir. Az mal ile de olur ve belki semahat, bu yolda olan ihsana denir. «Fazîletli kişilerden meydana gelen atâlar (yoksullara yapılan yardım) semahat değildir. Semahatı elinde az mal bulunan kişilerde görürsün.» Semahatla lütuf ve ihsanla mal azalmaz. «Semahat bir kârdır (kazancı artırır.)» hadîs-i şerîfine göre verilmesi gerekli olmadığı halde fazîletinin çokluğundan ötürü lâyıkına veren kişinin malı eksilmez, aksine artar. Ve hem de «mallarınızı zekâtla koruyunuz!» hadîs-i şerîfi mûcibince korunmuş olur.

***

Sû-i zan: Bir kişi hakkında —aslına ermeden— kötü bir fikre sahip olmaktır. Kalbin duygularından, özel-

liklerinden biridir. Âlicenap tabiatlarda nadir bulunur. Sû-i zan, tedbir ve araştırmaya bağlı olarak taşınırsa bunda bir sakınca yoksa da bunun dışındaki hususlarda çirkin bir davranış, çirkin bir düşünce olur. Çünkü bu hal aslı olmayan kuruntuların kişide üstün gelmesinden ve kötü ahlâktan doğar.

Bu çeşit zanna uyanları Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîmin çeşitli sûre ve âyetlerinde kötülemiş, böyle bir saplanıştan mü'minleri yasak etmiştir.

Sû-i karîn: Fena arkadaş ve fena sohbetçi manasınadır. İyilere yakın olan iyi olduğu gibi, kötülere yakın olan da kötü olur. Bunda şüphe gerekmez. Zîra huyun çalma ve sohbetin etki etme özelliğini taşıdığını bütün hekîmler tasdîk etmişlerdir. Tarih sayfalarını ibretle karıştıranlar nice kişilerin kötü arkadaş yüzünden türlü belâlara uğradığını görürler. Bunun için bu nevî kötü kişilerle dost olup sohbet etmek ve görüşleriyle hareket etmek doğru olmaz. Kötü kişileri iyilerden ayırdetmek ise ilâhî prensiplerin ve ahlâk kurallarının ölçüsü ile mümkün olur.

Bazı hekîmler «Tecrübesiz saf, hırslı kişi, ahmak, dilenci, cimri, kovucu ve malını ölçüler dışında harcayan sefih»i de kötü arkadaşlar arasında etüt etmişlerdir.

Sevda: Huyun dağınıklık ve düzensizliğinden doğan ve cinnete yakın bir iç hastalığıdır.

Sevdanın müdahele ve taarruzları akıl tarafından müdafaa olunamadığı halde kişinin iç dünyasını istilâ ederek kalp huzuru ve selâmetini tehdit, imha ve sahibini tehlikeye atar.

Ruhun âsâyişine hücum eden bu sevda üç nevîdir:
1. Aşk ve sevginin ifratından doğar.
2. İstenilmeyen bir harekette bulunmak zaruret ve mecburiyetinden doğar.
3. Gayenin üstünde ihtiyaç ve zaruretin evlât, akran ve emsal arasında devamından meydana gelir.

Aşk ve sevgiden doğan sevdanın her nekadar kendine has bazı lezzetleri varsa da çoğunlukla elem ve yıpratıcı bir heyecandan dışarıda kalamaz. Mecburiyetten doğan sevda ise selîm vicdan ve nezîh fikir sahipleri için pek büyük bir azaptır. Bu durumdaki sevda sahibi tevekkül kapısının halkasına sarılmaz ve sabırla, tesellî yolunu tutmazsa şüphesiz fikrî mevkiini değiştirmeye mecbur olur.. İhtiyaçtan meydana gelen sevdaya gelince bu hal hepsinden daha sıkıntı verici olup insan hakkında vehim ve hayallere esir olmaktan başka bir şey değildir.

Yukarıda söylenen sevdalardan kurtulmak için bir ilâç varsa, o da onun esas ve kaynağına doğru mümkün mertebe fikirleri yönelterek füsûn perdesini bulup yırtmaktan ibarettir. Yoksa insan hiçbir zaman onun fesadının oyuncağı olmaktan ve iptilâsından yakasını kurtaramaz. Meğer ki, ilâhî lütuf erişerek aşkını hakiki aşka yöneltip, ihtiyaç ve zaruretlerini refah ve huzura değiştire!

Seyahat: Lütfen «gurbet» kelimesine bakınız.

Siyâset: Devlet başkanlarının, vekillerin, emirlerin ve her kademedeki devlet adamlarının, insanların işle-

rini iyi ayarlayıp idâre etmeleri ve hakettiklerine göre ceza ve mükâfat vermeleri demektir.

Toplum içinde siyâsi hükümlerin varlığı Allah'ın yardımı ile büyük bir nîmettir. Eğer var olmasaydı yerini şahsî hükümler alır, herkes aklına geleni işleyeceğinden dolayı insanların işleri karışır, huzur bozulurdu.

Önceki bilginlere göre siyaset ilminin prensipleri üçtür:

1. Yer küresi üzerinde olan bütün memleketlerin yer, miktar ve ahalisinin mizacını ve diğer hallerini bildiren «Coğrafya ilmi».

2. Mülkümüzde umûmî servetin nasıl meydana geldiği ve ahâlimizin menfatlerine uygun olarak sarfedilmesi ve kullanılmasının yollarını gösteren «Servet yönetimi».

3. Milletin ahlâkının fesat ve salâhını bildirip herkesi iyilik tarafına sevkeden «Ahlâk ıslâhı». iyiliği yapıp kötülüğe engel olmak da buraya girer.

İşte bu üç ilmin hükümleri toplanınca medenî toplumların siyâsi intizamları doğar ki «Siyâset ilmi» dedikleri de budur.

Dikkat sahibi kişiler bunların hepsinin lüzumunu itirafla beraber ahlâkın düzeltilmesini diğerlerine tercihte tereddüt etmezler. Çünkü ahlâk düzeltilmedikçe diğerlerinden meydana gelecek sonuçlar o kadar fayda vermez.

İnsanı edep ve itaat dairesinde toplayan; menfaatlerini, hayır ve şerrini bildiren şey ancak güzel ahlâktır.

Safderunluk: Lütfen «safvet» kelimesine bakınız!

Sabır: İnsanın alışageldiği tabiatına uygun hallere muhalif olan olaylar karşısında hiçbir mecburiyet hissetmeksizin mukavemet etmek demektir.

Sabır genellik ifade eden bir terimdir. Kişisel vakalara göre çeşitli isimler alır. Şöyle ki, mutlaka musîbete karşı olursa «iffet»; harp ve vuruşma yolunda olursa «şecaat»; hiddet ve kin'ini yenmek yolunda olursa «hilm»; zevk veren herşeyden azıyla yetinmek şeklinde olursa «kanaat» isimleri verilir.

Sabır esasen iki kısım olup biri: Bedenle ilgilidir. Bedenen güçlüklere tahammül gibi. Bu kısım sabır akıl ve ilâhî prensiplere uygun olduğu zaman övülen bir hareket olur. Fakat asıl övünç ikinci kısımda yani tabiî isteklere ve akıl dışı arzulara karşı sabırdadır.

Hazreti Ömer (Allah ondan razı olsun!) Ebû Muse'l-Eşarî hazretlerine yazdığı bir mektupta: «Size sabır tavsiye ederim. Biliniz ki, sabır ikidir: Biri, musîbetlere karşı sabır ki, güzeldir. Fakat Allah'ın yasak ve haram kıldığı şeyleri işlememek hususundaki sabır ondan daha güzeldir.» buyurması yukarıdaki sözümüzü kuvvetlendiriyor.

Tasavvuf ehli ise: «Sabır Allah'tan başkasına şikâyetten nefsi tutmaktır. Allah'a şikayet ise sabra engel olmaz.» dediler.

Sabrın iyilik ve değerine son yoktur. Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerîmde yetmişten çok yerde sabır ve sebatı övmüştür. Sabra dair olan Peygamber hadîsleri ise sayılamıyacak kadar çoktur «Şüphesiz yardım (ve kurtuluş) sabırla beraberdir.» hadîsi de bunlardan biridır.

Arap edíplerinden biri: «Ben tecrübelerimle ulaştığım sonuca göre söylerim ki, sabrın sonunda, övülen eserler mutlaka meydana gelir ve isteğine kavuşmak uğrunda sabır ve sebatı kendine arkadaş eden kişinin o isteğine kavuşmak yolunda zafer bulmaması az meydana gelen olaylardandır» dedi.

Hekimler bu dünya âlemindeki hadiseleri ikiye taksîm etmişlerdir:

1. Çâre ve tedbîrin hiçbir etkisi olmaz. Ona çare ancak sabırdır.
2. Çâre ve tedbir etki ederse de bunda da eserin meydana gelmesine kadar sabır lâzımdır.

Bu kısımlandırmadan anlaşıldığına göre hekimler insanı hiçbir hadisede sabırdan ayrı göstermemişlerdir.

Hazreti İsa (Aleyhisselâm) talebelerine: «Siz umduklarınıza ancak bu yoldaki güçlüklere sabretmek suretiyle ulaşabilirsiniz» derdi. Sabır ve tahammül belâların birinci siperidir. Basîret sahibine lâyık olan; sahip olduğu mal, mülk ve mevkii emânet bilip kaybolması halinde üzüntü duymamaktır.

Şurası da bilinmelidir ki, sebepsiz vere ve zaruret olmaksızın her şeye sabır muteber değildir. Buna «hilm-i himârî» denir. Sonucu kendi kendine zulme dönüşür. Yine bunun gibi meydanda bir belâ ve musîbet yokken sabırla düa etmek yani «Ya Rabbi! Beni sabredenlerden eyle!» demek de doğru değildir. Çünkü sabrın belâ üzerine olması gerekir. Buna göre bu düa kabul olduğu takdirde sabrın gerçekleşmesi için ilk önce belânın meydana gelmesi icâbeder.

Irak ahâlisinden bir zat diyâr-ı gurbette ilim tahsil ettikten sonra yurduna dönerken yolculuk esnasın-

da bir ihtiyar adamın evine misafir olur. İhtiyarın onun nereden gelip nereye gittiğini sorar O da yirmi seneden beri gurbet elde ilim tahsili ile meşgul olduğunu ve şimdi yurduna döndüğünü söyler. İhtiyar tekrar ne tahsil ettiğini sorar. O da akaid ve fıkıha dair bir hayli bilgiye sahip olduğu cevabını verince ona: «Pek güzel!.. Eğer bana da iki sene hizmet edersen sana bir ilim daha öğretirim» der. O zat buna razı olup iki sene de onun yanında kalır. İkinci senenin sonunda ihtiyar, Iraklı ilim yolcusunu çağırıp: «Sana vaadettiğim ilim sabırdır» der demez Iraklı ihtiyarın böyle iki sene kendisine hizmet ettirdikten sonra kendisini bir kelime ile savdığına hiddetlenerek içi dargın olarak veda edip memleketine varır. Gece geç vakit evinin önüne gelince içerden birtakım gülüşmeler - oynaşmalar işitir. «Bu nedir?» diye merak edip pencereye çıkıp içeriye bakınca kendi hanımının bir gençle diz-dize oturduğunu ve gülüşüp konuştuklarını görür. Hemen belinden tabancasını çekip içeriye gireceği esnada iki sene zahmet mukabili öğrendiği «Sabr»'ı hatırlayarak inip kapıyı çalar. Gördüğü genç, pencereden: «Kimsin?» diye sorar. Iraklı da: «Aç kapıyı! Ben bu evin eski sahibiyim» der demez, içeriden hanımı: «Vay! Oğlum, baban geldi. Koş kapıyı aç!» der. Iraklı, o gencin kendi hanımının rahminde bıraktığı oğlu olduğunu anlayıp sabrın kıymet ve lüzumunu tasdik eder. Bunu iki yıl hizmet karşılığı kendisine öğreten koca ihtiyara çok zaman teşekkür ve hayırla dua eder.

Sohbet: Lütfen **«Musâhabet»** kelimesine bakınız!

Sıhhat: Vücudun hastalıklardan uzakta olması ve hayatın lezzetidir. «Âfiyet» kelimesi de bu mânâda kullanılır.

Dünyada insan için sıhhat ve âfiyet gibi güzel bir elbise bulunamaz. Çünkü insan isteklerine, ilim yolunda çalışmalara vesair beşerî kazançlara sıhhatle ulaşır, dünya lezzetlerini sıhhatle bulur. Bunun için Peygamber Efendimiz: «Ey âfiyette olan kişi! Maksatlar ve emniyetler sende son buldu» buyurmuşlardır.

Hazreti Ali (K.V.) de: «Sonra, andolsun, o gün elbet ve elbet size nîmet(ler) sorulacaktır.» (Tekâsür, Âyet: 8) âyetinin tefsirinde «naîm» (nimetler) kelimesine: «Güven, sıhhat ve âfiyet» manası verip: «Cenabı Hak hesap gününde ilkönce ihsan buyurduğu sıhhat ve âfiyetin ne sûretle kullanıldığını soracaktır» buyurdular.

İyi bilmeliyiz ki, bu âlemde hayatın üstünde birşey varsa; «Sıhhat», hayata eşit birşey varsa; «Zenginlik» ölümün üstünde birşey varsa; «Hastalık» ve ölüme eşit birşey varsa o da; «Fakirlik»tir. Bunun böyle olduğunu dikkat sahibi herkes doğrular.

Sıhhat, göze görünmez bir kıymetli cevherdir. Onun kıymetini kaybedenler bilir. Sıhhatini kaybeden kişinin ilâçtan yüz çevirmesi akıllıca birşey değildir. Hadis-i Şeriflerden tıp ve tedavinin sünnet olduğunu öğreniyoruz. Fıkhî bakımdan da tedavide hiçbir sakınca görülmediği Hanefî mezhebinin görüşlerini anlatan kitaplarda yer almaktadır. Bütün bu durumlar karşısında hasta olup da ilâç kullanmayan kişilerin davranışlarını doğru bulamayız.

Bir insan bir sebeple hastalanıp sıhhatine kavuştuktan sonra o sebebi yine yapıp hastalığı davet ederse o kimseyi «kendine acımaz» diye nitelendirmek lâzımdır. Çünkü büyük hata yapmış ve kendisine zulmetmiştir.

Hekimlerden birine: «Bir ihtiyarın sıhhatine zararı olan şey nedir?» diye sorduklarında: «İyi aşçı ile genç kadın» dedi. «Ya faydalı olan şey nedir?» denilince «Yumuşak huylulukla, sükût» cevabını verdi.

(Bu konu için lütfen «âfiyet» kelimesine de bakınız!)

Sadakat: Ciddî dostluk ve doğruluk manasınadır İmâm-ı Kusevrî Hazretleri: «Doğruluk, yalnız söze münhasır değildir. İtikatta şüpheden ve amelden ayıptan uzak olmaya da doğruluk adı verilir» demiştir. Diğer bazı bilginer de: «Sözde, niyette, iradede, azimde, vefâda, din ve amelde doğruluk» diyerek altıya taksim etmişlerdir.

Halk arasında anlamı çok yaygın olan sadakat; dâima dinine, devletine, milletine; dost, akraba ve komşularına sözle ve işle ciddî bir şekilde iyilikte bulunmaktan ibârettir.

Doğruluk kalbin ilkbaharı ve kişilik meyvesidir. Sahibi o sayede aklının normalliğine nispet olunur ve şahitliği ihtilâfları halledici olur.

Doğruluk; terbiyenin direği, asaletin esasıdır, makbul bir seciye ve hayırlı bir süstür. Bunun için Cenabı Hak doğruları: «İman edenlere Rableri indinde kendileri için muhakkak bir kadem-i sıdk (Peygamberimizin

şefaati) olduğunu müjdele!» (Yûnus, Âyet: 2) âyet-i celîleyle müjdelemiştir.

İntizam ve iyi hal üzere yaşayışımızda en büyük destek olan adalet -hikmet erbabının bildiği gibi- hakîkate yönelmek ve hakîkati aksi olanından ayırdetmeye gayretle, o da ancak görüş sahiplerinin ihtar ve kılavuzluğu ile elde edilir. Fakat bu görüş sahiplerinde de iyi niyet ve doğruluk şarttır. Bu âlemde ciddî doğruluk hiçbir zaman kaybolmaz. Bazen azıcık zahmet çekilse de sonu yine selâmete varacağından korkuya gerek yoktur. Bu hakîkat şimdiye kadar bin kere denenmiştir.

Doğruluğu yer altına ekilmiş tohuma benzetirler. Tohum yer altında ne kadar dursa yerde bitmeye imkânsızlık ve ekimde kusur yoksa mutlaka birgün yerin üstünde baş gösterir. Allah tarafından bir âfete uğrarsa o zaman durum değişir.

Sadaka: Muhtaçlara verilen şeydir.

Merhamet sahibi olanlar, kendi güç ve sağlıklarını, sözün kısası; mesut hallerini gördükçe toplum içerisinde çeşitli mazeretler dolayısı ile çalışamayıp aç ve ilâçsız kalanlara az çok yardım ellerini uzatmaktan kendilerini engelleyemezler. Her taraftan isteğine ulaşma kadehi kırılmış, temenni ve yalvarış elini beş on paraya münhasır kılan bir âcize para yerine red cevabı vermek lâyık değildir. Ona para verip düasını almak daha hayırlı olur.

Sadakanın değer ve faydalarını anlatmak için o kadar külfete hacet yoktur. Her sözü bir hakîkat nuru ve derin bir belâgât örneği; hikmet dolu, kısa ifadeler-

de çok büyük hakîkatleri anlatan yüce Peygamberimizin «Sadaka belâyı savar, ömrü uzatır» ve «Sadaka Rabbın gazabını söndürür» hadis-i şerîfleri tamamiyle hattâ fazlasıyla maksadı anlatır.

(Bu konu için lütfen «İhsan ve fakr» kelimelerine de bakınız!)

Safvet: Kalpte tabiî ve latîf bir temizlik, arınmışlıktır. Kalp, aslında bütün fenalıklardan arınmış ve her türlü lekelerden soyunmuş ve sâf olup o arınmışlık sonraları dünyada alışkanlık edindiği kötü huylar ölçüsünde kararır. Bu nevî kötü huyların hücumundan korunursa kalbin ilk arınmışlığı da korunmuş hattâ daha da artmış olur. Temiz bir kalbe sahip olanlar, her zaman iyiliklerde bulunup fenalıklardan çekinirler. İnanırlar, bazen aldansalar bile sonunda yine kazanırlar ve belkide aldatanı aldatırlar.

Bu durumda «safderûnluk = içi temiz olmak, saf olmak» kelimesini ahmaklıkla eş anlamda kullanmak hatadır. Çünkü ahmaklık başka, içi saf olmak başkadır. Sâflık çocuklarda en güzel süslerden sayılır. Genç kızlarda bu halin meydana getirdiği edâ ve letâfet ise bambaşka bir durumdur!

Salah ve fesat: Amellerin kişiler için faydalı veya zararlı oluşu kast, gaye ve niyete bağlıdır.

Bu bir esastır ki, onunla bütün ameller ve işlerin tatbik ve tartılması mümkün olur. Meselâ: Gazap ve şehvet ilâhî prensipler ve hikmet yönünden çirkindir. Lâkin bu çirkinlik alelıtlak men'e sarfolmayıp belki

Hakkın rızasına muhalif vecih üzere kullanmaya hamlolunmuştur. Bunun gibi mal ve mülk çoğaltmak çirkin ise de bu da elde etmede zulüm ve haksızlık, harcanmasında ise israf bulunduğu surete yönelmiş bir hükümdür. Yani helâl yolda kazanıp müsbet yolda harcanan çok malın çirkinliği kalmaz.

Gazabın harpte lüzumunu ve şehvetin, neslin çoğalması için gerekliliği ve zenginliğin Hac ve Cihat farizasını yerine getirmek için ve sair hayır yollarına sarfetmek için kullanılması halinde dünyevî ve uhrevî faydalarını kim inkâr edebilir?

Sıla-i rahmı: Vatan ve oradaki yakınlarını, orada yaşayanları unutmayıp bazen ziyaret etmek ve daima da saygı gösterip korumak demektir. Sıla-i rahmi yerine getirmek insanî terbiyenin eseridir ve İslâmî edebin temellerindendir. Çünkü Cenabı Hak Hadîs-i Kutsîsinde: «Benim sıfatım rahmandır ve rahmetime son yoktur. Sıla-i rahmi gözetmek rahmetime ulaşmak için bir visîledir» buyurdu.

«Akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının!» (Nisâ, Âyet: 1), âyet-i kerîmesinde ve birçok hadis-i şerîflerde de vatanı, yakınları sayıp gözetmenin yüksek mertebe ve dereceleri beyan buyurulmuştur. Akraba ve dostlardan âciz ve fakir olanları yardım ve ihsanla, zengin olup yardıma muhtaç olmayanları da selâm ile mümkün olduğu derecede ziyaret ve hürmet ile hoşnut ve râzı etmek hakîkaten pek büyük bir fazîlettir.

San'at: Esâsen san'at iki nevîdir:

1. El ve âletle tabiî olan şeyleri insan ihtiyacına göre onun bünyesine uygun bir surete değiştirmekten ve ziraat gibi şeylerden ibaret olup;

2. Fikrî kuvvetin meyvesidir. Bu da ya tefekkür ettirici kuvvetin yardımıyla veya bununla beraber diğer duyguların da yardımıyla meydana gelir.

Sarraflık, hammallık, mestçilik ve bunun gibi şeylerin her ne kadar lüzum ve faydası inkâr olunamazsa da sanattan sayılmaz.

Kişinin kendi çalışma ve gayreti ile meşrû bir surette hayatını kazanması büyük bir bahtiyarlıktır. Çünkü hayır ve bereket vardır. O hayır ve bereketi ispat için Hazreti Adem'in çiftçilik, Hazreti Nuh ve Zekeriya'nın tüccarlık, Hazreti İbrahim'in dokumacılık, Hazreti Davut'un zırh yapıcılık ve Hazreti Peygamber Efendimizin gençliğinde Şam'a tüccar olarak gittiklerini göstermek yeter! (Allahın salatı onlar üzerine olsun!)

Yüce Peygamberimiz bir hadis-i şerîfinde: «Cenab-ı Hak, (işinde ehil) mâhir sanat sahibini sever» buyurmuşlardır.

Hazreti İsâ Aleyhisselâm dahi çölde tesadüf ettiği inzivaya çekilmiş bir âbid (ibadet eden)e: «Bu halin pek güzel, lâkin ne ile geçiniyorsun?» diye sordu. O da: «Sanatkâr bir kardeşim var. Onun çalışmasından kazandığı ile geçinirim» deyince Hazreti İsâ: «Kardeşin senden daha çok âbid imiş!» buyurmuşlardı.

Esnaflık ve tüccarlıkta olan bereket ve lezzet memuriyetlerde alınan sınırlı maaş ve belli ücretlerde bulunmaz. Alış-verişini, davranışını güvensizlik ortamı içinde hile düşünerek yapan esnaf ve tüccar ne kadar parlak alış-veriş etse yine feyz ve bereket görmez ve

elbette bir gün bir afete uğrayacağı veya iflâs belâsına düşeceği için sefaletten kurtulamaz.

Bazı kişiler Avrupalıların fabrikalar vasıtası ile imâl ettiği ve az para ile gönderdikleri mamûller ülke sanayiini etkisiz hale getirdi derler. Bunun müdahalesi inkâr olunamazsa da en büyük sebep: «Emniyet, gayret, yardımlaşmak» düşünce ve duygularının yok olması ve bu durumun zararlı sonucu olarak sermayenin azalmasıdır.

Güvensizlik, sermaye sahiplerinin iştirak ve yardımlaşmaya cesaret edememelerini, gayret yokluğu mamûllerin zaman, durum ve mizaca göre ıslâhını geç bırakmakla rağbetten düşmesini netice verdi.

Siyânet: Lütfen «himaye» kelimesine bakınız.

— Ş —

Şetm: Lütfen «**Şeb**» kelimesine bakınız!

***

Şecaat: Tevekkül sayesinde kalbin kuvvet ve metanetinden ibaret şerefli ve güzel bir haslettir.

Sahibini hem insânî fazîletlerin en yüksek derecesine ulaştırır, hem de vatandaşlarını düşmanların kötülüklerinden korumak gibi bir büyük hizmeti yaptırır. Hekîmler: «Övülen işlerin hepsinin asıl kaynağı sebat ve kalp metanetidir» dediler. Hakîkaten kalbinde sebat ve metanet olmayan kimsenin ibadet, dostluk ve sadakatinde ve sair davranışlarında da sebat ve metanet olmaz.

Şecaat, düşmanlarla savaşlarda mertlik örnekleri gösteren ve belki din ve devleti uğrunda canını feda ile civanmertlik numûnesi verenlerin mukaddes ünvanıdır. Bu ünvana müstahak olanlar zor günlerde, savaş günlerinde arslan kesilip sulh günlerinde kuzu gibi olurlar. Yani hiçbir vakit cesaretleriyle böbürlenmez ve gösteriş yapmazlar.

Yumuşak huylunun bu özelliği hiddet zamanında, dostun dostluğu ihtiyaç vaktinde bilindiği gibi cesur kişinin cesareti de harp zamanlarında belli olur. Öyle

zamanlarda buna lâyık olduklarını göstermeyenler yalnız bir kuru ünvan taşımış olurlar.

Şecaat (cesaret) öyle bir güzel haslettir ki, sahibini düşmanlarına varıncaya kadar sevdirir. Korkakları ise anaları bile sevmez. En yüksek insânî değerlerin hepsini üzerinde toplamış olan Peygamber Efendimiz: «Allah Taâla bir yılanı öldürmekte olsun, cesareti sever» buyurmuşlardır.

Mazluma zulüm ve zayıfa hücum cesaret anlayışına aykırıdır. Kuvvetlinin zayıfa tasallutu kuvvetlinin zayıflığı sayılır. Buna göre savaş esnasında bile birtakım çocuk, kadın ve sair âciz ve çâresizlere zulüm ve hakaret etmek lâyık değildir. Bunu İslâm prensipleri de caiz görmez.

Cesareti bütün bütün yaratılışa bağlı diyemeyiz. Ülfetin, yani savaşta bulunmanın ve cesurlarla sohbet etmenin de kişide bu duygunun gelişmesinde rolü vardır. Vaktiyle cesur babaların evlâtlarını, korkaklarla arkadaş olmaktan menetmeleri, böyleleri ile sözden - sohbetten sakındırmaları ve cesurlarla arkadaş olmaya teşvik etmeleri bu esasa dayanmaktadır. Hattâ cesaretiyle meşhur olan Horasan Valisi Mihlep b. Safvan'ın daima oğullarına: «Silâhçı, zırhcı ve kitapçı dükkânlarından başka yerlerde oturmayınız!» diye tenbih ettiği bazı eserlerde görülmüştür.

Bundan şu da anlaşılır ki, o vakit yani hicretin seksenaltı ve seksenyedi tarihlerinde bunca gaileler, fetihler arasında maarife (eğitim) de cesaret derecesinde rağbet olunurmuş!

∴

Şer: Zarar, hasar ve kabahatlara sebep olan şeydir. Hayrın mukabilidir.

Tabiatı şerre dönük veya kuçak kucağa olan kişi, ahlâk hekîmliğinde hasta sayılır. O kişi, o hastalığı nefsini zorlamak; hayır ve iyilikler yapmakla tedavi ve ıslah etmezse vicdânî hayatından hayır göremez ve hiçbir vakit belâlardan kurtulamaz: «De ki: -Hepsi Allah tarafındandır» (Nisâ, Âyet: 78) ve «De ki: -Allah herşeyi yaratandır-» (Da'd, Âyet: 17), âyetlerin yüksek manaları üzere hayır ve şerrin yaratıcısı da Cenab-ı Hak olmakla beraber şerre rızası yoktur. Ve onun şerri yaratması fazl ve kemâline zıt değildir. Aksine sanatının kemâline ve hikmetinin yüceliğine işâret eder.

Meselâ: Bir ressam iki nevî resim yapsa da biri iyilik ve güzelliğin, diğeri de çirkinliğin yegâne örneği olsa bunların her ikisi de o ressamın maharet ve bu daldaki üstünlüğüne şahitlik eder, bu konudaki ileriliğine eksiklik getirmez. Eğer o ressam çirkin sûretin tasvirine vakıf ve gücü yeter olmasaydı o zaman eksik sayılırdı.

Hayır ve şer ile iyi ve çirkin şey hakkında ehl-i sünnet ile mutezile mezhepleri arasında çok tartışma ve münazaralar geçmiştir. Bu konuda geniş bilgi isteyenler «Kelâm» kitaplarına baksınlar!

Birgün, mûtezile'nin ileri gelenlerinden Kadı Abdü'l-Cebbar-ı Hemedânî, halîfenin yanında oturup sohpet ederken daima tartışıp münazara yaptığı Ehl-i Sünnet bilginlerinden meşhur üstad Ebû İshâk Şîrâzî Hazretleri meclise girer. Halîfe ona gereken yeri gösterdikten sonra Kadı îtidâlini koruyup Eş'arî'lere hücum kastıyla: «O Allahı tesbîh ederim ki çirkin bir iş yapmaktan münezzehtir...» deyince Şîrâzî, onun gayesini anlayıp der-

hal duraklamaksızın: «O Allah'ı tesbîh ederim ki, mülkünde onun izni olmadan hiçbir şey cereyan etmez» sözüyle karşılık verir ve sözünü boşa götürür.

Hemedânî, Şîrâzî'nin aralıksız olarak, derhal ve konuca kendi sözüne uygun olarak son derece söylemiş olduğu doğru cevabı işitince söylenecek başka bir söz bulamayıp oradan savuşur, gider.

Şerâfet: İnsanlar arasında değeri büyük ve muteber olmak manasınadır.

Bazıları: «Şeref sahibi olmak, baba ve dedelerden geçen yükseklikledir. Asıl ve nesep yönünden aşağı olan, şerefli kişi olamaz» demişlerse de insaf ve akıl sahipleri bu sözleri kabul etmeyip: «Şeref hasep ve nesebe bakmaz. Onu insan kendisi kazanır» diyerek yukarıdaki iddiayı reddettiler ve «Şeref; fazîlet ve edepledir, asıl ve neseple değil!» hadis-i şerîfiyle iddialarını ispat ettiler.

Kendi şerefine güven ve itimadı olmayan kişi baba ve dedelerinin şerefiyle övünmemelidir. Zira baba ve dedelerin sahip olduğu şereflerin evlât ve torunlara miras kalmayacağını herkes bilir. Bunun için bir kişinin dede ve babalarının şerefli oluşunu öne sürerek kendi şerefi için titiz davranmaması ve bu münasebetle şeref duygusundan kendisini müstağnî kılması mümkün değildir. Bu düşünceye saplananların hali bugün aç iken dünkü tokluğu ile övünenlerin haline benzer.

Şerefli kişinin şerefli oğlunun değeri hakikati bilenlerin yanında iki kattır. Fakat âdi kişi, şerefli bir insanın oğlu bile olsa kimse değer vermez.

Şeref sahibi kimselerin oğullarından babaları gibi şerefli olan ve haysiyetlerini yükseltenlerin; bulundukları topluma hizmet ve sadakatları; kıymetleri gibi çok olur. Ama ne yazık ki, böyle kişilerin toplumda kendileri az bulunur.

Bir kimse geçmiş ediplerden Ahnef'e: «Senin nesebinde şereflilik, yüzünde güzellik, yaratılışında düz günlük yokken toplumun ileri gelenlerinden olmana sebep nedir?» diye sorunca Ahnef: «Benim şerefli oluşuma sebep sendeki ahlâkın bende bulunmamasıdır. Senin o ahlâkın ise şu söylediğin abuk sabuk sözlerden bellidir» diye cevap verdi.

Yunan ahâlîsinden asıl ve nesep yönünden şerefe malik fakat ilim ve edep mayasından yoksun bir mirasyedi, Sokrat hekîme: «Senin asıl ve nesebini hatırlayıp doğup büyüdüğün topluluğun ve aşîretinin hakîr oluşunu düşündükçe şu yüksek mevkîde bulunuşundan utanmıyor musun?» deyince Sokrat: «Hayır bu konuda utanç duymaya sen benden daha lâyıksın. Zira sen şerefli bir neslin sonu oldun, şerefi kestin. Ben ise Allahın fazlı ile şerefli bir nesle başlangıç oldum» cevabını verdi.

Şetaret: Şen olmak demektir. Güler yüzlü ve neşeli olmanın eş anlamlısı olarak da kullanılabilir.

Şen olmak asık suratlı ve gamlı kişilere karşı pek güzel bir hal ve huydur. Sahibi hem kendi nefsini ıstırap içinde bırakmaz, hem de arkadaş ve dostlarına sıkıntı vermez.

Şen ve güler yüzlü kişilerle ülfet ve sohbette bir başka tatlılık vardır. İnsanın gam ve kederi gidip yerine sevinç ve neşe gelir.

Şen olmak her zaman ve herkes yanında övülen ve rağbet olunan bir haldir. Yalnız vakar gerekli olan yerde biraz kıymetten düşer.

Şefaat: Suçlular ve muhtaçlar için rica anlamınadır. İlâhî emirlerin düşeceği hususlardan başka her yerde şefaat iyi bir iştir, güzel bir davranıştır. Peygamber Efendimiz: «Sadakanın en üstünü dilin sadakasıdır, yani şefaattir» buyurdular.

İmâm-ı Alî (K.V.) Hazretleri de: «Şefaat eden kişi istek sahibinin kanadıdır» buyurmuşlardı.

Dünyada şefaat ve yardım olmasaydı, çok kişiler hallerini lüzumlu yerlere anlatamazlar, dertlerine yardım bulamazlar, yakalarını da şerli ve hileci kişilerden kurtaramazlardı.

Acaba bu dünyada bir âciz ve muhtaca yardım elini uzatıp şefaat etmekten daha büyük hizmet ve o acizin isteği meydana geldikten sonra onun sevincini görmek kadar sevinç, dua ve övgüsünü işitmek gibi lezzet olur mu?

Bazı kişiler güçleri yeter olduğu halde şefaat ve yol göstericilik yapmak istemezler. Eğer bu kişiler şefaat ettikleri zaman şeref ve itibarlarından birşey eksilir zannediyorlarsa pek yanlıştır! Tecrübe ile anlaşılmıştır ki, şefaat ve yardım etmeyi sevenlerin şeref ve değerleri toplumda bir kat daha artar. Yapmayanlar ise insaf ve merhamet sahibi kişilerce cimrilik ve âdilikle itham olunurlar.

Vaktiyle bir âciz, Arapların güzel konuşup-yazanlarından meşhur Câhız'a gidip bir dostuna şefaat için bir

yazı rica eder, Câhız da tereddütsüz bir mektup yazar, verir. O kimse teşekkür ederek giderken: «Acaba nasıl yazdı?» diye merak edip açar ve şunların yazılı olduğunu görür: «Selâmdan sonra elinde mektupla sana gelip filân şeyi isteyen kişinin hali benim tarafımdan tam olarak bilinmemektedir. Sizden bu kişi hakkında ricayı gerektiren üzerimde bir hakkı da yoktur. Mücerret isteğinden dolayı bu kâğıtı yazdım. Eğer isteğini yerine getirirseniz memnun olurum. Müsaade etmediğiniz zaman elem duymam.»

Adam bunu okur okumaz hemen Câhıza dönüp: «Sen bu mektubu şöyle şöyle yazmışsın. Beni böyle mahçup edeceğine redle cevap verseydin daha hayırlı olurdu. Al mektubunu!» deyince, Câhız: «Oğlum! Ben ne zaman bir kimsenin isteğine ulaşmasını istersem böyle yazarım. Benim bu özelliğimi herkes bilir. O yazdığım sözlerin sana hiçbir zararı yoktur» der. Halbuki adam böyle lakırdılara kanar ve aldanır cinsten olmadığından derhal ellerini kaldırıp: «Ey Câhız! Allah Taâlânın lâneti üzerine olsun! Allah senin ellerini ve ayaklarını kurutup gözlerini kör, kulaklarını sağır etsin ve her gün başına bin belâ versin!» der. Bunun üzerine Câhız: «Sus! Sen nasıl insansın? Bu kadar beddüa neden icabetti?» deyince o adam: «Ey Câhız! Sakın gücenme! Ben bir kimseyi övmek ve hakkında dua etmek kastedersem âdetim böyle söylemektir. Bundan sana bir zarar gelmez» diyerek Câhız'ı utandırır ve rezîl eder.

Âhirette şefaat; değerli bilginlerin ifadelerine göre beş nev'e ayrılmıştır.

1. Hüküm, uzamak, durmak ve güçlükten rahatlığa çıkmaya ilişkin şefaattır ki bu yalnız; günahkârların şefaatçısı Hazreti Muhammed(S.A.V.)e aittir.

2. Hesapsız olarak Cennete girdirilmek hususuna ilişkin şefaat ki, İmâm-ı Nevevî Hazretlerinin ifadesine göre bu da Peygamber Efendimize mahsustur.

3. Cehennemi hak edenlerin oraya girdirilmemesine ilişkin şefaat. Kâdı Iyûd'ın görüşüne göre bu şefaatin yalnız Peygamber Efendimize mahsus olup olmadığında tereddüt olundu.

4. Allahı bir olarak kabul eden tevhîd ehlinden Cehenneme girmiş olanların çıkarılmasına ilişkin şefaat. Bu şefaatta Peygamber Efendimizle sair Peygamberler, evliya, üstün kişiler, bilginler, şehitler ve melekler müşterektir.

5. Ebedî olarak Cehennemin ateşinde yanmayı hak edenlerin azaplarının hafifletilmesine ilişkin şefaat. Ebû Talip hakkında olan şefaat gibi (Bu zat Peygamberimizin amcası ve Hazreti Ali'nin babasıdır. Yeğeni olan Peygamberimizi kötü kişilere karşı sağlığında himaye etmiş, ama müslüman olmamıştı.)

***

Şefkat sahibi kişi haksever kişidir; bu uğurda sair kişilere sevgi ve merhametten dolayı içlerinden her ne suretle olursa olsun acizden dolayı zaruret içinde olup muhtaç durumda bulunanlara yardım etmek demektir.

Şefkat sahıbi kişi haksever kişidir; bu uğurda küçük düşürülmeye kulak asmaz, kibir tutmaz, gücenmez, şahsî menfaatini düşünmez.

Evlâdının ve çevresindeki insanların güzelce terbiyesini arzu edip onları tehlikelerden esirgemek de şefkat nev'indendir. Evlâdının geleceğini asla hatırına getirmeyip yalnız içinde bulunduğu andaki huzurunu sağlama yolunu seçen yani: «Çocuğum zahmet çekmesin» diye okuyup yazmasına, çalışmasına engel olan ve terbiyesinde ihmalkâr davranan baba ve analar oğullarının sonraları câhil ve terbiyesiz kalmasına sebep olacaklarından «hâin» sayılırlar. Onların bu hallerine şefkat denmez.

Ümmetini şefkatle seven sevgili Peygamberimiz bir hadis-i şerîflerinde: «Ey muhtaç kişiler, siz ihsânı (yardımı) ümmetimin merhamet ve şefkatlilerinden isteyiniz!» buyurmuşlardır. Şefkat ve merhameti olmayanlardan iyilik beklemek caiz olmadığı gibi onlara güvenmek ve birşeyi emanet etmek de caiz değildir. Zira onlar işi insafla görmezler ve acımak bilmezler. Ancak kendi çıkarlarına bakarlar.

Hazreti Ömer (Allah ondan razı olsun!) halîfelik zamanlarında bir zâtı bir vilâyete vali tayin etmek üzere çağırtıp memurluğunu tebliğ ve ne şekilde hareket edeceğini emir ve tenbih ederken içeriye bir küçük çocuk girer. Hazreti Ömer içlerindeki şefkattan ötürü çocuğu yanağından öperek alıp kucağına oturtur. O vakit vali olacak zat Hazreti Ömer'e: «Ey müminlerin Emîri! Bu küçük çocuk oğlunuz mudur?» diye sorup, Hazreti Ömer de: «Hayır! Babası savaşta şehit olmuş bir öksüzdür» cevabını verince o zat: «Ey müminlerin Emîri! Siz böyle yabancı bir çocuğu bu kadar lutfa eriştirip kucağınıza alıyorsunuz. Ben ise üç tane evlâdım var. Bunlardan hiçbirini bu ana kadar böyle öpüp kucağıma

almamışımdır» der demez, Hazreti Ömer: «Öyle ise evlâdına şefkati olmayanın Allah'ın kullarına da şefkati olmaz. Bundan dolayı sen oraya vali olamayacaksın!» der ve huzurundan dönmeye müsaade edip yerine başkasını gönderir.

Şikâyet: Ya kendisinin zarar çektiği derdini veya birinin hoşnut olmadığı halini diğerine söylemek demektir. Eğer şikâyetçinin hoşnutsuzlukta hakkı belli ve zararı kesin ise onu gerekli yere şikâyete bir diyecek yoktur. Ama kin ve garazdan doğmuş ve lüzumsuz yere büyütülmüş bir küçük madde olursa onu insaf dışına çıkıp şikâyet etmek terbiyesizliktir, gereken yerden başka yere şikâyet etmek ise tamamen gıybet sayılır.

Haklı olarak yapılan şikâyetin jurnaldan, aleyhte lâf taşımaktan arınmış olması değerli kişilerce gerekli görülmüştür. Çünkü dert ve halini söyleyip zarardan kurtulmak ve teselli bulmak başka, şikâyetin tesir etmesi için adamın birtakım kötülüklerini açığa çıkarmak yine başkadır.

İnsan, her zaman kendisine sıkıntı veren hallerden şikâyet edip tesellî bulacak gam giderici sadık bir dosta muhtaçtır. Bunun için dostun gerekli olduğunu belirtmek için ediplerden biri: «İnsana, derdini yanacak şahsiyet sahibi bir dost lâzımdır ki, tesellî versin! Yahut derdine derman veya senin derdini paylaşsın; seninle ağlayıp üzülsün!» demişti. İmâm-ı Ali (K.V.) Ebu'l-Esed'e: «Bana şahsiyet ve vakar sahibi ayrıca sır saklayan, gam ve kederime ortak olacak bir kişi bul» bu

yurdu. Ebu'l-Esed: «Ey müminlerin Emîri bu hususta ben size hizmet edici olarak kâfi değil miyim?» deyince Hazreti Ali: «Elbette lâzımdır ki, kâh sana ve kâh ona içimdeki şeyleri açıklayayım da teselli bulayım» diye cevap verdi.

***

Şükr: Nîmet ve iyiliği anmak, sahibini övmek anlamına gelir. Nîmete nankörlük demek olan «küfrân-ı nîmet»in karşılığıdır. Üç sûretle olur:

1. Nîmeti (iyiliği) Allahtan bilmek.
2. Allahın verdiği nimetlerden sevinçli olmak.
3. Nimeti verenin (Allah)ın rızasına uygun hareketlerde bulunmaktır.

Şükr, nimetin kaynağıdır. Yani nîmet şükrile daimi ve tam olur; nankörlükle de gider, yok olur.

Bazı bilginler hakiki nîmet verici (Hak Taâla) hakkında yerine getirilmesi gereken şükrü: «Şükürden aczi itiraftır» diye tarif ettiler. Hattâ rivayet olunduğu üzere Davud Aleyhisselâm bir münacatında: «Allahım! Senin nimetinin şükrünü nasıl îfâ edebilirim ki? Benim sana karşı şükre güç bulmam dahi senin tarafından verilmiş bir nîmettir» diyerek ağzını açıp mazeret beyan edince Cenab-ı Haktan: «İşte şimdi nîmetimin şükrünü eda ettin. Şükürden âciz olduğunu itirafın benim hakkımda tam bir şükürdür» anlamında vahiy geldi.

Asrının iftiharı olan Hasan-ı Basrî Hazretleri şu inceliği, yani şu imkân âlemini yaratana karşı âlemde hakkiyle şükretmenin imkân dışında idiğini beyan hususunda şöyle belîğ (fasîh ve güzel söz) bir kitapta bulunur: «Ey insan! Şükür nîmetinden ne zaman müstağ-

nî olabilirsin? Nasıl şükretmekten kendini uzak tutabilirsin ki? Sen nîmetler deryasına garkolmuşsun! Şükrettikçe sahip olduğun ilk nîmetten daha çoğu görünür ufuklarda ve o ilk nîmetten uzaklaşınca ondan daha âlâsı bahşolunmaktadır!»

Hazreti Musâ Aleyhisselâm, Cenâb-ı Hakka: «Ey insanları ve cinleri yaratan Allah! Âdem Aleyhisselâmı kudretinle yaratıp îcât buyurdun ve ona bunca yüksek nîmetleri ihsan ettin. Ya O, senin bu lütuf ve ihsanına karşı şükrü nasıl ifâ eyledi?» diye sorunca Hak Taâlâ cânibinden: «Âdem, birliğime îtikat ve îman etti ve benim halk (yaratma) ve îcâdıma ve bütün nîmetlerin (imkân ve iyiliklerin) benim tarafımdan verilmiş olduğuna kesinlikle inandı. İşte onun bu yıkılmaz inancı bana şükr oldu» diye değerli bir cevap geldi.

Şükr, kalbile olur, dil ile şükr ise Allah'ın nîmetlerini hatırlayıp anmakla yapılır ki: «Bununla beraber, Rabbinin nîmetini (durmayıp) söyle (anlat).» Duha/11 yüce âyeti bu manaya işâret eder. Hadis-i Şerîfte de: «Nîmetin şükrü onu yaymakla olur» ve «Nîmetleri görülen zat teşekkürlerini arzetmeyen Allah'a da şükreden bir kişi olamaz», «Nail olduğu nîmetleri hatırlayıp haber vermek ise şükrdür» buyuruldu.

Şükr, vücut organları ile de yerine getirilir. Bu nevî şükre delîl: «Ey Davud hanedanı, siz (Allaha) şükr için çalışın» (Sebe', Âyet: 13) âyetidir ki: «Ey âl-i Dâvûd Allah'a ibadet edin ki, amelin şükrü taat (emre uyma) ile olur.» meâalinde tefsîr olunmuştur.

Değerli bir zat: «İyilik ve ihsanına ulaştığın kişilere teşekkür et, öv! Senin ihsan ve iyiliğine teşekkür

edenlere ise yine iyilik et, ihsan eyle! Zîra bir nîmete, bir iyiliğe teşekkür olunmazsa devamı, teşekkür edilirse kaybı yoktur» demiştir. Bunun gibi kâmil bir hekîmden: «Bu dünyada en çok telef olan şey nedir» diye sorduklarında şöyle cevap verdi: «Kuru toprağa ekilen tohum, bitkinin yeşermesine elverişli olmayan yerde yağmur, güneşin aydınlığına karşı yakılan lâmba, gözleri görmeyen şahsa verilen güzel kadın, teşekkür etmesini bilmiyenlere yapılan iyilik ve ihsandır» dedi.

***

Şöhret: Bir kimsenin nitelikleri ve gücünün bilinip insanlar arasında söylenmesi, yaygın hale gelmesi demektir.

Şöhret nefsin en çok zevk duyduğu ve arzu ettiği şeylerdendir. Fakat şöhretin yanı sıra kendini beğenmek ve gururdan bir de çekemiyeni olmak ve râkibi olmaktan kurtulmak mümkün değildir. Şöhret sevgisi eski zamanlarda gayet mağrûrâne idi. Sonra mukaddes kitaplar tevazu yolunu göstererek nüfûzunu bir dereceye kadar frenledi. Şöhret, namusluca bir duygu ile olduğu ve ahlâk kanunlarına bağlı bulunduğu takdirde hem sahibine ve hem de topluma faydalı olabilir. Ama büyüklenme sevdası halini alınca götüreceği yer, hüsran ve pişmanlıktır.

Şöhret binasının esası sağlam olmazsa yani ciddiyetle sağlaşlaştırılmamış ise az gün içinde yıkılır, vîran olur. Şöhret kazanmak isteyenlerin içinde başlangıçta mütevazi görünenler bulunursa da çoğu, elde ettikten sonra bozulmakta ve bundan sonra da dönüşü kabil olmayan bir yola girmektedir. Bunun sebebi ise

gurur köşesinde etrafını alan birtakım yalancı ve pohpohçu övgüçlerin alkışlarıdır. Fakat kendisini bilen, evvelki hal ve şânını hatırda tutan kimse öyle alkışlara filân aldanmaz. Lâyık ve terbiyeye uygun olan; şan ve şöhret arttıkça kendini beğenmek ve gururdan da o nisbette eksiltmek, yerine tevazu ve nezaketi arttırmaktır.

Şehvet: Şiddetli ve sabit bir meyil ve istekten ibarettir.

Böyle istek, mutlak çirkindir zannolunmasın! Varlık âleminde o da var olmak hakkına sahiptir. Cenabı Hak Âdemoğlu nev'ine şehvet kuvvetini boş yere vermedi. Menfaatleri çekmek, emel ve heves gibi şeyler hep ondan doğar. İnsan ve hayvan nev'i bekasını o sayede korur. Eğer bunlar olmasaydı âlemin îmarlı durumu harap olur, karşılıklı ilişkiler dağılır ve nesiller kesilirdi.

Şehvet insanın dış ve iç düzenini ve toplum düzenini bozmadığı takdirde Cenabı Hakkın kullarına bir lûtuf ve ihsanı demek olup aksine; umûmî terbiyeyi bozduğu ve selîm aklın hâkimliğinden vazgeçip isyan ettiği takdîrde çirkin ve sahibi ilâhî prensip ve ahlâk esasları çerçevesinde ayıpla dolmuş bir kişi sayılır.

İnsan madem ki şehvetlere, sabit isteklere uyması halinde böyle bir töhmet ve sorumluluk altına giriyor. O halde ondan kaçınmak yolunda bütün kuvvet ve iradesini sarfedip, kullanmalı. Ve bu yolda görülecek güçlükler yine şehvet yüzünden yani nefisten olacağı [illegible] bunlara kulak asmamak gerekir.

Makbul ve hoş olmayan arzular insana mûtedil görünse bile onu sırf mûtedil göründüğüne gururlanarak takdir ve kabul etmek akıl ve hikmet dairesinden sapmaktır. Çünkü o arzu başlangıçta görülen îtidal derecesinden fenalığa bir yol bulacak olursa helâke doğru öyle bir hızla gider ki, önüne dağlar dayanmaz.

Şehvetlerine yenilen insan açık denizlerde dalgalar arasında oyuncağa dönen çürük gemiye benzer. Hava onu bir kere o hale getirdikten sonra dümen ve pusula kâr etmez. sonunda batar gider.

Erkeklik bıyıkla sakalla değildir. Asıl erkeklik şehvetin galeyana geldiği fırsat zamanlarında nefsin dizginini ele alıp zaptetmeye güç yetirebilmektir.

Şeyb: Saç - sakalın ağarmasıdır, yani ihtiyarlıktır. İnsanda ayların ve yılların geçmesiyle meydana gelen ilâhî bir ışıktır.

Cenabı Hak bir kutsî hadîsinde: «İhtiyar (ın ağarmış saç ve sakalı) bana teşrîfen yaklaşan bir nurdur. Ben o nuru ateşimle yakmaya haya ederim.» buyurdu. Bu halde insana lâyık olan da ak sakalıyla amel defterini karalamaya utanmak ve daha önce karalanan sayfaları tevbe ve istiğfar suyu ile silip temizlemektir. Zîra ihtiyarlıktan ölüme giden yol gençlikle ihtiyarlık arasındaki yoldan kısadır. Şair ne güzel söylemiş:

«Başımın saçları ağardı. Artık mevki, makam, mal, mülk peşinde koşmaya istek kalmadı. Baştan başa bütün emel yolları kapandı, yüce dağları kar aldı.»

Yaşlılara hürmet hakkında nakledilen haberlerdendir ki, Hazreti Peygamberin huzuruna biri genç di-

ğeri yaşlı iki adam gelip ilkönce genç konuşmaya başlamak isteyince Peygamberimiz: «İlkönce ihtiyar söylesin!» buyurdular.

Sâsânî melîklerinden Erdişír, oğluna: «İhtiyarlara hürmet et! Zîra onlar vakar yurtları, haber râvîleri ve sırların koruyucularıdır. Eğer seni bir fenalıkta görürlerse menederler, güzel bir şeyle meşgul bulurlarsa teyit ederler ve âferinlerler, tecrübe erbabından zarar gelmez» dedi.

İslâm terbiyesini anlatan kitaplarda güngörmüş, hayır isteyen, kanaatkâr olan yaşlı kişilerle sohbet ve görüşlerine uymak için tenbîh vardır. Çünkü gençler işittiklerini yaşlılar ise gördüklerini söylerler. «Görmek duymak gibi değildir.»

Şeytanat: Mümeyyize kuvvetinin ifratından ibaret bir çirkinliktir. Bu çirkin huyla huylanmış olanlar daima hile düşünüp gâfil buldukları kişilerin mîzaçlarına uygun bir yoldan damarlarına girerek türlü türlü vartalara düşürürler. Bunların bir kısmı acaip ve faydasız şeyler uydurarak nefsin hoşlandığı yasak şeylere halkı teşvik suretiyle onları kötü yollara sürüklerler; diğer bazıları ise maskaralık ve hokkabazlıkla halkın paralarını alıp savuşurlar.

Şeytanlığı galip olan adamlardan insanlık, hayır ve menfaat beklemek şeytanda îman ummağa benzer. Bununla beraber o gibileri pek gücendirmeye de gelmez. Hayırlısı, uzaktan «merhaba» deyip geçmektir.

— T —

Te'dîp: Terbiye etmek ve çıkışmak (muâhaze) manasına gelir.

İlim, terbiye ve hizmet yollarını öğretmek için tedîp ve terbiye gerekli ise de kızgınlık anında doğru değildir. Bu halde iken terbiye vermeye kalkışmayı yani terbiyeyi şiddetle ve kızarak yapmayı ateşin üzerine ispirto dökmeye benzetirler. İspirto ateşi bir kat daha alevlendirerek zararı kendisine de isabet eder.

Terbiye vermenin yüce dinimizde şahsına göre çeşitli mertebeleri vardır. Hakimler buna göre hükmederler. Meselâ: İlim ve fazîlet sahibi bir kişiye: «Bir daha böyle işlerde bulunmayacağınızı ümit ederiz» demek gibi. Bu söz o kişiye dayaktan daha ağır geleceğinden, yeter! Her zaman hapse girmeye ve hakarete alışmış bir uğursuzu uzun bir hapis ile tutmak ve durdurmak yerine küçük bir tenbihle salıvermek ise hatadır.

Çocukları terbiye edeceğim diye devamlı olarak dövmek de büyük hatadır. Çünkü dövüle dövüle ondan da korkmaz ve arsızın, utanmazın biri olur gider. Çocuğun terbiyesi; yaptığı hatayı defalarca kendisine sebepleriyle anlatmak, hafifçe tenbîh ve tehdît etmek,

akranı aarasında bu hatayı işlemekle ayıp bir şey yaptığını hatırlatmak ve nihayet bazı şeyler vaadetmekle olur.

Hele beş - altı yaşındaki çocuğu «korkutacağım, terbiye edeceğim» diye dövmek çocuğun korkulu bir hastalığa yakalanmasına sebep olacağından ilkönce bu yanlış terbiye metodunu benimsemiş ana ve babaların kendilerini terbiye etmek gerekir.

Terbiyeli beyler hanımlarını ilk günlerde pek güzel terbiye edip kendi mîzaçlarına uydurarak iyi geçim yollarını bulabilirler. Ama bunun bir şartı vardır ki, o da şudur: Hanımlarının vefakârlık duygularına karşı orta derecede sevgi göstermek —aşırı değil— kötü davranışlarda bulunmamak, hakaret edip küçük görmemek ve gerekli âlet ve malzemeler için onu başkalarına muhtaç etmemek ve akranından aşağı düşürmemektir. Bunları yapamayan beyler çoğunlukla hanımları yüzünden terbiye olagelmişlerdir.

Teennî: Yavaş ve yumuşak hareket etmek demektir. Büyüklük ve yüksekliğin ölçüsü olan pek değerli bir alışkanlıktır. Bu huy ile ancak nefsini sabır ve sebata alıştırabilen mertler huylanabilirler, bu ahlâkı elde ederler.

Yavaş yavaş yani acele etmeksizin yapılan işe hata ve pişmanlık yol bulamaz. Ceza vermekte acele davranmamak, iyilik ve mükâfatta ise acele etmek gerektiği gibi günlük işlerde, davranışlarda, olaylarda da biraz teenni lâzımdır.

Sonunda güçlükle karşılaşılacağı belli olan işlerin başlangıcında görülen kolaylıkla mağrur olmayıp, aldanmıyarak işin bünyesini yavaş yavaş düşünerek tetkîk edip îcabına göre hareket etmek gerekir. Faraza bir kişi sana gelip «Filan kişi benim bir gözümü çıkardı» diye dâva etse hasmını huzuruna çağırtıp sorguya çekmeden onun sözüne inanıvermemen gerekir. Olur ki, bu da onun iki gözünü çıkarmıştır!..

«İşlerin sonucunu düşünerek yapmaya girişen kişi zamanın her türlü âfetlerinden kurtulur, selâmeti bulur.» Hikmetle söylenmiş olan bu değerli sözle şu husus anlatılmak istenmiştir: Yaptığı işin sonunu düşünen musîbet ve belâlardan uzak kalır.»

Anlatıldığına göre eski zamanlarda bir kılınç üzerinde şu sözler yazılıydı: «Kaybolmasından, geçip gitmesinden korkulmayan işte yavaş davranmak acele etmekten daha üstündür.»

İnsan bir işe başlanyınca ilk hazırlıklarını yapmalı, işin fayda ve zararlarını düşünmeli... Zarar olacağını bilirse onu terketmelidir. «İlk yapılacak şey işin sonunu düşünmektir» hükmünce hareket ederek aceleyi terketmeli ve şeytanın karışmasına meydan vermemelidir.

Tecâhül — (Teğaful): Bilmemezlik etmek ve gaflet göstermek demektir.

Özel ve umûmî hayır ve menfaati gerektiren şeylerde gafil olmak ve bilmemezlik etmek çirkin bir davranıştır. Bu huy ancak kişiye, utanç verici ve zarar getirici hususlarda övülen bir davranış olur.

Belagatta (güzel konuşma ilmi) yerine göre bilmemezlikten gelinerek söylenen özel söz «tecâhül-i ârif = bildiği halde bilmez görünmek» bir nükteden dolayı bilinen bir şeyi bilinmiyen bir noktaya yöneltmekten ibarettir.

Bazı filozoflar çoğunlukla dünya işlerinin bilmemezlik etmeden zor yürüdüğünü açıklamışlardır.

Abbâsî halîfelerinden Me'mun'un huzuruna bir Arap çıkmıştı. Me'mun: «Sen kimsin?» diye sorunca Arap: «Ey mü'minlerin emiri, ben Arabın evlâdından biriyim» dedi. Me'mun «Pek güzel bunda şaşılacak bir şey yok» diyince Arap: «Ben hacca gitmek isterim» dedi. Me'mun buna da: «Yol hazır gidebilirsin» cevabını verip Arabın tekrar «efendim param yok» demesi üzerine o da «öyle ise hacca gitmek sana farz değildir» diye cevap vermiş ve hep Arabın isteğini bilmemezlikten gelmişti. Buna canı sıkılan Arap «efendim ben size, sizden fetva istemek için değil yardım istemek için geldim» diyince Me'mun bundan çok memnun kalmış ve Arabın güzelce sevindirilmesini, kendisine yardım edilmesini emretmişti.

«Bazı işlerde gaflet göstermek, bilmemezlikten gelmek akıllılık etmektir. Bazı şeylerde başını önüne eğmek zekî davranıştır.»

Tecrübe: Lütfen «İmtihan» kelimesine bakınız!

Tecerrüt: Başkalarıdan alâkayı kesip Cenabı Hakka yönelmek, samimi ve arınmış olmaktır.

Evlenmemiş olanlara da henüz aile ve çoluk çocuk kaydına düşmediği için bu terim kullanılır.

Mutasavvıfların büyüklerinden bir zata «niçin evlenmiyorsunuz?» diye sorulunca şöyle cevap vermişti: «Gücüm yetse nefsimi bile salıverecektim... Nerde kaldı evlenmek» deyip şu beyti okudu. «Dünya alâkalarından sıyrıl! Zira sen dünyaya, alâkalardan sıyrılmış bir şekilde gelmiştin!»

Şu nokta da önemle bilinsin ki, böyle dünya alâkalarından sıyrılmış olmak tasavvuf erbabına göredir. Bizim gibi nefsin esiri, isteklerin kölesi olmuş ve bütün gün şeytanın hîle eteği etrafında dolaşan kişiler için değildir. Bize gerekli olan Şeytanın tuzağına tutulmadan önce evlenip nefsi tutmaktır.

Tasavvufta tecerrüt, hakikatin şahitlendirilmesinde sair delilleri şahit getirmekten uzak tutmak ve hakikati delilsiz olarak yalnız başına müşahede edip kabul göstermektir.

İmam-ı Kâşânî «Hazreti Musa Aleyhisselâma gelen «Haydi pabuçlarını çıkar (Tâhâ, Âyet: 12) yüksek hitabı hakiki tecerrüd için idi. Salik (Tasavvuf yoluna giren) de başkalarından ve lüzumu olmayan şeylerden, faydasız şeylerden (masivadan) alâkasını keserse hakîkate ulaşır» demiştir.

Tecessüs: Lütfen (teftîş» kelimesine bakınız!

Techîl: Bir kimseye cehl (bilmemezlik) isnad etmek ve bu arada kendi üstünlüğünü ortaya koymak demektir.

Bunu kendisine adet edinen kişi üç çirkin şeyi yapmış olur:

1. Cahillikle nitelendirdiği kişiyi mahçup etmesi ve ızdıraba sürüklemesi.

2. Kendi ilim ve faziletini beğenerek kendini beğenmişlik yapması.

3. Kendi nefsine gurur getirmesi.

Olgun akıl ve ileri görüş sahibi bir kişi bunları kabul etmez, yani söylenilen söz yanlış olup gerçeğe aykırı bile olsa bunu söyleyeni redde, yalanlamaya ve bilmemezlikle itham etmeye kalkışmaz. Eğer o söz dünyaca önemli vazîfeler dışında âdî işlerden ise «Sizin dediğiniz de doğru olabilir, fakat meşhur olan şöyledir...» diyerek tarif etmeli; eğer din ve ahiretle ilgili meselelerden ise «Bu meselenin şöyle olması gerek. İhtimal ki, hatırınızdan çıkmıştır.» diyerek karşıdakinin hatasını yumuşaklıkla ve nezaketle düzeltmek gerekir.

Yakışan da budur. Böyle münasip ve güzel ifadelerle hakikatı açıklamak imkânı varken kişiyi mahçup edip ızdırap vermekte ne sevinç ve kâr düşünülebilir?

Bilgi sahibi gençlerin müdafaa kabiliyetinden yoksun kişilerle tartışmaya girişmelerinin sonucu onları safsatacı olmak ve cahillikle itham etmekle sona erer. İnsaflı kişilere bu, uygun bir davranış şekli değildir.

Ötekini - berikini bilgisizlikle ithamla uğraşan kişinin karşısındakine sıkıntı vermek, mahçup etmek, kendini beğenmek ve gururlanmak gibi çirkinlikleri yapmış olmasından başka bir de zararlı çıkacağı yani nice faydalı şeylere vukuftan mahrum kalacağı izaha muhtaç olmayan bir gerçektir. Çünkü bu dünyada az çok herşeyden anlayabilmek herkesten dinlemek ve işitmekle olur. Hattâ olgun ahlâk sahiplerinden birine «Sen genç yaşında bunca ilim ve fenleri nasıl tahsil ettin, kazandın?» diye sorduklarında şöyle cevap verdi.

— «Ben ilim ve fenleri vakit kaybetmeksizin; okumak, gezmek; alim, cahil, büyük küçük herkesin doğru veya yanlış söylediklerini dinleyip bir ölçüye vurup incelemekle kazandım.»

Karşısındakini küçük düşürmek ve mahçup etmek maksadıyla hatasını bulmakta ve bilmemezlikle itham etmekte acele eden ve bu huyuna devam eden kişinin çoğunlukla kendisi mahçup olup üzüntülere uğradığı da görülmüş ve tecrübe olunmuştur.

***

Tahaffuz (Tahassun): Sakınmak ve korunmak demektir.

İnsan güzel ahlâkını bozmaması için cimri, çekemeyen, hiddetli, korkak ve bunun gibi kötü huylu kişilerle sohbet etmekten, böyleleriyle arkadaş olmaktan kaçınmalıdır. «Tabiat (huy) hırsızdır, çalıcıdır; sohbet tesir edicidir» sözü sohbet ile huyun diğer kişiye geçebileceğini anlatması bakımından önemlidir.

Bir de asıl dikkat gereken şey «dışı sûfî, içi fasık» olan münafıklardan «dışı dost içi düşman» olan sahtekârlardan ve «dışı dürüst, doğru; içi ise hainlikle dolu» hîlecilerden korunmak olmalıdır.

İnsan bir kere böyle içi başka dışı başka münafık, sahtekâr ve hîlekâr kişilerin zulüm ve haksızlık ağına düşünce bir daha kendisini kurtaramaz ve dolaştıkça dolaşır.

Vücudun bulaşıcı hastalıklardan ve tehlikeli dertlerden korunması nasıl gerekli ise ruhun ve huyun da böyle kendine has tehlikeli hastalıklardan korunması öylece lâzımdır.

Azîzim! Isırıcı yılanın sakın yavrusunu öldürme! Madem ki, öldürdün, artık orada durma!

*
* *

Tahkîr: Bir kimsenin şeref ve haysiyetini düşürmek ve kendisine yakışmayan davranışta bulunmaktır. Hakaret oku çoğunlukla büyük ve kuvvetli ellerle küçük ve zayıf gönüllere atılır ve açtığı yara güç şifa bulur. İyi bilmek gerekir ki, küçük düşürülen adam intikam almak için fırsat kollamakta ve çare aramaktadır.

Servet ve maharetlerine mağrur olarak herkese hakaret gözüyle bakarak büyüklenenler gözlerini biraz daha açıp dikkat ederlerse kendi hatalarını anlarlar ve küçük gördükleri kişinin içlerinde meydana gelen ateşin parıltısını görürler.

Bazı kişilerin evlât, aile ve çevresindeki yakınlarını terbiye kastiyle devamlı olarak küçük görüp hakaret etmeleri de büyük bir saygısızlık ve hatadır. Hele küçük görmelerini halkın yanında yaparsa bütün bütün terbiyesizliğe varır. Bu nevî davranışları şahıslarında alışkanlık haline getirenler ilkönce kendilerini terbiye etsinler.

«Aile fertlerinden hiçbirini küçük görme! Zira kim olursa olsun ondan bir fayda görmektesin.»

*
* *

Tahammül: Sabır ve sebat için gerekli olan şeydir. Sabrın fazîleti ise bellidir.

Bu yüksek fazîleti elde eden ve tahammülü olan kişi vücudunu hayırlı ve faydalı işler uğrunda belâlara

hedef tutar da Allah tarafından kendisine herhangi bir belâ gelince bundan hiçbir şekilde şikâyette bulunmaz.

Dostların yükünü çekmek ve insanlık hali kendilerinden meydana gelen hataları hoş görmek de tahammül erbabının büyük şan ve şerefinin sembolüdür.

Böyle gönlü geniş kişilerin dostu çok, düşmanı az, kalbi rahat, ömrü uzun olur. Tahammülsüz, içi dar adamların hali i e bunun aksinedir. Dostu az, düşmanı çok olur, gönlü de sıkıntıdan kurtulamaz.

Tedbir: İyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırdettiren; ömrün yıllarını ve günlerini akıl ve hikmetle değerlendirip iyi idare etmeye yardım eden bir fazîlettir.

Her nekadar tedbir faziletin bütünü değilse de onsuz fazîletlere ulaşmak mümkün olmaz. Tedbir, yalnız yürümez. Uyanıklık ve dikkatli olmanın arkadaşlığı ile hareket eder ve rolünü oynar. Ayrıca selîm aklın bütün dikkatlerini topladığı şeylere yönelir ve uyar. Doğruyu yanlıştan ayırdetmek için selîm olan aklın ölçeğine müracaat etmeyerek bir şeyde başarı sağlayan kişiye tedbir sahibi denmez. Böyle kişinin başarısı ne olursa olsun yalnız talihinin müsade ettiği kişi ismini alabilir.

Tedbiri üç şey bozar:

1. Ortak ve o işle ilgilenenlerin çok olması. Bu durumda o işle ilgilenenlerin her biri bir başka yöne çekeceğinden tedbir bozulur.

2. Tedbîr alan kişilerin arasında iki yüzlü ve çekemiyenlerin bulunması. Bu durumda işe garaz ve kin karışacağı tabiî olduğundan tedbir bozulur.

3. Bilinmiyen bir şey üzerine düşünüp, erbabından, anlayanlarından sormaksızın tedbir etmek. Bu da keşin olmaktan uzak bir zannı ve bir tahmînî ifade eder nitelikte olduğundan ileride tedbirin bozulması şüphesi belirir.

***

Terbiye: Lütfen «te'dîp» kelimesinc bakınız!

***

Terğîp: Lütfen «teşvîk» kelimesine bakınız!

***

Terakkî: Lügâtte yücelmek ve yükselmek manalarına gelen bu kelimenin tasavvuf ıstılahındaki manası «selîm kalbin yüksek makamlara ulaşması»'dır.

Dünya ve âhiret menfâatleri için terakkî isteyenler oraya ancak güzel ahlâk ve dürüstlük merdivenlerinden çıkabilirler. Bunun için başka bir çıkış ve yükseliş yolu yoktur. Genel ve özel menfaatlerde ilerleme, en önemli ve en gerekli olandan başlamakla olur. Öne alınması gerekeni tehir ve tehir olunması (ertelenmesi) grekeni öne almakla olmaz.

İnsan nev'î şer ve kötülükte ilerlemeye hayır ve menfaatlerde ilerlemekten daha müsait bir ortamdadır. Bunu değiştirerek hayır tarafına sevkeden ancak Allahın emri ve yasaklar topluluğu ile faydalı kanunlardır. Bu yolun dışındaki ilerleme hakiki ilerleme sayılmaz. Belki gerileme sayılır.

***

Teslîm: Lütfen «rıza» kelimesine bakınız!

***

Teşvîk: İstek vermek, arzunun gelişmesine yardımcı olmak manasına gelir.

Kişiye musallat olan tenbellik ve hiçbir şeyi ciddiye almayan aşırı müsamahaya teşvikle ilâç verilir. Kişiye cesaret ve gayret veren teşvik şüphesiz insanın zihnini açar, çalışma gücünü artırır ve fikrini aydınlatır.

Bu dünyada insanı hayır ve menfaat yoluna çekmek için çalışıp teşvík edenler çok ise de kirli gayelerinin gerçekleşmesi için şer, fesat ve kötülük yoluna teşvîk edenler de az değildir. Bunun için çağrılan her fikre, her davete ve her teşvîke birdenbire aldanıp kapılıvermek doğru bir davranış şekli olamaz. Kişi; teşvik olunduğu, çağrıldığı yolun sonunun nereye varacağını iyi düşünmeli; bu yolun Allahın emir ve yasaklarına ve insanlığın yücelmesi için ortaya konmuş kanun ve fikirlere uyup uymadığını kontrol etmelidir.

Tasaddur: Büyüklenmeye yol açan bir saygısızlıktır.

Hakîkatte, bir topluluk içinde en yaşlı ve bilgin olan kişinin en yüksek yere oturup fikir ileri sürmesinde bir sakınca yoktur. Ama kendisinden daha büyük ve değerli bilginlerin üst tarafına geçip oturmak edep ve terbiyeye aykırıdır. Aklı başında olan insan «azıcık aşağıya buyurun» denecek yerde oturmaz. Belki «Azıcık yukarıya buyurun» denecek yere oturur.

Ev sahibinin resmî ve yarım ağızla «yukarı buyursanıza!» sözünü «Emir edebin üstündedir» diyerek hemen kabul edip yukarıya geçmek uygun değildir. Zîra nice makamlar vardır ki buralarda söz değişir. Yani

«Edep emrin üstündedir.» olur. Sözün kısası kişi haddini bilmeli ve kendini iyi tanımalıdır.

Meşhur hekîm Ebû Nasr Fârâbî bir seyahatte Şam'a gelir. Şam Atabeki Seyfu'ddevle'nin huzuruna çıkar. Meclis birtakım büyük kişilerle dolu olduğundan nereye oturacağını sorar. Atabek ona: «Ehliyet ve şahsiyetinize göre uygun olan yer neresi ise oraya oturun!» cevabını verince «yerimiz şurasıdır» diyerek derhal Vezîrin üst tarafına çıkıp oturur. Atabek hekîme bu mağrûrâne davranışından ötürü ilkönce şaşırıp hattâ kızarsa da sonra kim olduğunu, üstünlük ve olgunluk derecesini anlayınca özür dilemeye mecbur olur.

Fârâbî'nin bu davranışının soğuk karşılanmasına karşı değerini bildirip vakarını korumak gayesine dayandığı söylenebilirse de ahlâk kanunlarına göre çok iyi görülebilecek bir hareket değildir.

Tasarruf: Bir manaya göre malı korumaya gücü yetmek ve idare etmek demektir.

İsraf (yarınını düşünmeden aşırı harcama) ile cimrilik arasında bulunursa övülen bir huy olur. İfrat ve tefrite kaçarsa ya cimrilik ya da israf adını alacağından çirkin bir huy olur. İnsan bu ince noktalara dikkat etmeli ve tabiatının bu iki kötü huydan (cimrilik ve israf) birine kaymak üzere olduğunu anlar anlamaz yol yakınken dönmeye ve övülmüş olan tasarruf şekline geçmeye gayret göstermelidir.

Tasarruf; para biriktireceğim diye akraba ve yakınlarından, muhtaç olanlara yardımdan kaçınmak, aile ve çocuklarını sıkıntı içinde yaşatıp parası varken yok

gibi sıkıntı çekmek ve çektirmek, akranları arasında da aşağı bir hayat noktasında bulunmak değildir.

Asıl tasarruf; ancak Cenabı Hakkın kendisine verdiği nimetlerden; para, mal ve mülkten doğru yolda yiyip içmek, evlât ve ailesine yedirip içirmek ve giydirmek, ayrıca muhtaçlara yardım edip Hak Taâlâya hamd ve sena etmek; ileride de çocuklarına sıkıntı çektirmemek gayesiyle tedbir olarak bir miktar biriktirmeye çalışmaktır. Bunun aksine bütün bütün tutmak ya da aşırı harcayıp israfa kaçmak tasarruf olamaz.

İşte bu yoldaki mutedil tasarruf, eskilerin «re's-i akıl» dedikleri uygun bir tasarruf şeklidir. Yerinde ve yoluyla kullanılan az paranın israf ile harcanan çok paradan daha fazla iş gördüğü de öteden beri denenmiş olan hallerdendir.

Ta'rîz: Söyleyeceği sözü kinaye ile (kapalı olarak) söylemektir.

Bu da iki kısımdır:

1. Söyleyen sözünde açık bir anlam belirtmeyip dinleyenin hedefi olan anlamı anlatır. Meselâ: Kaleme devam etmeyen bir efendiye: «Feyz almak isteyen kaleme devamda kusur etmez.» der ki, bu ifade: «Ta'riz (kinaye yoluyla söylemek) açıkça söylemekten daha belîğdir, etkilidir.» sözü uyarınca gayet tesirli olur. Zîra bunda hem tenbîh hem de delîl vardır.
2. Görünüşte bir kişiye hitabeder, ama aslında ihtar etmek isteği kişi bir başkasıdır. Bunu halk: «Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!» misaliyle çok güzel tarif etmiştir.

Ta'rîz her nekadar bir dereceye kadar nezaket ve incelik sayılırsa da hakîkati tekdir olduğundan işitene ağır gelir ve belki soğukluğa veya husûmete sebep olabilir. Böyle olunca uygun olan imkân nisbetinde ta'rizli söz söylememek ve gerekirse doğruca, açıkça söylemektir. Ama bunu yaparken de nezaketi elden bırakmamak gerekir.

Ta'ziye: Kederleri dağıtmak gayesiyle kardeşlerini (yaşadığı yöredeki insanları) teselli etmektir.

Dünyanın değişen hallerini, olayların süratle gelişip değiştiğini, yaratıklar için dünyada sürekli olarak kalmanın mümkün olmadığını, ebedî olarak var olmanın yüce yaratıcıya has olduğunu, lâyıkıyla bilip düşünen insan öteki dünyaya göç üzerine büyük üzüntü duymaz, esef etmez.

Geçmiş meliklerden biri ölen bir çocuğu için haddinden fazla üzülüp, göz yaşı dökmekte iken huzuruna tanımadığı nazik bir adam girip: «Padişahım zât-ı şevketmeâbınızdan bir ricada bulunmaya geldim. Bir zat bana geçenlerde çok kıymetli bir cevheri emanet olarak vermişti. Yanımda bulunduğu müddetçe onu seyreder ve bundan büyük bir haz duyardım. O zat dün gelip cevheri benden aldı ve kalbimi üzüntüye boğdu. Emir buyurunuz da onu tekrar bana iade etsin.» deyince melik: «Ben o kişiyi sana cevheri tekrar vermesi için nasıl zorlayabilirim?» demesi üzerine adam: «Cenabı Hak da size bundan bir müddet önce emanet olarak bir çocuk ihsan etmişti. Sonra emanetini geri aldı. Şimdi siz neden bu derece kederlenip, elem

duyuyorsunuz» dedi. Bu söz üzerine melik derhal kendini toplayıp şiddetli üzüntüyü ve inlemeyi terkederek sabır ve tahammül yolunu seçti.

«Mal - mülk, evlât.. Hepsi ancak bir emanetten ibarettir ve her emanet asla ebedî değildir. Bir gün geri alınır.»

Ta'ziyenin şartı üç güne kadardır. Bundan sonra ta'ziye musîbeti yenilemek ve hatırlatmak gibi olacağından uygun düşmez.

Hasan-ı Basrî hazretlerinin bir oğlu ölmüş ve taziyet için evine birçok zat gelmişti. Bunların arasında bulunan bir mecûsî (ateşe tapan) :«Ey İmam! Akıllı olan kişi musîbetin ilk gününde cahillerin beş gün sonra yapacağını yapar,» demişti. Hasan Basrî hazretleri bu sözden memnun olmuş yanında bulunanlara bu sözün yazılıp zaptedilmesini emretmiş.

Ta'ziyenin, baba, ana, kardeş ve oğul için yapılması uygun görülmüştür.

Ta'zîm: Fazîlet sahibi, güzel ahlâk sahibi, kişilere ve kendinden büyüklere saygı duyup ikramda bulunmaktır. Bu pek büyük bir fazîlettir, insânî terbiyenin eseridir. Ancak her şeyde olduğu gibi bunda da ifrat ve tefrit, yani ne tazimde bulunmak kompleksi içinde her önüne gelene değerli olup olmadığını ayırdetmeksizin ikramda bulunmak ne de hiçbir kimseye ve bilhassa değerli kişilere saygı duymak... Bunların ikisi de çirkindir.

Ta'zîm ve tekrîmde ifrat edip, aşırıya kaçan kişi hem kendi vakar ve haysiyetini kaybetmiş, hem de ta-

zîm ettiği kişiyi kibir ve gurura alıştırmış olur. Bunun tefriti ise kişinin kendi kibir ve gururunu herkese açıklaması demektir.

Birçok kimseler biliriz ki, kendilerinin o kadar değerleri olmadığı halde halkın taziminden kibire yuvarlanarak bu büyüklenmeye sebep olan sermayenin de yok olması ile iflâsa gidip, perişan olmuşlardır.

Hattâ değerli olmadığı halde halkın gereksiz tazimleriyle şımaranlardan bazıları «Ben makbûl ve muhterem bir zat olduğum halde niçin akranımdan aşağı kalıyorum. Niçin şunu şöyle yapamıyorum?..» diye düşüne düşüne aklını kaybetmeye kadar varmışlardır.

Sözün kısası; tazîm ve tekrim lâyık olana, ilim derecesine, değerliliğine ve gücüne göre normal bir şekilde olmalıdır.

Ta'yip (Takbîh): Ayıp ve çirkin saymak ve serzenişte bulunmaktır.

Bu çirkin huyu âdet edenlerin kısa zaman içinde ayıplara boğulduğu, övücü ve iyilik dileyici olanların ise övülen bir kişi olduğu tecrübelerle meydana çıkmıştır.

Ayıplanan kişide o ayıp varsa; yaymak, yoksa iftira olur ki, kişinin ayıplarını yaymak da, iftira etmekte çok çirkin davranışlardır. Hele ayıplayan kişişide o ayıp bulunursa böyle bir hareket kendi kendini ayıplamak demek olacağından bu, gözleri görmeyen iki kişiden birinin diğerine «kör» demesine benzer.

Bir toplulukta olmayan birinin ayıpları sayılıp dö-küldüğü zaman bu yayma ve ayıplama işini yapan kişiyi oradakilerin doğru bularak tasdik etmesi de terbiye kurallarına uygun bir davranış değildir. Bu sırada yapılması gereken şey bu kişiyi yumuşaklıkla bu hareketinden vazgeçirmek ya da bu ayıplamaya katılmadığını sessizlikle ve doğrulamakta isteksiz kalarak işaret etmektir.

Bir insanı kötüleyip ayıplamakta ne fayda olabilir? Gaye, kendi iyiliğini ve onun fenalığını açıklamaksa, düşmanlığını belli etmekse, o da senin fenalığını ve kendisinin iyiliğini bulup söyleyebilir. Yok eğer onu küçük düşürmek ve intikam almak gayesiyle ayıplama işini yapıyorsan bu da acizliğin ve zavallılığın işaretidir.

Naklederler ki, Sâsâni meliklerinden meşhur Behram Görk milâdî 436 tarihlerinde Türkistan Valiliğine bir vali seçip gönderir. Vali oraya varınca oralıların birçok ayıplarını bulup, yazmaya ve durmadan ayıp çıkarmaya uğraşır. Bunu duyan Behram valiyi geri çağırır, ehliyetsiz bularak vazifesini elinden alır, yerine başka bir vali tayin eder ve azlettiği valiye şöyle der:

— «Ben seni oraya insanların aybını araştırmaya mı gönderdim? Meydana ayıp çıkarmanın acizlerin işi olduğunu bilmiyor muydun?»

Tavus kuşunun rengârenk güzel tüylerini görmezden gelip de yalnız ayağının çirkinliğini görerek onu kötülemeye kalkışmak insafa sığmaz. Bir insan ne kadar kötü de olsa elbette bir iyiliği de bulunur. Sen; «Mutluluk getiren şeyi al, keder veren şeyi terket!»

hükmünce iyilikleri al da kötülükleri bırak. İnsanlık terbiye ve kişilik böyle olur.

*
* *

Teğâfül: Lütfen «tecâhül» kelimesine bakınız!

*
* *

Tefâhur (mubahat): Hal, huy ve bilgimizde var sandığımız bazı fayda ve iyiliklerimizi göstermek isteğinden ibaret çirkin bir huydur. Bir nevî övünmektir.

Eğer bunun aslının kibir (büyüklenmek) olduğu görüşünde isek bunu kimseye kabul ettiremeyiz. Zîra büyüklenenin kibri övünmenin gösterdiği hafifliğe de manidir. Bundan başka bir asıl bulunamadığı durumda ise bir nevî cinnet olduğuna tereddütsüz hükmetmek gerekir.

Övünmek ve gösteriş küçük şehirlerde ve cahiller arasında pekçok görülmektedir. Hiçbir zaman böyle yerlerde övünen ve gösteriş yapanlar eksik olmaz. Bunun aksine büyük şehirlerde ve değerli kişiler arasında buna pek rastlanmaz.

Bayram çocuğu gibi süsleriyle ve birkaç kuruşlarıyla övünmek kişinin temelinin çatlak olduğunun işaretidir. Övünmek alışkanlığında bulunanlar mutlaka gidip geldiği topluluklardaki akranları ve arkadaşları tarafından alaya alınırlar.

Bu dünyada övünmek olsa olsa mal, evlâd ve mevki gibi şeylerle olur. Halbuki bunların da hepsinin bir emanet olduğu ve bir gün yok olacak bir özelliğe sahip olan şeyler olduğu bellidir.

Övünmekten zevk duyarak büyüklenen kişi malından soyunmuş olsaydı hakîkatte kendisinin övünecek ve büyüklenecek hiçbir şeye sahip olmadığını, yalnız bir vücudu olup onun da kendisinin üstünden gelecek bir emirle göçe dönüşe hazır vaziyette beklediğini görür ve değerini anlardı.

Hele zarûretler, sıkıntılar içinde kıvrandığı halde büyüklenmekten, övünmekten geri durmayanlara şaşmamak elden gelmiyor. Bunun gibilerin, sarmısak yiyip de ağzının kokusuyla «Ben bugün misk ve gül kokulu şeker yedim» diyenlerden hiçbir farkı yoktur.

***

Teftiş (Tecessüs): Bir maddenin iç yüzünü araştırmak demektir.

Asayiş ve kişilerin selâmetinin korunması, bölgelerin ve düşmanların durumunu tahkîk için yapılan teftişler bir tarafa bırakılırsa bunun dışında bir adamın ayıplarını teftiş ve tecessüse kalkışmak, yahut bir başkası için araştırıvermek ve tesadüfen öğrenilen ayıplardan şurada burada bahsetmek çirkin bir davranıştır. Bu husus: «Birbirinizin kusurunu araştırmayın» (Hucurât, Âyet: 12) âyeti ile yasaklanmıştır. Sevgili Peygamberimiz de «Din kardeşlerinizin ayıbını araştırmayın. Eğer araştırırsanız her şeyi bilen Cenabı Hak da sizin ayıplarınızı evinizin içinde bile olsa ifşa ve sizi rusvay eder» buyurdular.

Bir şeyi çok sormak ve araştırmak «Çok araştırmak nefret doğurur» sözüne uygun olarak makbûl değildir. Hattâ teftiş ve tahkîk yolunda tekrar tekrar

araştırmak ve söz söylemek aklı başında muhatapları sıkar.

Tefekkür: Akıl kuvvetinin kendini belirtici bir özelliği ve dahili tecrübesidir.

Sorsuz ihsanlarıyla kullarını donatan Cenabı Hak bu yüce hasleti yalnız insanlara vermiştir. İnsan zatından dışarıda kalan eşyayı bile bu tefekkürle idrak edebilir.

Filozoflardan Dekart tefekkürün insanda kesilmeksizin devam eden bir özellik olduğunu söylemişse de diğer bazı filozoflar uyku, baygınlık veya cinnet sebebiyle bu özelliğin insandan kalkacağını söylemişlerdir.

Fikri zayıf olan akıllının aklından istifadesi fikri nispetinde olduğu gibi aklı zayıf olan fikir sahibinin fikrinden istifadesi de aklı nispetindedir.

Filozoflar aklı vücut gemisinin pusulasına fikri de dümenine benzetmişler ve ikisinin de birbirine muhtaç olduğunu bildirmişlerdir.

Akla göre fikri çok olanın, hafızası kuvvetli olur. Bunun aksi halinde zayıf olur. İkisi de kuvvetli olmakta birbirinden geri kalmayacak şekilde eşitse en güzel kabul edilir.

Ahlâk ilmine göre hakîkatte insan için aslolan kendisini anlamaktır. İnsan bir kere kendi nefsini dikkatli biz gözle süzüp incelerse daha ilk bakışta nasıl yüce bir kudretle yazılmış «büyük nüsha», değerli bir yazı olduğunu görür ve bunun Allah'ın emrine aykırı

davranışlarla karalanmasının kul olmanın şanına yakışmayacağını anlar. Bu anlayış sayesinde kişi olarak mevkiini idrak edip, kendini toparlar, kulluk görevlerini düzgün olarak yapmaya koyulur.

İnsanın, akıl ve fikrini hayırlı işlere de, şer olan işlere de kullanması kendi elinin iktidarındadır. Hayrı seçer, akıl ve fikrini iyilik yollarında kullanırsa hem dünya hem de ahirette mutlu olur. Eğer şerri seçer, kötü ve pis yolarda koşar, aklını ve fikrini faydasız işler peşinde koştururursa dünyada kederli, ahirette sorumlu olur ve azapla yüzyüze gelir. Fakat insan, rızası ve isteği dışında olarak meydana gelen hatalardan sorumlu değildir.

Akıllı kişi ona derler ki, daima Allah'ın lütuflarını, sanatlarını, harikalarını, yerleri gökleri tefekkür ile kalbini aydınlatır. Kemal ehli ve olgun kişi ona derler ki, Allah'ın yarattıklarına ve harika sanatlarına baktıkça eserden müessire (görünen şeyden onu yapana) intikal eder ve bu yolla istidlâl (delil getirmek) ile hakîki sani' olan Cenabı Hakkı bilir.

Bu doğru düşünce ve haklı tefekkürün karşısında selîm aklın hükmü hilâfına yer tutan bir de batıl fikir (hakîkate aykırı düşünce) vardır. Çoğunlukla çocukluk zamanlarından beri işitilen birtakım saçma sözlerden ve yalancı kitaplarda yazılı birtakım zan ve mübalağaların zamanla zihinde yer tutup orada bir kaynaşma bir yerleşme meydana getirmesiyle gerçeğe aykırı düşünceler meydana gelir.

Batıl fikir zihinde zararlı birtakım işlere yol açar. Bilhassa zihnin anlama, idrak ve koruma kabiliyetlerinde zararlı etkiler doğurur. Bu sebeple buna kapılmış

olanlar başkalarının isabetli ifadelerini ve hakka dayalı görüşlerini zor kabul ederler. Bilhassa kadınlar topluluğundan batıla saplanmış olanlar bu saplantılarından zor dönerler, hattâ çoğu zaman ebediyen dönmezler.

Hakikate aykırı fikirler yeryüzünde bu zamana kadar hemen hemen her devirde var olmuştur. Galiba bundan böyle de eksik olmayacak. Vaktiyle putlara ve papaz bozması gûya gaybden sır söyleyen.. filânlara inanmak batıl fikir değil de neydi? Bu gün ise «Batıl fikirler ilim ve fen alanında kaydedilen ilerlemelerle mahvolmuştur» diyen Avrupalıların fen gurubundan saydıkları itikatlar ve eski felsefe ile efsanelerle dolu kitapları okuyup okuttukları arasından çıkan sosyalist ve komünistlerin o dersler sayesinde fikren tahsil ettikleri düşünceler batıl fikir değil de nedir?

Biz bile kendimizi batıl fikirlerden bütün bütün arınmış sanmıyalım! Birtakım İsrailiyyât hikâyeleri yıldızla geleceğe dair hüküm çıkarmakla ilgili kitaplar hâlâ alınıp satılmaktadır. Hâlâ bakırı altına çevirmekten dem vuran kitaplar alınıp satılmakta, haftanın günlerinin olaylarla aralarında ilişki kurulmakta, falan ve filân hanımın tasarrufuna inananlar bulunmaktadır.

Doğru fikir sahibi olanlar öyle İsrailiyyat hikâyeleriyle dolu kitaplara, falan filâna doğru bir gözle bakmaz, bakırı altın yapacağım diye körük çekip uğraşmaz. Yerdeki işi gökteki yıldızlardan sormaz, başına gelen olaylardan ayları ve günleri kabahatlı bulmaz.

*
* *

Tefvîz: Bir işi bir kimseye havele ve sipariş etmek demektir.

Hakîkat yolunda kalbi aydınlanmış olanlara göre bu kelimenin manası «Nefsini değişmemezlik ve güç sahibi oluştan uzak görüp, zatını Hakkın razı olması için kendi tasarrufundan uzaklaştırıp Cenabı Hakkı tasarrufta vekîl tutmak olur.»

Ne büyük vekil! Öyle adaletli bir vekile işini havale eden hiç aldanır mı? Ve kendisi hakkında mukadder olanın hayırlısını elde etmekten ve selâmeti bulmaktan mahrum olur mu?

Azizim! Allah senin gücünü, tahammülünü, sana lâzım olan şeyleri, fayda ve zararlarını senden daha iyi bilir. Sen onun kadar bilemezsin ve geleceğini farkedemezsin, yarını bilemezsin. Halbuki Allah geçmişi, içinde bulunduğun zamanı ve geleceği bilir. Bu dünyada nice bal dolu kâseler vardır ki, içinde zehir bulunur. Nice iğrenilen şerbetler vardır ki şifa dolu olur.
Hakîkatte Cenabı Hakka; hiçbir şeyi bizim istediğimiz gibi yaratması vacip değilse de kendisine havale edilen her şeyi hikmetine uygun olarak, kendi kanununa uyarak bizim isteklerimizi bizim için faydalı olacak şekilde yaratması onun hikmete dayalı âdetindendir. Tefvîz «kaza»dan önce olur. Yani Allahın kulları hakkında takdir ettiği şeyler dünya hayatında henüz su yüzüne çıkmadan beşerî gücü harcadıktan sonra Allah Taâlâ'ya havale ederse «tefvîz» olur. Olay meydana geldikten sonra havale yapılırsa buna da «teslîm» adı verilir.

Tefvîz tevekkülden daha üstündür. Çünkü tevekkül mutlaka bir işi yapmak için kişinin bütün gücünün

harcanmasından sonra Allah Taâlâ'ya o işi havale etmesidir. Tefvîz ise hem iş öncesi çalışmalara başlamadan önce hem de çalışmalar esnasında ve çalışmalar bittikten sonra olur.

*
* *

Takbîh: Lütfen «Ta'yîp» kelimesine bakınız!

*
* *

Tekdîr: Lütfen «tevbîh» kelimesine bakınız!

*
* *

Tekellüf (Külfet): Beğendireceğim diye âdet olan çalışmanın (normalin) üstünde zahmet çekip, masrafa girmek ve gösteriş yapmak demektir.

Kendisini bilen kişiler böyle şeyler yapmaz ve yapıp da boş yere zahmet çekmez. Sevgili Peygamberimiz de «Ben ve benim ümmetimden olan müttakîler tekellüften berîdirler.» diyerek külfetin terkedilmesi gereğine işaret buyurmuşlardır.

Külfet, ülfete de manidir. Yani kaynaşmayı önler. Zîra onunla sohbet edip arkadaş olacak kişi münasebetsiz birtakım külfetleri görünce ondan uzaklaşır. Meğer ki ona ihtiyacı ola. Sözde, fesahat (güzel konuşma) hevesiyle tekellüf ve zorlaştırmak ve söze upuzun mukaddimelerle başlayıp, sanatlı konuşmak zamanımızda makbûl birşey değildir.

*
* *

Telâş: Korku, nefret ve ihtiyaç gibi şeylerden doğan bir iç ıstırap ve sabırsızlıktır. Umulmayan bir nîmete birdenbire ulaşmaktan da doğabilir.

Telâş korkunç ve dehşetli zamanlarda insanı bir düşman gibi tehdit der. Bu ise vehim, kuruntu ve doğru olmayan batıl hayalden başka birşey değildir.

Kuşlar tuzağa tutuldukları zaman telâş etmemiş olsalar belki kurtulmak için bir çare bulabilirlerdi. Denize düşenlerin telâş etmeyip içerlerini hava ile doldurup başlarını yukarı tuttukları zaman batmadıkları tecrübe olunmuştur.

Demek ki ânî olaylarda telâşa kapılmadan, korkuya düşmeden yavaş yavaş düşünüp alacağımız çareler bizi sonunda acı durumlara düşmekten kurtarabilir.

*
* *

Televvün: Düşünce ve davranışlarda huyun kararsızlığı demektir. Çoğunlukla fikir zayıflığından, nefsin hırsından veya galip gelme kuruntusundan doğar.

Böyle kararsız adamlarda, renk değiştirir gibi düşünce ve davranış değişikliği göstererek çevresindekileri şaşırtan kişilerle mukavele, ortaklık, yolculuk ve istişare (yapılacak bir iş hakkında fikir sormak) doğru değildir. Çünkü bunun gibi adamlar insanın fikir elbisesini ve tedbirini renkten renge sokarak kendi fikirleri gibi berbat ederler.

Bukalemun meşrep kişilerde, onların fikir ve davranışlarında her renk oluşur.

*
* *

Temaruz: Kendini hasta göstermek demektir.

Gerçeğe uygun bir özür ile özür beyan etmek mümkün iken yalancılık ve hilekârlık yolunu seçmek kendi ayağıyla tahlikeye düşmek demek olduğundan ke-

sinlikle yasak ve çirkin bir davranıştır. «Namaz kılmadığın zaman bahane olarak yalan yere hastayım deme! Sonra gerçekten hasta olursun!» tehdit haberini zihinden uzak tutmamalıdır.

Bir tarihte hakkında iyi düşünülen ve iyi şeyler söylenen bir zatın kerametinden (Allah'ın has kullarına ihsan ettiği harikülâdelikler) bahsedildiği sırada bir cahil bunu inkâr edip inkârında da ısrar ederek «Ben ölü gibi bir tabutun içine gireyim. Beni o tabutla götürüp o zatın camiinin musallasına koyun ve namazımı kılmasını teklif edin. Eğer benim ölü olmadığımı bilirse kerametine inanırım.» der ve dediği gibi yapar. Adamı tabutun içine koyup musallaya götürürler ve imam olup namazını kılmasını o zata teklif ederler. O zat da «meyyit (ölü) niyetine» diyerek namazını kıldıktan sonra tabutun kapağını açtıklarında adamı gerçekten ölmüş bulurlar. Buna benzer daha pekçok olay duyulmuştur.

***

Temerrüd (İnat): Lütfen «inat» kelimesine bakınız!

***

Temelluk: Öteye beriye koşup ayak altında yuvarlanır gibi hakîrlik göstermek ve yaltaklanmak demektir. Ümit edilen ve beklenilen meşru faydaları elde etmek için tenezzül bir dereceye kadar uygun olursa da ifratı olan yaltaklanmak, şeref ve haysiyetini düşürmeye sebep olacağından çirkindir.

Akıllı kişiler yanında âdî ve reddedilmiş bir huy olan bu çirkin davranışı adet edip ümidine kavuşmayı

o yolda arayan bir insan yaranacağım veya kendimi sevdireceğim veya ilerisi için kapı yapacağım derken gece gündüz ötekinin berikinin evine devamda kusur etmez. Yani her yirmi dört saatte on iki kapının ipini çekmekten çekinmez. Ve olur olmaz ağırlık oluşlara, yük olmaya kulak vermez.

Hele bayramlarda öne geçmek sevdasıyla, iş yatırımı için nice zahmet çeker... Bütün bu zahmetlerle beraber en sonra ne olacaksa yine o olur da kendisinde yalnız bir «dalkavuk» adı kalır.

Temkîn: Lütfen «mükâfat» kelimesine bakınız!

Tenbellik: (Betalet): İmkân ve iktidar varken işten güçten çekilip oturmak ve üşenip ağır davranmak demektir.

Huyu istilâ edici mahiyette şiddetli bir hastalık olan bu tembellik bütün dinlere göre ve ahlâk ilmine göre çok çirkin görülmüştür. Hele görev bünyesinde olan hususlarda yapılan tembellik âdiliğe kadar varır.

Bazı kişilerin tasavvuf erbabından alarak «Allah'ın rızasını elde etmek ancak O'nun rızasına uygun ibadet etmekle ve dünya derecelerini kazanmaktan tamamiyle yüz çevirmekle olur» demeleri doğru ise de onların bu sözden gayeleri zannedildiği gibi bütün dünyevî ilişkileri terkedip bir köşeye çekilmek, uzlet adıyla tembelliğe yönelmek değildir. Tasavvuf lügatinde

dünya: «İnsana Allah'ı unutturan şeyler»dir. Allah'ı unutturmayan, gaflete daldırmayan, yani Allah'ın emir ve yasaklarına ve terbiyeye uygun olan şeylerin hiçbirisi Allah'ın rızasını kazanmaya ve kulluğa engel olmaz. Tenbellik her ne sûretle yorumlanırsa yorumlansın davranış olarak çirkinlikten kurtulamaz. (Bu hususta daha geniş bilgi için «uzlet» kelimesine de bakınız.)

Sevgili Peygamberimiz de ümmetine tenbellikten Allah'a sığınmalarını öğretmiştir. Peygamberimizin hayatını yazmakla şöhret bulmuş bilginlerin anlattıklarına göre bir gün bazı kimseler Cenabı Peygamberden nur almak, feyz ve şerefe ulaşmak gayesiyle huzûr-ı saadete geldiler, birtakım iltîfatlara mazhar oldukları sırada içlerinden biri arkadaşlarından birini göstererek «Ey Allah'ın Rasulü şu zat bölgemizde zühd ve takva ile meşhurdur. Hepimizin de kendisine riayette kusurumuz yoktur. Saadetli huzurunuza gelinceye kadar yollarda namaz ve niyazdan başka bir iş görmedi» diyerek övdü. Ötekiler de bunu doğruladıklarında kâinatın övdüğü yüce Peygamber tam bir zariflik ve nezaketle «Ya ona yollarda kim hizmet etti ve ihtiyaçlarını hanginiz gördü?» diye sual buyurdu. Onlar da: «Biz gördük Ya Rasûlallah!» deyince şan ve şeref sahibi büyük Peygamber: «O halde siz bu adamı tenbellikle kötülüyorsunuz!» buyurdular. Bu ifadeye göre boşa vakit geçirmenin ve tenbelliğin şer'an (Dinî emirler açısından) da çirkin olduğu meydana çıkar.

Aklı başında olanlar tenbelliği seçmek şöyle dursun tenbel kişilerle bile arkadaş olmazlar, söz ve soh-

betlerine katılmazlar. Çünkü aklı başında olanlar huyun çalıcı özelliğe sahip olduğunu bilirler.

İnsan sağ oldukça gücünün yettiği bir iş ile meşgul olmalı. Yani ilim yaymak, öğüt ve nasîhatte bulunmak, herhangi bir sanayî ve ticaret dallarından biriyle uğraşmak gibi... Topluma faydalı şeylerden birini seçip onunla meşgul olmalı. Böyle topluma faydalı bir işle meşgul olmazsa tenbelliğe yuvarlanıp zamanla miskinliğe düşeceğinden şüphe etmemelidir.

Tenbel kişi oturup kaldığı köşesinden kalkıp her nasılsa halkın arasına karışınca topluluk arasındaki kalabalığı artırmaktan başka bir faydası olmaz ve halka yük olmaktan kendisini kurtaramaz.

Fakirliğin tenbelliğe sebep olduğu fikrine katılamayız. Doğru olan tenbelliğin fakirliğe yol açtığıdır. Bu nokta dikkat sahiplerinin gözünden kaçmaz. Tenbelleri hiçbir zaman özürlü tutamayız. Çünkü tenbelin tenbelliğini yavaş yavaş gidermesi veya hiç değilse hafifletmesi gücü altındadır, kendi elindedir.

Emeksiz servete sahip olanların içinde de epeyce tenbeller bulunursa da servetlerinin gereği olarak vakar ve büyüklükle kaynaşmış durumda olduklarından güç farkolunur. Vaktiyle birtakım zenginlerin kendilerini büyük gösterir zannederek büyük köşelerinde oturup her işlerini başkası eliyle gördüklerini duyanlar, yiyip içmelerinde, inip çıkmalarında, gezip yürümelerinde kendilerini vasıtaya muhtaç bir şekilde görenleri hâlâ bilenler vardır.

Bazı uzak yerlerde bu türde kişilerden servet sahibi olduklarını ve iş işlemeğe ihtiyacı olmadığını göstermek için bazı prensiplerle beraber tırnak uzatmak

gibi âdetleri devam ettirenler varsa da hamdolsun bu gibi âdetler buralarda yoktur.

Tevazu: Cenabı Hakkın büyüklüğünü ve kendi küçüklüğünü anlamak ve idrak etmek esası üzerinde gelişen fikre ve vicdana dayalı bir histir. Büyüklenmenin zıttı olup şeref ve yükselmenin merdivenidir.

Peygamberimiz bir hadisinde «İbadetin en üstünü tevazudur» buyurmuştur. Diğer bir hadisinde de tevazu göstererek ve ümmetini kötü itikattan alakoymak gayesiyle «Ey ashabım ve ümmetim! Sizler beni şeref ve mertebemin üstüne yükseltip de Hristiyanların İsa Aleyhisselâm hakkında söyledikleri batıl sözü ağzınıza almayın. Zîra Allah Taâlâ beni Peygamber edinmeden önce kendisine kul edindi» buyurmuştur.

Peygamberlerin Sultanı Efendimizin saadetli huzuruna çıkan bir şahsın Peygamberlik heybetinden dizleri titremeye başlayınca Peygamberimiz o şahsa yüksek bir tevazu ile «Ey insan! Rahat ol! Korkma! Ben Padişah değilim. Ben ancak Kureyş kabilesinden bir kadının oğluyum» buyurdular.

Hazine (Beytü'l-mal), ganîmet mallarıyla (Harplerde alınan mallar) dopdolu olduğu halde ve Peygamberimizin çevresindeki müslümanlar (ashab) O'na hizmet yolunda değil, mallarını canlarını bile fedaya hazır olduğu halde yüce insan elbisesini kendi mübârek eliyle yamayıp giyer ve muhterem Ehl-i beytinin (Peygamberimizin yakınları) ihtiyaçlarını bizzat tedarik ederlerdi. «Bununla beraber, Rabbinin nîmetini (durmayıp) söyle (anlat).» (Duha/11) emrine uyarak Allah'-

ın verdiği nimetleri anıp O'na şükretmekle beraber «Benim için övünme yoktur.» buyururlardı.

İnsan hangi mevkîde bulunursa bulunsun yine insan olduğunu ve her hususta âciz ve zayıf olduğunu hatırından çıkarmayıp yaratılış ve kulluk bakımından diğerlerinden bir farkı olmadığını unutmamalı. Kendisinde bir fazla nimet ve meziyet varsa onu kişisel gücüne ve tabiatına vermeyip Cenabı Hakkın kendine ait verdiği bir lûtuf olduğunu ve bu lûtfu verenin geri almaya da gücü yettiğini bilmeli de âcizliğini itiraf etmeli ve tevazuda kusur etmemelidir.

Hazreti Ali: «İnsanlar yaratılış bakımından birbirine denktirler. Zîra babaları Adem, analları da Havvadır. Eğer asıllarındaki bir şerefle övünüyorlarsa toprak ve su ile övünüyorlar demektir.» buyurmuşlardır. Halkın tevazuundan başka bir de seçkin kişilerin tevazuu vardır ki; «hakkı kabule itaat» demek olur. Böyle bir tevazuyu benimsemiş mütevazi seçkin kişiler doğru sözü çocuklardan bile işitseler kendilerini kabule mecbur görürler.

Bazı akıl ustaları: «Tevazu, ahmaklık işaretidir ve önemsiz bir kişi olmayı gerektirir» derlermiş! Eğer gayeleri birtakım menfaatçilerin ceplerinden menfaat aktarmak için yaptıkları sahte tapınışlar ise biz de tasdîk deriz. Fakat buna tevazu demezler dalkavukluk derler. Tevazu, ancak vakarı korumakla beraber büyüklenmeyi kırmaktan ibarettir ki, tam bir kalp samimiyeti ve iyi bir niyet ile yapılır.

Azîzim! Büyüklenen kişileri adam yerine koyma! Başı yukarı servi ağacı mezarlara yaraşır. Ondan mey-

ve beklenmez. Sen meyveyi meyve veren ağaçlarda ve aşağı eğilen dallarda ara!

«Rütbe, kişiyi yükseltici bir direk olmaktan uzaktır. Halbuki sen tevazu köşkünü görüyor musun? İşte bunun zemininden (tabanından) bile Cennet bahçesine bakmak kabildir.»

Tövbe: «Tam bir sıdk-u hulûsa malik bir tövbe ile Allaha dönün» (Tahrim/8) yüce âyeti üzere farzdır. Ümit ve niyaz kapısı da «Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz» (Zümer, Âyet: 53) âyeti ile açıktır.

Tövbe insan olmak bakımından kişiden meydana gelen günahlardan kalpten pişmanlık duymak ve bir daha işlememek üzere ciddî bir şekilde dönmekle olur. Bu şartlar göz önünde bulundurularak yapılan tövbenin merhameten kabul buyurulacağına ümidimiz vardır.

Kelâm ilminde (İslâm Dininin inanç esaslarının doğruluğunu anlatan, başlangıç ve son buluş itibariyle kâinattan bahseden ilim) ilerlemiş bilginler nass'lara (âyet ve hadisler) dayanarak şöyle demişlerdir: «Cenabı Hak affedici ve bağışlayıcıdır. Küçük günahları ve tövbeden sonra da büyük günahları affeder. Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir, hadîs-i şerîfine göre bazı kimselere tövbeden önce de bağışlanmak nasip olur. Bununla beraber bize lâzım ve kulluğa lâyık olan ölmeden önce tövbe etmektir. Zîra tövbe etmeden ölüp de şefaate ulaşacak olanlar arasına katılacağımızı bilemeyiz.»

Tövbe, önemsiz birşey sanılmasın! Cenabı Hak tövbe edenleri dostlarından saymış ve Kur'an-ı Kerîminde birçok yerde vasfetmiştir: «Şüphesiz ki Allah, tövbe edenleri ve güzelce temizlenenleri sever» (Bakare, Âyet: 222) âyet-i kerîmesi de bunlar arasındadır. Sevgili Peygamberimiz de «Bir günahtan tövbe eden kişi onu hiç yapmamış gibi olur» buyurmuşlardır.

Zâhid (Kendini ibadete veren kişi)in şefaatçısı zühdü, ibadet eden kişinin şefaatçısı ibadeti, cömert ve iyilik sahibinin yardımcısı ve şefaatçısı iyiliği, günahkârın da şefaatçısı tövbe ve pişmanlığıdır.

Hayatı boyunca topladığı hata ve isyan yükünü dünyada bırakmayıp sırtında götüren kişi öteki dünyada bir şefaate ulaşamazsa o yükün altında ve ağırlığına göre ezilip cezasını görecek ve feryadına kimse kulak vermeyecektir. Herkesin bildiği meşhur bir söz vardır: «Falaka altında aman kâr etmez!» Bunu unutmamalı!

Tevbih: Kınamak ve azarlamaktır.

Kınamak ve azarlamak her ne kadar akıl sahiplerinin aydınlatılmasına, bazı tenbel ve cahillerin uyanıp harekete gelmelerine sebep olursa da fazla ileri gidilirse dönülmesi güç olduğundan iyi bir davranış şekli değildir. Bunu ancak ifrata vardırmamak ve aşırı gitmemek şartıyla yapmak tavsiye olunabilir.

Çünkü ayıplardan arınmış dost arayan kişinin dostu az ve dostun her hata yağmurunu görüp onu kınayıp azarlayan kişinin düşmanı çok olur. Hele sayende yiyip içeceklerini kazananları kınamakta haddi

aşmak hiçbir şekilde doğru değildir. Senin onlara muhtaç olmayıp, onların sana muhtaç olduğunu ve bunun da Allah'ın sana vermiş olduğu bir nîmet olduğunu düşünmen gerekir!..

*
* *

Tevekkül: «Vekâletten = Birisine güvenmek, işini birisine havale etmek»ten türemiştir. İşlerinde Cenabı Hakka itimat ve O'nu vekil seçmek demek olur.

Vekîl tabiatiyle vekâlet edenin itimat ettiği, bir kusurla itham edilmiş bulmadığı ve kendisinde acz (birşey yapamayacak kadar zayıf olmak) ve noksan ümit etmediği kimse olur. Demek ki, tevekkül, güvenilen bir vekîle itimat ve işleri havale etmekten ibaretmiş! Bir dava için tutulacak vekile gücü olmak (mesleğinde ehil olmak), doğru olmak ve merhametli (acıma duygusu) olmak gibi niteliklere sahip olmak şartıyla güven ve itimadın gereğini tasdik eden kişi Allah Taâlâ'ya tevekkülün kesinlikle doğruluğunda güçlük çekmez ve Allah'tan başka hakîki yaratıcı, yapıcı olmadığını, bütün yaratıklarda görülen şefkat ve merhametin O'ndan meydana geldiğini, gücünün üstünde ilim bulunmadığını pekâlâ bildiği için vekâlete O'ndan başkasını lâyık görmez.

Şunu da belirtelim ki, tevekkülün üç mertebesi vardır:

1. Daha önce bildirdiğimiz gibi Cenabı Hakkın her şeyi yapmaya gücü olan yüce yaratıcı olduğuna iman edip, yardımına güven ve itimat üzere olmak.

2. Allah'tan gelecek takdir ve tahkire karşı O'ndan dönmeyip, O'na olan güvenini hiçbir zaman kaybetmemek. Tıpkı annesinden başkasını tanımayan

küçük çocuğun, annesi tarafından ne kadar azarlansa da yine onun yanından ayrılmaması ve ona güvenmekten vazgeçmemesi gibi.

3. Her durum ve her işte Hak'kın rızasından ayrılmamaktır. Yani bütün düşünce ve işlerinin temelinde «Allah'ın kendisinden razı olması» düşüncesinin yerleşmsidir. Üçüncü mertebede bulunan kişi masum bir sabî (çok küçük bebek) ye benzer ki; annesini bilir fakat birşey istemez. Annesi ise onun isteklerini her an düşünür. Anasının eteğine sarılıp ısrarlı isteklerde bulunmaz. Fakat annesi onu emzirmek için merhamet avucuyla şefkat kucağına alır.

Bundan anlaşıldı ki; tevekkülün başlangıcı Allah'a güven ve itimat, sonrası işleri havale etmek ve boyun eğmek, daha sonrası da teslîmiyet ve rıza'dır.

Şurası da bilinsin ki, tevekkül, çalışmayı terk ve tedbiri elden bırakmak değildir. Böyle çalışmak ve tedbiri terk ile tevekkül kendisini işlenmekten uzak olan bir paçavra gibi atmak demek olduğundan İslâm dini bunu caiz görmez. Zararları def için sebeplerle tevekküle engel değildir. Tevekkül İslâm dininin geteşebbüs ve tehlikeden kaçınmak, hakları korumak da rekli kıldığı sebeple teşebbüsle, çalışmakla ve gayretle beraber olur.

«Rızıklarınızı sebepleprini yerine getirmek suretiyle arayınız! Tıpkı evlerinize kapılarından girdiğiniz bir meşelikten, ağaçla kaplı bir yerden geçerken bir şahinin bir miktar et parçası ile gelip o eti kanadı kırık bir kuşun ağzna verdiğini görünce: «Allah Allah! Bak şu Allah'ın lûtfuna! Meğer benim rızık kazanmak

için çalışıp gayret etmem boşuna imiş! Bundan böyle bir daha yiyip - içecek isteğinde bulunmayayım» diyerek bir köşeye çekilip · üç gün rızkının ayağına gelmesini beklemiş! Ama hiçbir yerden birşey meydana çıkıp gelmediği için açlık canına tak demiş. Bu esnada Cenabı Hak o vaktin gönderilmiş peygamberini gönderip onun lisanıyla: «Ey kulum! Ben bu iş yeri, kâr yeri olan cihanı sebepler ve kazanmak esası üzerine bina etmişimdir. Her ne kadar gücümün büyüklüğü sebepsiz de senin rızkını vermeye kâfi olur ise de hikmetimce halkın ihtiyaçlarının meydana gelmesini sebeplere bağlamışımdır. Tâ ki, bu sebeple insan nev'i arasında ifade kaidesi, karşılıklı çalışma, faydalanma gibi hususlar cereyan eylesin! Bana olan tevekkülün ipucuyla o hikmetinin hükmünü iptal mi etmek istersin?» diyerek kınamış, azarlamıştır.

***

Tehdit (Terhib): Korkutmak manasına gelir. Bunu eğer terbiye etmek ve iş gördürmek için yapıyorlarsa yanlıştır. Terbiye ve iş gördürmek merhamet, nezaket ve teşvikle daha güzel olur. Eğer gücünü tanıtmak için ve kendisine boyun eğdirmek için ise büyüklenme eseri olduğundan ve gücüne güvenmek akıl kârı olmadığından, çirkindir.

Yok eğer gayesi düşmanlığı apaçık olan bir düşmana şiddet göstermek ise bütün bütün hatadır.

Tehdit, yalnız okuyup yazmak istemeyen çocuklara yaraşır. Bunun da gayet hafif ve öğüt yolunda olması şarttır.

***

Teyakkuz: Gafletin, dikkatsizlik etmenin mukabili olan «uyanık olmak» demektir. İnsanın başından iyi

kötü, acı-tatlı pekçok olaylar geçebilir. Ama her iyi görünen iyi ve her fena görünen fena olmadığından daima gözünü açıp uyanık durmak dikkatli hareket etmek lâzımdır.

Bir olayın meydana gelmesinden sonra gözü açmak fayda vermez. Bir olayın ilâcı o meydana gelmeden önce uygulanması gerekir. Bir olaydan uyanmayarak tekrarına cür'et eden veya sebep olan kişi akıllı ve uyanık sayılmaz.

Uyanık ve dikkatli hareket etmeyi kendisine alıştırmayan kişinin deyneksiz gezen körden hiçbir farkı yoktur.

Tabiat: Bunu çeşitli şekillerde tarif edenler olmuştur. Biz burada bazılarını verelim: «Yaratılmış, var olan eşyanın umumî topluluğuna denir» «Âleme verilmiş olan intizamdır.) «Mevcut olan intizamı haber veren ve onu bazı kanunlarla koruyan bir kuvvettir.» «Şey'in kendisiyle meydana geldiği kuvvettir.» Diğer bazıları ise mutlak olarak «âlem» ve «kudret» demekle yetindiler.

İnsan tabiatı hakkında da çeşitli tarifler yapılmıştır: «Bedenle ruh arasında bir berzah ve ikisiyle de olan bağdır. Tabiat için biri saf, diğeri mükedder iki yön vardır. Saf olan yönü ruha, mükedder olan yönü ise bedenedir.» diye tarif ettiler.

Bir gurup da: «Bütün ruh taşıyan canlılara başlangıçta hayat veren, güç yetirici bir nefestir. Sonraları ise tesadüfler kabîlindendir» diyerek Hak Taâlâ'yı inkâr ettiler. Bunlar zikrolunan «nefha» ya kâh: «esîr» bazan «kuvvet» ve diğer bazı şeyler deyip kanaatlerin-

ce tabiatın hareket halinde bir diriltici olduğu görüşünü savundular.

Bu inançta olanlara «Tabiiyyûn» yahut eski tabirle «Dehriyyûn» derler. (Bu gün bunlara «materyalistler» deniyor. İtikatları bugün, ötede beride ve Avrupanın bazı yerlerinde vardır.

Ne tuhaf itikat? Bu inançta olanlar kendilerinde «hayat, akıl ve ihtiyar (seçme kabiliyyeti)» nin olduğunu isbat ederler de kendilerinin yaratıcısı zannettikleri tabiata: «zatıyla diri, âlim (bilici), âkıl (akıllı, anlayış sahibi) ve muhtar (hür) değildir» derler. Hiç diriliği, ilmi, aklı ve ihtiyarı (hürlüğü) olmayan öyle zaruretler içinde kıvranan bir yaratıcıdan böyle enteresan, ince, hassas sanat eserlerinin ve işlerin meydana gelmesi ve bunca akıllara şaşkınlık veren işlerin intizamlı şekilde doğması mümkün müdür?

Bilindiği gibi eşyanın tabiatı Allah tarafından yaratılıp şekil verildiği bir mîzaç ve insanın cibilliyetinde ve fıtratında var olan bir seciyedir. Onu Cenabı Hak birbirinden ayrı olarak yaratmıştır. Yani her şeye bir türlü tabiat ve her insana bir başka huy ve fıtrat verdi.

Bu zıtlık ve farklılıktan ilâhî murat ise ancak âlemin nizamı ve milletlerin ve insanların maddî, manevî bağlarının korunmasının ve devamının bağıdır. Eğer böyle olmamış olsaydı herkesin eşit olarak bir huy ve güçte olması ve kimsenin kimseye ihtiyaç ve yardımı olmaması gerekir, böylece insanlar arası münasebetler düzensiz kalmış olurdu.

Bununla beraber çirkin tabiatların bu imtihan âleminde ıslah yolu da nîce vasıtalar ile bildirilmiştir. O gibi tabiat sahipleri nefislerine uymaktan biraz çe-

.ilip vicdanlarına, din büyüklerine, terbiyeci ve mürşitlere müracaat ve onların ihtarı ile hareket ederlerse tabiatlarının salâha, düzene gireceğinde hiçbir şüphe yoktur.

(Bu konuda lütfen «hulk» kelimesine de bakınız!)

Tama': Bir şeyi şiddetle istemek ve ümit etmek demektir. Arzuların ifratı olan hırsa da aynı anlam verilebilir.

Hırs ve şiddetli arzu her ne kadar ilim elde etmek, ibadet ve iyiliklerde bulunmak konularında övülen bir durum ise de mücerret nefsin hayvânî lezzetlerini tedarik için olduğu zaman çirkindir. Bu hal, âdîliğiyle beraber birçok fenalıkların da doğmasına sebep olabilir.

Hikâye ederler ki, eski krallardan biri tahtına otuzuhur ettiği zaman insan, şuuruna malik olamaz, önünde olan tehlikeleri göremez. Denizdeki balıkların ağa, gökteki kuşların tuzağa tutulması hep hırs ve aşırı istek belâsıdır.

Hikâye ederler ki, eski krallardan biri tahtına oturup büyük adamların tebrîk ve hediyelerini kabul ettiği sırada hekîmlerden biri üzeri örtülü bir tabak takdîm eder. Kral tabağın örtüsünü kaldırıp içinde iki adet kömür parçası olduğunu görünce hiddet ve şaşkınlık dolu bir sesle: «bunlar nedir?» diye sorar. Hekîm: «Efndim! Bunlarda hikmet vardır. Size arzedeyim: Bu kömürün biri şahin, diğeri güvercin idi. Şahin güvercini tutmak için kovaladığından güvercin tanı bir korku içinde ve sür'atle gelip yanmakta olan ormanın içine

daldı. Şahin de tam bır hırsla arkasından ormana girdi, ikisi de yandı, kebap oldu. Bunlar hırs ve tama'ın acıklı sonucunu gösteren iki ibretli nümûnedir. Pâdişâhım! Hırs zinciri ile bağlı olan boyun, sonunda pişmanlık kılıncı ile uçar. Tama' (aşırı istek) dert ve sevdası ile dolu olan her kâse, her baş, sevinçten uzak kalır» deyince gönlü uyanık padişah bundan çok memnun olup kömürlerin özel hazînesinde korunmasını ferman eder ve hekime çok ihsanda bulunur.

İmâm-ı Ali Hazretleri: «Tama' ebedî köleliktir» buyurmuşlardı. Çünkü bu çirkin huya kendisini kaptıran kimsenin halka ihtiyacı çoğalır. Bunun için her zaman esir gibi davranmaya, ağız eğmeye mecbur olur. Bu ise hür doğmuş kişi için esirlikten başka bir şey değildir.

Matta İncilinin altıncı bâbının ondokuzuncu âyetinde de Hazreti Îsâ Aleyhisselâm: «Hazînelerinizi yerde yığacağınıza gökte yığın. Zîra yerde yığılan mal çürür, paslanır. Hırsızlar alır. Gökte duranlar ise korunmuş kalır. Hem de aklınız gökte olur. İnsanın malı nerede ise aklı da oradadır.» buyurmuştu.

Tama'kâr bu hâli sayesinde zengin olur sanılmasın! O bîçâre çok şeyten mahrum, hakîrlik, fakr ve zaruret korkusu ile her zaman fakirdir. En fakir bir adamın sofrasında ne bulunursa onun sofrasında da o bulunur. Evlât ve àilesi zaruret ve sefaletle geçinir.

Ya ak sakallı yetmişlik seksenlik tama'kârlara ne diyelim? Bu fakîrler de bin yıl yaşıyacak gibi eli ayağı

titreyerek daha para kazanmaya, metin ve yıkılmaz gelir yerleri yapmaya çalışırlar, içlerinden bazıları kazanç uğruna yalan, hîle, ikiyüzlülük gibi hîlecilikleri yaparlar. Nihayet bir gün ecel yetişince varisleri, onun okşaya okşaya sarıp - sakladığı sevgili mallarını, paracıklarını güzel bir koku (misk) gibi taksim edip harcarlar.

Mal üzerine hırslı ve mağrur olan kişilerin âhirette karşılaşacakları cezayı bilmek isteyenler «Hümeze Sûresi» (104. sûre) nin tefsîrini mütalâ buyursunlar!

— U —

Uhuvvet: Dünya ve âhiret kardeşliği demektir ki, daha çok bugün buna «âhiret kardeşliği» deyimi kullanılır.

Bu şekilde kardeşlik bağlarıyla birbirlerine bağlananlar basit fayda ve gayelerden arınmış olarak tertemiz duygularla ciddî bir tutum içinde aralarında sevgi bağlarını örerler. İşlerini karşılıklı konuşmalarla kolaylaştırırlar. Bir güçlük ortaya çıkınca çaresini beraberce ararlar. Birbirlerini bikaç gün görmeseler ararla bulurlar... Birbirlerini sorarlar. Gerektiğinde birbirlerinin yardımına koşarlar. Aralarından ölmüş olanların ruhlarına sevap olan şeyler hediye ederek yadederler. Geride kalan yetimlerin kederli kalplerini lütûf ve ihsanla şadeylerler.

Böyle tertemiz kardeşliklere bu zamanda rastlamak pek mümkün değilse de vaktiyle vardı. Hattâ İslâmiyyetin ilk yayılma devrinde sevgili Peygamberimiz muhterem muhâcirler (Mekke'den Medîneye göçedenler) le Ensar (Medîne'nin yerlileri) arasında kardeşlik tesis etmişti.

Bir şair şefkatli kardeşin onun iki elinin yerini tutardığını çok güzel açıklar.

İmam-ı Gazâlî hazretleri «ihyâ-ı ulûm...» adlı eserinde kardeşlik bağının derecesini üç kısma ayırır: En aşağı derecesi: Kardeş olduğu kişi ile ilişkilerinde rast-

gele kişilere karşı takınmış olduğu hizmet düşüncesi ile hareket etmek. Orta derecesi: Kardeşlik bağı ile bağlandığı kişiyi kendi nefsiyle eşit tutmak. En yüksek derecesi ise; kardeşini kendi nefsine tercih etmektir.

***

Ubûset: Güler yüzlülüğün zıttı olan suratı eğmek ve ekşi surat anlamlarına gelir.

Bundan yüzü çirkin manası anlaşılmasın! Çirkinlik Cenabı Hakkın yaratması olduğundan onu kimsenin küçük görmeye hakkı ve sahibinin kendini güzelleştirmeye gücü yoktur. Fakat cehalet ve bilgisizlikten doğan ekşi suratlılığı istediğimiz kadar kötüleyebiliriz. Çünkü o çirkin halin devamı sahibinin terbiyesinin yokluğundan ve edebe dikkat etmemesinden doğmaktadır.

Her sabah ötmesi yaratılışından olan horoz bile her öttükçe tehdît edildiği zaman beş - altı ay içinde ötmesini unutur. İnsan o horozdan da aşağı mıdır?

Bu dünyada herkes güler yüz tatlı söz ister. Öyle ekşi suratlı adamların yakından bile olsa çatık kaşlarını, soğuk sözlerini ihtiyacı olanlardan başka kimse çekmez.

***

Ucb: Kendini beğenip büyüklenmek demektir. Kibir ile ahmaklıktan doğar.

Bu huy Allah'ın yardımına karşı birinci örtüdür. Bunun için bu huyun sahipleri çoğunlukla rezil olurlar, utanılacak derecede aşağılara inerler. Bu huy, kibirle aynı gibi görünüyorsa da aralarında fark vardır.

Meselâ: Bir adamın dünyada tek başına bulunsa kendini beğenmesi düşünülebilir. Ama kibirlilik yapması düşünülemez.

Kendini beğenmek ve büyüklenmek ilkönce Şeytanın yaptığı bir davranıştır. Bu sebepten Şeytan Cenabı Hakkın dergâhından, Cennetten kovulmuş, Hazreti Adem ise istiğfarı ve tevâzuu sebebiyle makbul ve mesut olmuştur.

İnsanın kendini beğenmesi çoğunlukla ikiyüzlülüğü yaklaşmaya vesîle edinen iki yüzlülerin: «Senin gibi kâtip azdır. Değerin bundan daha çoktur. Çok zaman geçmeyecek şeref ve mevkiin yücelecek.» gibi birtakım mübâlağalı övgü ve sitayişlerinden meydana geldiği tecrübeler sonucunda ulaşılmış bir gerçektir.

İnsanın övülmekten, büyütülmek ve kendisine büyük değer verilmekten memnun kalması ve zevk alması tâbiîdir. Ama ona mağrur olarak kendini beğenme hastalığına yakalanmak akıllıca bir iş değildir. Ya o övgülerin sahte olduğunu ve kendisinde övgüye değer bir şey olmadığını bildiği halde memnun ve mağrur olanları nereye koyalım?

Akıllı kişi öyle övgülerden memnun kötüleme ve tahkîrlerden de mahzun olmaz. O, dedikleri sözleri. nefsinde tetkik terazisine vurarak gereği üzere hareket eder. Yani kötülemesi, yapması gerekeni terke, övgüsü ise haline şükretmeye vesîle olur. Kendini beğenmenin ve gururlanmanın semtine bile uğramaz.

Meliklerden Muîzu'ddevle Ahmed b. Buveyh'in veziri Mihlep bir gün güzel bir elbise giymiş olarak tam bir büyüklenme duygusu içinde iki tarafı süzerekten giderken cesur hekimlerden biri yanına yanaşıp: «Bu

yürüyüş nasıl yürüyüştür?» deyince Mihlep: «Sen benim kim olduğumu bilmiyor musun?» der. Hekim: «Bilirim senin yaratılışının başlangıcı bir damla su, vücudunun sonu da kurtlara gıdadır» cevabını verir ve Mihlep bir söz bulamayıp gözleri dolmuş olarak geçer gider.

Kendini beğenmişlik de ucbun nevîlerindendir. Saf ve ahmaklarda bulunur. Bunlar kendilerinin aklında başka kimsenin aklını, tavır ve davranışlarını beğenmezler, nefislerinden başka bir şey düşünmezler, inatçılıklarından geri durmazlar, içlerinde bulunan bazı sefîh cahiller de kadınlar gibi süslü gezmek ve halka gösteriş yapmak merakına düşüp gezdikleri yerlerde içlerinden: «Şu süsüme bir diyecek var mı?» sorusunu sorup: «Var hey sefîh!» cevabını alırlar.

Bunların içinde yüzlerine pudra, yanaklarına allık sürenler, kaşlarına rastık çekenler, borç ile çeşitli elbiseler alıp giyenler vardır. Hele altmış - yetmiş yaşında iken buruşuk yüzleriyle bunları taklit edenlere gülmemek elden gelmez. Hakîkatte böyle ahlâksızlardan genç - yaşlı ayırdedilmezse de bu konuda ihtiyarların gençlerden daha çok ayıplanmaya lâyık oldukları herkesçe doğrulanan bir durumdur.

Kendini beğenenler; tavus kuşunun teveklerini kabartıp, kuyruğunu kaldırarak bütün ayıbını herkese gösterdiğini görseler ve kendilerinin de o halde olduklarını düşünseler belki utanırlardı.

Uzlet (İnziva): Halkın içine karışmaktan çekilip köşede oturmak demektir.

Bazı zatlar yalnızca bir köşede ibadet ve taatla meşgûl olmayı, bazıları da halkın arasına karışmakla beraber ibadet etmeyi ve bu yüzden de Allah'ın kullarına hizmeti tercîh ve iki taraf da haklı olduklarını iddia ve ispat için deliller getirdiler.

Şöyle ki; halkın arasına karışmak taraftarı olanlar: «İslâm dininde ruhbâniyet (ibadet gayesiyle bir köşede, kapalı bir yerde ömür geçirmek) ve halktan kopmak yoktur. Allahın Peygamberi Hazreti Muhammed S.A.V.) bizi ondan nehyetti. İslâm dininde Cum'a ve cemaatın şart olması ve Peygamber efendimizin «halk ile karışıp ezalarına sabreden, sabretmeyenden hayırlıdır» buyurması karışmanın lüzumunu ispata kâfi değil midir? Halkın arasına karışmak ibadetlere neden engel olsun? Aksine sanatı, ilim, marifet, irşad ve uyarıları ile Allah'ın kullarını faydalandırmak da başkaca bir ibadet değil midir?»

Ayrılmak ve bir köşeye çekilip halkın arasına karışmamak taraftarı olanlar: «Bu söylediğiniz sözler mutlak değildir. Belki mukayyettir. (Kayıtlara bağlı, şartlarla çevrili) Herkesle ilişki kurup dost olmak, sohbetine girmek hikmete uygun değildir. İyi huylu bir kişi kötü huylu kişilerle dostluk kurup sohbet ettiği zaman; sohbet etkili ve huy çalıcı (hırsız) bir özelliğe sahip olduğu için sonunda ondan bir kötülük alır. ilâhî marifetlerin kazanılmasında liyakat isteyenler yalnızlığı seçip, tek oturmalı, ibadet ve taatla meşgûl olmalıdırlar. Yasaklanan ruhbanlık başkadır.» diyerek cevap verdiler. Halkın arasına girmek taraftarı olanlar da cevaba cevap olarak «Bu dünyada zühd (Bir köşeye çekilip kendini ibadete vermek) yolu ancak kötü-

lerin dalalet çalışmalarına karşı ruhu korumak için olursa övülebilir. Kişiliğin belli olarak fiilen dışarı çıkıp belirmesi her halde kötülerin varlığına dayanır. Lâyık olan şudur ki, kendi nevî arasında oturup dalalete sapmış asîleri mümkün mertebe doğru yola getirmeye çalışmalı ve herkesin işini kolaylaştırmaya çalışmalıdır» dediler.

Yalnızlık taraftarı olanlar tekrar: «Dalâlete dalmış âsilerle mücadele Allah'ın yardımı açık bir kuvvet olduğuna göredir. Onlarla mücadeleye güç olmadığı zaman inzivâ (yalnızlık) elbette hayırlı olur. Çoğunlukla evliya ve Allahın iyi kulları karşı koymaya takatleri olmadığı, nasihat ve uyarılarının tesir etmediği yerden «güç yetirilemiyen şeyden dönmek Peygamberlerin âdetlerindendir» sözüne uyarak kaçmışlardır. Öteki grup ise tekrar: «İş ve amelde dürüstlük ve samimiyet ister. Yoksa şâdık yâr (samimi dost) için yardımcı eksik olmaz. Sen samimi dost olursan, sana da dost olanlar bulunur. İnsan medenî yaratılışlıdır. Birbirine muhtaçtır. Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: Yol ve ona giren yolcular arkadaş gibidir. Arkadaşsız yola çıkan ise belâyı karşısında bulur. Âlem kurulalı beri gelen bütün Peygamberler çeşitli belâlara karşı sabrettiler; delilller, mucizeler gösterip dostlar, arkadaşlar edindiler. Nitekim Hazreti İsa: «Allaha (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kimi?» (Âl-i İmrân, Âyet: 52) buyurunca Havârîler (Hazreti İsa'ya iman eden talebeleri): «Biziz Allahın yardımcıları. Allaha inandık» (Âl-i İman, Âyet: 52) demişlerdi.

Şimdi mademki tavır ve hareketleri bizlere iş ölçüsü olan büyük Peygamberler kendilerine yâr ve yardımcı istiyorlar. Bizler de öyle gitmemiz lâzım gelir.

Yalnızlık ancak Allaha yaraşır» cevabını verdiler.

Şimdi iki tarafın iddia ve ifadelerini bir yere koyup düşünecek olursak halkın arasına karışmak ve ülfet taraftarları haklı görünüyor. Bununla beraber iki tarafın da durumlarını tayin edeceklerini söyleyebiliriz.

*
* *

Usret: Güçlük demektir.

Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîminde

«Muhakkak güçlükle beraber kolaylık var» (İnşirah, Âyet: 6) âyetini okudular. Ve yine Hazreti Peygamber: «Şiddetin son dereceye vardığı zamanda sevinç ve belânın sıkıştırdığı zamanda da bolluk yüz gösterir. Ümmetimin ibadetlerinin en faziletlisi Cenabı Haktan gelecek sevinç ve genişliği beklemektir» buyurdular.

«İş sıkıştığı zaman sevinçli anı bekle!

Zîra işin en sıkıştırdığı zaman kişiyi sevince yaklaştırır.»

*
* *

Ulviyyet: Yükseklik, değerlilik anlamlarına gelir. Yüksek gayret sahibi olmak ve âlicenap olmanın eş anlamında da kullanılır. Bu özellik insanı güzel iş ve faydalı davranış işlemeye davet edip, âdî davranış ve düşüncelerden korur. Bu sebepten kişinin en önemli yol göstericisi, mürşidi, sahip olduğu ulviyyetidir. Böyle kişi dünyevî mertebelere ve maddî hedeflere karşı olmaz. Maddî ve geçici menfaat için ebedî manevî şerefini lekeleyecek hiçbir davranışta bulunmaz.

Bunun içindir ki, bu yüce haslete malik ve bu doğru yola girmiş olanlar yalan söylemezler, adam aldat-

mazlar; hırsızlık, hîle, hıyanet, cimrilik yapmazlar, başkasının sırtından geçinmezler. Yani insanı ayıplara boğacak, zarar verecek, utanç verip küçük düşürecek hiçbir şeyi yapmaya tenezzül etmezler.

Âlicenap olmayan kişinin gösterdiği hamiyet, namusluluk ve cesaretine inanmamalı, onun yüzünden hayır ve fayda ummamalıdır. Çünkü o gibiler yalnız meşru olmayan kişisel faydalarını gözetirler. Gerekirse menfatlerinin meydana gelmesi için dîn, devlet ve namuslarını bile feda ederler.

Onların, kendilerine öğüt veren kişilere en kuvvetli cevapları «Adam sende!.. Herkes kendi çıkarına bakmalı!» gibi insanlık kanunlarına aykırı şeylerdir ki, sonu alçaklığa kadar gider.

— Ü —

Ülfet: Alışmak, ısınmak ve birbirini sevip - saymak manalarına gelir Bir milletin medeniyet derecesi o millet fertlerinin birbirlerine karşı belirttikleri sevgi eserleri ile yanyana gelişir ya da söner. Bu husus tarihin derinliklerinden bu yana tecrübe olunmuş ve dikkat sahibi bilginlerce tespit edilmiş bir hakîkattir

Halkın olur olmaz ayıbını sayan ve sevdiği kişileri ikide bir ayıplayan, küçük düşüren ve bilmemezlikle saldıranlar gitgide yalnızlıktan başka arkadaş bulamazlar.

Hikmet sahıbi anlayışlı kişiler şöyle demişlerdir: «Dostunda çirkin bir iş görürsen hemen sevgi bağının düğümünü kesme! Belki bir gün sana arkadaş olur, yaranı sarar. İmkân buldukça doğru yola girmesi için çalış! Belki bir gün yola gelir.»

Şu kadar var ki alçaklığı ve hainliği defalarca meydana çıkan kimselerle ürfet etmek, dostluk ve arkadaşlık kurmak caiz değildir. Böyle alçaklığı iyice su yüzüne çıkmış kişilerden bir büyük zarar görmeden önce usulüyle çekilmek hayırlı olur. «Böylelerin zararından ne olur?» dememeli. Biliyorsun ya, bir diş sarmısağın kokusu kendisinin on misli fazla olan miski bastırır.

Ümit: Nefsin birşeyi özenerek beklemesidir.

Her ne kadar kuru ümit maksadın meydana gelmesine yeterli olmazsa da imkân kapılarını bulup biraz daha yaklaşarak gayeyi elde etmeye doğru bir adım atmaya faydası olabileceğinden bütün bütün yararsız değildir.

İnsanda ümit olmamış olsaydı insanlararası ilişkilere intizam verilmesi ve cihanın mamurâne bir şekilde düzene konulması mümkün olmazdı, cihan vîraneye dönerdi. Hangi öğrenci hocalık (öğretmenlik) şerefine ulaşmaya ümidi olmasa okula gidip yıllarca göz nuru döker? Hangi kâtip yükselmeye ve ileride fayda görmeye ümidi olmasa kaleme devam eder? Hangi çırak san'at sayesinde kazanmak ümidi olmasa ustasının kahrını çekerdi?

Acaba dünyada ümitsiz ve gayesiz bir adam bulunur mu? Zannetmem ki bulunsun. Sen «Ümidim kesildi» diyenlerin sözüne kulak asma! Zîra araştırırsan onların da birçok ümitler beslediğini görürsün. Ahirette mükâfat görme isteği ümit değil de nedir?

Bu dünyada ümit satıp, para kazananlar bile bulunur. İşte falcılar, üfürükçüler!

— V —

Vicdan: Allah tarafından kullarına ihsan buyurul muş nurlu bir duygu ve kalp terazisidir. Her zaman, sahibinden ve başkalarından meydana gelecek fiil ve davranışların hayır, şer, faydalı, zararlı taraflarını tartıp muhakeme ederek bildirir.

Vicdanın hükmü kötüler için elem ve ıstırap sebebi, iyiler içinse neş'e kaynağı ve huzur sebebidir. Meselâ: Kötü bir adam insanlar arasında ne kadar makbûl olursa olsun vicdan mahkemesinin yargıçları huzurunda yine kötü ve muzdarip; iyi adam ise halk nazarında ne kadar çirkin olursa olsun vicdan mahkemesinin huzurunda yine iyi ve o şekilde sevinçlidir, huzurludur.

Vehamet: Sonu ve hazmı güç ve zararlı olmak demektir.

Acele etmeyip sonunu düşünenlerin işlerinde teh like olmaz. Fakat sonunu düşüneceğim diye birtakım vehimler uyup durmak da sakıncalıdır. Öyle asılsız kuruntuların peşinden gidenler hiçbir iş başaramazlar Yakışan; o iş her ne ise güzelce düşünüp, sonunda muhtemel olan güçlüklerin çarelerini bularak, yine te-

reddüt doğarsa güvenilir birkaç ahbapla müşavere edip ondan sonra girişmektir.

Vesvese: Lütfen «Vehim» kelimesine bakınız!

Vazife: Muayyen zamanlarda sınırlı iş ve ücret anlamlarından başka verilen göreve ait hususlar, selâhiyet ve mezûniyet anlamlarına da gelir.

Her vazife dini ve adlî kanunlarla çizilmiş bir daire ile sınırlı ve bu vazifenin o daire içinde cereyanı şarttır. Bunu geçen ya da bu dairede tenbellik eden din ve adalet kanunları huzurunda sorumludur.

Babaların evlât, kocaların karıları, hoca ve öğretmenlerin talebeleri ve buna karşılık evlâdın, karıların ve talebelerin babalar, kocalar, hoca ve öğretmenler üzerinde karşılıklı hak ve vazifeleri vardır. Onları iyi kullanmayanlar hayat yolunda bir hayli yorulurlar.

Va'd: Söz vermek demektir. Verilen sözün yerine getirilmsi sahibinin doğru ve dürüst bir kişi olduğunu gösterir.

Söz vermeyi bir yüze benzetirsek o sözü yerine getirmek de o yüzün güzelliğidir. Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîminde birkaç yerde vaad ve ahitlerin yerine getirilmesini emir buyurmuştur. Buna göre hepimizin gerek söz verdiğimiz Allah emrini yerine getirmekte gerekse birbirimizle sözleştiğimiz, anlaştığımız hususlarda dürüst davranmamız din, ahlâk ve insanlık yönünden gereklidir.

Peygamber Efendimiz: «Münafığın işareti üçtür:

1. Söylediği sözde yalan söyler, yani meydana gelenin aksini bildirir.

2. Vaadettiği zaman yerine getirmez, sözünden döner.

3. Kendisine birşey emanet edilince ıhanet eder.» buyurmuşlardır.

«Birşeye evet dediğin, yani söz verdiğin zaman onu tut, yerine getir! Zîra o verilen söz özgür ve şahsiyet sahibi kişi üzerine gerekli bir borçtur. Yok eğer vaadini yerine getiremeyeceksen «evet» yerine «hayır» yani «yapamam» de ki istirahat edesin! Böylece halk da sana yalancı demesin!» kıtası verilen sözün yerine getirilmesine dair söylenmiş ince anlamlı kıtalardandır.

Bazı filozoflar bir adamın vefakâr olup olamayacağı hakkında şöyle bir görüş ileriye sürmüşlerdir: «Bir kişinin vefakârlığı, sözünde durup durmayacağı bilinmek istenirse o kişinin vatanına duyduğu hasret, kardeş ve yakınlarına özlem geçmişlerine üzüntü ve teessürüne bakılır. Eğer bunlar yoksa o kişinin vefa ve ahdine, verdiği söze güvenmek doğru değildir.»

Birşeyi vaad ederken «İnşaallah = Allah dilerse» sözünü unutmamak lâzımdır. Zîra bu istisna (hükmünden çıkarış) söze eklenirse söz zamanı geldiği halde aksi olursa insanı yalandan kurtarır. Ama bu kutsal terimleri istismar ve sömürü âleti yapmamak gerekir.

Vefâ: Kulun şerefini artıran iyi alışkanlıkların en başında gelenlerdendir.

İnsanlar arasında davranış, alış - veriş ve sözleşmelerde sağlamlık ve güvenirlilik ve de selâmet için Cenabı Hak bizlere vazifelerimizi lâyıkıyla yapmayı, sözlerimizde hakkiyle durmayı emir buyurmuştur. Bunun için davranışlarımızda vefalı olmak boynumuzun borcudur. Vefâ, sahibini iki cihanda da mutlu kılar, yükseltir.

Yahyay-ı Bermekî yapmış olduğu yeminini kuvvetlendirmek isteyince «Ahde vefâyı görülen şeylerin en yükseği kılan Allaha yemin ederim» diyerek Cenabı Hakkı tavsîf ederdi.

Ana - babaya itaat, akraba ve dostlara hürmet ve yardım, vatana sevgi hep vefâ duygusunun eseridir. Vefâsızlar ciddî dost bulamazlar. Sıkıntılı zamanlarında kimseden yardım göremezler. Şurası da enteresandır ki, bazıları kendileri sıkıldıkları zaman vefakârlardan vefa umarlar, yardım beklerler de kendi vefasızlıklarını terkedemezler.

Vakar: Ağır başlılık demektir, hafifliğin ve şahsiyetsizliğin karşılığıdır.

Bu haslet korunur ve yaşanırsa kişinin vazifesinde yükselmesini, şeref ve haysiyetinin korunmasını ve nüfuzunun yerinde olmasını sağlar. Ancak büyüklenmeye vardırılmaması da gerekir. Tıpkı gıpta ile hasedin arasındaki fark vakar ile kibir arasında da korunmalıdır.

Bir topluluk arasına gelince pat diye oturmak ve kendisini topluluğun hepsinden ehil görmek cahillerin işidir, bu davranış vakar sayılmaz. Din ve terbiyevî sınırları aşmadan ve kimsenin hatırını gönlünü kırmadan da lâtife yapmakta, gülüp eğlenmekte vakar için hiçbir zarar yoktur.

Vakit: Zaman yahut zamandan bir bölümdür. Zamandan her canlının bir payı olduğu gibi insanın hayatı da ondan bir paydır. İnsana bu pay; yaratıcısını tanımak başlangıç ve dönüşünü bilmek, nev'înin devamına ve cinsine hizmet etmek aynı zamada ibadet ve taatla Hakkın rızasını bulup mükâfata ulaşmak için ayrıldı.

Vakit nakittir. Onu kaybedenlerin tek başına pazarı dolaşıp eli boş dönenlerden hiçbir farkı olamaz. Bazı ileri görüş sahipleri zamanı; bölümleri birbirine benzeyen bir daireye benzeterek onda; mazi, hal ve gelecek arasında bir fark olmadığını söylemişlerdir. Günler şekil bakımından aynı ve geceler birbirinin kardeşleridir.

Zamanın sevinci üzüntü ve öçlerle karışıktır. Güzel yüzlü nice insanları zaman değiştirmiş, sıhhat sahibi nice bedenler vardır ki, zaman vücutlarını hasta etmiştir.

Vehm: Kalbe takılan ve arzu edilmeyen hatıralardır. Bunun aşırısına akıl âfeti de derler. Vehm sahibi isabetli kıyaslara bile yanaşmayacak derecede hatalı bilgilerin esiridir. Çok kere aklın çözümüne ve yargısına bile karşı durur. Meselâ: Yerde iki karış yoldan vehimsiz güven içinde yürüyen kişi üç - dört metre kalınlığındaki duvarın üzerinde yürüyemez. Akıl her ne kadar sakınca yok dese de vehim buna engel olur. Filozoflar duygulanabilen şeylerde mevcut ları

çok küçük anlamları idrak eden dimağ kuvvetine de vehim demişlerdir.

Vesvese de şeytanın kalbe fayda ve hayrı olmayan hatıraları iletmesiyle verdiği dağdağalardır. Ashabı kiramdan bazıları Hazreti Peygamberin huzurunda: «Ey Allahın Peygamberi! Bizim kalbimize bazan birtakım vesveseler geliyor ki, açığa vuracak olsak dinden çıktığımıza hükmolunurdu» dediklerinde Hazreti Peygamber: «Boş eve hırsız girmediği gibi imandan boş olan kalbe de şeytan girip vesveseye çalışmaz Yani imanınız var ki, şeytan vesvese vermek istiyor. Bu sırf imandır» buyurdu.

— Y —

Yemin: Sağ el anlamına olduğu halde Araplar vaktiyle bir husus üzerine sözleşecekleri zaman birbirlerinin sağ ellerini tuttuklarından bu tutuşa yemîn adı verilmiş ve giderek and için de kullanılmıştır.

Yemînin —doğru bir iş üzerine bile olsa— her dinde olduğu gibi İslâm dininde de mevcudiyet olmadıkça ve gerekliliğini belirten gerçek bir sebep doğmadıkça Allah'ın isimlerine hürmet için terki daha uygundur.

Yemîn üç türlü olur:

1. Bilerek yalan yere yemîn etmek, buna: «Yemîn-i ğamûs» derler. Büyük günahlardandır. Kefâret (günahın affı için yapılan dini şey) kurtarmaz.

2. «Yemîn-i Lağu»dır. Bir iş konusunda yapıldı sanılıp sonra yapılmadığı meydana çıkınca hiç hükmüne girer.

3. «Ymîn-i ma'kûd»dur. Meselâ: Bir kişi «Yarın şu işi yaparım» diye söz verip —Vallâhî— diyerek yemîn etse, sonra da sözünden dönüp yapmasa sözünden dönmüş olur. Bu türlü yemîne kefâret lâzımdır Allah'ın isminden başka yer, gök, evlât ve «başın için» diyerek yaratıkların anılmasıyla yemîn etmeyi Peygamber Efendimiz yasaklamışlardır.

— Z —

Zekâ (Fetanet): Aklın; işlerin inceliklerine, ilim ve bu vadideki başka kaynaklara inebilmesi ve erebilmesidir. Çabuk anlayış ve intikâl de bunun gereğidir.

Bazı kimseler Allah tarafından kendilerine verilen zekânın şükrünü yerine getirip, güzel işler yapacakları yerde kendilerinden aşağıdakilere hakaretle bakıp gururlu davranışlar, zekâ ve anlayışlarını kötüye kullanırlar. Böyle kötü ahlâk sahiplerinin zekâ ve intikal kabiliyetleri kendilerini cezadan kurtaramaz. Bunların cezası yine zekâlarındandır.

Zillet (meskenet): Fakirlik ve zayıflıktan doğan bir hakîrliktir; önemsiz, değirsiz kişi olmaktır.

Çaresi güç olan bu hastalığa yakalanmış olanlar kusuru kendilerinde arayıp, danışma ile bulmalı ve terketmelidirler. Eğer bu hale düşmeleri geçmişteki gayr-i meşrû (İlâhî prensiplere aykırı) bir yola sürüklenmekten doğmuşsa tövbe etmeli, istiğfar edip affolunmasını Cenabı Haktan istemlidir.

Yer (ikâmet yeri) değiştirmenin, gidiş ve davranışlarda düzene girmenin ve seyahatin de bu hastalıktan kurtulmaya sebep olduğu tecrübe olunmuştur.

Zem: Yermek ve ayıplamak demektir. Bu davranış, çoğunlukla yerilen kişinin olmadığı yerde yapıldığından çirkin olan gıybetten ayrılmaz. Bir kimse diğerini önce övüp, sonra yererse onu iki kere yermiş olur. Ne büyük cahillik?

(Bu konu için lütfen «gıybet» kelimesine de bakınız!)

Zevk: Kalbin ince bir eseri, bir duygusudur. Haz ve sevincin eş anlamlısı, gam ve kederin de karşısında yer alan bir haldir.

Hakîkat erbabı: «Elem ateşi ve sevinç aydınlığı hep bir kandilin ışığıdır. Bundan dolayı, ikisini de eşit tutmak yani dünyanın hayaller hükmünde olan zevk ve sürûrundan o derece memnun elem ve kederlerinden de o derece ümitsizliğe düşmemek gerekir» dediler. Doğrusu da budur.

Maddî zevk hiçbir zaman hakîki zevke muadil olamaz. Zîra hakîki zevk ruhla ilgili, maddî zevk ise nefis ve duygularla ilgilidir. Hakîki zevkin devamı uzundur, maddî zevk ise tez geçer. Meşrû olmayan ve Allahın emirlerine aykırı zevkler ise vicdanın ithamı ve Allah katındaki sorumluluğu bir yana hemen işledikten sonra peşinden gelecek gam ve kederlere değer birşey olmadığından zevk sayılmaz.

Ciddî zevk ençok üç şeyde bulunur:

1. Yaratana ve yaratılmışlara olan borcun yerine getirilmesinde.

2. İlim elde etmekte, ilim ve hakîkatleri yaymakta.

3. Âciz ve zayıflara yardım ve ihsanda.

Bunlardan başka her ne suretle olursa olsun yapılacak zevk geçicidir, devamı olmayan bir kuruntudan ibarettir.

Terbiyesiz ve ahlâksız insanların; çoğunlukla zevkleri gayr-i meşrûlukla, elemle, baş ağrısı, ziyan ve fesatla karışık olduğundan böyle kişilerin arasında bulunmamalıdır. Kimbilir sonunda ne olur?

***

Zebunkeş: Kendinden âciz ve zayıf kişilere eziyet ve hakaret edici anlamınadır. Âcizin biri aczini meydana çıkarıp kusurundan dolayı af isteyince onu perişan edinceye kadar uğraşmak insanlık dairesi dışında bir hareket sayılır. Azılı köpek bile bir kimsenin üzerin hücum ettiği zaman o kimse müdafaaya kalkışmayıp, hemen oturuverirse köpek artık mağlûp ettim gibi bir tavırla geri çekilip gider.

İnsan, Cenabı Hakkın kendisine ihsan ettiği kuvvet, nüfuz ve itibara teşekkür etmeli, âciz ve zavallı gördüğü ve mağlûp ettiği kimselere de Allah'ın öyle bir kuvvet ve nüfuz vereceğini düşünerek öyle hareket etmelidir.

Fırsat zamanında âcizlik gösteren kimse kendisini alkışlayanları dost zannederse o kimseyi ahmaklar sırasında hatırlamaya mecburuz. Çünkü ahmaklığı sabit olmuştur.

***

Zahmet: Güçlük ve meşakkat kelimelerinin eş anlamlısıdır.

Bu dünyada hayır olsun, şer olsun her bir insan işi zahmet ve meşakkatsiz meydana gelmez. İnsanın ağlaya ağlaya doğduğu günden inleye inleye öldüğü güne kadar çektiği zahmet ve meşakkatler hesaplanacak ol-

sa, rahatlık içinde geçen günleri pek az kalır. Ve bunların içinde ufak tefek birçok zahmetler bulunur. Fazîlet ve olgunluğun kazanılması ise hiçbir vakit kolay ve meşakkatsiz değildir. Gayretli insanlar bu hususta da her gün zahmetlerle yüz yüze gelerek çalışıp gayret ve zahmetleri nispetinde rûhen yükselmeyi başarırlar. İşte insanı nefsin itidaline ve hayatın en güzel bir yolda devamına sahip kılan şey bu gayret ve zahmettir. Arap Ediplerinden Mütenebbî bile bir kıt'asında: «Beni bırakınız, bırakınız ki, yüce mertebeler ve büyük gayelerin ulaşılamayacak derecelerine ulaşayım. Zîra yükselmenin kıymetlisi güçlükle, kıymetsizi ise zahmetsiz kazanılandır. Siz istersiniz ki yüksek gayelere ucuzca ulaşasınız! Halbuki tatlı bir bal elde etmek hevesinde olanlar için baldan önce arı ininde taş acısını tatmak gerekir.» dedi. Zahmet çekmeyen az-çok rahatın değerini bilmez ve kendi rahatını düşünenlerin ne mülke ne millete faydası olmaz.

Bir gemi limanda ihmale terkedilip işletmeden el çektirilirse istirahatte durdukça gerçi denizin yükleyeceği dalga ve meşakkatlerden uzak olur, lâkin onun için istenilen yere ulaşmak ve istifade etmek düşünülemez.

Mihnet ve meşakkatin en ağırına gurbet ve seyahatte tesadüf olunursa da nefis terbiyesi için faydası inkâr olunamaz. Çünkü gurbette insan enteresan şeyler görür, tecrübe sahibi olur, başından çeşitli olaylar geçer. Zahmetler ve gurbetler sona erdiğinde eski günleri düşünmek, gezdiği yerlerde gördüğü şeyleri görmeyenlere söylemek de başkaca bir zevktir.

Zaman: Lütfen «vakit» kelimesine bakınız!

Zühd: Rağbetin bir şeyden çok fayda umduğu diğer birşeye tam bir ciddiyetle yönelmesinden ibarettir. Buna göre zühd hem dünyasını âhiretine ve hem de âhiretini dünyasına satanları içine alırsa da insanlar arasında dünyasını âhirtine satanlara, dünyaya gereğinden fazla değer vermeyip âhireti tercih edenlere ait bir terim olarak kullanılagelmiştir. «İlhad» sözlükte meyil anlamına geldiği halde batıla meyleden kimselere özel isim olduğu gibi. Sûfîye grubu Zühdü: «Bütün eşyadan rağbeti çekip düşürmek ve nefsi Allahtan başkasından tecrît» diye tarif edip, üç mertebeye ayırmışlardır:

1. Avamın zühdü: Haramı terk.
2. Hasların zühdü: Zaruret miktarından fazlasını terk.
3. Allah'tan başkasını terk.

Kolay hafiflikle zühd takınmak çirkindir, şer'an yasaktır. Bunu yayanlar Allah katında buğz edilen kişiler olur. Hazreti Ömer (Allah ondan razı olsun!) pazar yerinde bir hurma tanesi bulup «bunun sahibi kimdir?» diye bağıran bir kimseyi «gel ey hafif kişi!» diye çağırmış elindeki adalet kırbacı ile vurmuştur.

Ziyaret: Sohbetin ünvanı, sevginin direği ve ülfetin esasıdır. Dostluk onunla artar, sevinç onunla gelişir, dost ve ahbapların şânı onunla kesinleşir.

Hiçbir maddî fayda gütmeden yapılan ziyaretten meydana gelen sevinç hiçbir sevince benzemez. Lâkin seyrek olmak şarttır. Sık olursa hürmet azalır. Daha

da sıklaştırılırsa ağırlık davet edilmiş olur ve ziyaretten umulan sevinç kalmaz.

Arasıra Allah'ın evliya kullarının, ana - baba ve akrabaların, dostların kabirlerini de ziyaret etmek lâzımdır. Allah'ın evliya kulları ile bu yolda olsun bir âşinâlık peyda etmek ve hepsinin ruhlarını hoşnut eylemek manen büyük bir kazançtır.

Zarâfet: Zekâ ve anlayışlı olmanın eş anlamlısıdır Zarâfet, özellikle söz ve davranışların yumuşaklık ve itidâlinde; hiddet ve şiddetin yok olmasında tabiî duygu, intizam, tez anlayış ve intikâl ile olur.

Zariflerin toplulukları değerli ışıklarla ve nazikâne sözlerle süslüdür. O topluluklara girenler az zamanda o ışıktan, edep ve olgunluktan iktibas ederler.. Sözde zariflik fazla sermaye istemez. Yalnız samimiyet, parlak fikir ve iyi idare yeter. Zariflik sahte olmadığı zaman hüsnü zan ve hayır istemenin geçerli bir sureti, terbiyenin de şahit ve izlerinden biri olur. Yapmacık ve riyakârâne olmayan zariflik büyükleri saymayı, küçükleri sevmeyi, bağışlamayı, arkadaşlar için iyilik isteğini kişiye ilham eder, insaf ve merhameti aşılar. Lâyık olan; kalbimizi samimiliğe çevirip itidalde tutmak ve cidden zarif olmaktır.

Süslü elbiselerle zariflik satan cahil beylerin elbiselerindeki zarâfetin terzilerine ait olduğu düşünü-

lünce kendileri çıplak kalacaklarından teessüfe şâyan sayılırlar.

Zulüm: Adalete zıt fiil ve davranış anlamına gelir. İlâhî prensipler yönünden, akıl ve hikmet bakımından çirkin görülmüş olan yasakları işleyerek başkasının haklarına tecavüz etmek, çiğnemek zulümdür. Zulüm işleyen Allah katında ve insanlar yanında buğz edilmiş ve hakîkatte kötü kişi sayılır. Nefse zulüm de bu yargıdan ayrılmaz.

Peygamber Efendimiz zulmü üçe ayırmışlardır:

1. Şirk (Allaha eş koşmak)
2. İnsanların birbirine olan zulmü.
3. İnsanların kendi nefsine olan zulmüdür.

Bunlardan ilki af olunmaz. İkincisi, kişiler arasında devam eder gider. Üçüncüsünün terk olunması Allah'tan umulur.

Mutlak âdil olan Allah Taâlâ zâlimlere müsaade eder zannolunmasın! «O zalimlerin yapacaklarından Allahı gafil zannetme sakın!» (İbrâhim, Âyet: 42) âyet-i kerîmesinin yüce anlamına vakıf olanlar ve mazlumun düâsı ile Cenabı Hak arasında yalnız bir perde olduğunu bilenler böyle bir zanda bulunmazlar. Değil zalimlerin zulmünü benimseyip güzel bulmak, hareketlerini âferinlemek bile «Bir de zulmedenlere meyletmeyin. Sonra size ateş çarpar.» âyeti ile yasaklanmıştır.

Mazlumun âhı zâlim için parlak mızrak ve keskin kılıncın göremediği işi görür. Hiçbir vakit tesirsiz kal-

maz. Bunun için: «Zâlime, kendi zulmü yetişir» dediler. «Zalim sana Hüma kuşunun kanadıyla gölge de olsa sanma ki, kendini uğurlusun! Uğursuz baykuş gibi olursun!»

Her şeyden kuvvetli, yüce ve bağışlayıcı olan Allahın yardımı ile kitap tamamlandı.

Bize doğru yolu veren Allaha hamdolsun! Eğer o bize doğru yolu göstermesiydi biz kendi kendimize bulamazdık. Allahın rahmeti; şeref ve mertebe bakımından Peygamberlerin en üstünü olan Peygamberimize, onun âline ve ashabına olsun.

İÇİNDEKİLER

Eser hakkında birkaç söz 9
Yazar hakkında kısa bilgi 13
Tarih 15
Müellifin önsözü 17

— A —

Âfiyet 19
Âkıbet 19
Acele 20
Adalet 21
Adâvet (Husûmet) 23
Aşk 25
Afv 27
Akıl 29

— B —

Baht 33
Buhl 34
Bedhûy 35
Beşâşet 36
Belâ 37
Boşboğazlık 37
Bahane 38

— C —

Cebanet 41
Cebr 42
Cerbeze 43
Cesaret (Cür'et) 43
Cemal (Melâhat) 44
Cinnet (Delilik) 45
Cinsiyet 46
Cevdet 47
Cevr 47
Cehl 48

— D —

Dirayet 51
Desîse 52
Düâ 53
Delâlet 55
Denaet (Alçaklık) 55
Dünya 57
Dubâre 59
Dostluk 59
Dîn 61

— E —

Edep 63
Edepsizlik 65
Esbâb 65
Emel (Tûl-i emel 66
Emniyet 67
Enaniyyet 69
Ehliyet 70

— F —

Fal 73
Fitne 74
Fütüvvet 74
Fücûr (Fısk) 75
Feraset 77
Fırsat 78
Fazîlet 79
Fakr 80

— G —

Gabavet (Belâhet) 83
Gıbta 84
Gadr 84

Gurbet	84
Garaz	83
Gurur	97
Gazap	88
Gaflet	91
Gam (Keder)	91
Gıybet	93
— H —	
Hazırcevaplılık	95
Hubb-i Vatan	96
Hicap	99
Hürmet	100
Hazm	101
Hüzün	103
His	103
Hasbihal	104
Haset	105
Hüsün ve Kubuh	107
Hüsnü zan	108
Hüsnü kazo	109
Hüsnü nazar	109
Hakkâniyet	110
Hukûk	110
Hıkmet	112
Hilm	116
Himâye	118
Humk	118
Hamiyyet	120
Haya (Ar)	121
Hayat	122
Hayret	122
Hile (Hud'a)	123
Hizlân	124
Hısset	124
Hastalık	125
Huşû	126
Huşûnet	126
Hata	127
Hatâpûş	128
Hulf	128
Hulk (Huy)	129
Humûd	132
Hádbîni (Hadpesendî)	132
Havf	133
Hiyanet	134
Hayır	135
Hayırhahlık	137
Hiciv	137
Himmet	139
Hevâ	140
— I —	
Ismet	143
— İ —	
İhtiyat	145
İhsan	146
İhlâs	147
İsâet	148
İstiskal	150
İstidlâl	150
İstirahat	151
İstiğnâ	152
İstikamet	152
İstihza	153
İsraf	153
İç ızdırap	154
İtibar	156
İtiraz	157
İtiraf	157
İtimat	158
İtiyat	159
İftira (Bühtan)	160
İkbâl	160
İktidar	161
İltica	162
İmtihan	162
İnbisat	163
İntizar	164
İntizam	165
İntikam	165
İnsan	166
İnsaniyyet	168
İnsaf	169
İnfial	169
İç sıkıntısı	170
İnkisar	171
İsâr	172
İlişkisizlik	172
İbret	173
İbâdet	174
İtâb	177
İzzet	178

İsyan 178
İffet 179
İlım 179
İnat (Temerrüt) 182

— K —

Kabiliyyet 185
Kadirdânlık 187
Kıskançlık 187
Kaza ve kader 189
Kanaat 191
Kıyâs-ı nefs 192
Kayıtsızlık 193
Kibir 193
Kizb 195
Kesb 196
Kelâm 198
Kemâl 200
Kin (Hıkd) 201
Köylülük ve kırsal alanlarda yaşamak 202

— L —

Lutuf 205
Latife 205
La b 206

— M —

Mal 207
Mâlâyâni 208
Mâlihulya 209
Mübâlât 209
Mübâlağâ 209
Metanet 210
Mücâdele 211
Mücâzât 211
Muhabbet (sevgi ve dostluk) 212
Müdarat 216
Müdâhene 217
Medh (Senâ) 217
Medeniyet 219
Merak 220
Merhamet 220
Mürûet 221
Mizah 222
Müsâlemet 223
Meslek 223
Müşâvere 224
Musâhabet 226
Maârif (marifet) 228
Muâvenet (İmdat) 230
Mükâfat 231
Mekânet 232
Mülâhaza 232
Melâlet 233
Minnet 234
Menfaat 234
Mevt 235

— N —

Namus 239
Nankörlük 239
Nedâmet 240
Neşat 241
Nasihat 241
Nezâfet 243
Nefret 24?
Nefs 244
Nüfûz 245
Nemîmet 246
Niyet 248

— Ö —

Ömür 249

— R —

Rastgû 251
Re'fet 251
Re'y 252
Recâ (İstirham) 253
Rehavet 254
Rezîlet 255
Rızâ 255
Rıfk 256
Rekabet 257
Rikkat 258
Remz 258
Riya 259
Riyazat 2??

— S —

Sebat 263
Servet 263
Suâl 265
Seb (Şetm) 266
Sehâ 267
Sır 269
Serbestlik 271
Serkeşlik 272
Sürûr 272
Saâdet 273
Sa'y ve amel 274
Sefâhat 275
Safsata (muğâlata) 276
Sükût 278
Selâmet 279
Semahat 281
Sû-i zan 281
Sû-i karîn 282
Sevda 282
Siyâset 283
Sabır 285
Sıhhat 288
Sadakat 289
Sadaka 290
Safvet 291
Salah ve fesat 291
Sıla-i Rahm 292
San'at 293

— Ş —

Şetm 295
Şecaat 295
Şer 297
Şerâfet 298
Şetaret 299
Şefaat 300
Şefkat 302
Şikâyet 304
Şükr 305
Şöhret 307
Şehvet 308
Şeyb 309
Şeytanat 310

— T —

Te'dip 311
Teenni 312
Tecâhül (Teğâfül) 313
Tecerrüt 314
Techil 315
Taaffuz (Tahassun) 317
Tahkir 318
Tahammül 318
Tedbir 319
Terakki 320
Teşvik 320
Tasaddur 321
Tasarruf 322
Ta'rîz 323
Ta'ziye 324
Ta'zîm 325
Ta'yip (Tahbîh) 326
Tefâhur (mubahat) 328
Teftiş (Tecessüs) 329
Tefekkür 330
Tefviz 333
Tekellüf (Külfet) 334
Telâş 334
Televvün 335
Temâruz 335
Temelluk 336
Tenbellik (Betalet) 337
Tevazu 340
Tevbe 342
Tevbih 343
Tevekkül 344
Tehdit (Terhîb) 346
Teyakkuz 346
Tabiat 347
Tama 349

— U —

Uhuvvet 353
Ubûset 354
Ucb 354

Uzlet (İnziva)	359
Usret	359
Ulviyyet	359
— Ü —	
Ülfet	361
Ümit	362
— V —	
Vicdan	363
Vehamet	363
Vazife	364
Va'd	364
Vefâ	365
Vakar	366
Vakit	367
Vehm	367
— Y —	
Yemin	369
— Z —	
Zekâ (Fetânet)	371
Zillet (Meskenet)	371
Zem	372
Zevk	372
Zebunkeş	373
Zahmet	373
Zühd	375
Ziyaret	375
Zarâfet	376
Zulüm	377
İçindekiler	379

TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER SERİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR

1—YUNUS EMRE
2—HUZUR
3—18. YÜZYIL TÜRK ÖRF VE ADETLERİ
4—EŞREFOGLU DİVANI
5—ORUÇ BEG TARİHİ
6—BOZGUN
7—MEVLANA
8—EMİR SULTAN
9—BUHRANLARIMIZ
10—TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ
11— BİR ZAMANLAR İSTANBUL
12—TÜRKİYE MEKTUPLARI
13—NECATİ BEY DİVANI
14—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA I
15—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II
16—SOSYALİST ÜLKELERDE FİKİR SANATIN KADERİ
17—TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ
18—TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI
19—KİTAB—I BAHRİYE I
KİTAB—I BAHRİYE II
20—GECE HİKAYELERİ (Müsameretname)
21—FATİH'İN TARİHİ
22—RAMAZANNAME
23—GAZİ MUSTAFA KEMAL
24—ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI
25—EVRAK—I PERİŞAN
26—KARACAOĞLAN
27—CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE
28—BUDİN KANUNNAMESİ
29—İSLAM MEDENİYETİ
30—AHLAK
31—TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM
32—LEHÇETÜ'L HAKAYIK
33—TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ
34—AHMET HARAMI DESTANI
35—A'MAK—I HAYAL
36—KABUSNAME I
KABUSNAME II
37—MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I
MÜNECCİM BAŞI TARİHİ II
38—AŞİRETTEN DEVLETE (Türkiye tarihi I)
39—İMPARATORLUK YOLU (Türkiye tarihi II)
40—CİHAN HAKİMİYETİ (Türkiye tarihi III)
41—OLGUNLUK ÇAGI (Türkiye tarihi IV)
42—SONUN BAŞLANGICI (Türkiye tarihi V)
43—SONA DOGRU (Türkiye tarihi VI)
44—DÜŞERKEN (Türkiye tarihi VII)
45—BÜYÜK SANCAĞIN GÖLGESİNDE
46—BİZANS TARİHİ I
47—BİZANS TARİHİ II
48—ENVARU'L AŞIKIN I
49—ENVARU'L AŞIKIN II
50—ENVARU'L AŞIKIN III
51—1001 HADİS I
52—1001 HADİS II
53—MEVLANA CELALEDDİN RUMİ
54—İSTANBUL TÜRK KALELERİ
55—MUHAMMEDİYE I
56—MUHAMMEDİYE II
57—MUHAMMEDİYE III
58—MUHAMMEDİYE IV
59—TÜRKİYE'DE SANATLAR VE ZENEATLAR
60—DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU
61—MİR'AT—ÜL MEMALİK

15. - TL.

FİYATI 10 TL.